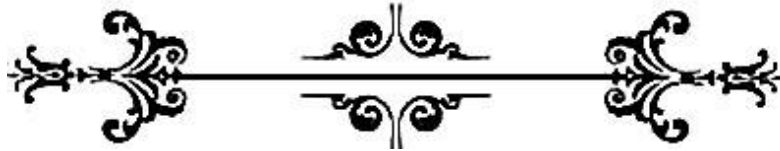


Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Олександр Карпенко — історик Української революції

До 100-річчя від Дня народження



Івано-Франківськ
2022

УДК323.272 (=161.2):94 О.Карпенко (091)
К88

*Рекомендовано до друку вченою радою
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 7 від 31 серпня 2022 р.)*

Рецензенти:

Олександр Реєнт – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України

Олександр Добржанський – доктор історичних наук, професор, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Олексій Сухий – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка

Олександр Карпенко – історик Української революції :
К88 до 100-річчя від Дня народження : колективна монографія / за ред. М. Кугутяка, І. Райківського, С. Кобути. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. 359 с.
ISBN 978-966-640-532-9

Колективна монографія підготовлена на основі матеріалів Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, що відбулася в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника до 100-річчя від дня народження видатного історика і педагога 15 квітня 2021 р.

Для істориків, політологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться вивченням джерел, історії та історіографії ЗУНР, українського національно-визвольного руху в 1914–1923 рр., а також наукової, організаційної і викладацької діяльності О.Ю. Карпенка на тлі епохи.

УДК323.272 (=161.2):94 О.Карпенко (091)

ISBN 978-966-640-532-9

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2022



*О.Ю. Карпенко – доктор історичних наук,
професор Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

ЗМІСТ

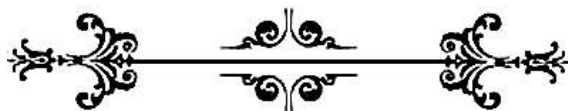
Переднє слово	7
Розділ 1. Професор О.Ю. Карпенко: наукова, організаційна та викладацька діяльність на тлі епохи	
<i>Кугутяк Микола.</i> Він повертав українській історії її справжнє обличчя.....	12
<i>Великочий Володимир.</i> Концепція історії ЗУНР О. Карпенка: еволюція парадигми.....	19
<i>Жерноклеєв Олег.</i> Штрихи до біографії: про дату народження Олександра Карпенка.....	33
<i>Соляр Ігор.</i> Олександр Карпенко в Інституті суспільних наук Академії наук УРСР: початки наукової діяльності (1950-ті рр.).....	38
<i>Литвин Микола.</i> Історик як маркер історії: перші наукові перехрестя радянської доби Олександра Карпенка.....	49
<i>Кобута Степан.</i> Партійно-ідеологічний тиск на Олександра Карпенка у 1950-х – 1970-х рр.	58
<i>Дутчак Олена.</i> Суспільно-політичні умови діяльності українських радянських науковців нонконформістського напрямку 1950–1980-х рр. XX ст. ...	83
<i>Пендзей Іван.</i> Олександр Карпенко – дослідник ЗУНР.....	95
Розділ 2. Джерела, історія та історіографія ЗУНР: традиції вивчення і сучасні методологічні концепти	
<i>Вітенко Микола.</i> Створення, систематизація і використання великих масивів інформації з історії ЗУНР.....	110
<i>Гуйванюк Микола.</i> «Гуцульський добровольчий батальйон» в обороні рідного краю крізь призму роману Марії Матіос «Букова Земля».....	120
<i>Дрогомирецька Людмила.</i> Західноукраїнська кооперація як прояв економічного націоналізму (1920–1939 рр.).....	128
<i>Єгреший Олег.</i> Домашній арешт митрополита Андрея Шептицького у Познані у 1923 р.	136
<i>Кобута Лариса, Кобута Світлана.</i> Інформаційно-пропагандистське забезпечення в ЗУНР: структури, підходи, постаті.....	146
<i>Кравчук Олександр.</i> Чехословацький напрямок зовнішньої політики ЗУНР..	157

<i>Мищук Мар'яна, Мищук Андрій, Кобець Юлія.</i> Українська радикальна партія в національно-визвольних змаганнях 1918–1923 рр.	170
<i>Райківський Ігор.</i> Перипетії політичної біографії А. Чернецького: від члена першого уряду ЗУНР до діяча прокомуністичної УСДП (1918–1924 рр.).....	186
<i>Сіреджук Петро.</i> Гуцульська сотня Українських січових стрільців сотника Кліма Гутковського.....	214

Розділ 3. Український національно-визвольний рух у 1914–1923 рр.

<i>Адамович Сергій.</i> Українська історіографія про діяльність російської окупаційної влади у Східній Галичині в 1914–1917 рр.	228
<i>Бевз Тетяна.</i> Політична еліта в умовах революцій: погляд з сьогодення.....	235
<i>Вівчаренко Олег.</i> Проблеми державотворення в українській історико-правовій літературі в Україні у 1917–1922 рр.	248
<i>Королько Андрій.</i> Коломийська філія Інформаційного бюро Директорії УНР (березень–травень 1919 р.: напрями роботи і практична діяльність.....	258
<i>Марущенко Олександр.</i> Радянський рух опору в Україні у 1941–1944 рр. у сучасному історіографічному дискурсі.....	274
<i>Мовна Маріанна.</i> «Провідник по Львові» М. Голубця – Л. Лепкого: культурна спадщина та визвольні змагання українців.....	282
<i>Патер Іван.</i> Українське питання в політиці Німеччини (1914–1918): візія Євгена Левицького.....	289
<i>Шологон Лілія.</i> Філателія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі виготовлення та використання марок в період Української революції 1917–1921 рр.).....	315
<i>Яремчук В'ячеслав.</i> Загальна Українська Рада (1915–1916 рр.) як каталізатор втілення державотворчих прагнень українців Західної та Наддніпрянської України.....	323
<i>Козловський П.</i> Działania władz państwowych II Rzeczypospolitej w latach 1930–1939 w zakresie promocji i rozwoju turystyki masowej na obszarze Huculszczyzny.....	336
Відомості про авторів.....	357

Переднє слово



Шановні читачі! Ви тримаєте в руках колективну монографію, основу якої склали доповіді учасників Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, приуроченої відзначенню 100-річчя від дня народження визначного історика і педагога професора Олександра Юхимовича Карпенка. Цей науковий форум був проведений 15 квітня 2021 р. на базі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у м. Івано-Франківськ. Співорганізаторами конференції виступили Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, Львівський національний університет імені Івана Франка – наукові та освітні установи, де в різний час працював Олександр Юхимович.

Ім'я О. Карпенка відносять до нечисленної когорти українських істориків, котрі, працюючи в умовах комуністичного партійно-ідеологічного монізму другої половині ХХ ст., намагалися обстоювати об'єктивні принципи наукового історичного пізнання. Уродженець Чернігівщини став одним із перших радянських дослідників національно-визвольної боротьби галицьких українців під час розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 р. У 1950-х роках молодий науковий співробітник Інституту суспільних наук (нині – Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, м. Львів) спробував відійти від існуючих ідеологічних шаблонів, уперше в радянській історіографії обґрунтував закономірність та об'єктивність розвитку революційного процесу на західноукраїнських землях, оцінив постання Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) як «буржуазно-демократичну, національно-демократичну революцію», аналогічну до суспільних процесів на сході Європи того часу. Це йшло у розріз із тогочасними ідеологічними оцінками 1 листопада 1918 р. в Галичині як контрреволюційного «виступу», «путчу» українських буржуазних представників.

Такий підхід спричинив гостру дискусію в середовищі академічних наукових установ Львова та Києва, став об'єктом уваги комуністичних партійних структур. Не переслідуючи якихось політичних чи ідеологічних цілей у своїх наукових працях, О. Карпенко все ж потрапив під потужний прес критики компартійних органів та їх прислужників. Львівські комуністичні функціонери ініціювали ідеологічну кампанію звинувачень та цькування науковця за політичними мотивами. Ситуація з критикою позиції О. Карпенка свідчить, наскільки заідеологізованою була атмосфера наукової діяльності українських істориків навіть в умовах хрущовської «відлиги». Національно-визвольний рух західних українців на уламках Австро-Угорської імперії в офіційному розумінні – це була, по суті, контрреволюція, спрямована проти керівної ролі комуністичних,

ліворадикальних сил у боротьбі за встановлення радянської влади в краї. Усупереч тиску, О. Карпенко продовжував відстоювати свої наукові погляди, намагаючись аргументувати їх відповідною науковою джерельною базою, за що в 1960 р. поплатився місцем роботи в Інституті суспільних наук.

Олександрю Юхимовичу підставили плече небайдужі колеги, за сприянням яких він невдовзі перейшов працювати на посаду викладача кафедри історії СРСР історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка, де продовжив активно займатися науковою роботою. У 1964 р. опублікував монографію «Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920 рр.», присвячену висвітленню питання військового втручання європейських країн в українські справи у 1918–1920 рр. Робота, що ґрунтувалася на принципах марксистсько-ленінської методології, була написана з використанням широкого кола архівних першоджерел і дозволяла вдумливному читачеві побачити Україну як самодостатню державну одиницю, а не територіальну складову Російської радянської держави. На основі матеріалів монографічного видання була підготовлена і у 1966 р. успішно захищена докторська дисертація.

Під час навчальних занять в університеті О. Карпенко наводив студентам-історикам реальні історичні факти про події й характер колективізації, голодомору 1932–1933 рр., масових репресій сталінських часів та ін., за що в черговий раз став об'єктом ідеологічного переслідування. Неординарна постать наполегливого і непоступливого у своїй аргументації науковця та педагога викликала спротив частини консервативно налаштованого викладацького складу факультету. З їх ініціативи була розгорнута нова кампанія цькування, де уже відверто звучали звинувачення у проявах «українського буржуазного націоналізму». Молодого доктора університетські «доброзичливці» піддавали критиці за ідеологічні перекручення і навіть «професійну низькопробність», його справа розглядалася на численних партійних засіданнях. Доктор історичних наук був усунутий від читання лекційних курсів, покараний по партійній лінії, врешті-решт у 1970 р. звільнений з роботи у Львівському університеті.

Насправді Олександр Юхимович націоналістичних поглядів ніколи не сповідував, а звинувачення його в українському націоналізмі були явно штучними. Це була, по суті, розправа над вченим, що намагався застосовувати принцип наукової об'єктивності, ретельно опрацьовувати першоджерела, а не сліпо декларувати наперед визначені догми. Після звільнення з Львівського університету доктор наук О. Карпенко сім років працював старшим науковим співробітником Львівського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. Однак партійні чиновники продовжували тиск, не даючи можливості йому продуктивно займатися науковою діяльністю. Тож у 1977 р. він погодився на пропозицію переходу на викладацьку роботу в Івано-Франківський державний педагогічний інститут ім. В. Стефаника, де працював до кінця життя, довгих 35 років на різних посадах і завершив свою діяльність вже у Прикарпатському університеті.

Педагогічний хист О. Карпенка сприяв підвищенню наукового та навчально-методичного рівня діяльності колективу історичного факультету,

завдяки чому були підготовлені сотні кваліфікованих вчителів-істориків, чимало з них стали відомими в Україні науковцями. Вагома роль у навчально-виховному процесі належала і професору, а у 1985–1990 рр. – завідувачу кафедри історії СРСР і УРСР О. Карпенку. В умовах піднесення боротьби українців за здобуття національно-політичного суверенітету України наприкінці 1980-х рр. О. Карпенко звернувся до керівництва республіки із пропозиціями переоцінки історичного минулого українського народу, зняття ідеологічного табу щодо вивчення фундаментальних праць українських істориків і діячів минулого, у т. ч. М. Грушевського, В. Винниченка та ін. Він ініціював ідею запровадження вивчення нормативного курсу історії УРСР у вищих навчальних закладах, вніс пропозицію ректорату Івано-Франківського педагогічного інституту про вивчення української історії на всіх факультетах закладу, підтримав ідею створення в педінституті у 1990 р. кафедри історії України.

Здобуття незалежності України дозволило вітчизняній історичній науці відійти від схоластики фальшивої комуністичної ідеології. У нових історичних умовах професор О. Карпенко продовжив свої наукові дослідження, присвячені революційній добі 1917–1921 рр., уже як викладач та науковець Прикарпатського національного університету. Основною темою, по суті, його своєрідною «візитною карткою» залишалася проблематика вивчення історії Західно-Української Народної Республіки. На основі широкого кола джерел він опублікував низку концептуальних наукових праць з історії ЗУНР, формуючи нову методологічну основу дослідницької проблематики. Усвідомлюючи потребу наукової кооперації, професор О. Карпенко у 1995 р. очолив створений за підтримки президії НАН України науковий підрозділ у структурі університету – Відділ регіональних проблем Інституту національних відносин і політології НАН України і Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. На нього покладалося завдання дослідження національних відносин і суспільно-політичних процесів у західному регіоні України у ХХ ст.

Завдяки професору О. Карпенку був сформований дослідницький колектив, який займався вивченням проблематики ЗУНР та Української революції 1917–1921 рр. Була налагоджена тісна співпраця з науковцями Львова, Києва, Чернівців, Тернополя та інших міст України, проведено ряд міжнародних і всеукраїнських наукових форумів, на яких обговорювалися актуальні дослідницькі питання. Результатом плідної організаційної роботи стала публікація у 2001 р. колективної монографії «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр. Історія», керівником авторського колективу і відповідальним редактором якої був О. Карпенко, активна участь у написанні наукового видання «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр. Ілюстрована історія» (2008 р.). Квінтесенцією джерелознавчої роботи О. Карпенка стало укладене та видане упродовж 2001–2015 рр. фундаментальне археографічне п'ятитомне (у восьми книгах) видання «Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923 рр.): документи і матеріали» (у співпраці з директоркою Державного архіву Івано-Франківської області Катериною Мицан), в якому зібрано документальний матеріал з історії ЗУНР із фондів українських і зарубіжних архівних установ.

Життєвий і творчий шлях дослідника ЗУНР О. Карпенка був непростим та тернистим. Він прагнув до об'єктивності, не боявся проявляти свою принципову позицію, що в радянських умовах сприймалася як виклик керівній «лінії партії». Оцінюючи під цим кутом зору його діяльність, стає очевидним наукове і суспільне значення постаті О. Карпенка в радянські часи. Упродовж кількох десятиліть він плідно займався дослідженням саме новітньої історії України, а не компартії чи структур комуністичного спрямування, що було тоді пріоритетним в історіографії, всіяко підтримувалося і просувалося. Ключовим для Олександра Юхимовича в дослідницькій роботі був крилатий вислів «Ad Fontes!» («До джерел!»), намагання ґрунтувати свої розвідки на широкій джерельній основі. Працюючи викладачем у Львові та Івано-Франківську, він посилював інтерес студентів до вивчення і популяризації історії України, зокрема на історичному факультеті місцевого педінституту викладав невеликий навчальний курс з «історії УРСР». Вже у Прикарпатському університеті О. Карпенко підготував ряд кандидатів історичних наук, що стали успішними науковцями і викладачами, частина з них захистили докторські дисертації.

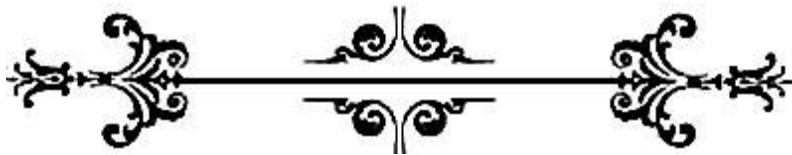
О. Карпенко зробив вагомий внесок у наукове осмислення проблематики ЗУНР як окремого дослідницького напрямку, трактував її історію як невід'ємну органічну складову Української революції та національно-визвольних змагань ХХ ст. Сформований під його впливом кадровий і науковий потенціал колективу факультету історії, політології і міжнародних відносин дав змогу реалізувати в 2017–2021 рр. амбітний проект – підготовку та публікацію чотирьохтомного енциклопедичного видання «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр. Енциклопедія». Це стало вагомою подією в розвитку історичної науки в сучасній Україні, засвідчило прагнення не лише продовжувати дослідження історії ЗУНР, а й здійснювати їх узагальнення і глибокий аналіз, що було магістральною лінією 60-річного творчого життя О. Карпенка – служити історичній науці, максимально наближатися до істини, об'єктивності. Усе його свідоме життя пов'язувалося з вивченням історії України, був змушений працювати в умовах, коли треба було протистояти партійно-тоталітарній системі, щоб донести правду про події минулого. Своєю наполегливою працею, сумлінністю у виконанні обов'язків науковця-історика, викладача він може бути прикладом для сучасного покоління дослідників.

Сподіваємося, що зміст цього видання зацікавить істориків, краєзнавців, політологів, правознавців, усіх, кому цікава тематика ЗУНР, національно-визвольного руху в Україні. Вважаємо книгу одним із способів пошанування цієї неординарної особистості, його життєвого шляху і творчості, зарядженості на об'єктивне висвітлення подій минулого, відновлення і збереження пам'яті про славні й водночас драматичні сторінки української історії.

Редакційна колегія

Розділ 1.

**Професор О.Ю. Карпенко:
наукова, організаційна та викладацька
діяльність на тлі епохи**



*Микола Кугутяк,
м. Івано-Франківськ*

Він повертав українській історії її справжнє обличчя

Доволі не проста біографія та наукові погляди О.Ю. Карпенка, незважаючи на значний внесок в українську історичну науку, залишаються маловідомими широкому колу дослідників і громадськості. Народився Олександр Юхимович 15 квітня 1921 р. в селі Слободі на Чернігівщині. Походив з давнього козацького роду. У рідному селі Олександр Карпенко закінчив семирічку, а в 1935 р. разом із батьками переїхав до містечка Ріпки. У 1938 р. він став студентом історичного факультету Чернігівського учительського інституту. Згодом був покликаний на роботу в село вчителем історії, а інститут довелося закінчувати екстерном.

У жовтні 1940 р. Олександра Карпенка призвали на службу в армію. З перших днів Другої світової війни він брав участь у боях на західному кордоні України в районі Самбір – Стрий, а вже через тиждень після початку війни його 7-й зенітно-кулеметний полк був перекинутий на оборону Києва, відтак Харкова, Куп'янська, Воронежа і, нарешті, під Сталінград, де в бою у грудні 1942 р. Олександр Карпенко був важко поранений осколком у груди, контужений, обморожений і в такому стані потрапив до шпиталю. Після тривалого лікування закінчив Сталінградське артилерійське училище, а потім на посаді командира артилерійської батареї потрапив до бойового резерву Верховного головнокомандування. Як військовий був нагороджений бойовими орденами і медалями.

У лютому 1946 р. Олександр Карпенко був демобілізований з армії, виїхав на навчання до Києва, де закінчив Київський педінститут, а в 1948 р. – відділення міжнародних відносин республіканської партшколи і почав працювати на ниві науки. Спочатку був призначений викладачем Київського інституту іноземних мов, а в березні 1949 р. направлений на наукову роботу до Львова. Тут Олександр Карпенко працював у Львівській науковій бібліотеці (1949–1952) та Інституті суспільних наук (1952–1960). У 1953 р. він захистив кандидатську дисертацію. Опублікував монографії, збірники документів, серію статей про національно-визвольний рух в Україні.

Новаторські ідеї Олександра Юхимовича Карпенка викликали різку критику влади. Особливо діставалося за спробу «ревізувати партійну, марксистську оцінку певних періодів історичного процесу в Західній Україні». Головне вістря критики було спрямоване проти тих положень статті «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.», які не вкладалися у традиційну схему інтерпретації подій 1918 р., підкреслювали народний характер Листопадової революції та утворення Західно-Української Народної Республіки. «Викривальні» статті друкували В. Маланчук, Б. Дудикевич, І. Компанієць та інші. Лише завдяки втручанням відомих істориків – І. Крип'якевича, Ф. Шевченка, М. Кравця, Ю. Сливки та С. Яцкевича – справа не дійшла до арешту Олександра Карпенка. Однак кампанія цькування вченого тривала й він був змушений кілька разів змінити місце роботи, при цьому мав мужність і сміливість відстоювати свої переконання.

Під тиском В. Маланчука восени 1960 р. О. Карпенка було звільнено з роботи в Інституті суспільних наук. Перейшовши на викладацьку роботу до Львівського державного університету, він не полишав науково-дослідну працю і в 1964 р. опублікував новаторську за змістом монографію «Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920 рр.», а в 1966 р. захистив докторську дисертацію на тему «Іноземна воєнна інтервенція на Україні 1918–1920 рр.».

12 листопада 1970 р. Олександра Карпенка було звільнено з роботи у Львівському державному університеті за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі», фактично – за розкриття на лекціях і семінарах обставин знищення українського селянства, методів проведення колективізації, голодомору, терору радянської влади щодо української інтелігенції.

10 грудня 1970 р. Олександр Карпенко перейшов на роботу до Музею етнографії АН УРСР на посаду старшого наукового співробітника, але зміг пропрацювати на ній лише два роки.

Після тривалих поневірянь Олександр Карпенко в 1978 р. переїхав до Івано-Франківська і влаштувався на роботу до Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника на посаду професора кафедри історії СРСР і УРСР. У 1980 р. йому було присвоєно вчене звання професора, а в 1986 р. він очолив кафедру історії СРСР та УРСР, якою успішно керував протягом п'яти років.

Процеси перебудови і демократизації радянського суспільства Олександр Карпенко зустрів з новими планами щодо вивчення української історії. У жовтні 1988 р. він направив до ЦК КПУ листа «Про стан викладання історії УРСР на території республіки», в якому порушив питання про необхідність перегляду підходів до викладання історії України, необхідності запровадження її в середній та вищій школах, розвитку самої історичної науки. У травні 1989 р. професор О. Карпенко надіслав до ідеологічного відділу ЦК КПУ пропозиції перевидати наукові праці М. Грушевського, В. Антоновича, М. Драгоманова, В. Винниченка та інших визначних діячів минулого, виступив організатором ряду важливих видань.

З відновленням незалежності України склалися сприятливі умови для глибоких наукових досліджень вітчизняної історії на нових методологічних засадах. Стало можливим повне і всебічне вивчення історії ЗУНР. Професор О. Карпенко виступив ініціатором проведення чотирьох міжнародних наукових конференцій (1993, 1998, 2003, 2008 років), присвячених історії ЗУНР. Конференція 1993 р. ухвалила розпочати роботу над ґрунтовною монографічною працею з історії ЗУНР, підготовку збірника документів і матеріалів з цієї ж проблеми. 1993 р. О. Карпенко опублікував в «Українському історичному журналі» статтю «Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях». Публікація статті стала актом історичної справедливості, утвердження в українській історичній науці концепції вченого.

Тим часом деканат історичного факультету Прикарпатського університету вів активну підготовку до відкриття нової наукової інституції. У грудні 1994 р., за згоди Національної академії наук України, вона була створена й отримала назву «Відділ регіональних проблем Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та Прикарпатського університету». Завідувачем відділу було призначено професора О. Карпенка. Невеликий за кількістю наукових співробітників відділ під його керівництвом приступив до підготовки колективної монографії «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр.: історія», яка у 2001 р. була опублікована. Автором більшої частини монографії виступив О. Карпенко.

Тоді ж у грудні 1994 р. розпочалася робота над збірником документів і матеріалів з історії ЗУНР. У процесі пошуку джерел перед

дослідниками виникали все нові й нові дані про архіви, де могли перебувати потрібні матеріали. Творчий колектив під керівництвом О.Ю. Карпенка вважав за свій науковий обов'язок використати і включити до збірника якомога більше джерел, які відображали б тему дослідження якнайповніше, максимально об'єктивно.

Тон і темп у тій напруженій роботі задавав сам Олександр Юхимович. Він педантично обстежував і скрупульозно вивчав кожну одиницю зберігання в архівах Івано-Франківська, Львова, Тернополя, Чернівців, Києва, у якій містилася б хоч найменша інформація про події, пов'язані з ЗУНР. Довелося працювати в Архіві актів нових, Військовому архіві Республіки Польща (Варшава), Державному архіві в Перемишлі. Тривалий час залишалася невідомою доля архіву державних інституцій ЗУНР. Було відомо, що уряд Диктатора Євгена Петрушевича перебував після 1919 р. у Відні, Берліні, мав свої представництва в різних країнах Європи, США, Канаді. Лише після тривалих пошуків О.Ю. Карпенко довідався про існування збірки документів періоду ЗУНР у Ватикані в архіві Українського католицького університету імені святого Климента Папи. Повної ясності, що це за збірка не було.

О.Ю. Карпенко звернувся до Івано-Франківської обласної державної адміністрації та обласної ради за фінансовою підтримкою закордонних поїздок з метою виявлення документів і матеріалів з історії ЗУНР. Це прохання було підтримане. Професор О.Ю. Карпенко разом з директором Державного архіву Івано-Франківської області К. Мицан працював у архівах Федеративної Республіки Німеччина у Бонні та Мюнхені, а також в Українському католицькому університеті в Римі. Його пошуки привели до важливого наукового відкриття. Саме в архіві цієї установи майже повністю зберігся комплекс документів і матеріалів, який висвітлює діяльність Є. Петрушевича й очолюваних ним інституцій ЗУНР у 1919–1923 рр. Спочатку він зберігався у Празі, згодом у Відні, і лише під час Другої світової війни потрапив до Ватикану. Документи вражали своєю новизною та інформативністю. В Україну професор О.Ю. Карпенко повернувся зі значною колекцією з кількох тисяч копій документів ЗУНР.

Таким чином було зібрано колекцію копій документів та матеріалів з історії ЗУНР. Загалом до 1996 р. археографічні пошуки завершилися і розпочалася не менш напружена робота з опрацювання і публікації знайдених джерел.

Поряд із творчою науковою працею, професор О. Карпенко саме в Прикарпатському університеті сформував власну наукову школу, хоч започаткована вона була ще 1964 р. у Львові. Сьогодні майже десяток кандидатів і два доктори історичних наук завдячують професорові О. Карпенку своїм професіональним становленням і зростанням. Сферою їх наукових інтересів є Українська революція 1917–1923 років, історія Західної України першої половини ХХ століття. Все своє життя Олександр Юхимович проводив активну наукову діяльність. Він був членом редакційних колегій наукових видань «Вісник Прикарпатського національного університету. Серія «Історія» і культурно-просвітнього часопису «Галичина», консультував аспірантів і магістрантів.

Вершиною наукового доробку О.Ю. Карпенка, без сумніву, є збірник документів і матеріалів «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали» у 5 томах, 8 книгах. Унікальність цього видання полягає в тому, що вперше в українській історичній науці у рамках одного археографічного проекту розкрито історію цілої держави, вся історія ЗУНР від її виникнення до припинення існування показана через призму тогочасних документальних матеріалів. Томи збірника вміщують різноманітні за характером документи: законодавчі акти, розпорядження та інструкції австро-угорського уряду, що стосуються західноукраїнських земель, донесення й інформативні матеріали намісництва, старосте, поліції центральним органам влади, донесення в намісництво з повітів про ситуацію на місцях, становище народних мас, поширення революційних ідей, визвольні змагання. Значну увагу приділено висвітленню всенародного руху за визволення з-під іноземного гніту й возз'єднання в соборній незалежній Україні. Представлено процес утворення й діяльність Української Національної Ради.

Видатний український історик, доктор історичних наук, професор, почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, багаторічний керівник Наукового центру досліджень історії українського національно-визвольного руху Олександр Юхимович Карпенко помер 14 квітня 2013 р. на 92 році життя, залишивши нам великий науковий доробок. У дослідженні Української революції 1917–1923 рр. його вклад неоціненний. Здобули загальне визнання наукові концепції, висунуті О. Карпенком майже 50 років

тому. Незважаючи на важку, зтяжну хворобу, до останніх днів професор Карпенко виношував нові плани, ставив нові завдання.

Учні професора О. Карпенка, що зараз працюють у різних наукових та освітніх установах України, успішно продовжують вивчати історію ЗУНР. Вони об'єдналися навколо проекту «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Енциклопедія», який був успішно здійснений у 2018–2021 рр. і доволі детально розкрив історію ЗУНР, передумови та причини її проголошення, процес утвердження української влади у Західній Україні. На сторінках видання вміщено понад 3 200 статей. Серед них переважають статті біографічного характеру. Привертають до себе увагу особливо ґрунтовні життєписи Т. Войнаровського, С. Добрянського, М. Дюка, Б. Загайкевича, О. Ковча, Є. Коновальця, А. Крушельницького, К. Левицького, О. Назарука, Є. Петрушевича, І. Франка, Л. Цегельського, А. Шептицького, численних державних діячів УНР та ЗУНР, старшин Галицької армії, військових капеланів тощо. Поступово, сторінка за сторінкою видання вводить події локальної історії західноукраїнських земель у контекст загальної Української революції, а також прив'язує їх до загальноєвропейських та світових процесів, демонструє боротьбу українців за власну державність як складову частину глобального розвитку цивілізації, його боротьби за права і свободи народу. Не випадково автори включили до енциклопедії статті про міжнародні мирні конференції 1919–1923 рр., біографії відомих іноземних політичних діячів, що відіграли важливу роль у долі українських визвольних змагань 1917–1923 рр. Це розвідки про керівників Великобританії, США, Франції, «червоної» та «білої» Росії, Чехословаччини, Румунії, правителів Австро-Угорщини та Німецької імперії, представників ворожої, на той час, Польщі. У кожній статті підкреслено ставлення того чи іншого іноземного діяча до України та українського народу. Позитивним є те, що тексти багатьох статей суттєво уточнюють та доповнюють інформацію інших українських енциклопедичних видань.

Важливим доповненням видання є тематичні статті, присвячені важливим проблемам в історії ЗУНР, а також присвячені державницьким спрямуванням Західно-Української Народної Республіки. Особливо цінною статтею вважаємо «Акти Злуки УНР і ЗУНР», що дає змогу підкреслити соборницькі прагнення українського народу. Ґрунтовними є статті про діяльність міністерств – державних секретаріатів

– ЗУНР. Важливими в історико-джерельному сенсі є матеріали про державних повітових та міських комісарів, державні повітові та міські ради ЗУНР. У цих публікаціях розкривається система влади та місцевого самоврядування. Вони доповнюють і розширюють розуміння статті «Демократичні права та свободи в ЗУНР». Не залишать байдужими читача матеріали про репресії щодо українського населення Галичини, які здійснювали у 1918–1923 рр. польські каральні органи, про польські табори для українських військовополонених та інтернованих, про епідемії іспанки та тифу, що охопила українські землі у 1918–1919 рр.

Доволі значним є масив статей, що оповідають про військові меморіали Української Галицької Армії та поховання державних діячів ЗУНР, історію вшанування пам'яті загиблих українських героїв у період польського панування, відновлення пам'ятників та цвинтарів наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. і вплив цих процесів на проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року.

Цікавими для читачів є статті про сусідів УНР та ЗУНР – Австрію, Білоруську Народну Республіку, Румунію, Чехословаччину, Угорщину, а також про опонентів українського державотворення – Військо польське, Червону армію, Добровольчу армію Збройних сил Півдня Росії, а також тематичні статті, присвячені українській молоді чи жіноцтву – активним учасникам визвольної боротьби.

Особливо вагомими є матеріали про джерельні засади дослідження історії ЗУНР, документи центральних і місцевих органів влади, денник НКГА, систему діловодства Західно-Української Народної Республіки, архівні справи. Новаторськими виглядають статті про територію, населення, економіку ЗУНР, а особливо про хронологічні рамки Української революції – це не 1917–1921 рр., як традиційно розглядала українська історіографія, а 1914–1923 рр., що дозволяє виокремити українську історію із російського імперського інформаційного простору і долучити до загальноєвропейського та світового.

Важливо, що в тексти багатьох статей енциклопедії включено результати наукового доробку професора О. Карпенка, його оцінки тогочасних подій та процесів, історичних постатей. При цьому низка задумів професора, як наприклад проект публікації усіх спогадів учасників Української революції про Листопадовий чин, ще потребують реалізації його учнями.

*Володимир Великочий,
м. Івано-Франківськ*

Концепція історії ЗУНР О. Карпенка: еволюція парадигми

Кожна історична доба має свого дослідника. Він може бути учасником чи свідком подій, а може народитися через якусь кількість навіть десятиліть, а то й не одну сотню років по тому. Для історії не має значення коли це відбудеться. Важливим є лише те, наскільки глибоко, об'єктивно, всебічно ним буде вивчено і висвітлено саму проблему і предмет свого пошукування. Доба Української революції 1914–1923 рр. є досить багатою в цьому контексті. І серед когорти тих, кого сміливо можемо назвати корифеями з вивчення і висвітлення цієї доби, тих, хто формував науковий національний наратив Української революції перших десятиліть ХХ століття помітне місце займає доктор історичних наук, професор Олександр Юхимович Карпенко.

Вчений, на нашу думку, є символом і зразком того, як в умовах імперської системи можна дошукуватися історичної правди, неупереджено вивчати історію свого народу

В часи новітньої української незалежності фахові історики неодноразово звертали увагу на проблему остракізму щодо молодого вченого Олександра Карпенка через його концепцію історії Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), зокрема революційних подій листопада 1918 року. Перелік наукового доробку чималий [1]. Однак сміємо стверджувати, що власне до проблеми аналізу створеного вченим наративу по справжньому вдалися тільки двоє дослідників: Віталій Яремчук у монографічному дослідженні «Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби» [16] та Іван Пендзей у статті «О.Ю. Карпенко та радянська історіографія ЗУНР» в Українському історичному журналі [13]

Без перебільшення буде констатувати, що Олександр Юхимович Карпенко є засновником прикарпатської історичної школи з вивчення ЗУНР. Більше того, вважаємо його одним з основоположників зунрознавчого напрямку в українській історіографії, історіописанні Української революції 1914–1923 рр.

Вперше ним було піднято питання вивчення революційних подій кінця Першої світової війни на західноукраїнських землях і їх потрактування ще 1956 року на одній з наукових конференцій [6]. А 1957 року вийшла його концептуальна стаття «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.» [8]. Впродовж свого творчого життя вчений пройшов певну еволюцію у потрактуванні ЗУНР. Ця еволюція, на наш погляд, відбувалася шляхом переходу від радянської до національної концепції. Отож, спробуємо проаналізувати основні положення цього наративу.

І. Прорадянська концепція.

Професор О. Карпенко, розглядаючи події 1918–1919 рр. на західноукраїнських землях, висунув концепцію «народної», «прогресивної буржуазно-демократичної» та «національно-демократичної» революції в Східній Галичині в листопаді 1918 р. Він виходив з того, що українці Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, як і інші держані і недержавні народи Австро-Угорщини мали право на власну державність. Правда, радянська концепція з її класовим підходом і методологією визначала право на власні держави за пролетаріатом. А буржуазії відводилася другорядна роль, інколи навіть контрреволюційна. Ось як про це писалося в офіційній академічній праці «Всемирной истории» у т. 8. «Пролетариат выступал за ликвидацию монархии, демократизацию страны, создание национальных независимых государств. Революционное крыло социал-демократии выдвигало также лозунги борьбы за социалистическую революцию и за ликвидацию самих основ капитализма». І далі: «Средняя и в особенности мелкая буржуазия оказывала более решительное сопротивление великодержавной политике австро-венгерского империализма, а на отдельных этапах национально-освободительной борьбы выступала вместе с трудящимися массами» [14, с. 150]

Вдумливий читач одразу ж запитає: «так в чому ж тут негативна, контрреволюційна роль буржуазії?». Справді, тут спостерігаємо навіть позитивну роль частини буржуазії на окремих етапах боротьби за національну державу. Але одразу ж уточнимо: в радянській історіографії це було прийнятно для австрійців, поляків, угорців, чехів, словаків, сербів, хорватів – але не галичан-українців. У них націо-

нальна буржуазія – ворог пролетаріату, антинародна, контрреволюційна сила.

Так от, саме проти такого постулату головно і виступив комуніст О. Карпенко, пішов всупереч ідеологічній складовій радянської історичної науки. А вона знову ж твердила (повертаємося до того ж 8 тому «Всемирной истории»): « На развалинах лоскутной империи возникли новые, независимые государства – Австрия, Венгрия, Чехословакия, Государство словенцев, хорватов и сербов. Польское население Австро-Венгрии получило возможность воссоединиться в одном государстве с другими частями польского народа. Трансильвания, население которой состояло в большинстве из румын, воссоединилась с Румынией, населенные итальянцами области северного побережья Адриатики – с Италией» [14, с. 156].

Тут навіть проглядається якась прогресивна оцінка національно-визвольного руху народів, підкорених імперією. Але це не про українців Заходу країни. Для них радянська історія визначала шлях, прокладений свого часу москвофілами, тільки в новій ідеологічній формі – Радянської Росії через зденаціоналізовану Україну. Цитуємо: «Украинцы восточных провинций Австрии освободились от гнета австрийской монархии и развернули борьбу за воссоединение с Советской Украиной» [14, с. 156]. Тобто західні українці не мали мати навіть права на думку про власну національну державу. За твердженням радянських ідеологів в історії вони тільки й «прагнули», що прилучитися до пролетарсько-інтернаціоналістичної радянської України. Остання, стверджуємо, хоч і була складовою Української революції 1914–1923 рр., все ж виступила контрреволюційним елементом, перебувала в авангарді російської інтервенції в Україну.

«Буржуазно-демократичного» змісту революції надавали, на думку О. Карпенка, ті завдання, які вона вирішувала – «повалення монархічної влади і ліквідація залишків феодалізму, встановлення буржуазної демократичної республіки і завоювання основних демократичних свобод» [8, с. 82]. На думку молодого дослідника виособлювало, вирізняло ті події те, що «Східна Галичина була фактично внутрішньою колонією Австро-Угорщини» та тут «боротьба проти соціального гніту поміщиків і монархічної буржуазії була нероздільною з національно-визвольною боротьбою, з національно-демократичною еволюцією» [8, с. 82–83].

Слід підкреслити той факт, що О. Карпенко був істориком-комуністом. Іншим у той час апіорі не міг бути, якщо хотів працювати у вищій школі чи академічних установах совєтської України. Тому і щедро використовував праці класика – В. Леніна у своїй концепції Листопадової 1918 р. революції (хоч на той час ще не дефініціював так революційні події в Східній Галичині осені 1918 р.). Спираючись на його працю «Імперіалізм, як вища стадія капіталізму», вчений писав про причини народного повстання в Східній Галичині: «в умовах імперіалізму, коли соціальне і національне гноблення поневолених народів особливо посилюється, такі національні повстання не тільки можливі, але й неминучі. Відкидати їх – значить стати на позиції великодержавного шовінізму» [8, с. 84].

Загалом притримуючись радянської методологічної концепції причин і перебігу революційних процесів у Східній Європі, концепція О.Ю. Карпенка все ж мала ще одну своєрідність. На відміну від рад історіографії, вчений не підкреслював вирішальної ролі в революційних подіях робітників, пролетаріату міського і сільського. (Зрештою, це було об'єктивно, але не традиційно, навіть ревізійністськи на той час по відношенню як до постулатів радянської історичної науки, так й ідеології). З часом це стало чи не головною темою для висунення йому звинувачень у недобросовісності вивчення і викладу матеріалу.

Таким чином, трьома основними відмінностями, що вирізняли підхід О. Карпенка до розгляду революційних процесів на західноукраїнських землях початку ХХ століття (але при цьому – не оцінки ЗУНР) від концепту радянського були наступні: 1) застосування ленінського положення про прогресивність буржуазно-демократичних революцій для західноукраїнського населення так само, як і для інших поневолених народів Австро-Угорщини; 2) нероздільність вирішення соціальних і національних завдань для українців Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття в ході цих процесів, і 3) фактична відмова від постулату про пролетаріат, як провідну силу під час революції в краї (якщо бути більш точним – не акцентування вченим уваги на цьому елементі класової доктрини). А все решту: опис подій, їх трактування з позицій класової методології було доволі канонічним. Тоді автор вважав, що під час революції на західноукраїнських землях влада опинилась в руках «національної буржуазії, інтереси

якої захищала УНРада». Остання, захопивши владу, почала здійснювати «антинародну» політику [8, с. 87]. На думку вченого-острожанина В. Яремчука «міркування про причини неучасті «трудящих мас» в органах влади ЗУНР О. Карпенко фактично скалькував з традиційних для радянської історіографії «буржуазно-демократичних» революцій положень – мовляв, пролетаріат і селяни виступали в революції стихійно, не маючи «революційної партії ленінського типу, яка б очолила революційні сили і довела б їх боротьбу до перемоги», «не було створено міцного союзу робітничого класу і селянства», «частина робітників» була «одурманеною буржуазно-націоналістичною пропагандою», не було «тісного зв'язку» з «революційним рухом трудящих» Росії, України, Польщі, Угорщини, Словаччини» [16, с. 312].

Таким чином, «прорадянська» концепція революційних подій на західноукраїнських землях жовтня-листопада 1918 року О.Ю. Карпенка, цілком відповідала канонам ідеологічного характеру ленінізму, в загальному **вписувалася в радянський історичний наратив**. Біда в тому, що вона не могла бути застосована до українського народу чи якоїсь його частини. Український народом, в уяві і потрактуванні ленінсько-сталінської ідеології історії, її домінуючого принципу партійності завжди мав причепом іти за російським (в даному випадку – російським пролетаріатом). Те, що було «дозволено» іншим слов'янським народам Східної Європи негласно «не підходило» українському. А звідси і будь-які спроби застосувати ленінські принципи до всіх однаково ставали «викривленнями», відступом від головної лінії партії. Що звичайно в той час, навіть час Відлиги, не могло залишитися не покараним. А тим більше в поствідлиговий час – період активної русифікації, денационалізації – строго каралося і засуджувалося.

Про опис перипетії особистого життя О.Ю. Карпенка, застосування щодо нього методів остракізму у вітчизняній історіографії нами вже було згадано вище [1]. Не вдаватимемося до аналізу тих подій. Лише сконстатуємо: Олександр Юхимович, готуючи свою докторську дисертацію «Імперіалістична інтервенція на Україні (1918–1920 рр.)» [10] фактично не використовував оціночних характеристик ЗУНР, які ж сам і запропонував більше ніж 10-ма роками раніше. По іншому навряд чи могло бути: вчений-комуніст, фронтовик, впертий селянський син козацького роду хотів бути доктором наук, профе-

сором. Для цього слід було піти на компроміс із самим собою. Дисертація була успішно захищена у 1966 році. Тему Західно-Української Народної Республіки довелося відкласти. І хто-зна, чи повернувся б до неї вчений, якби не здобуття Україною незалежності 1991 року. Саме в нових державно-політичних умовах і стало можливим випрацювання О. Карпенком національної концепції історії ЗУНР. Вона, на нашу думку, стала плодом еволюціонування самого вченого і суттєво відрізнялася від його попередньої, прорадянської.

II. Національна концепція як складова національного історичного нарративу.

На наш погляд, найбільш репрезентативною з точки зору комплексності підходу й методології оцінки виникнення та діяльності ЗУНР є концептуальна стаття О.Карпенка «Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях» [11]. Спробуємо висловити свої міркування щодо основних положень статті й продемонструвати еволюцію поглядів вченого на історичну проблему і явище. При цьому в окремих випадках використовуватимемо й іншу наукову спадщину автора, в якій він більш глибоко розкривав ті чи інші підходи, теми, проблеми, які й стали складовою його нової концепції ЗУНР.

З першого абзацу статті бачимо констатація наявності Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції. Правда, прикметник «листопадова» ще вживається в прямому значенні – як прикметник, а не як особова назва події. Це виражено у написанні слова – з малої літери. Лише згодом в українську історіографію увійде це словосполучення на означення ніби окремішності подій у Східній Галичині, Північній Буковині і Закарпатті. Сміємо припустити, що сам вчений не ставив собі за мету витворити щось подібне, але особливо не заперечував, навіть прийняв це як дефініцію і окреме історичне явище.

Можемо припустити, що прикметник «листопадова» тут вживався автором з позицій витлумачення революційних подій в Східній Галичині, як складової революцій в Австро-Угорщині, Німеччині в листопаді 1918 року. Частково з цим можна погодитися, враховуючи факт приналежності західноукраїнських земель до «клаптикової монархії» до початку листопада 1918 р. Зрештою ці революції, як і

Українська були складовими більш широкого явища – Великої Східноєвропейської революції 1914–1923 рр. [2].

Якщо у попередній концепції каталізатором революційних процесів на західноукраїнських землях кінця Першої світової війни була так звана «Велика Жовтнева соціалістична революція» 1917 року в Росії, то тут, в цьому концепті – революційні процеси лютого-березня 1917 року в Україні, утворення Української Центральної Ради (УЦР). (До речі, вчений нерозривно пов'язував революційні процеси в Україні з загальнореволюційними процесами в Росії, тому і вибудовував бачення Української революції, як такої, що стала результатом в тому числі революції Російської). Ось як про це пише сам О. Карпенко: «Ці заклики стають дедалі голоснішими після перемоги революції 1917 р. й утворення Української Народної Республіки, яка стала притягальним фактором для всього загальноукраїнського визвольного руху» [11, с.16]. Було б не об'єктивним сказати, що автор ігнорує передумови революції на західноукраїнських землях, виходячи з їх внутрішніх обставин існування в складі австро-угорської держави. Навпаки. Професор О. Карпенко широко використовує багатий джерельний матеріал саме для показу наростання революційних процесів на західноукраїнських землях. Але водночас вважає дороговказом і доцентровою силою для них Українську Народну Республіку.

У прорадянській концепції вчений розглядає піднесення революційного руху в контексті страйкової боротьби в Австро-Угорщині через поширення так званого загальноавстрійського страйку січня 1918 р. Він говорить про його масовість у Східній Галичині. Це цілком відповідало концепції пролетарської революції, витвореній радянською історіографією.

Водночас, за даними самого дослідника (які узагальнені нами), в тому страйку брало участь не більше 3 тис. робітників / пролетарів / демонстрантів [7, с. 15–18]. Робітниками в краї, як правило, були переважно поляки і німці. Тому, дотримуючись принципу історичної об'єктивності, задамося питанням: чи слід вважати масовим 3-х тисячний, переважно не український, рух в Східній Галичині з 6,4 мільйонним населенням, в якому близько 74% склали українці? [9, с. 24]. Сьогодні зрозуміло, що це була ще одна вада прорадянської концепції виникнення ЗУНР молодого науковця, яка ним же і була виправлена згодом, через 35 років.

У національній концепції професор О. Карпенко вже сміливо, не оглядаючись на ідеологічні кліше й стереотипи, віддає належне вічовому руху лютого-березня і вересня-жовтня 1918 р. в краї, як пріоритетного. Це своєрідне «повернення до об'єктивності». А звідси і визнання керівної ролі українських політичних партій Східної Галичини і Північної Буковини у революційних процесах в краї. Це різко контрастує з відвертою слабкістю соціального робітничо-селянського руху, його локальністю.

Наступне. Якщо у прорадянській концепції розгляду революційних процесів на західноукраїнських землях О.Карпенка домінуючою є ідея класової боротьби, робітничий страйковий рух, виступи пролетаріату у відповідь на події лютого – жовтня 1917 року в Росії, то у національній концепції, натомість, провідною стає ідея власної державності і соборності під впливом революційних процесів в УНР. Зокрема, у колективній монографії «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 рр. Історія» вчений розпочинає другий розділ під назвою «Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення Західно-Української Народної Республіки» з виникнення Української Центральної Ради і її значення для західноукраїнських земель, всієї Української революції, українських визвольних змагань [12, с. 74].

А звідси – ще одна суттєва відмінність. У прорадянській концепції автор жодним словом не згадує про Берестейські (1918 р.) мирні переговори, не кажучи вже про визнання їх впливу чи значення на утвердження ідеї національної державності в Східній Галичині, Північній Буковині і Закарпатті. Своєю чергою, у національній концепції – це провідна ідея. І визнається вона через масовість вічового руху на західноукраїнських землях лютого – березня 1918 року на підтримку дій Української Центральної Ради.

У березні 1918 року в Східній Галичині справді пройшли масові віча як «свята миру і державності». Аналіз матеріалів тогочасної преси [4] показує, що це була широкомасштабна і масова акція. Вона пройшла в 31 населеному пункті краю, а її учасниками були, за нашими підрахунками, 515 тисяч осіб. Активну громадянську позицію в цей час зайняло і українське греко-католицьке духовенство, провівши майже в кожному селі Східної Галичини святкові богослужіння, присвячені вище зазначеній події. Ці факти та цифри красномовно

свідчать про справжній всенародний характер підтримки дій Української Центральної Ради західноукраїнською громадськістю та урочисте відзначення нею акту підписання Берестейського миру.

Слід згадати про ще одну «ваду» прорадянської концепції історії ЗУНР Олександра Юхимовича через її методологію і окремі принципи. Вона, вважаємо, стала вислідом/відголоском закоріненої радянської історичної школи. Маємо на увазі наступне. В прорадянській концепції робітничі маси під впливом так званої «Великої Жовтневої Соціалістичної Революції» (тут зберігаємо правопис часів виникнення і використання цієї дифініції. – В. В.) мали прагнути до об'єднання з українським і російським пролетаріатами, а значить – до об'єднання з прорадянськими державними утвореннями. В національній концепції автор наголошує на домінанті, навіть не пріоритетності, негайної злуки з Великою Україною.

При цьому спостерігаємо наступний алгоритм процесу, запропонований вченим. Спочатку, на думку автора, мала бути проголошена українська суверенна держава як автономія Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття в межах австрійської держави [12, с. 84]. А вже після цього – об'єднання з УНР. На його ж думку, проголошення автономного національного державного утворення уподібнювало революційні процеси на західноукраїнських землях з відповідними в «підросійській Україні» (автор мав на увазі, найімовірніше проголошення УЦР III Універсалу). Насправді ж, західноукраїнські політики ставили собі за домінантну і пріоритетну мету – власне проголошення національної державності в межах австрійського державного організму. І лише при умові, що Австрія не забезпечить цього процесу – закликали об'єднуватися з Наддніпрянською Україною. Як приклад, наведемо рішення Снятинського віча 21 вересня 1918 р., організованого Радикальною партією і національним генієм, покутянином Василем Стефаніком. У тексті документу, його результативній частині, постановлялося: «Виражається гаряче бажання, **на случай коли б Австрія нас від себе відтручувала мимо наших жертв в людях і майні** (виділення наше. – В. В.), щоб Східна Галичина і Буковина прилучені були до Матері України» [15].

Ймовірно, на нашу думку, ідея соборності розглядалася проф. О. Карпенком як та нитка, яка об'єднувала політичні чинники і процеси на західноукраїнських землях і Наддніпрянщині в ході

Української революції, давала можливість говорити про її загально-національний характер.

У національній концепції О. Карпенко, кажучи про національно-визвольний характер революційних процесів в краї, вибудовує чітку доцентрову схему: а) перехід влади до національних органів управління → б) створення незалежного державного утворення → в) об'єднання двох національних державних організацій в один.

Однак ситуація розгорталася далеко не так. Для політичних чинників Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, як ми уже зазначали, було найнеобхіднішим створити український державний організм в межах австрійської держави. І лише коли стало зрозумілим, що Австрія хоч і проголошувалася федерацією Маніфестом імператора від 16 жовтня 1918 року, нею вже не буде, а водночас загострилася загроза поглинання краю відроджуваною польською державою, тільки тоді актуалізується потреба злуки з Наддніпрянщиною.

Зрештою, при проголошенні Української Національної Ради (УНР) 18–19 жовтня 1918 р. було утворено три її делегації. Одна з них – Віденська – і створювалася для того, щоб офіційно вести переговори з австрійською владою і отримати легітимацію від неї на спільне існування в умовах не незалежності, а федерації. І очолював цю делегацію президент УНР – Євген Петрушевич.

Рисою, яка збереглася в двох концепціях вченого – подібність революційних процесів у бездержавних народів Австро-Угорщини. Автор наголошує на їх паралельності у чехів, словаків, поляків, хорватів, угорців і українців. Не зникає в національній концепції і визначення революції як «буржуазно-демократичні».

В національній концепції О. Карпенко вже визнає **провідну** (виділення наше. – В. В.) роль у створенні ЗУНР національної буржуазії, до якої слід віднести й інтелігенцію, політичні партії. У його концептуальній статті 1993 р. це питання розкрито, вважаємо, недостатньо. Зрештою, автор і не ставив це собі за мету. Більш широко він висвітлює означену проблему в першій науковій історії ЗУНР, що вийшла за його редакцією у 2001 р. [5].

Проф. О. Карпенко в аналізованій програмній статті пише, що ним наприкінці 1950-х років було зроблено правильний висновок «про особливу роль цієї революції в історії українського народу: ліквідація імперії і монархічної влади, повалення багатоговікового ко-

лоніального гніту і створення суверенної держави – народної республіки з республіканським ладом, здобуття демократичних свобод і певного соціального захисту. Були створені передумови для возз'єднання всіх земель у єдиній, соборній Україні» [11, с. 27].

Наголосимо на тому, що ідея соборності, як провідна у революційних процесах на західноукраїнських землях, розглядається вченим із домінантою державницьких пріоритетів. Саме такий підхід переважно використовується і в нинішній концепції національних соборницьких процесів в ході Української революції. Хоч помітними є спроби це явище – соборництво – в новітній українській історіософії, історіографії характеризувати як таке, що в основі своїй має не лише ці процеси [3].

Автор закладає ідею того, що Листопадова 1918 р національно-демократична революція тривала з 18–19 жовтня до 13 листопада 1918 р. – часу проголошення ЗУНР. Це знов таки, вважаємо, вияв радянської, марксистсько-ленінської методології розгляду і потрактування революції. Адже повстання і встановлення влади – це лише частина революційних процесів. Її суть, вважаємо, насамперед у інституціональному забезпеченні нових соціально-економічних, національно-політичних та інших процесів, зрештою – в їх реалізації і утвердженні. З цієї точки зору так звана «Листопадова 1918 року національно-демократична революція», хай і в такому дифінітивному означенні, мала б тривати до 1923 р. – часу завершення дипломатичної боротьби за державний статус західноукраїнських земель в ході Української революції 1914–1923 рр. Зрештою, через незавершений характер Української революції 1914–1923 рр, складовою якої були й революційні процеси на західноукраїнських землях цього хронотопу, не було остаточно вирішено й інституціональних проблем, як от: не переобрано УНРаду як парламент за новим виборчим законодавством, не була реалізована земельна реформа і т. д.

Чому потрібен перегляд концепції Листопадової 1918 р. революції на західноукраїнських землях?

(Замість висновку)

Однією з вад національної концепції листопадових подій 1918 р. на західноукраїнських землях вважаємо те, що її автор заклав апріорі дихотомію в революційні процеси загальноукраїнського характеру.

Так, специфіка цих процесів мала місце в кожному випадку (скажемо – темпи розуміння і зростання національної свідомості «народних мас», їх самоусвідомлення) – на Наддніпрянщині і на західноукраїнських землях. Однак, і завдання, і мета, і головне – вектори процесів були співставними і відбувалися в одному руслі – національного державного самоствердження.

Чим такий підхід хибує? Насамперед тим, що з дихотомії можна перейти до політомії революції. І не найгірше в цьому процесі, якщо порівнюватимуть і прирівнюватимуть як рівнозначні ЗУНР і Гуцульську республіку, ЗУНР і Лемківську республіку, ЗУНР і Миколаївську (на півдні України) республіку, ЗУНР і Гуляйпільську анархістську вольницю. Хоч і ці величини є апіорі непорівнюваними. Гірше, коли до сьогодні включаємо в процес національно-демократичної чи національної революції Донецько-Криворізьку республіку, в побуті використовуємо означення щодо м. Харків як першої української столиці (а це означає визнання національною радянської форми проросійської революції в Україні, яка по відношенню до Української була контрреволюційною, ворожою за змістом і жодним чином не була її складовою).

Тому вважаємо, що нагальною є потреба переглянути парадигму, концепцію і наратив Української революції, виходячи з базових напрацювань Я. Грицака, І. Лисяка-Рудницького і їх концептуальне оформлення в працях О. Рєєнта і В. Великочого, опубліковані на сторінках провідних українських історичних часописів і Енциклопедії ЗУНР. Маю на увазі проблему концепту, хронології і періодизації.

Насамкінець, дозволимо собі наголосити на тому, що в оновленій концепції національно-демократичної революції на західноукраїнських землях як складової Української революції 1914–1923 рр. не має місця Листопадовій (1918 р.) національно-демократичній революції. Вона стає лише частиною національно-демократичної Української революції на західноукраїнських землях 1914–1923 рр., цілком вписується в один з її етапів. Це своєрідна деконструкція вже усталеного наративу. Але необхідна з точки зору більш об'єктивного написання нового чи оновленого наративу національної історії.

Цією працею ми не ставили собі за мету відкинути концепції історії ЗУНР професора Олександра Карпенка, чи піддати її «нещівній критиці». Більш незаслуженої критики, ніж в радянські часи в

советській історіографії і не придумаєш. Тим більше, що особисто мені, учневі професора Олександра Карпенка, його, за словами великого Василя Стефаника, «малому наслідникові» робити це доволі складно. Однак. Вчитель завжди наголошував на цінності об'єктивного історіописання і відстоюванні власного бачення проблеми чи явища. Але обов'язково – аргументованого джерелами, підтвердженого документами і часом. Сміємо припустити, що Його науку нам вдалося засвоїти.

Список використаних джерел

1. Борчук С. «Так звана ЗУНР»: Західноукраїнська Народна Республіка у радянській енциклопедистиці. *Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 684–685. С. 132–140; Великочий В., Кугутяк М., Райківський І. До 90-річчя доктора історичних наук, професора О. Ю. Карпенка. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 221–223; Кобута С., Мицан К. Життя, присвячене служінню науці : до 80-ліття професора О. Ю. Карпенка. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 21–34; Кобута С. Археографічний внесок професора О. Карпенка в тематику дослідження історії Західно-Української Народної Республіки. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 95-ї річниці утворення Західно-Української Народної Республіки*. Ч. 25–26. 2014. С. 358–363; Сіромська Г, Сіромський Р. «Це прояви ідеологічної боротьби. А ми інколи недооцінюємо їх»: архівні матеріали до справи професора Олександра Карпенка (1968–1973). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2014. Вип. 50. С. 518–546; Сливка Ю. Етапи та головні напрями дослідження ЗУНР в українській історіографії. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6. С. 3–9; Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 11–20.
2. Великочий В. Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів. Бібліографія). Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2014. 180 с.
3. Гоян І., Сторожук С., Великочий В. Соборність: концепт. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки*. Т. 3 : П–С. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020. С. 462–472.
4. *Діло*. 1918. 5, 7–9, 13 березня; *Українське слово*. 1918. 8, 10, 12–21, 23 березня.
5. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. 628 с.

6. Карпенко О. Ю. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на революційний рух в Західній Україні в 1918–1923 рр. *Наукова конференція істориків, присвячена питанню впливу Жовтневої революції на революційний рух в Західній Україні* : тези доповідей. Львів : Вид-во АН УРСР, 1956. С. 6–7
7. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині в 1918 р. *Карпенко Олександр Юхимович. З історії Західно-Української Народної Республіки. (До 85-річчя з дня народження професора О. Ю. Карпенка)* / за заг. ред. М. Кугутяка. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2006. 494 с.
8. Карпенко О.Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині в 1918 р. *З історії західноукраїнських земель*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. Вип. 1. С. 59–90
9. Карпенко О. Ю., Жерноклеєв О. С. Історичні передумови національно-демократичної революції та відродження національної державності. *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія*. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. С. 24–73.
10. Карпенко О. Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні (1918–1920 рр.). Львів : Вид-во ЛДУ, 1964.–256 с.
11. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 16–29.
12. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення Західно-Української Народної Республіки. *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія*. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. С. 74–227.
13. Пендзей І. В. О. Ю. Карпенко та радянська історіографія ЗУНР. *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 137–153.
14. Распад Австро-Венгрии. Венгерская Советская Республика. *Всемирная история в десяти томах*. Т. VIII / под ред. акад. И. И. Минца. Москва : Издательство социально-экономической литературы, 1961. 643 с.
15. Резолюція народного віча у Снятині за підписом Василя Стефаника з вимогою возз'єднання Східної Галичини і Буковини з Україною. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. Т. 1. С. 138; Великочий В. Василь Стефаник і Західно-Українська Народна Республіка. Спроба неполітичного аналізу. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2854-volodimir-velikochij-vasil-stefanik-i-zakhidno-ukrajinska-narodna-respublika-sproba-nepolitichnogo-narisu>.
16. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. 526 с.

*Олег Жерноклеєв,
м. Івано-Франківськ*

Штрихи до біографії: про дату народження Олександра Карпенка

Актуальність і постановка проблеми. Першочерговим завданням історичної науки, не залежно від вибору світоглядних і методологічних засад (як і мінливої моди на них), залишається передусім встановлення історичних фактів. Тож якщо історія все ж претендує на фундаментальну науковість, актуальним для неї є творення та збереження для нащадків достовірного знання про «факти-події» як певний фрагмент історичної дійсності – того, що саме й яким чином насправді відбулося [1, с. 382]. Виходячи з цього, метою нашого короткого повідомлення є уточнення біографічних відомостей, та зокрема фіксація в науковому обігу одного конкретного факту – справжньої дати народження відомого історика, професора О.Ю. Карпенка. Ситуативно застосовані для цього методи – історичний, логічний, біографічний і порівняльний.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно особливо підкреслити, що автор жодним чином не ставить під сумнів правомірність і доцільність відзначення 100-річного ювілею світлої пам'яті О.Ю. Карпенка у квітні 2021 року. Незаперечним фактом є те, що за життя Олександра Юхимовича його чергові річниці (75 – 80 – 85...) завжди, принаймні останнім часом, святкувалися саме так – виходячи з формальної, офіційно задокументованої дати його появи на світ – 15 квітня 1921 р.

Разом із тим, мені поталанило бути фактично першим – за часом навчання – його аспірантом. Це був перший набір аспірантів, у тому числі істориків, у 1991 р. в Івано-Франківському державному педагогічному інституті імені Василя Стефаника, який у 1992 р. став Прикарпатським університетом. Істориків тоді поступило в аспірантуру троє: Василь Пилипович Педич, Парасковія Василівна Дутчак і автор цих рядків. Науковим керівником двох перших став проф. В.В. Грабовецький, а моїм – після успішного захисту дипломної роботи під його ж керівництвом – проф. О.Ю. Карпенко. Оскільки я був єдиним на той момент його аспірантом, він тоді (як, утім, і в подальшому)

багато ділився своєю методикою наукової праці, викладацьким досвідом, а також спогадами зі свого непростого життєвого шляху. Серед іншого, неодноразово згадував про те, що насправді він є на рік молодшим, ніж офіційно за документами, тобто один рік життя в нього є «приписаний». Так багато хто робив у ті часи, щоб скоріше отримати документи, вирватись із села, піти в доросле життя, на навчання в місто, в армію чи на фронт ...

Думаю, що про це добре знали його львівські колеги, друзі, соратники й сучасники – професори М.М. Кравець, С.А. Макарчук, Ю.Ю. Сливка та інші. Непрямим чином про це може свідчити й те, що, наприклад, Ю.Ю. Сливка у своїй статті з нагоди 80-ліття О.Ю. Карпенка, опублікованій 2001 р., фактично обходить питання про дату його народження та чергову річницю, просто не згадуючи про це [16]. Зрештою, тема статті (про «львівський період» науково-педагогічної діяльності Карпенка) давала йому на це формальні підстави. Але так само зробив і акад. В.І. Кононенко, тодішній ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, у своїй вступній статті до того ж ювілейного збірника на пошану О.Ю. Карпенка, що побачив світ на шпальтах числа 5–6 наукового і культурно-просвітнього краєзнавчого часопису «Галичина» [12]. Це легко пояснити / виправдати / обґрунтувати бажанням уникнути безкінечних повторів із іншими статтями того ж збірника, однак може свідчити й про небажання свідомо акцентувати невірний факт, знаючи про те, що це насправді «не зовсім» відповідає дійсності.

Інші ж автори та безпосередні учасники різних періодичних ювілейних торжеств і урочистостей були поставлені в доволі делікатну ситуацію, адже практично, тією чи іншою мірою, змушені були підтримувати офіційну версію – принаймні, з міркувань ввічливості або певної «політкоректності». До таких науковців, відносно молодих і «перспективних» на той час, належав і я сам [3; 4]. Тому хотів би також особливо наголосити на тому, що наші попередні та подальші історіографічні покликання абсолютно позбавлені будь-якої критичності чи, не дай Боже, осуду, а є просто історіографічними фактами, які ми констатуємо в процесі розгляду питання.

А таким історіографічним фактом, станом на сьогодні, є те, що майже всі публікації біографічних відомостей про О.Ю. Карпенка вказують датою його народження 15 квітня 1921 р. [2; 7; 10; 13]. Такі

ж дані можна почерпнути й у вільному доступі в мережі Інтернет, і зокрема у Вікіпедії [9], на сайтах Прикарпатського університету [8] та Інституту історії України НАН України [11], а також із пам'ятної анотаційної дошки, встановленої в Івано-Франківську на будинку, де він мешкав [15].

Та винятки, усе ж, існують. З усіх, принаймні відомих нам, джерел інформації виняток становлять лишень окремі невеличкі праці, що подають роком його народження 1922-й. Це наша дуже стисла біографія О.Ю. Карпенка в «Енциклопедії сучасної України» (написана 2010 р., оновлена в електронній версії енциклопедії 2018 р.) [5] і така ж коротка його біографія в енциклопедичному словнику «Івано-Франківськ», що вийшов друком у 2010 р. [6].

Проте, ще одна дуже важлива й цікава деталь може слугувати (не)прямим підтвердженням датування його появи на світ 1922-м роком. Проф. М.В. Кугутяк у передмові до збірки праць «З історії Західно-Української Народної Республіки» (2006 р.) цілком слушно зазначає, що О.Ю. Карпенко народився «в день Воскресіння Христового» [13, с. 5]. І дійсно, сам Олександр Юхимович розповідав, що народився на Великдень. Саме такий його спогад зафіксований і на відеозаписі, продемонстрованому перед початком пленарного засідання нашої цьогорічної ювілейної конференції з нагоди 100-ліття від дня його народження. Однак відомо, що в 1921 р. Великдень припадав аж на 1 травня (!). Натомість у 1922 р. Великдень святкували 16 квітня, а 15 числа була Велика Субота, переддень Свята Пасхи [14]. Варіанти з іншими роками виключають збіг обставин, зафіксований у родинних спогадах і переданий О.Ю. Карпенком, про те, що він був щойно новонародженим немовлям, коли освячували паски. Поява на світ у 1919, 1921, 1924 чи 1925 рр. означала б, що на час Свята Пасхи йому було б уже тиждень або й два, що ніяк не могло б означати народження «на самий Великдень».

Висновки та перспектива подальших досліджень. На відміну від усталеної на сьогодні в переважній більшості довідкової літератури, справжньою датою народження О.Ю. Карпенка є 15 квітня 1922 р. Остаточне світло на питання могло б пролити знайдення в архівних установах Чернігівщини відповідних метричних записів, якщо вони збереглися.

Список використаних джерел

1. Варшавчик М. Факт. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ : Вища школа, 2002. С. 382–383.
2. Вітенко М., Пославська Г. Карпенко Олександр Юхимович. *Інститут історії і політології : 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності* / під ред. проф. М. Кугутяка. Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2010. С. 168–170.
3. Жерноклеєв О. С. 80-річчя доктора історичних наук, професора О. Ю. Карпенка. *Український історичний журнал*. 2002. № 1. С. 154–156.
4. Жерноклеєв О. С. Відомий вчений та справжня людина. *Олександр Юхимович Карпенко : бібліографічний покажчик (до 90-річчя від дня народження)* / упоряд.: О. Б. Гуцуляк, Г. Ю. Пославська ; автор передм. О. С. Жерноклеєв. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. С. 5–7.
5. Жерноклеєв О. С. Карпенко Олександр Юхимович. *Енциклопедія Сучасної України : електронна версія* / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=10035.
6. Карпенко Олександр. Івано-Франківськ. Енциклопедичний словник / автупоряд. Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. С. 212.
7. Карпенко Олександр Юхимович. Наукова еліта Івано-Франківщини. Доктори наук, професори Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника : довідник. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2007. С. 45–46.
8. Карпенко Олександр Юхимович. URL: <https://pnu.edu.ua/карпенко-олександр-юхимович>.
9. Карпенко Олександр Юхимович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Карпенко_Олександр_Юхимович.
10. Кобута С., Мицан К. Життя, присвячене служінню науці: до 80-ліття професора О. Ю. Карпенка. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. Ч. 5–6. С. 21–34.
11. Ковальчук О.О. Карпенко Олександр Юхимович. *Енциклопедія історії України. Т. 4 : Ка–Ком* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України; Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2007. С. 125–126. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Karpenko_O.
12. Кононенко В. Історик, педагог, громадянин (слово про Олександра Карпенка). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. Ч. 5–6. С. 9–10.
13. Кугутяк М. Він повертає українській історії її справжнє обличчя. *З історії Західно-Української Народної Республіки (До 85-річчя з дня народження професора О. Ю. Карпенка)* / за заг. ред. М. Кугутяка. Івано-

- Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2006. С. 5–11.
14. Пасхалия с 1800 по 2100 год (таблица). URL: <http://diak.ortox.ru/kalendar/view/id/5007>.
15. Савчин Х. У Франківську встановлять нові анотаційні дошки. URL: <https://mi100.info/2019/10/31/u-frankivsku-vstanovlyat-novi-anotatsijni-doshky>.
16. Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. Ч. 5–6. С. 11–20.

*Ігор Соляр,
м. Львів*

Олександр Карпенко в Інституті суспільних наук: формування науковця (1952–1960)

Постать Олександра Карпенка (1921–2013) притягує увагу нинішніх дослідників української науки другої половини ХХ ст. своєю неординарністю, а радше – сміливістю. Наукова діяльність Олександра Карпенка в українській історіографії є ще недостатньо дослідженою, незважаючи на чималу кількість праць, які було присвячено передусім вісімдесяти- та дев'яносторічному ювілеям знаного історика [2; 3; 4; 7; 12; 13; 16; 18; 19; 20].

Метою даної статті є аналіз наукової та науково-організаційної діяльності Олександра Карпенка в Інституті суспільних наук в 1952–1960 роках. Джерельною основою даного дослідження є, в основному, 1) матеріали особової справи О. Карпенка, що зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; 2) праці О. Карпенка досліджуваного періоду.

Слід визнати, що в українській історіографії окремі періоди життєвого шляху О. Карпенка висвітлено фрагментарно. Передусім лише частково досліджено участь відомого історика в Другій світовій війні. У даному випадку поки що обмежуємося наступною інформацією, якою поділився Микола Кугутяк: «У жовтні 1940 р. Олександра Карпенка призвали на службу в армію. З перших днів Другої світової війни він брав участь у боях на західному кордоні України в районі Самбір–Стрий, а вже через тиждень після початку війни його 7-й зенітно-кулеметний полк був перекинутий на оборону Києва, відтак Харкова, Купянська, Воронежа і, нарешті, під Сталінград, де в бою у грудні 1942 р. Олександр Карпенко був важко поранений осколком у груди, контужений, обморожений і в такому стані потрапив до шпиталю. Після тривалого лікування закінчив Сталінградське артилерійське училище, а потім на посаді командира артилерійської батареї потрапив до бойового резерву Верховного головнокомандування. Як військовий був нагороджений бойовими орденами і медалям» [17, с. 6]. Не відзначається детальним дослідженням наступний період біографії О. Карпенка – 1946–1949 роки.

Стверджуючи неперебірливу критику на адресу О. Карпенка, зокрема його перших праць у другій половині 1950-х років, її партійно замовний характер, присвячених революційним подіям в Західній Україні, сучасним дослідникам не вдається завжди повністю зрозуміти суть звинувачень опонентів тоді молодого дослідника.

Як відомо, у березні 1949 р. відряджено О. Карпенка у Львів, де з квітня 1949 р. до квітня 1952 р. працював завідувачем відділу бібліотеки АН УРСР. Від 1 вересня 1949 р. до 10 серпня 1950 р. працював за сумісництвом на півставки (275 годин) у дворічній партійній школі при Львівському обкомі КПУ на посаді старшого викладача історії СРСР (тоді педагогічна робота в партійних школах прирівнювалась до роботи у вузах).

На підставі наказу Голови Львівського філіалу АН УРСР переведено його з вищеназваної посади на наукову роботу – на посаду вченого секретаря Інституту суспільних наук АН УРСР. Відповідний наказ по Інституту суспільних наук підписано 22 квітня 1952 р. директором Інституту – доктором економічних наук О.О. Несторенком [1, арк. 87]. 10 лютого 1953 р. наказом т. в. о. директора Інституту М.Ю. Смішка тимчасово до затвердження Президією АН УРСР переведено вченого секретаря Інституту суспільних наук АН УРСР О.Ю. Карпенка на посаду в. о. старшого наукового співробітника відділу історії України. Підставою цього рішення стало усне доручення голови Львівського філіалу АН УРСР дійсного члена АН УРСР Й.З. Штокала і погодження керівника відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР, доктора історичних наук І.П. Крип'якевича. А через сімнадцять днів – 27 лютого 1953 р., – відповідним наказом зроблено уточнення: О.Ю. Карпенка переведено на посаду старшого наукового співробітника днем 18 лютого 1953 р. (у попередньому наказі йшлося про переведення на посаду в.о. старшого наукового співробітника відділу історії України).

Через три тижні – 10 березня 1953 р. – наказом № 29 по Львівському філіалу АН УРСР призначено «тимчасово, до підшукування постійної кандидатури, вченим секретарем Львівського філіалу АН УРСР О.Ю. Карпенка, з залишенням його на час виконання обов'язків вченого секретаря на половинній ставці старшого наукового співробітника відділу історії Інституту суспільних наук АН УРСР» [1, арк. 73]. Наказ підписаний Головою Львівського філіалу АН УРСР дійсним

членом АН УРСР Й.З. Штокалом. Відповідно – 12 березня 1953 р. наказом № 29 т. в. о. директора Інституту М.Ю. Смішка О. Карпенка переведено на половину ставки старшого наукового співробітника відділу історії України.

18 лютого 1953 р. успішно захистив дисертацію в Інституті історії АН УРСР на тему «Селянські повстання у Львівському воєводстві в 1932–1933 рр.» Диплом підписаний головою Вченої ради Інституту історії АН УРСР М.Н. Лещенком і т. в. о. ученого секретаря І.С. Слабєєвим [1, арк. 63]. Диплом кандидата історичних наук видано 17 серпня 1953 р. Вищою атестаційною комісією Міністерства культури СРСР [1, арк. 90].

Проте в середовищі української еміграції США дуже критично зустріли статтю О. Карпенка «Селянське повстання в Галичині в 1933 р.», надруковану у «Віснику АН УРСР» (1953, № 9), яка написана автором за матеріалами кандидатської дисертації. Український щоденник «Свобода» 23 березня 1954 р. зреагував на неї статтею «Советська забріханість» (автор сховався під криптонімом Г. М.) [6]. Автор у «Свободі» звернув увагу на час написання і друку статті О. Карпенка, ретельно проаналізував її зміст: «Але найцікавіша для нас стаття О.Ю. Карпенка про голод на Україні в 1933 році... Читач, мабуть, робить здивоване обличчя – як, і на Україні в академічному органі відзначили 20-ліття голоду? – запитає він. Так, на Україні, тільки в одній частині України... в Західній Україні. Стаття має заголовок «Селянське повстання в Галичині у 1933 році». Займає вона десять сторінок. До заголовку є така примітка: «Повстання у східних повітах Краківського воєвідства і західних повітах Львівського воєвідства увійшло в літературу як повстання в Галичині». Перша сторінка, як і годиться, заповнена чадним кадінням тиміямю і вихваланням «старшого брата» та подяками за його «підтримку» «меншого брата». Далі йде характеристика становища селянства в Галичині в 1932 р. «Половина селянських мас знаходиться в страшних злиднях і голоді» – цитує автор статтю з часопису «Сила» з 31 липня 1932 р. І далі йдуть описи голоду в Західній Україні. – «Весною єдиним харчем залишається варена кропива... Голодні селяни з села Жаб'єго писали: «Нині приходить нам гинути голодною смертю. Кличемо до своїх братів: рятуйте нас від голодної смерті» («Сельроб», 19 червня 1932).

Чому ж автор не написав, як відгукнулися наддніпрянські брати на заклик селян Жаб'єго? Чи може Карпенко не знає, в якому стані

тоді була підсоветська Україна, – вкрита мільйонами трупів українських селян? Ні, він добре знає про це, але примушений далі писати такі рядки: «Сотні, тисячі селян Західної України голодували і вмирили голодною смертю за часів панування панської Польщі». Ці слова як езопівська мова: вони не одному українцеві пригадають страшні картини нечуваного голоду на широких просторах окупованої московськими більшовиками України!» [6]. (Слід зауважити, що наступні статті О. Карпенка, присвячені ЗУНР, в емігрантському середовищі сприйнято позитивно – І. С.). В умовах тодішніх реалій комуністичної системи в УРСР дана стаття в «Свободі» не могла якись чином позначитися на науковій кар'єрі молодого науковця.

5 квітня 1955 р. дано характеристику Олександрю Карпенку директором Інституту І. Крип'якевичем та М. Герасименком (секретарем партбюро Інституту суспільних наук АН УРСР) для пред'явлення у райвійськкомат. Попри характеристику етапів життєвого шляху відзначено, що О. Карпенко «проявив себе здібним, настирливим та енергійним науковим працівником. Приймаючи активну участь у громадсько-політичному житті, він систематично працював над підвищенням свого ідейно-теоретичного рівня і наукової кваліфікації. Має друковані праці на актуальні науково-політичні теми» [1, арк. 50].

16 травня 1955 р. Іван Крип'якевич у відзиві про роботу старшого наукового співробітника констатував: «В 1953 р. О.Ю. Карпенко захистив дисертацію на науковий ступінь кандидата історичних наук на тему «Селянські повстання у Львівському воєводстві в 1932–1933 рр.». У роботі, на основі широкого архівного матеріалу, О.Ю. Карпенко дослідив великі селянські повстання в роки світової економічної кризи, причому відзначив вплив ВЖСР та соціалістичного будівництва в СРСР на революційний рух в Західній Україні та відмітив вплив комуністів на хід боротьби і закріплення дружби українських і польських селян. Це одне з найкращих досліджень по даному періоду» [1, арк. 50]. Далі І. Крип'якевич виділив основні здобутки молодого вченого: 1) на основі матеріалів дисертації підготовлено монографію «Селянські повстання в Польщі в 1932–33 рр.» (10 друк. арк.), яка друкувалась у видавництві АН УРСР; 2) «революційній боротьбі трудящих західних областей УРСР» присвячено також інші опубліковані роботи О.Ю. Карпенка: «20 років Ліського повстання», «Селянське повстання в Галичині», «Героїчна сторінка

революційно-визвольної боротьби західноукраїнських селян», «Славна сторінка героїчної боротьби (до 25-річчя страйку в Батятичах», «Із історії революційної боротьби трудящих Західної України за Радянську владу», «В боротьбі за возз'єднання українських земель». До друку приготовлена брошура «Повстання дрогобицького пролетаріату в світлі 1919 р. за встановлення Радянської влади», наукова стаття «Селянський страйк в Кам'яно-Бузькому повіті в 1928–1929 рр.»; 3) з 1954 р. О.Ю. Карпенко працював над монографією «Селянський революційний рух в Західній Україні в 1917–1939 рр.», на матеріалах якої мала бути написана докторська дисертація. Для першої частини роботи автор згромадив велику кількість унікальних архівних матеріалів, які дають нове висвітлення проблеми впливу «ВЖСР на революційний рух в Західній Україні»; 4) декілька робіт О.Ю. Карпенка присвячено бібліотекознавству та бібліографії: «Короткий довідник про Львівську бібліотеку АН УРСР, «Видання і розповсюдження робіт Й.В. Сталіна на Україні», «Видання і розповсюдження творів М.В. Гоголя в Західній Україні» [1, арк. 50].

І. Крип'якевич вважав О. Карпенка «одним з кращих досвідних спеціалістів по історії революційного руху в західноукраїнських землях, якого роботи написані з позицій марксистсько-ленінської методології, характерні багатими архівними матеріалами, новими, оригінальними науковими думками» [1, арк. 50].

Вчена рада Інституту 27 травня 1955 р. обговорила питання про присвоєння кандидату історичних наук О. Карпенку вченого звання старшого наукового співробітника. На засіданні Вченої ради Інституту тоді були присутні тринадцять членів (із сімнадцяти): докт. істор. наук, проф. І.П. Крип'якевич; канд істор. наук Ю.М. Захарук; докт. істор. наук, проф. І.С. Свенціцький; докт. мистецтв. наук, проф. М.О. Кожун; канд. істор. наук М.Ю. Смішко; канд. істор. наук О.Ю. Карпенко; канд. економ. наук М.П. Герасименко; канд. економ. наук В.П. Огоновський; канд. економ наук С.Д. Нікітін; канд. філолог. наук О.Н. Мороз; канд. філолог. наук Л.Л. Гумецька; канд. філолог. наук А.І. Генсьорський; вчений секретар В.Л. Карпова. З характеристикою (очевидно з ідентичною від 16 травня 1955 р. – І. С.) наукової і громадської роботи О.Ю. Карпенка виступив докт. істор. наук, проф., директор Інституту І.П. Крип'якевич. Лічильна комісія (у складі Л.Л. Гумецької, О.Н. Мороза, В.Л. Карпової) ствердила:

«Голосували за присвоєння О.Ю Карпенку вченого звання старшого наукового співробітника – 12, проти – 1, недійсних бюлетенів не було» [1, арк. 89].

На засіданні Президії Львівського філіалу АН УРСР від 21 червня 1955 р. ухвалили «підтримати клопотання Вченої ради Інституту суспільних наук від 27 травня 1955 р.(протокол № 7) про присвоєння кандидату історичних наук О.Ю. Карпенку вченого звання старшого наукового співробітника по спеціальності історія України» [1, арк. 88].

Другий період діяльності О. Карпенка не був таким спокійним, як перший. У 1956 р. на історичній конференції у Львові О. Карпенко у виступі підкреслив: «В результаті героїчної боротьби трудящих мас Західної України, як і всієї Австро-Угорщини, була повалена монархічна влада Габсбургів, в Західній Україні ліквідовано іноземне поневолення, завершена в основному народна, національно-демократична революція» [8]. Дану позицію щодо листопадових подій 1918 р. в Галичині, попри те, що сформульовано її в контексті «всеперемагаючого впливу Великого Жовтня», засуджено як «буржуазно-націоналістичну» [10, с. 7; 11, с. 26]. У статті, яку надруковано в 1957 р., молодий дослідник зробив спробу детальніше аргументувати свої погляди: з'ясувати історичні передумови, схарактеризувати характер, рушійні сили й хід революції, дати аргументовану відповідь, чому перебрання українцями влади у Львові 1 листопада 1918 р. і в наступні дні по всій Східній Галичині в умовах вже практично неіснуючої Австро-Угорської імперії – це не «путч контрреволюції», а «народна революція» [9].

У результаті – дослідження О. Карпенка очікувано розцінили як «рецидив українського буржуазного націоналізму». Погляди О. Карпенка нищівно розкритикували І.І. Компанієць і В.А. Судаков. Зокрема, перший підкреслював: «Немає ніяких підстав вважати, як це останнім часом намагалися довести окремі дослідники (О.Ю. Карпенко. – *І. С.*), що в Галичині у листопаді 1918 р. відбулася якась «національно-демократична революція» (недоречно навіть вживати цей термін щодо Галичини)» [15]. В.А. Судаков схарактеризував погляди О.Ю. Карпенка як «переспів викритої у свій час трактовки», що її, мовляв, проповідують «буржуазно-націоналістичні історики» [21, с. 20]. До критики поглядів О. Карпенка приєдналися й інші науковці [5].

Очевидно, що критика наукових поглядів О. Карпенка, яка на-ростала кожного наступного року, вплинула на зміну ставлення до молодого науковця в Інституті. Прискіпливіше (напевне не без настанов «зверху») почали ставитися до виконання планових тематичних завдань старшого наукового співробітника.

23 серпня 1960 р. академік АН УРСР І. Крип'якевич разом із секретарем партбюро Інституту М.К. Івасютою написали характеристику старшого наукового співробітника відділу історії України О. Карпенка для пред'явлення конкурсній комісії. Вони зауважили у вступі, що за час роботи в Інституті суспільних наук АН УРСР О. Карпенком написано понад 40 наукових робіт (у т. ч. монографія, статті, рецензії). Серед них найважливішими – вважали монографію «Селянські повстання у Польщі в 1932–1933 рр.» (1955), збірник документів «Під прапором Жовтня (1917–1920)», підготовлений спільно з Державним архівом Львівської області (1957). Підкреслено, що праці О. Карпенка «в основному присвячені історії революційного руху на західноукраїнських землях в післяжовтневий період (після більшовицького перевороту 7 листопада (25 жовтня) 1917 р. – *I. С.*)» [1, арк. 86].

Водночас директор і секретар партбюро Інституту зауважили, що «протягом 1954–1958 рр. працював над тематичною роботою «Революційний рух на західноукраїнських землях в роки післявоєнного революційного піднесення (1917–1923 рр.)», яку в запланованому хронологічному періоді не виконав, а лише частину цієї теми: «Жовтнева революція і революційний рух на західноукраїнських землях (1917–1919)» обсягом 16 друк. арк. З січня 1959 р. працює над статтею, присвяченою історії КПЗУ» [1, арк. 86].

Проте, за словами директора Інституту і секретаря партбюро, окремі розділи його тематичної роботи про революційний рух на західноукраїнських землях були гостро критиковані на відділі за низький рівень їх виконання (1956, 1957). В 1958 р. була суворо засуджена науковою громадськістю і партійною інтелігенцією Інституту за антинаукові концепції в висвітленні подій у Східній Галичині початку листопада 1918 р. Його стаття «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.» написана на основі тематичної роботи. Помилки методологічного характеру допущені і в

статті «До питання про виникнення і організаційне оформлення КПСГ (1919–1923 рр.)» [1, арк. 86].

І. Крип'якевич і М.К. Івасюта ствердили, що у виступах на партійних зборах, Науковій раді в 1958–1959 рр. О. Карпенко визнав свої помилки, обіцяв їх виправити. (Враховуючи це, партійні збори Інституту обмежилися лише попередженням).

У липні 1959 р. подав новий варіант тематичної роботи «Жовтнева революція і революційний рух на західноукраїнських землях (1917–1920 рр.)». У процесі обговорення цієї роботи відділом історії Інституту 15 липня 1959 р., за словами авторів характеристики, «було виявлено, що автор продовжує стояти на антинаукових позиціях. Комісіями по перевірці роботи тов. Карпенка О.Ю. встановлено, що він за рахунок недовиконання планових робіт неодноразово подавав до видання позапланові роботи» [1, арк. 86].

Висновок директора і секретаря партбюро за цих умов був прогнотованим: «Вказані факти свідчать про те, що тов. Карпенко недостатньо працює над підвищенням ідейно-політичного рівня, не критично відноситься до своїх помилок та несерйозно ставиться до виконання тематичного плану» [1, арк. 86].

Наукова рада Інституту суспільних наук АН УРСР 30 вересня 1959 р. розглянула питання про заміщення штатних посад старших наукових співробітників відділу історії України. Голова конкурсної комісії Ю.М. Захарук інформував, що на заміщення штатних посад старших наукових співробітників відділу історії України подали заяви Є.А. Яцкевич і О.Ю. Карпенко.

На засіданні зачитано характеристику конкурсної комісії про наукову діяльність О. Карпенка: «О.Ю. Карпенко, 1921 р. народження, кандидат історичних наук, в Інституті суспільних наук працює з 1952 р. (на посаді старшого наукового співробітника з 1953 р.). Має 26 друкованих праць, серед них монографія. До виконання тематичного плану відноситься несерйозно, нехтуючи ним ради видання позапланових робіт. У своїх друкованих роботах і ще недрукованій тематичній роботі допустив серйозні помилки методологічного характеру, які гостро критикувалися в пресі і науковою громадськістю. До своїх помилок відноситься некритично. В останньому варіанті тематичної роботи, які обговорювалися в липні ц. р. (1960 р. – *І. С.*), незважаючи на визнання своїх помилок раніше, він знову висвітлює

події в Східній Галичині початку листопада 1918 р. з антинаукових позицій» [1, арк. 85]. Конкурсна комісія не рекомендувала Науковій раді кандидатуру О.Ю. Карпенка для залишення на посаді старшого наукового співробітника відділу історії України. Лічильна комісія у складі О.І. Дея, О.П. Черниша, В.Л. Карпової провела таємне голосування. З 20 членів Наукової ради на засіданні були присутні 16 членів. «За кандидатуру О. Карпенка подано 5 голосів, проти – 11» [1, арк. 85] – зазначено у виписці з протоколу № 8 засідання Наукової ради Інституту суспільних наук АН УРСР.

14 жовтня 1960 р. Бюро Президії АН УРСР постановило: «14. Вважати звільненим з 1 жовтня 1960 р. кандидата історичних наук Карпенка Олександра Юхимовича з посади старшого наукового співробітника Інституту суспільних наук АН УРСР за власним бажанням у зв'язку з переходом до Львівського держуніверситету» [1, арк. 77]. Цю постанову підписали Президент АН УРСР академік О. Палладін і в. о. головного вченого секретаря Президії АН УРСР К. Ситник. Звертаю увагу, що попри нищівність критики поглядів, О. Карпенку дали можливість сформулювати заяву про звільнення «за власним бажанням» і перейти на роботу до Львівського державного університету.

Таким чином, восьмирічна наукова і науково-організаційна діяльність в Інституті суспільних наук АН УРСР (1952–1960) відомого українського історика, педагога, краєзнавця Олександра Карпенка – це період формування і становлення як історика-дослідника, науковця. Працю відомого історика в Інституті варто поділити хронологічно на два етапи: 1) 1952–1956; 2) 1956–1960. Перший період характеризувався передусім багатогранною науковою діяльністю: а) у лютому 1953 р. захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на тему: «Селянські повстання у Львівському воєводстві в 1932–1933 рр.» в Інституті історії АН УРСР; б) на основі матеріалів зазначеної дисертації підготовлено монографію «Селянські повстання в Польщі в 1932–1933 рр.» (1955); в) надруковано сім статей у наукових журналах і підготовлено до друку п'ять статей та ін. Позитивними були відгуки директорів Інституту – О. Нестеренка та І. Крип'якевича про наукову і науково-організаційну діяльність молодого дослідника на посадах ученого секретаря Інституту суспільних наук АН УРСР, старшого наукового співро-

бітника відділу нової історії, члена Наукової ради Інституту та ін. Другий період (1956–1960) був набагато складнішим для О. Карпенка, адже він вперше відчув тиск тоталітарної системи на гуманітарну науку в УРСР. Його виступ на науковій конференції 1956 р., статті, присвячені утворенню ЗУНР, викликали особливе занепокоєння в ідеологів («кураторів») гуманітарної науки, нищівну критику з боку партійної номенклатури та звинувачення в «українському буржуазному націоналізмі». Зрештою ці обставини змусили покинути працю в Інституті суспільних наук у 1960 р.

Список використаних джерел

1. Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Ф. 1 : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. 3-ос. Спр. 98.
2. Бадяк В. Олександр Карпенко очима студента і науковця. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 43–50.
3. Великочий В., Жерноклеєв О., Волосянко Л. Олександр Юхимович Карпенко: івано-франківський період життя і творчості. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 35–42.
4. Великочий В. С., Кугутяк М. В., Райківський І. Я. До 90-річчя доктора історичних наук, професора О. Ю. Карпенка. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 221–223.
5. Герасименко М. П., Кравець М. М., Ковальчак Г. І. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. *Український історичний журнал*. 1959. № 3. С. 86–94.
6. Г.М. Советська забриханість. *Свобода*. Джерзі Сіті ; Нью-Йорк, 1954. 24 березня.
7. Жерноклеєв О. 80-річчя доктора історичних наук, професора О. Карпенка. *Український історичний журнал*. 2002. № 1. С. 154–156.
8. Карпенко О. Ю. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні в 1918–1923 рр. *Наукова конференція істориків : тези доповідей і співдоповідей*. Львів, 1956. С. 3–4.
9. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині в 1918 р. *З історії західноукраїнських земель / відп. ред. І. П. Крип'якевич*. Київ, 1957. Вип. 1. С. 59–90.
10. Карпенко О. Ю. Утворення Західно-Української Народної Республіки – вікопомний чин українського народу. *Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р.*: матеріали. Івано-Франківськ, 1993. С. 7–8.
11. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях. *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 16–29.

12. Кобута С., Мицан К. Життя, присвячене служінню науці: до 80-ліття професора О. Ю. Карпенка. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 21–34.
13. Кобута С. Науковець і партійно-ідеологічна система: документи і матеріали. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 51–72.
14. Компанієць І.І. Вплив ідей Великого Жовтня на розвиток визвольного руху в Галичині, Буковині і Закарпатській Україні (1917–1918 рр.). *З історії боротьби за встановлення радянської влади на Україні*. Київ, 1957. С. 239–247.
15. Компанієць І. Правдиво висвітлювати історію революційного руху на західноукраїнських землях. *Радянська Україна*. 1958. 10 вересня.
16. Кононенко В. Історик, педагог, громадянин (слово про Олександра Карпенка). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 9–10.
17. Кугутяк М. Він повертав українській історії її справжнє обличчя. *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 5. Кн. 3 : Передмова*. Івано-Франківськ, 2013. С. 5–11.
18. Пендзей І. В. О. Ю. Карпенко та радянська історіографія ЗУНР. *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 137–153.
19. Сіромська Г., Сіромський Р. «Це прояви ідеологічної боротьби, а ми інколи недооцінюємо їх» : архівні матеріали до справи професора Олександра Карпенка (1968–1973 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2014. Вип. 50. С. 518–546.
20. Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 11–20.
21. Судаков В. А. Борьба за советскую власть на Западной Украине (1918–1919 гг.). *Доповіді та повідомлення Львівського державного університету*. Львів, 1957. Вип. 7. Ч. 2. С. 19–20.

*Микола Литвин,
м. Львів*

Історик як маркер історії: перші наукові перехрестя радянської доби Олександра Карпенка

Світ змінюють і рухають, як правило, люди неординарні, одержимі й не завжди передбачувані. З ними оточуючим некомфортно, їх дуже часто не люблять, але поза очі поважають. До таких осіб, мабуть, належав професор історії Олександр Карпенко, сторіччя якого так поважно відзначив 2021 р. Прикарпатський національний університет, академічна спільнота Києва, Львова, Тернополя, Чернівців, Житомира, Дрогобича.

Наприкінці 1970-х років мені, студентові-випускнику історико-педагогічного факультету Івано-Франківського педінституту імені В. Стефаника, довелося прослухати лекційний курс новоприбулого зі Львова професора про перші десятиліття СРСР і велич Великого Жовтня, трагедію громадянської війни, радість і труднощі соціалістичного будівництва. Він, як і більшість пересічних громадян, щиро вірив у потуги соціалізму і дружбу радянських народів. Не всім студентам подобався стиль його викладання, бо знову, вже на останньому курсі, треба було ставати в черги у читальному залі за збірниками документів, тритомником «История Великого Октября» (Москва, 1967–1973) відомого історика Ісаака Мінца, з яким був знайомий О. Карпенко. Про Жовтневу революцію та громадянську війну треба було підготувати декілька конспектів – не в одному, а в 2–3 грубих зошитах, а потім ще погодинно на семінарах та іспитах відтворювати перебіг Жовтневого повстання та інших знакових подій СРСР. Окремих студентів викладач О. Карпенко відсилав до своїх особистих публікацій. Власне у студентські роки я прилучився до тематики КПСГ / КПЗУ, Галицької соціалістичної радянської республіки, окремих суспільно-політичних рухів у Західній Україні. Про Західно-Українську Народну Республіку та її будівничих, так званих українських буржуазних націоналістів він, як правило, не згадував. Не розкривав і таємниці львівського наукового життя, про що, без сумніву, добре знав тогочасний проректор із наукової роботи педінституту, його земляк, дослідник аграрної історії краю професор Іван Васюта і

секретар Івано-Франківського обкому Компартії України, випускник Львівського університету імені Івана Франка, кандидат історичних наук Петро Сардачук (дослідник суспільно-політичних рухів у Західній Україні міжвоєнної доби), які, мабуть, і дали згоду на переїзд зі Львова до Івано-Франківська незручного історика із складною біографією.

Як свідчать численні автобіографії у архівах Львова та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, майбутній історик народився на Чернігівщині в сім'ї селянина-середняка (інколи записано – інтелігента) Юхима Карпенка. Був здібним до навчання і кмітливим у житті, бо всі свої основні дипломи здобув екстерном: диплом історика в Чернігівському учительському інституті отримав через чотири роки навчання (1940), а психолога – в Київському педінституті за рік (1947). Паралельно закінчував (1946–1948) відділення міжнародних відносин Республіканської партшколи при ЦК КП(б)У, куди його скерувало Оргбюро ЦК КП(б)У. У час війни (1943–1944) також навчався у Сталінградському політичному і артилерійському училищах, які були евакуйовані з міста (до Новоузенська і Астрахані). Поранення дістав у грудні 1942 р. на Південному фронті, лікувався в Саратовському госпіталі. Тому, мабуть, учасником Сталінградської битви не був, як стверджує Вікіпедія.

Судячи по дипломах і матрикулах – історика, психолога, політпрацівника, командира-артилериста, аналітика-міжнародника і знання англійської, німецької, польської і чеської мов ЦК КП(б)У його готувало до політико-дипломатичної праці у країнах народної демократії Східної Європи, наприклад радника чи інструктора силових структур Польщі чи Чехословаччини, де на аналогічних посадах працювало сотні офіцерів і спеціалістів, громадян СРСР. Але сталося те, що сталося: у квітні 1949 р. ЦК КП(б)У скерувало молодого комуніста радянізувати західні області УРСР, де ще в містах і приміських селах діяли боївки ОУН. Його кандидатуру погодив відділ пропаганди Львівського обкому Компартії [3]. Вважаємо, що до Львова, Наукової бібліотеки АН УРСР випускник міжнародного відділення партшколи ЦК КП(б)У їхав не із особливим піднесенням, хоча про регіон він мав уявлення, бо у 1940–1941 рр. служив у Бориславі. Відтак від квітня 1949 р. до квітня 1952 р. (з невеликим перервами) обіймав начебто непоказну, але відповідальну посаду – завідувача відділу фондів і

обслуговування читачів. У цей час молодому завідувачеві доводилося обліковувати націоналізовані й конфісковані різні книгозбірні, брати участь у формуванні спецфонду, куди поступово засилалася література про легіон Українських Січових Стрільців, діяльність влади ЗУНР, бої Галицької армії і польського війська, матеріали про довоєнні українські та польські партії. Як свідчать документи особової справи, історик вважав, що чимало літератури безпідставно потрапило до спецфонду. Доводилося також формувати книжкові виставки про розвиток радянського господарства і науки у західних областях. За невчасне і мабуть, і не таке, як вимагалось адміністрацією оформлення книжкової виставки на честь 70-річчя від дня народження Й. Сталіна, від директора бібліотеки, генерала-партизана, Героя Радянського Союзу Антона Одухи він отримав догану, а потім ще не одну («за елементи зарозумілості та не дисциплінованості»). Паралельно О. Карпенко був позаштатним лектором РК КП(б)У, парторгом на селі, брав участь у виборчих кампаніях [3, арк. 110]. Зауважимо, що агітаційна робота на виборах, напевно, йому не приносила задоволення, бо місцеве населення масово відмовлялося йти на голосування, а в урнах нерідко замість бюлетенів траплялися карикатури на Сталіна, малюнки тризуба, противиборчі листівки [12, с. 574–575]. Працюючи в бібліотеці, він знову навчався – заочно в Московському бібліотечному інституті.

Вважаємо, що молодому завідувачеві відділу, інфантильному до релігії й народних традицій регіону, було важко стати своїм у колективі, де більшість була безпартійною, де працювали вишколені польські професори, недавні старшини Галицької армії, діячі Наукового Товариства імені Шевченка і «Просвіти», які з боєм спостерігали за брутальною політикою радянзації, нищенням книжкових і музейних колекцій [4, с. 197–260], репресіями проти інтелігенції. Як відомо, у грудні 1949 р. у стінах бібліотеки арештовано виконувача обов'язків завідувача бібліографічного відділу Ярослава Дашкевича, а також його матір Олену Степанів. На жаль, дирекція бібліотеки не захотіла тоді захистити свого колегу, сина діячів Української революції [11].

Маючи постійний доступ до радянської і польської історіографії, офіційної польської статистики Олександр Карпенко дуже швидко (за 2–3 роки) написав кандидатську дисертацію із типово

класовим для доби змістом – про селянські повстання у Львівському воєводстві 1932–1933 рр., яку 1953 р. успішно захистив під орудою Федора Шевченка в Інституті історії України АН УРСР.

Видається, що певний вплив на тексти початкуючого історика О. Карпенка мали публікації досвідченого польського полоніста Олександра Манусевича, зокрема його книга «Очерки по истории Польши» [9], яку детально простудіював незадовго до захисту молодий львівський науковець. Як свідчить наклад (25 тис. прим.), вказана книга була в усіх обласних і, мабуть, районних і деяких шкільних бібліотеках західних областей УРСР. Не секрет, що академічна свобода у Москві була значно більшою, ніж у Києві, а тим більше – у Львові, у республіканських виданнях [5; 8] грубо фальсифікувалася історія ЗУНР, а національно-визвольний рух подавався як ліво-радикальний, комуністичний. Зокрема, московський автор зазначає, що Австро-Угорська імперія розпалася під тиском революційних і національно-визвольних рухів, відтак 18 жовтня 1918 р. створено Українську Національну Раду Західно-Української Народної Республіки, 1 листопада проти цієї республіки виступили («подняли мятеж») реакційні націоналістичні польські організації у Львові [9, с. 278]. Стверджено і те, що «загарбницька війна» Польщі у Східній Галичині проти ЗУНР була скерована насамперед проти робітників і селян, на захист польських магнатів та їхніх земельних наділів [9, с. 271, 281, 286, 287]. Зауважимо, що подібні синтези про розпад Австро-Угорської, Німецької та Російської імперій внаслідок революційних вибухів, національних рухів були присутні також в австрійській, угорській та німецькій історіографіях. Отож дуже подібні думки про ЗУНР як результат національно-демократичної революції, але вже українською мовою 1957 р. озвучив О. Карпенко у статті «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.», яка вийшла у науковому збірнику Інституту суспільних наук АН УРСР «З історії західноукраїнських земель» за редакцією академіка Івана Крип'якевича [7], який добре знав ту добу, бо 1920 р. був членом-експертом дипломатичної місії Української Народної Республіки у Варшаві, зрештою, у міжвоєнну добу співпрацював із багатьма діячами ЗУНР, старшинами Галицької армії та Дієвою армією УНР. Декілька колишніх старшин Галицької армії навіть працювали в Львівському відділенні Інституту історії України АН УРСР, Інституті суспільних наук

АН УРСР, який також успадкував частину бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка. Того ж року О. Карпенко упорядкував (очевидно на замовлення влади) і видав великий збірник документів «Під прапором Жовтня», який розкривав «вплив» Жовтневої революції на піднесення революційного руху у Східній Галичині в 1917–1920 рр., де доба ЗУНР була відсутня.

До речі, не властиві добі синтези – без образливих фраз щодо ЗУНР викладено також у книзі «Нариси історії Львова» (Львів: книжково-журнальне вид-во, 1956) за редакцією І. Крип'якевича. Власне у нарисі Євгена Галушки констатується факт, що 18 жовтня 1918 р. у Львові створено Українську національну раду, яка 1 листопада 1918 р. захопила владу і проголосила створення ЗУНР (аббревіатуру подано без розшифрувань, мабуть, щоби легше обійти увагою цензорів Облліту). Водночас Польська ліквідаційна комісія намагалася встановити свою владу в Галичині. Між претендентами на владу розпочалася війна, яка «важким тягарем лягла на плечі народних мас» [10, с. 216].

Однак відзначення владою 40-річчя Великого Жовтня в СРСР не передбачало згадок про інші альтернативні революції, про інші національні уряди, які відстоювали суверенітет молодих національних держав, які відроджено після Першої світової війни. Це спровокувало критику згаданої статті молодого львівського історика О. Карпенка. Щоправда, викривальну акцію проігнорували провідні українські історики, а до критики 1958 р. влада залучила невідомих молодих авторів – аспіранта Інституту історії України АН УРСР, дослідника Буковини Івана Компанійця [13, с. 3–33], молодшого наукового співробітника Інституту суспільних наук АН УРСР, економіста Григорія Ковальчука. Ганило колегу й партійне бюро Інституту.

Вважаємо, що вказана критика мала стати пересторогою не стільки О. Карпенку, скільки іншим авторам західноукраїнської проблематики. До речі, вся критика закінчилася для О. Карпенка лише партійним попередженням. До акції, напевно, прилучився завідувач відділу науки Львівського обкому Компартії України Валентин Маланчук, який вказану історичну проблему висвітлив у брошурі «Історія однієї зради» (Львів, 1956). Влада розраховувала на подальшу лояльність О. Карпенка, якому все ще довіряли. Не секрет, що в

серпні 1957 р. його включили до партійно-радянської туристичної групи, яка відвідала Італію.

В Інституті суспільних наук АН УРСР О. Карпенко працював недовго: спершу вченим секретарем і відповідальним за кадри (1952–1953; цю ділянку роботи, як правило, контролювали спецслужби), старшим науковим співробітником відділу історії України (1953–1960) [1, арк. 47–103; 14, с. 361]. Однак вчена рада Інституту не переобрала незручного і амбітного вченого на посаду старшого наукового співробітника, а тому він був змушений у жовтні 1960 р. податися на викладацьку працю у Львівський державний університет імені Івана Франка (кафедра історії СРСР).

Нова монографія О. Карпенка «Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920», що вийшла 1964 р. у видавництві Львівського університету і відображала зміст докторської дисертації (захистив 1966 р. у Харківському університеті), мала добре джерельне підґрунтя – документи московських, київських, львівських, закарпатських і чернівецьких архівів; аналіз американської, французької, польської, чеської, російської / радянської історіографії, преси Австро-Угорщини, УРСР, ЗУНР, Франції, Румунії, Німеччини, мемуарів Вінстона Черчилля, Джоржа Керзона, Антона Денікіна, Юзефа Пілсудського, Осипа Назарука, Василя Панейка, Михайло Лозинський та ін.; простудійовано пресу ЗУНР – «Український голос», «Покутський вісник», «Наддністрянські вісті», «Нове життя», «Республіканець», «Голос з-над Буга», які тоді, напевно, ще були у спецфонді. На жаль, текст цієї праці перенасичений лексемами «внутрішня контрреволюція», «українська контрреволюція», «українські буржуазні націоналісти», «злочинна війна уряду ЗУНР проти Радянської республіки» [6, с. 16–17, 182–183]. Загалом вказана монографія написана за канонами марксистсько-ленінської методології, а її квінтесенцією стала теза: «Перемога над внутрішньою контрреволюцією і міжнародним імперіалізмом дозволила радянському народові приступити до відбудови народного господарства і будівництва соціалізму, що було основним завданням Комуністичної партії і народу» [6, с. 248–249]. Однак внутрішня і зовнішня політика ЗУНР висвітлена у праці як антинародна, контрреволюційна, а, отже, із антиукраїнських позицій. Автор звинуватив в імперіалізмі плани уряду ЗУНР визнати навесні 1919 р. демаркаційну лінію між воюючими сторонами по річці Сян. Утім,

монографія містить конкретну і багату інформацію про політику країн Антанти, РРФСР і УСРР щодо ЗУНР, зокрема реконструює маловідомий переговорний процес між командуванням Червоної армії і Галицької армії у червні 1919 р. [6, с. 111–194]. У книзі зауважено, що сюжет про ЗУНР, окупацію західноукраїнських земель 1918–1919 рр. написано ще 1958 р.

Як свідчать особові листки, професор кафедри історії СРСР Львівського державного університету імені Івана Франка О. Карпенко у травні 1968 р. отримав сувору партійну догану за помилки у лекційних виступах [2]. Як згадує професор Леонід Зашкільняк, на той час студент історичного факультету, у лекціях Карпенка справді були згадки про голод та репресії в УРСР, про які, зрозуміло, замовчували тогочасні підручники. Це, мабуть, спричинило перехід у грудні 1970 р. О. Карпенка до Державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР на посаду старшого наукового співробітника. Установою на той час керував колишній член КПЗУ, кандидат історичних наук Юрій Гошко, дослідник Західної України міжвоєнної доби, який добре знав доробок О. Карпенко. У музеї тоді працювали знакові науковці Яким Запаско, Павло Жолтовський, Ярослав Дашкевич та ін., які як члени вченої ради обрали його на посаду старшого наукового співробітника.

Як свідчить бібліографія вченого, під час праці в музеї О. Карпенко досліджував не лише систему землеробства, життя та побут сільського населення Західної України, а й писав наукові та публіцистичні праці в місцевих газетах про контрреволюційну суть ЗУНР, крах ідеології й політики українських буржуазних націоналістів, героїзм будівництва Галицької СРР, тобто був класичним адептом радянського історієписання історії СРСР / УРСР [2].

І, насамкінець, озвучимо контроверсійну версію одного з науковців, який досліджував досвід підступної діяльності тогочасних спецслужб. Як відомо, спецслужби СРСР обирали для розпрацювання окремих середовищ – релігійних, наукових, культурно-освітніх, робітничих, певних сильних особистостей, наприклад богослова Григорія Костельника, письменників Ярослава Галана і Петра Карманського, професора Львівського політехнічного інституту Миколу Шрага, митця Ярослава Музику, останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука та інших відомих діячів науки і культури для виявлення

нелояльних до влади осіб, прихильників так званого українського буржуазного націоналізму. Очевидно, що під лупою партійних органів і прицілом спецслужб міг бути талановитий амбітний науковець Олександр Карпенко. Однак ця версія потребує документального спростування або підтвердження архівів КДБ / СБУ.

Закінчити полемічне узагальнення хотів би тезою про те, що Олександр Карпенко не був ідолом, а лише маркером доби, знаковим маркером, суб'єктом і об'єктом доби – тоталітарної, авторитарної, незалежницької. Йому, як і більшості громадян, доводилося мімікрувати, пристосовуватися до доби, до влади, яка призначала на посади і розподіляла квартири, нагороджувала медалями і путівками. Відтак скажемо відверто: Олександр Юхимович Карпенко не любив згадувати складний і неоднозначний львівський період свого життя, а його талант і організаторські здібності розкрилися вже у Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника, де йому було надано простору квартиру, створено умови для археографічної діяльності – підготовки багатотомника з історії Західно-Української Народної Республіки, виховання студентів і молодих науковців. Зрештою, молодь університету має продовжувати його справу – можливо, заснувати нову документальну серію з історії ЗУНР, бо в київських, московських, віденських, римських і чеських архівах залишилося чимало унікальних документів доби Українських визвольних змагань 1914–1923 рр., які потребують археографічного опрацювання.

Список використаних джерел.

1. Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 97. Арк. 1–44.
2. Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. 3-ос. Од. зб. 98. Арк. 47–103.
3. Архів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника. Оп. 3-ос. Од. зб. 152. Арк. 84.
4. Дзюбан Р. Культурні цінності установ Львова у 1939–1953-х рр.: переміщення і втрати / відп. ред. Л. Сніцарчук. Львів, 2020. 344 с.
5. История Украинской ССР. Т. 2 / А. К. Касименко (глав. ред), Ф. Е. Лось, С. Н. Белоусов, И. А. Гуржий, П. С. Загорский, Н. И. Супруненко. АН Украинской ССР. Институт истории Украины. Киев : Изд-во АН УССР, 1954. 660 с.
6. Карпенко О. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920. Львів : Вид-во Львівського університету, 1964. 254 с.

7. Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. *З історії західноукраїнських земель*. Київ, 1957. Вип. 1. С. 59–90.
8. Касименко О. Історія Української РСР. Популярний нарис. Київ : АН УРСР, 1960. 400 с.
9. Манусевич А. Очерки по истории Польши. Москва : Госуд. учебно-пед. из-во Министерства просвещения РСФСР, 1952. 408 с.
10. Нариси історії Львова. Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1956. 438 с.
11. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. Львів, 2009. 632 с.
12. Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1951 рр.). *Збірник документів і матеріалів* / відп. ред. О. Стасюк. Львів, 2011. 776 с.
13. Рубльов О. С. У пошуках правди історії. *Інститут історії України НАН України : друге двадцятиріччя (1957–1977 рр.). Документи і матеріали* / упоряд. О. Рубльов; відп. ред. В. Смолій. Київ, 2007. С. 3–33.
14. Співак О. Спогади ровесниці Інституту. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2016. Вип. 28. С. 361–365.

*Степан Кобута,
м. Івано-Франківськ*

Партійно-ідеологічний тиск на Олександра Карпенка у 1950–1970-х роках

Доктор історичних наук Олександр Юхимович Карпенко залишив чималу історіографічну спадщину, пов'язану із вивченням складних процесів вітчизняної історії першої половини ХХ століття. У 1956–1958 рр. він один з перших в радянській історичній науці намагався відійти від тогочасного ідеологічного шаблону сприйняття революційних процесів на західноукраїнських землях у 1918–1919 рр. як «контрреволюційної» діяльності української «націоналістичної буржуазії». Події осені 1918 р., пов'язані з утворенням Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), ним визначалися як «загальне національне повстання», що переросло в «буржуазно-демократичну, національно-демократичну революцію».

Така наукова оцінка викликала шалену публічну критику відповідальних партійних працівників Львівського обласного комітету Компартії України (КПУ), виразником якої став завідувач відділу науки та культури Валентин Маланчук. В його особі О. Карпенко отримав наполегливо і мстивого опонента, який упродовж півтора десятка років не забував наукові «гріхи» дослідника. Так спроби переосмислення драматичного періоду вітчизняної історії обернулися для О. Карпенка не тільки критикою (точніше – критиканством) його наукових праць, але стали підставою для ідеологічного і партійного тиску на науковця.

Дана стаття спрямована на відображення основних проявів цього тиску, спрямованого на нівелювання О. Карпенка як науковця і підпорядкування визначеним параметрам радянського історика як ідеологічного бійця радянської комуністичної системи. Джерельну основу статті склали опубліковані раніше документи і матеріали, а також маловідомі для широкого наукового загалу документи з особових справ історика в наукових установах, де він працював, матеріали партійних органів з державних архівів України.

Олександр Карпенко був представником першого покоління українців, вихованих в умовах радянської комуністичної системи.

У дитячі роки він пережив колективізацію і голодомор, бачив як свідо-домо нищилася традиційна для українців культура аграрного госпо-дарювання та побуту, насаджувався на селі колгоспний колективізм. Юнацькі роки припали на культивованій владою період боротьби із «шкідниками» і «ворогами» народу, до яких зараховували в першу чергу представників української інтелігенції, людей інтелектуальної праці, здатних критично осмислювати тогочасні суспільні процеси.

Брав участь у боях під час німецько-радянської війни, при чому почав воювати з 22 червня 1941 р. Фронтовика О. Карпенка можна віднести до тих горезвісних з радянського ідеологічного наративу трьох відсотків вцілілих учасників війни передвоєнного призову (1921–1924 рр. народження), хто вижив всупереч культивованого пропагандою підходу «за ціною не постоїмо». Як відзначав у своїй книзі «Спогади про війну» її учасник російський професор Микола Нікулін, вціліти на передовій вдавалося переважно тим, хто отримув-вав поранення і лікувався у госпіталі. Доля червоноармійця О. Кар-пенка якраз підтверджує цю тезу – після поранення у грудні 1942 р. він три місяці провів у госпіталі. Після лікарського вердикту «обме-ження в придатності до військової служби» юнака зарахували кур-сантом до військового училища, по закінченні якого потрапив у артилерійську частину Резерву головного командування, участі у бойових діях уже не брав. Демобілізувався у 1946 р.

Жага до знань обумовила здобуття кількох фахових освітніх спеціальностей: історика – у Чернігівському педагогічному інституті (1940), педагога і психолога – у Київському педагогічному інституті ім. М. Горького (1947), спеціаліста-міжнародника – у Вищій респуб-ліканській партійній школі (1948). Він відмовився від можливості працювати у зовнішньополітичному відомстві УРСР, визначивши перспективним для себе науковий напрямок [12, с. 22–23]. Освітній послужний список, певні риси характеру давали сподівання 28-річ-ному О. Карпенкові на успішний розвиток кар'єри в царині науки й освіти. Короткий час працював викладачем основ марксизму-ленініз-му в Київському інституті іноземних мов. У квітні 1949 р. його ске-рували на роботу до Львова, за погодженням Львівського обкому КП(б)У він був прийнятий на роботу у Львівський філіал Бібліотеки Академії наук УРСР (Львівську наукову бібліотеку АН УРСР, нині – Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника). Тут

впродовж трьох років працював на посаді завідувача відділу фондів та обслуговування читачів, водночас викладав історію СРСР для слухачів партійної школи при Львівському обласному комітеті партії [1, арк. 87–105].

За своєю суттю був типовим представником правлячої комуністичної партії (вступив до її рядів у травні 1945 р.), скерованим нею для забезпечення соціалістичних перетворень у ново приєднаних до СРСР західноукраїнських землях. Він залучався до проведення виборів, працював лектором у партійній школі при обкомі партії, у якості уповноваженого від партійних комітетів надавав «допомогу» керівництву підшефного колгоспу під час проведення хлібних заготівель. Його безпосередня діяльність в бібліотеці пов'язувалася як з управлінською, так і творчо-видавничою роботою. Львівська бібліотека як академічна установа на початку 1950-х років публікувала низку своїх праць, залучаючи до редагування відповідно вишколених, ідеологічно надійних працівників. До числа таких належав і О. Карпенко [16, с. 73].

Водночас, О. Карпенко зберіг внутрішню українську самосвідомість, що проявлялася у зовнішньому вигляді – часто ходив в українській вишиванці, систематично спілкувався українською мовою, рекомендував її використання підлеглим працівникам під час роботи з відвідувачами бібліотеки. До посадових функцій завідувача відділом О. Карпенка відносився перегляд фондів і сортування наявних в них друкованих видань на категорії потрібних і «непотрібних». Останні передавалися у закриті книгозбірні (спефонди) або ж списувалися (фактично, знищувалися).

Щоправда, О. Карпенко не хотів бездумно виконувати вказівки керівництва по вилученню «шкідливої» літератури, мав свою позицію щодо частини видань дорадянського періоду. Про це «пильними» працівниками доповідалося директору бібліотеки Антонові Одусі. В одному із рапортів на початку травня 1951 р. завідувач відділу спецфондів Олег Куш інформував А. Одуху, що у розмові із відвідувачем бібліотеки, викладачем педагогічного інституту Єременком О. Карпенко неодноразово висловлювався про те, «що спецфонд невірно вилучив дуже багато книжок, які в найближчі часи будуть повернені в діючі фонди бібліотеки» [1, арк. 108]. На переконання О. Куша (колишнього працівника НКВС) «... коли тов. Карпенко дійсно сказав такі речі цілком сторонній людині, то цим він порушив

існуючий закон про збереження державної таємниці, і мусить нести за це відповідальність» [1, арк. 108].

Реакція керівництва була швидкою. Мабуть за це та інші «огріхи» в роботі наказом директора бібліотеки О. Карпенка усунули від керівництва відділу, перевели на посаду старшого бібліотекаря [1, арк. 109–110]. Йому загрожував негативний висновок під час планової атестації і тільки втручання у справу тогочасного голови Львівського філіалу АН УРСР Йосипа Штокала, який також очолював атестаційну комісію, зупинило волюнтаризм А. Одухи. Й. Штокало позитивно оцінював роботу О. Карпенка, тож останній успішно пройшов атестацію, був відновлений на посаді [1, арк. 100], продовжив роботу в бібліотеці.

Як свідчать документи особової справи О. Карпенка, таке ставлення директора А. Одухи до нього було не випадковим. За три роки роботи О. Карпенко отримав понад десяток подяк за свою роботу від голови Львівського філіалу АН УРСР і водночас кілька доган від очільника бібліотеки. Директор А. Одуха та частина його найближчого оточення були вихідцями із системи НКВС, тож використовували будь-які засоби тиску щодо нелояльних до себе осіб у підконтрольній державній установі. Постать О. Карпенка викликала у них неприйняття і через різницю в освіті та ерудованості, і через небажання молодого заввідділом бути безмовним виконавцем наказів керівництва. Мабуть, тут був і психологічний конфлікт між колишнім партизанським ватажком із сумнівною моральною репутацією та колишнім фронтовиком, тож до особи останнього існувала прискіплива увага.

У березні 1952 р. А. Одуха в чергове ініціював перевірку роботи відділу О. Карпенка, спеціально створена ним комісія виявила чимало «недоліків». Серед них проглядалися і виразно ідеологічні: «Не виконано розпорядження дирекції про очистку приміщень відділу від шкідливого фотоматеріалу, каталожних карток на ворожу літературу, не виконано наказу про переробку каталогу» [1, арк. 116]. У наказі, виданому на підставі висновків комісії, О. Карпенку оголосили «свору догану з останнім попередженням» та зобов'язали «вжити термінових заходів для реалізації пропозицій комісії» [1, арк. 116]. Це діялося саме в час, коли О. Карпенко брав участь у забезпеченні проведення у Львові регіональної конференції з питань розвитку продук-

тивних сил західних областей УРСР, за що отримав від голови філіалу АН УРСР чергову подяку. По суті, молодого працівника виживали і тоді Й. Штокало видав наказ про переведення О. Карпенка на наукову роботу в Інститут суспільних наук (ІСН) АН УРСР [2, арк. 117].

Але колишні «колеги» не хотіли миритися з таким станом речей. У червні 1953 р. ними була ініційована кампанія з ідеологічним звинуваченням комуніста О. Карпенка у проявах «українського націоналізму». Приводом для цього став факт розмови О. Карпенка (на той час вченого секретаря ІСН і філіалу АН УРСР) із працівниками бібліотеки на вул. Радянській (нині Винниченка), 24, під час якої ним було зроблено зауваження щодо потреби спілкування з відвідувачами українською мовою.

Наводимо фрагмент документу розгляду персональної справи комуніста О. Карпенка на бюро Ленінського районного комітету КПУ міста Львова, де вказано суть конфліктної ситуації: «...в червні 1953 р. член КПРС Карпенко, находячись в бібліотеці філіалу АН УРСР в розмові з співробітником допустив антипартійні заяви, які по суті суперечать національній політиці комуністичної партії і є проявом націоналістичних тенденцій. Так, т. Карпенко, почувши, що співробітниця відділу бібліографії т. Лазеба розмовляє з читачем російською мовою, порадив розмовляти з читачами українською мовою і заявив, що «російською мовою будете розмовляти в Російській федерації». Подібне зауваження т. Карпенко зробив і Жолкевському, який привітався до нього на російській мові, при цьому сказав, «щоб було це в останнє». Присутня при цьому член КПРС т. Ващекіна зауважила т. Карпенко, що з читачами, які не розуміють російської мови, треба розмовляти на українській мові, а з тими, що володіють російською мовою, на російській мові, з чим останній не погодився. Подібна поведінка т. Карпенко свідчить про нерозуміння ним суті Ленінсько-сталінської національної політики» [8, ф. П-2477, оп. 1, спр. 69, арк. 124–125].

Ініціаторами роздмухування цієї справи стали директор бібліотеки А. Одуха та завідувач відділу спецфондів О. Куш. На зборах первинного партійного осередку філіалу АН УРСР цей випадок було визнано антипартійним проступком, виявом українського буржуазного націоналізму. Сам О. Карпенко заперечував свою вину, відкидав звинувачення. Це не сподобалося присутнім і рішенням первинної

організації філіалу від 19 вересня 1953 р. його виключили з лав Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) [8, ф. П-2477, оп. 1, спр. 69, арк. 124].

8 жовтня 1953 р. ця справа розглядалася на бюро Ленінського райкому КПУ м. Львова, куди звернувся О. Карпенко, вимагаючи відмінити рішення первинного партійного осередку. Однак члени бюро райкому були налаштовані проти нього. Про це свідчить фрагмент документу: «т. Карпенко, як видно, не зробив правильних висновків із критики комуністів на партійних зборах і намагається всю вину перекласти з себе на комуністів парторганізації філіалу АН УРСР т. т. Дей, Одуха, Куш і інші, які на думку т. Карпенко, шляхом шантажу, підтасовки фактів і демагогічних прийомів намагаються його звинуватити», і що його аргументація «не відповідає дійсності» [8, ф. П-2477, оп. 1, спр. 69, арк. 125]. Бюро райкому підтримало висловлені інвективи: «Допущені тов. Карпенко непартійні вчинки свідчать про його недостатню зрілість, як комуніста, а також враховуючи те, що він не зробив правильних висновків із раніше накладеного на нього партійного стягнення і характеризується парторганізацією негативно» і постановило, що: «Рішення первинної парторганізації від 19.09.53 р. вважати правильним», однак, враховуючи прохання О. Карпенка виправлення допущених помилок, ухвалило рішення перевести його із членів в кандидати КПРС терміном на 1 рік [9, ф. П-2477, оп. 1, спр. 69, арк. 126].

Вочевидь, партійні стягнення стали причиною звільнення О. Карпенка від обов'язків вченого секретаря Львівського філіалу АН УРСР, із листопада 1953 р. він працював на посаді старшого наукового співробітника ІСН.

Всупереч традиційній для попередніх сталінських часів схемі каяття, «відкритого і чесного визнання своїх помилок», О. Карпенко не вважав себе винуватим, відстоював власну позицію, звертався з апеляціями у вищі партійні інстанції. Персональну справу історика розглянули 15 грудня 1953 р. на засіданні Львівського міського комітету КПУ. Партійне керівництво міста продовжувало негативно оцінювати позицію О. Карпенка, звертало увагу на «політично-шкідливі висловлювання і непартійну поведінку при розгляді його питання на первинній партійній організації» [8, ф. П-3, оп. 5, спр. 6, арк. 27]. Щоправда, міру покарання було змінено: замість переведення в канди-

дати йому оголосило догану з занесенням до облікової картки. На таке рішення міському партії О. Карпенко знову подав апеляцію уже в Львівський обласний комітет КПУ з проханням взагалі не виносити йому партійного стягнення.

Розгляд справи на бюро обкому партії відбувся 11 січня 1954 р. В ході з'ясування обставин О. Карпенко деталізував свою позицію тим, що у львівській бібліотеці АН УРСР співробітники бібліотеки добре володіють українською мовою, більшість відвідувачів – місце-ве населення, тож працівники повинні обслуговувати читачів українською. Він підкреслював, що така розмова мала характер не примушування, а товариської поради [8, ф. П-3, оп. 5, спр. 6, арк. 28]. За спогадом Олександра Юхимовича, його пояснення знайшло розуміння у новопризначеного секретаря Львівського обкому КПУ Захара Сердюка. З його ініціативи попередні рішення партійних інстанцій були відмінені, в постановочній частині рішення бюро обкому було внесено висновок: «На зміну рішення бюро Львівського міськкому КП України від 15 грудня 1953 року (прот. № 3), обмежитись обговоренням вчинку т. Карпенко О.Ю. на бюро обкому КП України» [8, ф. П-3, оп. 5, спр. 6, арк. 28].

Працюючи старшим науковим співробітником ІСН О. Карпенко досліджував суспільно-політичні процеси у Східній Галичині, висвітлення яких в радянській історіографії ще не набуло достатнього рівня. Опрацювання широкого кола джерел цього періоду дозволило сформулювати свій погляд на характер листопадових процесів 1918 р. У своєму виступі на науковій конференції у Львівському університеті у 1956 р. він назвав їх «народною, національно-демократичною революцією». Розширену наукову аргументацію власних підходів подав у науковій статті «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.», опублікованій у першому випуску наукового збірника «З історії західноукраїнських земель».

Вчений доводив закономірність розвитку революційних процесів, які обумовили створення української національної держави – Західно-Української Народної Республіки. Він віддавав належне і ролі української інтелігенції (дрібної буржуазії), яка також «не могла не повстати проти дикого гніту абсолютизму, проти тяжкого національного гноблення, проти безправ'я народу» [11, с. 87]. Збройне повстання 1 листопада 1918 р., яке у радянській історіографії тракту-

валося як «путч», «заколот офіцерів-українців», ним характеризува-лося як «загальне національне повстання», що переросло в «буржуазно-демократичну, національно-демократичну революцію» [11, с. 85]. У статті проглядався самодостатній, історично обумовлений процес боротьби галичан за національно-державне визволення, «за возз'єднання всього українського народу в єдиній Українській державі» [11, с. 74].

Стаття викликала суспільний резонанс, адже описані в ній події в історичній пам'яті місцевого населення мали ще незатертий офіційною ідеологією національний мотив. Наукове видання накладом 1500 примірників швидко розійшлося з розкладок книжних магазинів Львова. Основним читачем була інтелігенція, яка могла відділити зерно історичної правди від необхідного антуражу ідеологічної полови. І хоч сам автор не переслідував якихось політичних чи ідеологічних цілей, прагнув більш об'єктивно розкрити характер історичної епохи, після виходу статті у світ він знову опинився під прискіпливою увагою партійних органів та «правильних» істориків-марксистів.

Старт кампанії політичного цькування поклала газетна стаття Богдана Дудикевича (колишнього секретаря з ідеології Львівського обкому КПУ, директора Львівського філіалу Центрального музею імені Леніна) і Валентина Маланчука (завідувача відділу науки і культури Львівського обкому КПУ), опублікована в офіційному партійному друкованому органі обкому – газеті «Вільна Україна». У ній рецензенти оцінили роботу О. Карпенка як тенденцію «ревізувати партійну, марксистську оцінку певних періодів історичного процесу в Західній Україні», зроблені ним висновки – як такі, що «не відповідають історичній правді», свідчать про «відхід від марксистських позицій на позиції буржуазного об'єктивізму» [9].

О. Карпенкові ставили на карб ідеалізацію «націоналістичних елементів і націоналістичних рухів», звинувачували в тому, що «...про так звану «буржуазно-демократичну інтелігенцію» він говорить, що вона не могла не повстати проти дикого гніту абсолютизму, проти тяжкого національного гноблення, проти безправ'я народу, хоч у переважній більшості тодішня західноукраїнська буржуазна інтелігенція була далека від інтересів народу. Саме цим можна пояснити і те, що О. Карпенко висуває в ролі революційного борця Д. Вітовського – військового міністра ЗУНР, одного з типових представників

націоналістичної воячини, яка пізніше складала ядро ОУН-УВО». І далі висновок-твердження: «Нічого нового в ряді положень О. Карпенка нема, вони є простим переспівом тих націоналістичних теорій, які пропагувалися буржуазно-націоналістичним табором» [9].

Це, по суті, був сигнал-попередження науковцю, красномовний натяк на необхідність визнати свої методологічні підходи й наукові твердження ідейно хибними, відректися від них. Реакція О. Карпенка була іншою. Він підготував на ім'я секретаря Львівського обкому КПУ Федора Коваля та в ЦК КПУ відповідь (33 сторінки машинопису) на статтю Б. Дудикевича і В. Маланчука, у якій заявляв, що «цілий ряд важливих питань, порушених у статті, вирішений неправильно, а окремі події просто сфальсифіковано» [15].

Свою наукову позицію О. Карпенко намагався довести ширшому загалу українських істориків в ході двох засідань (25 і 28 квітня 1958 р.) вченої ради Інституту історії АН УРСР. Більшість присутніх накинулася на львівського колегу зі звинуваченнями в ревізіонізмі. Головним критиком на засіданнях став старший науковий співробітник Інституту історії, кандидат історичних наук Іван Компанієць, який у звичних для тоталітарної доби зворотах фактично звинуватив О. Карпенка в методологічних й ідеологічних перекирчуваннях. Трактуючи появу ЗУНР як результат контрреволюційних дій української буржуазії, І. Компанієць вважав, що висновки О. Карпенка «принижують значення соціалістичної революції і створення Української Радянської держави для всього українського народу» [4, с. 229].

До його випадів долучилися й інші учасники засідань: Д. Волчанський з Кіровоградського педінституту, В. Верецький і О. Єрмоленко із Інституту історії АН УРСР, А. Ярошенко з Інституту історії партії при ЦК КПУ. На ідеологічні звинувачення І. Коломійця відреагував заввідділу історії країн народної демократії Інституту історії, редактор «Українського історичного журналу» Ф. Шевченко. Він дорікнув критикові за тональність й аргументи, висловився за право історика на наукову позицію: «Я за обговорення в цих питаннях, кожний висловлюється, як хто може, але повинно бути якимось товариське відношення до своїх товаришів. Іван Іванович в своєму виступі щодо тов. Карпенка змалював його так, що створюється таке враження, що якщо в Карпенка ще залишилось щось радянське, то дуже мало, він звів його ні до чого, назвав і ревізіоністом, і фальсифікатором, і т. ін.

Якщо цей виступ залишиться в стенограмі, то хай залишається для історії, але ж так не можна, товариші, потрібно мати терпіння і до своїх противників, навіть коли вони не розділяють ваші погляди» [17, с. 174].

За це уже сам Ф. Шевченко, разом із О. Карпенком, потрапив під приціл критиканства І. Компанійця: «Вони майже не відрізняються, не видно, де закінчується думка одного і починається думка другого ... В цілому ж ні той, ні другий не тільки не відмовились від своїх неправильних поглядів, а й відстоювали їх» [17, с. 175]. У підсумковому слові Компанійця звучав уже неприхований випад не тільки проти львів'янина, а й проти свого більш іменитого і заслуженого колеги: «Поява статті Карпенка саме в той час, коли вся наша країна святкувала 40-річчя Радянської влади, – дуже прикрий факт. Помилки Карпенка носять не лише антинауковий характер, але й політичний характер. Роботи Карпенка неодноразово піддавались гострій критиці... Але він продовжує свою лінію невдалими і ненауковими прийомами. Але це молода людина, не позбавлена здібностей. І можна сподіватись, що він зрозуміє свої помилки і зможе ще дати корисні наукові роботи, і допомогти йому в цьому повинен Ф.П. Шевченко, який допоміг йому раніш припустити ці помилки, але в авторитет якого він дуже вірить» [17, с. 175–176].

Через тиждень дискусія із черговою порцією ідеологічних звинувачень продовжилася уже в стінах Львівського Інституту суспільних наук. Наукова непоступливість О.Карпенка викликала роздратування у партійного керівництва області. Через партбюро ІСН було ініційовано обговорення концепції О. Карпенка не тільки на засіданнях відділу історії України, але й на партійних зборах комуністів інституту. Протягом двох днів, 5–6 травня 1958 р., за участю представників обкому КПУ, закриті партійні збори ІСН з'ясовували не тільки наукову, але й ідейно-політичну позицію комуніста О. Карпенка. У ті часи перенесення наукового дискусійного питання в площину партійно-політичної роботи було ефективним засобом впливу комуністичної системи на людину. Особливо це стосувалося представників суспільних наук, які, поряд з партійними працівниками, вважалися «солдатами партії», «ідеологічними бійцями».

Увесь хід обговорення, точніше, критики був спрямований проти О. Карпенка. При цьому окремими виступаючими використовувалася відверта лексика з агресивного партійно-ідеологічного арсеналу,

яка ще в недавні сталінські часи була своєрідним вироком тим, хто підпадав під її дію. Тож в основу постанови зборів про роботу О. Карпенка лягли висновки, на яких акцентували увагу у своїй статті Б. Дудкевич і В. Маланчук. Вони мали виразний політичний характер: «Тов. Карпенко не спромігся правильно виділити і висвітлити роль і значення кожного класу в суспільстві Галичини після Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, а особливо в період насадження Антантою буржуазно-ліберальних урядів в країнах Центральної і Східної Європи для придушення революційного руху робітників і селян. Неправильним є трактування тов. Карпенком ролі «Військового комітету» в подіях листопада 1918 року, класове спрямування дій якого ототожнюється ним з класовим спрямуванням дій революційних робітників і селян. Як показує глибоке вивчення питань революційного руху в Галичині, дії військової організації буржуазно-націоналістичної Української Національної ради не тільки не мали нічого спільного з революційними прагненнями робітників і селян, а були спрямовані на придушення революційного руху.» [8, ф. П-575, оп. 1, спр. 52, арк. 137–138].

Ідеологічну тенденційність висновків яскраво ілюстрував абзац, що стосувався створення ЗУНР. Він явно не відповідав історичній логіці розвитку подій, містив типовий зразок комуністичного штампу: «Створення ЗУНР, здійснене при допомозі військової організації українських буржуазних націоналістів, було спрямоване не тільки проти революційного руху в Східній Галичині, а й на всій Україні в період боротьби українського народу під керівництвом Комуністичної партії проти австро-німецьких окупантів, за відновлення Радянської влади. Ідеалізація т. Карпенком дій військової організації контрреволюційної Української Національної Ради, визначення подій початку листопада 1918 року як загальнонаціонального повстання нічого спільного з історичною правдою не мають» [8, ф. П-575, оп. 1, спр. 52, арк. 138].

З ідейно-політичних позицій засуджував наукові підходи О. Карпенка, старший науковий співробітник відділу літератури і водночас парторг ІСН Павло Малий: «А який же резонанс має ця стаття хоча б в нашому інституті? В розмові з товаришами я чув, що вони висловлювали таку думку. Зараз стоїть питання про політичну переоцінку ЗУНР Це рівнозначно тому, що ставити питання про

перегляд оцінки Гетьманату на Україні, а значить, очевидно, треба ставити питання про перегляд оцінки Петлюрівщини. Один з істориків мені сказав згарячу: «А може й пора...». Це повинно нас насторожити, якщо в нашому середовищі виступають не тільки дискусійні настрої, а й настрої іншого характеру, то, очевидно, вони можуть виникати й поза нашим інститутом» [20, с. 12–13]. Схожу думку більш категорично висловив керівник обласного Управління з охорони державних таємниць у пресі Олександр Савчук. Звинувачуючи співробітників інституту, зокрема відділ історії України, що вони «не звернули увагу на те, а як же сприйнята ця стаття читачем, чи спрямована на дальше зміцнення нашого державного і політичного ладу, на зміцнення наших позицій в боротьбі за побудову комунізму», він вимагав від науковців Інституту суспільних наук «при висвітленні даного питання виходити саме з цієї точки зору, а не з точки зору чистої науки...» [20, с. 13].

І хоч в постанові партійних зборів зазначалося, що «ні один комуніст інституту не підтримав помилкової, політично шкідливої концепції О.Ю. Карпенка, а сам тов. Карпенко в ході дискусії, в основному, визнав свої помилки», насправді ситуація була іншою. Адже в інституті, яким керував визначний історик І. Крип'якевич, працювали не тільки «вчені від партії», але й науковці, які усвідомлювали справжній стан речей. Сам І. Крип'якевич, свідок тих революційних подій, теж вважав листопадову ситуацію 1918 р. у Східній Галичині «народною революцією» [19, с. 13].

Описуючи у своїх спогадах характер висловлювань учасників обговорення позиції О. Карпенка на партійних зборах ІСН 6 травня 1958 р., Юрій Сливка виділив два підходи: політико-ідеологічний із настирливим прагненням звинуватити автора в методологічних помилках та науковий, із спробою критичного осмислення проблематики, яку порушив автор. Частина колективу, зокрема і запрошений на збори безпартійний директор І. Крип'якевич, намагалися спрямувати дискусію саме в наукове русло. У виступі І. Крип'якевич відзначив: «І коли ми розуміємо і високо оцінюємо те, що т. Карпенко все ж таки підняв це питання, мав відвагу взятись до нього, то наш колектив дійшов до такого переконання, що ми поки-що не можемо вирішити, що в цьому питанні є дискусійним, а що треба відкинути. Тому я не хочу тут входити в саму суть справи. Я хотів би щоб

товариші, які конкретно працюють над цим, зібрали відповідні матеріали» [20, с. 13].

Сам О. Карпенко у ході обговорення дослуховувався до конструктивної критики, визнавав свої прорахунки. Водночас, заперечував більшість висловлених звинувачень рецензії Б. Дудикевича і В. Маланчука. На репліку останнього: «Тоді я не знаю з чим погодився товариш Карпенко», відповів так: «Те, що говорилося на зборах – це одне, а у рецензії написане зовсім інше. З вашим виступом можна рахуватися, ряд питань можна вважати дискусійними, а з рецензією я погодитися не можу». [20, с. 13].

Короткий період хрущовської «відлиги» породив у багатьох представників наукової і культурної еліти сподівання на демократизацію суспільного життя, активізував саме інтелектуальний потенціал. Однак партійно-ідеологічні органи чітко відслідковували небезпеку поглиблення демократичних тенденцій, діючи на випередження старим випробуваним способом. Газета «Радянська Україна», орган ЦК КП України, 10 вересня 1958 р. надрукувала статтю І. Компанійця, спрямовану не стільки на продовження наукової дискусії, скільки на політичну оцінку висновків і підходів О. Карпенка. Витримана у звичних формах політичного розвінчування, вона з наукової точки зору була наповнена помилками, перекрученнями, а то й відкритою фальсифікацією положень роботи О. Карпенка, проте багата на «викриття» небезпеки «відродження буржуазно-націоналістичних концепцій» [14]. Видається, що головним у даному випадку був не сам зміст статті, а факт критики позиції О. Карпенка друкованим органом ЦК КПУ. Після цього і об'єкт критики, і його потенційні однодумці повинні були б зробити «правильні висновки».

Стаття І. Компанійця викликала з боку О. Карпенка рішуче заперечення. Через два тижні він надіслав у ЦК КПУ на ім'я секретаря Сергія Червоненка лист-відгук (на 27 сторінках машинопису), у якому послідовно і аргументовано, спираючись на значну джерельну базу, відкинув некомпетентні випадки І. Компанійця. Заслугує на особливу увагу у цьому листі висловлена вченим гірка думка про підходи традиційної радянської історіографії до питання участі українців-галичан у ліквідації Австро-Угорської монархії: «Для українських трудящих склалося трагічне становище, коли вони не тільки не можуть з гордістю про це говорити, а через різного роду кар'єристів,

вискочок, для яких, як мені здається, традиції народу ніщо в порівнянні з їх кар'єрою, українські робітники, селяни і трудова інтелігенція західноукраїнських земель змушені соромитися за свою участь в розгромі монархії, в поваленні іноземного гніту». Спростовуючи оцінку листопадового зриву 1918 р. як «путчу», «контрреволюції», О. Карпенко не тільки продовжував характеризувати його як «народну революцію», але й пророчо заявив: «І хоч сьогодні проти мене ведеться широка, методично добре організована кампанія, хоч до цієї кампанії докладають свої руки не тільки «учені», але і деякі партійні керівники, я глибоко переконаний, що основна ідея, яку я відстоюю, що український народ брав активну участь в революції в Австро-Угорщині, є правильна, і пройде певний відрізок часу, і всі змушені будуть це визнати» [13, с. 60].

Це була гідна позиція вченого і громадянина і досить неординарна для радянського наукового середовища. Адже автор не тільки піддав перегляду встановлену політичну оцінку подій 1918 р. в Галичині, але й послідовно відстоював свою думку як в ході наукових дискусій, так і перед ідеологічними партійними органами. Не випадково відомий заокеанський український історик Я. Пеленський відзначав тоді, що «... Карпенко став першим на Україні істориком після Грушевського, який в даному випадку не став «піддавати себе самокритиці» або ж «виправляти власні помилки», а пішов так далеко, що кинув виклик лінії партії повтором своїх тверджень, поданих ним у статті. Це викликало величезне обурення серед істориків, покірних партії. Карпенко був усунутий із редакційної колегії публікації «З історії західноукраїнських земель», в якій був заступником редактора» [8, персональна справа О.Ю. Карпенка, арк. 14].

Однак сподівання автора на об'єктивний розгляд справи в ЦК КПУ були марними. Маховик кампанії остракізму набрав повних обертів. У видавництвах було припинено підготовку до друку поданих О. Карпенком двох монографій: «Жовтневі революція і революційний процес в західноукраїнських землях (1917–1920 рр.)» – 26 др. арк. і «Міжнародний імперіалізм – організатор окупації західноукраїнських земель (1918–1919)» – 20 др. арк., які так і не були видані. Вчений, чії роботи одержали визнання за кордоном, якого запрошували на наукові конференції науковці Польщі, Німецької Демократичної Республіки, став «невийзним».

Цікаву характеристику поведінки і настроїв О. Карпенка в цей період дав у своїй статті його колишній студент Львівського університету, професор Володимир Бадяк. Подаємо її повністю: «О. Карпенко, «заражений бацилою» власного погляду (визрів на значній джерельній базі) на загальноукраїнські події 1918–1920 рр., уже не зміг «повністю покаятися» або «відмовитися від помилок» так, як цього вимагалось. Він «балансував» між історіографічно-методологічним офіціозом, принагідно лаючи «українську буржуазію», і власним баченням минулих подій, не порушував проблеми ЗУНР у цілому, проте окремих її суперечливих питань не обминав, що не могло не залишатись непоміченим. Його виступ на нараді істориків у Львівському університеті (січень 1959 р.) партбюро оцінило як «неправильну поведінку». Присутні на нараді «товариші» та члени партбюро дійшли висновку: Карпенко стоїть на «помилкових» «старих позиціях» [3, с. 48].

Наукова позиція О. Карпенка залишалася об'єктом постійної критики на партійних зборах комуністів ІСН. Якщо на засіданнях відділу історії України дискусії і обговорення відбувалися в конструктивному руслі, то на партійних зібраннях, особливо за присутності представників міськкому чи обкому КПУ, характер висловлювань та оцінок набирав звичного ідеологічного забарвлення. Від О. Карпенка вимагали відмовитися від власної концепції, публічно засудити свої «політично невірні підходи». Так, на партзборах ІСН 29 січня 1959 р. відкрито заявлялося: «партійні керівники (обкому. – С. К.) невдоволені, що тов. Карпенко в своїй статті в газеті «Львовская правда» виступив дуже поверхово, «себе не обідив» і що це, фактично, не був самокритичний виступ», а також, що «Відділ науки ЦК вважає, що тов. Карпенко зробив ще дуже мало, щоб виправити свої помилки» [8, ф. П-75, оп. 1, спр. 52, арк. 7].

Формально на цих зборах розглядалось питання про виконання О. Карпенком своєї планової роботи у відділі, але фактично партбюро готувало ґрунт для вмотивованого усунення непокірливого вченого з наукового закладу. Його звинувачували в невиконанні планових завдань, захопленні позаплановою роботою, що, мовляв, було причиною несумлінного ставлення до своїх прямих обов'язків, за що його треба «серйозно попередити». При цьому частина критиків не хотіла брати до уваги саме якісний характер наукового доробку О. Карпенка

(підготовку двох збірників документів і двох монографій, обсягом 50 др. арк.), які внаслідок «особливої уваги» до автора з боку партійних структур стали у видавництві «не прохідними». Прізвище О. Карпенка як упорядника та відповідального редактора було вилучене з підготовленого за його участю і рекомендованого до друку вченою радою Львівського обласного архівного управління другого тому збірника документів «Під прапором Жовтня (1921–1928 рр.)».

Безперечно, що на характер обговорення позиції О. Карпенка накладав свій відбиток надто прискіпливий погляд до Інституту з боку керівництва Львівського обкому партії, особливо В. Маланчука. У підготовленій останнім в лютому 1959 р. довідці про роботу ІСН прямо заявлялося, що «робота Інституту ще не відповідає зростаючим вимогам, які ставить перед науковими колективами комуністична партія». При цьому в довідці прізвище О. Карпенка з різноманітним негативом згадувалося 7 разів [8, ф. П-575, оп. 1, спр. 52, арк. 6–7, 9–12]. За звичним в партійному діловодстві принципом основні положення цієї довідки лягли в основу доповідних інформацій до вище стоячих партійних органів.

За таких умов група науковців ІСН в 1959 р. опублікувала статтю, у якій спростовувала «хибну концепцію О. Карпенка». Вважаємо, що основною метою цієї публікації були не стільки критика помилкових оцінок О. Карпенка (за характером наукової аргументації вона значно відрізнялася від ідеологічних нападок В. Дудикевича, В. Маланчука й І. Компанійця), скільки необхідність відреагувати на «неправильну позицію» свого колеги. Заключний абзац статті про оцінку полії 1 листопада 1918 р. як антинародну акцію «української контрреволюційної буржуазії», яка «завжди була найлютішим ворогом українського народу» [5, с. 94] яскраво демонстрував зразок власне політичного, а не наукового висновку.

Протягом 1959 р. тиск на О. Карпенка посилювався. Логічним з точки зору партійної бюрократії підсумком стала відмова конкурсної комісії вченої ради ІСН (не без впливу з боку обкому КПУ) в жовтні 1959 р. затвердити О.Ю. Карпенка на посаді старшого наукового співробітника, що зумовило звільнення його з роботи. На думку В. Бадяка, остаточну крапку в питанні роботи О. Карпенка в ІСН було поставлено після звітно-виборних зборів 8 жовтня 1959 р., у ході яких щодо нього пролунали висновки: «Партбюро, дирекція, відділ історії

робили чимало, щоб Карпенко став на правильний шлях у своїй роботі як науковець і, перш за все, як комуніст. Але нема позитивних результатів. Обіцяв на партзборах подати новий варіант тематичної роботи з розгорнутою критикою своїх помилок, але не зробив ... Карпенко по суті продовжує відстоювати свої помилкові позиції за невиконання тематичного плану і непартійну поведінку в цьому питанні, протиставив себе відділу. Дирекція та партбюро змушені були дати негативну характеристику, а конкурсна комісія Інституту не рекомендувала його на заміщення штатної посади старшого наукового співробітника відділу історії. Наукова рада більшістю голосів підтримала конкурсну комісію, в тому проявились її зрілість і принциповість, які у відповідних формах слід надалі поширити на весь наш колектив» [3, с. 49].

Не погодившись з несправедливим висновком, вчений за порадою І. Крип'якевича звернувся до ЦК КПРС та в президію АН УРСР. Остання своєю постановою, посилаючись на порушення положення про конкурси, відмінила рішення про звільнення. Все ж під тиском В. Маланчука у вересні 1960 р. О. Карпенко знову був звільнений з роботи в інституті.

За згодою ректора Євгена Лазаренка у жовтні 1960 р. його прийняли на роботу викладачем кафедри історії СРСР історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка [2, арк. 2]. Працюючи в університеті, О. Карпенко не полишав науково-дослідної роботи, підготував до захисту докторську дисертацію, присвячену висвітленню питання військового втручання європейських країн в українські справи в 1918–1920 рр. На її основі в 1964 р. була опублікована монографію «Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920 рр.». Ця робота містила новий джерельний і фактичний матеріал, дозволяла побачити Україну як самодостатню державну одиницю, а не територіальну складову Російської радянської держави.

Однак сам захист докторської дисертації затримувався. Неординарність і наукова наполегливість О. Карпенка викликали невдоволення та відверту заздрість у частини викладацького складу істфаку. Напружену внутрішню атмосферу, пов'язану із впливовістю так званої «мафії історичного факультету», описав у своїх працях відомий український історик Ярослав Дашкевич. Члени цієї неформальної

групи ревно сприймали наукові чи педагогічні успіхи своїх колег, намагалися у різний спосіб унеможливити їх професійне зростання, використовуючи при цьому різноманітний арсенал протидії [7, с. 372–373]. І хоч О. Карпенко не намагався протиставляти себе цим діячам, його наукова діяльність, ерудиція, робота із студентами не могли не зачепити їх. До того ж, за О. Карпенком продовжував тягнутися шлейф звинувачень в ідеологічних та методологічних помилках. Так, в тому ж 1964 р. в огляді української радянської історіографії в журналі ЦК КПУ «Комуніст України» роботи О. Карпенка знову було піддано традиційній критиці [6, с. 5].

З огляду на це університетські «доброзичливці» всіляко намагалися не допустити захисту докторської дисертації, тож цей процес набув певного детективного відтінку (детальніше про це йдеться у нашій статті [12, с. 29]).

Пізніше, на партійних зборах ЛДУ у 1973 р., один із ортодоксальних «інтернаціоналістів» Роман Бродський (за висловом Ю. Сливки «заслужений кадебіст» університету) у відверто хамському тоні дорікав ректору М. Максимовичу за підтримку О. Карпенка: «Ви сприяли йому у захисті докторської дисертації, в порушення порядку дозволивши йому оминуті кафедру, на якій він пропрацював шість років і зобов'язаний був отримати її рекомендацію. Ви дали йому позитивну характеристику і рекомендаційний лист у Харківський університет, Ви надали йому службове відрядження до Києва, під прикриттям якого він поїхав на захист у Харків, про що ви знали на відміну від факультету, де поняття не мали, де і коли захищає дисертацію Карпенко, який ретельно приховував це від партійної організації, але не від вас. Ви, товаришу Максимович, не хотіли врахувати того, нуль (Бродський мав на увазі О. Карпенка. – С. К.), зведений до ступеня, навіть вченого, залишається нулем» [18, с. 542].

Тож радість від захисту була передчасною. На адресу ВАК СРСР зі Львова надійшло кілька листів, в яких дисертація О. Карпенка піддавалася різноманітній критиці: від професійної низькопробності до ідеологічних перекручень. Молодий доктор поїхав до Москви, де члени експертної ради ВАК підтвердили високий рівень захищеної роботи, знявши таким чином усі безпідставні звинувачення.

Але у травні 1968 р. О. Карпенко за допущені в практичній роботі «серйозні ідейно-теоретичні збочення» знову опинився під

ударами партійно-ідеологічних органів. Підставою для нової кампанії цькування стали лекції доктора історичних наук О. Карпенка студентам-історикам третього курсу, у яких, за тодішньою партійною термінологією, він «висвітлював питання будівництва соціалізму в СРСР з антипартійних позицій.., допустив політично шкідливі висловлювання, що негативно впливали на світогляд студентської молоді» [8, персональна справа О.Ю. Карпенка, арк. 12, 17].

Враховуючи серйозність звинувачень та їхніх наслідків, наводимо фрагменти характеристики діяльності О. Карпенка, в основу яких лягли витримки із студентських конспектів: «... розповіді Карпенка про самогубство видатних партійних діячів, про нібито вимушений підпис головою ВУЦВК т. Петровським смертного вироку своїм синам, про вбивство Любченком своїх 4-х дітей, про встановлення в областях та регіонах країни «норм знищення» людей за рік 1 500 і більше, про порядок засідання «трійок» НКВС, які виносили смертні вироки і ін., деморалізували студентів, породжуючи у них нездорові настрої, мішали виховній роботі викладацького складу і партійної організації. Слід звернути особливу увагу на ту обставину, що ці лекції читались Карпенком О.Ю. в період березня–квітня 1968 р., коли праві контрреволюційні сили Чехословаччини, Польщі, серед яких було немало професорів з вищих навчальних закладів (натяк більш, ніж достатній. – С. К.), використавши несвідому частину студентської молоді, спровокували антирадянські виступи в цих країнах» [8, персональна справа О.Ю. Карпенка, арк. 17].

За звичною в радянські часи традицією «сигнал» керівництву факультету подали нібито «самі» студенти. У травні 1968 р. кафедра історії СРСР розглянула питання «про ідеологічні збочення, допущені Карпенком в своїх лекціях», внаслідок чого ухвалила рішення: «Кафедра рішуче засуджує ідеологічні викривлення Карпенка О.Ю. і вважає, що він не може забезпечити читання курсу історії СРСР на належному рівні» [8, персональна справа О.Ю. Карпенка, арк. 16]. Спроби О. Карпенка пояснити свою позицію об'єктивним підходом викладача і науковця, який «при підготовці лекційного матеріалу використовував виключно офіційні матеріали», успіху не досягли. «Правильні» історики одержали досить сильний козир проти неугодного їм викладача, тож випускати його з рук намірів не мали. Їх менш за все цікавили фахові якості доцента О. Карпенка, адже в рішенні ка-

федри недвозначно було записано: «кафедра вважає неможливим використання Карпенка О.Ю на ідеологічній роботі», що за тодішніми наслідками означало висловлення політичної недовіри і звільнення з університету [8, персональна справа О.Ю. Карпенка, арк. 18].

Це питання було винесено на розгляд засідання партійного комітету університету, участь у якому взяли високі партійні функціонери обласного і міському комітетів партії, ректор університету М. Максимович. Один із пунктів порядку денного парткому питання «Про ідейно-теоретичний рівень викладання історії СРСР» мав назву «Ідеологічне збочення О.Ю. Карпенка». Тональність та звинувачення на адресу викладача були жорсткішими, ніж під час обговорення на кафедрі. Навіть ректор М. Максимович, який загалом добре ставився до О. Карпенка, змушений був висловитися з використанням ідеологічної лексики: «До випадку з т. Карпенко треба підходити з чисто політичної точки зору – це політична диверсія. Замість того, щоб вести боротьбу з всякими проявами ворожої ідеології тов. Карпенко вдався до наведення фактів, які й не мали місця в історії». Можливо т. Карпенко на деякий час позбавити права вести самостійний курс» [18, с. 524, 527].

Слід віддати належне керівнику ЛДУ, він намагався пом'якшити удар, вивести О.Карпенка з-під жорстких нападок ортодоксальних комуністів, обмежившись тільки строгою партійною доганою та вимогою доопрацювання лекційних конспектів. Однак політична ситуація всередині країни та зовнішньополітичні чинники вказували на повне згорання і без того половинчастих хрущовських реформ в політичному житті СРСР, відновлення сталінської концепції будівництва комуністичного суспільства. Радянське військове втручання в чехословацькі справи і ліквідація досягнень «празької весни» мали наслідком «закручування гайок» і в Радянському Союзі. В Україні 1968 р. ознаменувався новою хвилею арештів українських дисидентів – активістів національно-визвольного руху, наступом на українську культуру, науку, посиленою «увагою» репресивних органів до настроїв та висловлювань інтелігенції. Знову розквітли сексотство, доноси, «інформування» органів і т. п.

Так, перебуваючи влітку 1968 р. на лікуванні в санаторії м. Хмельник на Вінничині, О. Карпенко в приватних розмовах з сусідами – представниками наукової сфери, висловлював особисті погляди на

сучасні їм події, які невдовзі ставали відомими львівським партійним органам. Наприклад, у одному з доносів його автори «...звернули увагу на те, що т. Карпенко О.Ю. має свій власний погляд на «українське питання»: література і історія його цікавили тільки в аспекті України; перспектива злиття мов і літератури, на його думку, несумісні для України; він вважає, що померлий у Львові єпископ Шептицький був винятковою людиною, що його смерть глибоко засмутила мешканців Львова; що Бандера і Мельник були не такі вже негідники, як вони подані перед народом». Інший інформатор з приводу розмов О. Карпенка з співбесідником повідомляв: «Карпенко нав'язував йому відверто націоналістичні погляди, паплюжив національну політику КПРС на Україні» [8, персональна справа О.Ю. Карпенка, арк. 13].

Така характеристика думок і висловлювань О. Карпенка, їхня «прив'язка» до українського націоналізму були більш, ніж штучними, адже Олександр Юхимович націоналістичних поглядів не сповідував, при оцінці суспільних подій і явищ намагався виходити саме з точки зору наукової об'єктивності. Однак, в умовах заідеологізованості радянського суспільного життя така позиція вченого сприймалася як виклик «лінії партії». В університеті він продовжував працювати під постійним пресингом. Його, доктора історичних наук, усунули від читання лекційного курсу, вимагали досконалої переробки конспектів лекцій в «правильному» ідейно-політичному руслі, зрештою, прагнули, щоб він засудив власні погляди і дії, визнав свої помилки.

На факультеті з цього приводу була створена комісія у складі 13 викладачів, що мала завданням аналізувати зміст та суть лекційних конспектів, а фактично, контролювати висловлювання і поведінку О. Карпенка. Впадає у вічі саме ідеологічний акцент висновків цієї комісії щодо критеріїв фахової підготовленості лекцій: «загальним недоліком проаналізованих лекцій... є недостатня увага Карпенка до питань, що мають принципове значення для висвітлення історії СРСР радянського періоду, для боротьби з буржуазною ідеологією, і, зокрема, з ідеологією українського буржуазного націоналізму». Вказувалося, що «в деяких лекціях Карпенко акцентує увагу студентів на негативних моментах і цим самим об'єктивно сприяє прищепленню студентам тенденційного відношення до нашої партії, до практики радянського будівництва». І як підсумок: «на протязі двох років, з червня 1968 р. по червень 1970 р., залишаючись на старих позиціях,

Карпенко ігнорував рішення парткому і розпорядження ректора про докорінне переопрацювання ним курсу, який читав» [8, персональна справа О.Ю. Карпенка, арк. 16].

Постійні нападки загострили старі болячки О. Карпенка, змусивши його лягти в лікарню, у той час, коли у парткомі університету на нього завели персональну справу, мотивуючи це «порушенням з боку О. Карпенка статутних положень та ігноруванням партбюро».

12 листопада 1970 р. Рада історичного факультету заслухала питання про навчальну та ідейно-виховну роботу доцента О. Карпенка, відзначивши, що «він у своїй практичній роботі допустив серйозні ідейно-теоретичні збочення. Ідеологічні викривлення в лекціях Карпенка О.Ю. є наслідком того, що і в попередній практиці його наукової та ідейно-виховної роботи мали місце неодноразові серйозні ідеологічні зриви». В постановляючій частині було рішуче засуджено «ідеологічні збочення Карпенка О.Ю., які завдають шкоди справі навчання і виховання студентів», і вказано, що «Рада вважає неможливим даліше використання Карпенка О.Ю. на педагогічній роботі як такого, який не відповідає посаді, яку займає». В інформації декана істфаку П. Челака ректору М.Максимовичу повідомлялося, що за таке рішення із 19 присутніх членів Ради 17 проголосували «за», 1 – «проти» і 1 бюлетень виявився недійсним [2, арк. 36–37].

Навіть побіжний аналіз стилістики і формулювань рішення Ради факультету вказує на ідеологічний запал, яким перш за все керувалися члени Ради, щоб остаточно усунути О. Карпенка з університету. Його зустріч з ректором М. Максимовичем 23 листопада, судячи із протоколу розмови, фактично перетворилася на звичайну формальність. М. Максимович, мабуть враховуючи присутність декана факультету та секретаря парткому університету, тільки констатував факт звільнення, навіть не намагаючись з'ясувати суть справи. Відчувається, що йому ця місія була обтяжливою, але сам він не міг нічого змінити. Згідно з наказом ректора від 23 листопада 1970 р., Карпенко О.Ю. був звільнений з роботи «як такий, що не відповідає посаді, яку він займає» [3, арк. 44–46].

Безумовно, що це була розправа, розправа з викладачем і науковцем, чії наукові погляди і підходи виходили за ідейно-політичні і методологічні рамки заідеологізованої радянської історичної науки. Значну рольну звільненні О. Карпенка відіграв і суб'єктивний фактор –

заздрість, інтриги, корисливість ініціаторів цькування, які для задоволення власних амбіцій готові були зламати життя і долю будь-якої людини.

Майже місяць доктор історичних наук О. Карпенко був безробітним, а в кінці грудня 1970 р. влаштувався на посаду старшого наукового співробітника Львівського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. І на новому місці він плідно займався науковою роботою, підготувавши по тематиці своєї наукової проблеми: «Культура і побут населення Західної України», керівником якої був, монографію «Громадський побут селян Галичини доби капіталізму», обсягом 30 друкованих аркушів. Двічі рекомендована до друку, відредагована і готова до публікації, ця монографія без жодних зауважень поверталася з видавництва до автора. У приватній розмові О. Карпенка з головним редактором видавництва було з'ясовано причину відмови – заборона друку за особистою вказівкою на той час всесильного секретаря ЦК КПУ з ідеології В. Маланчука.

Не залишали в спокою вченого і партійні органи. На порушене ним клопотання про зняття суворої партійної догани партійною комісією при Львівському обкомі КПУ було заведено персональну справу на комуніста О. Карпенка. На засіданні бюро обкому 7 липня 1972 р. нею виносилася пропозиція: «За пропаганду антипартійних поглядів, неправильну оцінку історичних фактів і ігнорування рішень партійних органів про виправлення допущених ідеологічних викривлень Карпенка Олександра Юхимовича з членів КПРС виключити» [8, персональна справа О.Ю. Карпенка, арк. 12]. І хоч вона не була підтримана, а розгляд справи переадресовано в Ленінський райком КПУ м. Львів для «обговорення на бюро і вирішення питання про персональну відповідальність», загроза знову бути підданому політичному ostracismu залишалася постійно.

Враховуючи ці та інші обставини, стало зрозумілим, що подальше продуктивне наукове життя у Львові для О. Карпенка було проблематичним. Тож він охоче погодився на пропозицію ректора Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника Олександра Устенка зайняти посаду професора кафедри історії СРСР і УРСР цього інституту і з осені 1977 р. за сумісництвом став викладачем у прикарпатських студентів. Через рік він повністю перейшов

на роботу в педагогічний інститут, перебрався до Івано-Франківська, де плідно працював понад три десятки років.

Як науковець-гуманітарій, О. Карпенко формувався в умовах моністичної ідеологічної системи, був частиною цієї системи, її «гвинтиком». Він не хотів бути бездумним виконавцем вказівок і розпоряджень керівництва Львівської наукової бібліотеки, що спричинило перші прояви використання до непоступливого працівника методів партійно-дисциплінарного впливу. Науковий підхід О. Карпенка-історика відрізнявся від пануючого в радянській історичній науці повного підпорядкування принципам партійності та класовості. Спроби більш об'єктивно відобразити події революційної доби 1918–1920 рр. наразилися на жорстку ідеологічну критику з боку відповідальних партійних чиновників, особливо В. Маланчука, що переросла у відверте цькування науковця за політичними мотивами. Намагання викладача в навчально-педагогічній діяльності вийти за шаблон викладання історії радянського періоду у стінах Львівського університету мали наслідком розгортання нової кампанії переслідування. Парадоксально, але цілком лояльного до політичної влади комуніста тричі виключали із лав КПРС, звинувачували у проявах «українського буржуазного націоналізму», «ревізіонізмі» методологічних підходів, «ідеологічних збоченнях» під час наукової і викладацької діяльності. Тільки внутрішній громадянський стержень, почуття власної гідності та рішучість у відстоюванні власної позиції не дали системі зламати О. Карпенка, хоч наслідком цього партійно-ідеологічного тиску стало усунення науковця і викладача від продуктивної діяльності на багато років.

Приклад наукової біографії О. Карпенка не є типовим для радянського періоду, але він не був і поодиноким винятком. На кожному етапі його наукового життя поряд були колеги, що підтримували наукові погляди чи підходи. І хоч в тогочасних умовах вони не могли захистити О. Карпенка від ідеологічно мотивованих цькувань, їхня моральна підтримка багато важила для переслідуваного історика.

Список використаних джерел

1. Архів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника. Оп. 3-ос. Од. зб. 152. Карпенко О. Ю. Арк. 81–117.
2. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. Ф. 119. Оп. 2о/с. Спр. 1675 (Карпенко Олександр Юхимович). Арк. 1–24.

3. Бадяк В. Олександр Карпенко очима студента і науковця. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 43–50.
4. Гамрецький Ю. Обговорення в Інституті історії АН УРСР праць, які вийшли до 40-річчя Великого Жовтня. *Український історичний журнал*. 1958. № 5. С. 229–233.
5. Герасименко М., Кравець М., Ковальчак І. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. *Український історичний журнал*. 1959. № 3. С. 86–94.
6. Гуржій І., Сарбей В. Українська радянська історична наука на новому піднесенні. *Комуніст України*. 1964. № 1. С. 4–9.
7. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів, 2006. 807 с.
8. Державний архів Львівської області.
9. Дудикевич Б., Маланчук В. За об'єктивне висвітлення історичного процесу в Західній Україні. *Вільна Україна*. 1958. 9 березня.
10. «Істину встановлює суд історії» : збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Київ : Джерела., 2004. Т. 1. 782 с.
11. Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. *З історії західноукраїнських земель*. Київ, 1957. Вип. 1. С. 59–90.
12. Кобута С., Мицан К. Життя, присвячене служінню науці : до 80-ліття професора О. Ю. Карпенка. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 21–34.
13. Кобута С. Науковець і партійно-ідеологічна система: документи і матеріали. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 51–72.
14. Компанієць І. Правдиво висвітлювати історію революційного руху на західноукраїнських землях. *Радянська Україна*. 1958. 10 вересня.
15. Особистий архів О.Ю. Карпенка.
16. Пономаренко М. Видавнича діяльність Львівського філіалу Бібліотеки Академії наук УРСР (1941–1955): події, проекти, персоналії ... С. 65–102.
17. Рубльов О. У пошуках правди історії: Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977 рр.) *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвід. зб. наук. праць. Київ, 2007. Вип. 16 (1). С. 174. С. 166–199.
18. Сіромська Г., Сіромський Р. «Це прояви ідеологічної боротьби, а ми інколи недооцінюємо їх» : архівні матеріали до справи професора Олександра Карпенка (1968–1973). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2014. Вип. 50. С. 518–546.
19. Сливка Ю. Ю. Академік Іван Петрович Крип'якевич : спогади. Львів, 2000. 32 с.
20. Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 11–20.

*Дутчак Олена,
м. Івано-Франківськ*

Суспільно-політичні умови діяльності українських радянських науковців нонконформістського напрямку 1950–1980-х рр. XX ст.

Здійснюючи оцінку діяльності того чи іншого науковця, його внеску у розвиток науки, доцільно розглянути суспільно-політичні, ідеологічні, інституційні умови діяльності, а також аксіологічні та гносеологічні спрямування. Це дозволить максимально повно та об'єктивно вивчити значення та роль істика в континуумі історичної науки.

Мета праці полягає у вивченні важливих аспектів, що впливали на наукову діяльність українських радянських науковців нонконформістського напрямку упродовж 1950–1980-х рр. XX ст., – від початку так званих «післясталінських часів» до кінця існування СРСР. Станом на сьогодні дослідження радянської історичної науки мають, здебільшого, фактографічний виклад матеріалу, який інколи нагадує зовсім не аналіз здобутків історичної науки того періоду, а констатацію фактів історії та наукових доробків, що вийшли з-під пера у відповідний проміжок часу.

Як вдало зазначає В. Яремчук, одним із парадоксів сучасної історіографічної ситуації в Україні є дивна (або навпаки – цілком зрозуміла) однастайність істориків, яка проявляється у відкиданні, ігноруванні, замовчуванні недавньої історії власної діяльності, що стосується старшого покоління істориків [25, с. 127]. Спостерігається також відсутність зацікавлення сучасних українських науковців проблематикою української радянської історіографії, особливо періоду, що тривав від закінчення Другої світової війни та до кінця існування СРСР. Науковець також зазначає, що « у сучасній Україні недавнім минулим її історичної науки займається у кілька разів менше істориків, ніж одним Михайлом Грушевським» [25, с. 127].

Коренем такої проблеми може бути телеологічна упередженість сучасних українських науковців у неможливості досягнення дослідницьких цілей у такому тематичному напрямку. Така проблематика

на сьогодні не належить до мейнстріму тематичних зацікавлень сучасних українських учених. У наукових колах практично загальноприйнятою є думка, що українська радянська історіографія не варта уваги через її низький рівень та обслуговування завдань радянської ідеологічної системи. Домінування націоцентризму (україноцентризму) в сучасній українській історичній науці також виступає не останньою причиною відсутності актуалізації проблем української радянської історіографії. На противагу такій ситуації, у Росії, де, з огляду на успадкування засад радянського авторитаризму та імперіалізму, гіперболізується та ідеалізується радянська спадщина у всіх її проявах, в тому числі у сфері наукової діяльності. На відміну в українській історичній науці основними тематичними блоками виступають: злочини радянського тоталітарного режиму, національно-культурне та фізичне знищення українства, проблематика Другої світової війни, тощо. На такому тематичному фоні доволі широкий спектр інтелектуальних, культурних, моральних проявів життя українства у територіальних та ідеологічних рамках СРСР не актуалізуються з позицій наукових зацікавлень.

Вивчення всього комплексу умов, у яких працювали радянські українські науковці, дозволить певною мірою переосмислити значення та роль окремих здобутків української радянської історіографії, як на рівні напрацювань у дослідженнях окремих проблем, так і на рівні відповідних здобутків окремих українських радянських науковців.

Історична наука в Україні під тиском новоутворених радянських державно-управлінських структур приблизно до кінця 1920-х років розвивалася виключно в умовах посилення ідейного та інституційного наступу та тиску влади на науковців. Не дивлячись на посилення авторитарних тенденцій, певна свобода творчості тоді все ще існувала та проявлялася у визначенні методології, проблематиці наукових досліджень. Загалом для науки того періоду була властивою, за висловом Олексія Яся, «групова експресія нової генерації письменників, митців, учених» [25, с. 221]. Перед у науковому житті вели представники дореволюційного покоління науковців, їхні послідовники, завдяки діяльності яких у той період було сформовано розгалужену інституційну мережу історичної науки та здійснено потужний стрибок у кількості та якості історичних досліджень, що мало посту-

палися загальновідомому тодішньому українському літературному піднесенню [22].

Тільки після фізичного винищення більшості осіб, які підносили українську історичну науку, та дисциплінування тих, хто зумів пережити тотальні репресії, було сформовано радянську історичну науку у тому розумінні, якою вона функціонувала практично до кінця існування СРСР.

Як слушно зауважує В. Яремчук, «українська радянська історіографія – це процес творення історичного знання істориками радянської України в політико-ідеологічних, соціокультурних та інтелектуальних обставинах 1930–1980-х років, серед яких пануючим було політичне замовлення, виконання якого забезпечувалось насамперед репресивними методами [24].

Саме таке уявлення про радянську історичну науку уможливило та конкретизує поняття «український радянський історик». Такий термін часто використовується, але розробляються його трактування. У широкому розумінні це поняття має охоплювати всіх без винятку осіб, що працювали в системі української радянської науки, дотримуючись при цьому різних ціннісних та політичних орієнтацій – від ревних прихильників радянської ідеологічної системи до нонконформістів. Умови, в яких відбувалася діяльність українських вчених можна згрупувати у кілька тематичних блоків: офіційні директиви, бібліографічне забезпечення та доступ до джерельної бази, цензура, відсутність історіографічної традиції.

Всі без винятку радянські науковці впродовж всього періоду існування СРСР і аж до кінця 1980-х років були вимушені дотримувалися хоча б певного мінімуму ідеологічних рамок, директивно визначених «нормативів» наукової діяльності. Вся наукова продукція повинна була відповідати офіційній історичній доктрині, загальноприйнятим «тавруванням» тих чи інших подій та процесів. Історик не міг здійснювати виклад матеріалу виключно фактографічно, всі події чи суспільні феномени мали піддаватися оціночній характеристиці з позиції цінностей комуністичної ідеології. Обов'язковим завданням було відстоювання радянської ідеологічної доктрини, пропаганда комуністичних ідеалів, прикметною рисою чого було цитування «класиків марксизму-ленінізму», яке часто набувало вигляду не тільки не логічного та не доречного використання в науковому тексті таких

цитувань, а й відвертого абсурду. Істориків, які порушували такі, як неписані, так і кодифіковані норми, звільняли, «системно» прилюдно цькували чи викидали з професії [25].

Рамки радянської історичної визначалися базовими концепціями, що визначали гранд-нарратив тодішньої історичної науки. Ґрунтовні теоретико-методологічні дослідженням С. Величенка [28], С. Єскельчика [4] та інших науковців дають можливість чіткого розуміння українського радянського історичного гранд-нарративу, який формувала тематика на зразок «класової боротьби селян та робітників», «давньоруської народності» та «возз'єднання України з Росією 1654 р.», що відображено у працях Н. Юсової [17–19].

Для вивчення ставлення самих науковців до офіційних директив, до сконструйованої окремими тематичними напрямками парадигми радянської історичної науки, ідеологічних рамок, тощо виступає недостатньою джерельна база, що через низьку репрезентативність та інформаційну бідність джерел на відомості щодо духовного життя, особистих переконань, мотивів дослідницької діяльності українських радянських істориків. Основними причинами цього є те, що Українські радянські історики не були відвертими у особистому листуванні, практично не вели щоденників, мало чи зовсім не приділяли увагу написанню мемуарів. Саме тотальна відсутність первинної інформації не уможлиблює розгортання плідних комплексних біографічних та просопографічних досліджень, які розкривали б всі грані життя та діяльності представників та цілих шкіл радянської історичної науки.

Важливою проблемою, що простежується у всій без винятку соціогуманітарній сфері, яка в радянський період виступала формоутворюючою та інструктивною, виступає проблема співвідношення «Союзний центр – республіканська периферія», коли все що започатковувалось у столиці копіювалося та проваджувалося у республіках, прирікаючи їх на безініціативність, провінційність, відсутність власних шляхів розвитку. Такі явища копіювання та впровадження директивно визначених центром зразків дуже чітко простежувалося в радянській історичній науці. Таким чином ціла плеяда діячів історичної науки того часу, що працювали на території різних областей України вважалися певною мірою «другорядними», провінційними. Саме серед них найчастіше були ті, кого пізніше віднесуть до радянських істориків нонконформістського напрямку. Саме вони на початку 90-х

років стали на чолі формування сучасної української історичної науки.

Проблема співвідношення «Союзний центр – республіканська периферія» проявляється у конструюванні та слідуванні історичній схемі та концепції української радянської історіографії, гранд-норматив якої формувався московськими, а не київськими ідеологами відповідно до актуальної на окремо взятому часовому проміжку політичної ситуації [20]. Але таке твердження є дещо неоднозначним. З таких позицій перспективною для розвитку подальших історіографічних досліджень виступає встановлення ролі саме українських радянських істориків у формуванні загальноприйнятих у радянський період історичних концепцій. Такий напрямок історіографічної проблематики потребує подальшої розробки для з'ясування місця та ролі у процесі взаємодії «республіканських» (українських) та так званих «союзних» науковців – представників українських регіональних наукових осередків – працівників вищих навчальних закладів та наукових установ Львова, Харкова, Дніпропетровська, Одеси [20].

Загалом можна констатувати залежність текстів українських радянських істориків від політичного та ідеологічного контексту, від їхніх суспільно-політичних поглядів, ставлення до реальностей політико-адміністративної системи. Ідеологічна самоідентифікація істориків в радянській Україні особливо впливала на професійну діяльність у періоди відносного послаблення політичного ідеологічного тиску, зокрема, у 1960-ті – на початку 1970-х років. Як зазначає сучасний український вчений Яремчук: «Варто звернути увагу на ідейну диференційованість назовні єдиного середовища «українських радянських істориків»: воно було далеко не монолітним, українські вчені мислили значною мірою не в унісон, серед них було достатньо розповсюдженим приховане інакодумство, яке особливо посилювалось у пізньорадянські часи» [15].

Першочерговою запорукою успішних досліджень будь-якої проблеми історичної науки є наявність бібліографічних джерел та їх доступність для наукового налізу. У 50-х рр. ХХ ст. в СРСР системна робота над формуванням, як ретроспективної, так і поточної бібліографії проблем історії України практично не здійснювалася. Ціла низка тодішніх українських істориків та бібліографів в кінці 1950-х рр. акцентувала увагу на нагальну потребу дослідників українського

минулого в такого типу виданнях [9]. Певні зрушення у цій сфері розпочалися лише на початку 1960-х рр. Але і в наступні періоди така діяльність не набула належних обертів [26].

Значна частина рукописів та видань, в основному тих, що стосуються магістральних проблем української історії, знищувалася, засекречувалася та не була у вільному доступі для представників радянської історичної науки. Система організації роботи та комунікації в історичній науці УРСР власних принципах функціонування була орієнтованою на повне підкорення професійної науки в республіці запитам режиму та тотальне закріплення її як провінційної. Такі тенденції відображаються та добре простежуються у тематичному спрямуванні українських радянських істориків: вивчення історії України радянського періоду і КПРС-КПУ, класової боротьби селян та робітників, «возз'єднання» України та Росії, тощо [2, с. 82].

Водночас стверджувати про повну герметичність та тотальне одержавлення історіографічних інституцій України в часи післясталінської обмеженої лібералізації режиму немає підстав, адже в самому їхньому існуванні передбачалося певний науковий сенс, а окремі незначні сектори не були повністю підконтрольні цензурному нагляду.

Не дивлячись на політичні позитивні зрушення, що відповідним чином впливали на роботу архівів, останні продовжували залишатися складниками радянської політичної системи, що обслуговували насамперед потреби правлячого комуністичного режиму. Основою діяльності архівів УРСР була орієнтація на збереження та використання насамперед джерел з історії радянського суспільства. Така тенденція посилилась після прийняття у 1967 році постанови ЦК КПРС «Про заходи з дальшого розвитку суспільних наук і підвищення їх ролі в комуністичному будівництві» [26, с. 244]. Найбільш недоступною частиною архівних установ СРСР до кінця його існування залишалися партійні архіви.

Найвідчутнішою перешкодою у науковій діяльності радянських істориків СРСР була відсутність вільного доступу до необхідної джерельної бази. Невід'ємною складовою діяльності архівних установ та бібліотек СРСР залишалася практика надання доступу до їх фондів через так звані «відношення» від наукових установ, органів безпеки,

де підтверджувалась необхідність доступу для кожного окремого науковця [26].

Впродовж досліджуваного періоду практику цензурних рішень було покладено на апарат державної цензури, який було об'єднано у централізовану загальносоюзну систему, що мала назву «Головліт» (назва установи з часом змінювалась). На території України всі функції у сфері чіткого дотримання цензури було поставлено на республіканський підрозділ, якому в кожній області підпорядковувались так звані «облліти», що здійснювали регламентування в тому числі й наукової діяльності. Провідною функцією структур Головліту було формування списків видань, заборонених для використання, як у загальних фондах бібліотек, так і в торговельній мережі. Формувалися переліки видань чи переліки авторів, всі праці яких були під забороною. Такі публікації вилучалися із загального доступу та поміщалися на зберігання до спеціальних фондів бібліотек. Про чисельність таких фондів свідчить той факт, що в Україні на початку 1970-х рр. існувало 26 таких спецфондів [28]. У різні роки було накладене табу Головліту практично на все с українознавство. Частина рукописів, які не вважались за потрібне видавати, видалялися із рукописів науковців [24].

Цензура в СРСР була невід'ємним компонентом політичної інфраструктури, мала абсолютно всепроникний характер та відповідно забезпечувала тотальність ідеологічного нагляду над всіма сферами життя радянських громадян. Цензурним наглядом займалися не тільки вповноважені органи. Цензурні функції також активно здійснювали партійні органи, Вища атестаційна комісія СРСР, редактори видавничих органи КДБ, рецензенти, окремі відділи наукових установ та вузівські кафедри. На чолі «цензурної піраміди» стояли найвищі партійні інстанції, які визначали загальний напрям політики в цій сфері і давали вказівки з окремих питань (наприклад, на одній з нарад працівників системи Укрліту в кінці 1960-х рр. тодішній її начальник М. Поздняков прямо заявляв: «Потрібно пам'ятати, що органи цензури нічого не вигадують і не загадують. В своїй діяльності вони керуються вказівками партії та уряду» [9]).

«Політична редакція», як називалось мовою документів цензура результатів наукових досліджень стосувалась теоретичних положень та наявності вживання загальноприйнятих термінів, якими «таврувалися» події і факти, та постулатів радянської ідеології. У виборі ж

фактологічного підґрунтя наукових досліджень радянські історики були значно вільнішими. Органи Головліту відігравали провідну роль у здійсненні контролю над «ідейно-політичним змістом» наукових праць істориків в СРСР. Навіть певне політичне потепління в країні не привело до зменшення інтенсивності ідеологічного нагляду. Основними чинниками, що визначали характер цензорських редагувань наукових історичних праць, була поточна історіографічна кон'юнктура, офіційний образ історії, прийнятий у той чи інший час. Політичну цензуру, яка брутально деформувала результати наукової творчості, а то й блокувала оприлюднення студій істориків, слід вважати «найбуденнішим» способом утримування їх у межах дозволеного [20, с. 179–180].

Найбільш суворим покаранням «по партійній лінії» вважалося виключення з партії. Деякі покарання науковців набували навіть характеру кількарічних «дискусій» (як, наприклад, «справа О. Карпенка», якому відповідальні функціонери Львівського обкому партії та ЦК КПУ, підтримувані окремими істориками, закидали «методологічні помилки», «фактичні неточності» його досліджень подій листопада 1918 р. у Східній Галичині як «народної», «прогресивної буржуазно-демократичної» та «національно-демократичної» революції [15]; або потужна кампанія звинувачень на адресу Ф. Шевченка за порушення канонів відображення українсько-російських взаємин середини XVII ст. в його монографії) [16].

Радянський історик адже не мав у доступі тих компонентів успішної наукової праці, якими володіли науковці країн Європи: безперешкодного доступу до джерел і літератури, світового наукового форуму, можливості вільного обговорення, тощо. Тому професійна історіографія в УРСР була приречена на провінціалізм та фактографію.

У наукових колах, окрім того, не існувало жодних об'єктивних перешкод для розгортання персональних конфліктів, чвар, інтриг, наклепів, змагання особистих інтересів та амбіцій та у наслідку формування особистої неприязні між вченими. Влада була об'єктивно зацікавлена в «атомізації» наукових осередків, щоб полегшити їх керуваність, з яких, вийшли лідери українських «шістдесятників», а згодом дисидентів. Отож силові механізми підкорення інтересам правлячої партійно-державної бюрократії діяли в історичній науці УРСР

фактично з такою ж самою потужністю, як і в інших ділянках суспільно-політичного життя [9].

Недостатньо вивченою є проблема наявності та сутності радянської історіографічної традиції, що містить такі компоненти, як авторитет окремого науковця та наявність спадковості у розгортанні наукових досліджень. Стосовно української історіографічної традиції у наукових колах побутують дві протилежні точки зору. Російські науковці стверджують, що історична наука в період існування СРСР «не набула обличчя», була затиснутою адміністративною системою [1; 3; 5; 6]. Інший погляд на проблему полягає у з'ясуванні її тягlosti з дорадянською. Окремі вчені вважають, що в українському радянському історіописанні майже завжди відчувалася тінь Михайла Грушевського [28].

Для нечисленних учнів Михайла Грушевського, що залишилися живі у післявоєнний період, та цілої групи нонконформістів 1960–1980-х років він був найбільшим українським істориком, який обґрунтував легітимність самої національної історії й вивів національну історичну думку на європейський рівень. Українські радянські історики не можуть похвалитися вагомими інституційними здобутками: історіографічні школи, напрямки, течії тощо, на що неодноразово звертали увагу науковці, порівнюючи радянський період української історіографії та інші періоди української історіографії.

З початку ХХІ ст. з'явилися перші почини досліджень проблематики генерацій українських радянських. Добрим прикладом виваженого застосування генераційного підходу можуть бути дослідження української вченої Л. Сидорової [11–14].

Для конкретизації об'єкта дослідження особливий інтерес становить наукова категорія «ідеологічна ідентичність радянського історика» – сукупність поглядів істориків, їхнє ставлення до існуючої чи обґрунтування бажаної форми організації суспільного життя, ідеології. В українській радянській історіографії були, як ревні прибічники комуністичної ідеології, так і науковці, що мали певний рівень українського патріотизму, та й нечисленні представники з високим рівнем української самосвідомості [2; 10].

На основі опрацювання широкого кола наукових публікацій, що проливають світло на суспільно-політичні умови діяльності українських радянських науковців нонконформістського напрямку упродовж

1950–1980-х рр. ХХ ст. можна сформулювати наступні висновки. Умови наукової діяльності українських радянських науковців визначалися офіційними директивами, що регламентували методологічну спрямованість та визначали русло гранд-нарративу радянської історичної науки. Вкрай негативними факторами, що відповідно позначились на здобутках української історичної науки в період існування СРСР, була відсутність належного бібліографічного забезпечення обмеження доступу до джерельної бази, оскільки значна частина фактів науково-історичного процесу та документальних матеріалів було вилучена з наукового обігу, засекречено чи обмежено у вільному доступі для наукових потреб. Обтяжував нелегку ситуацію тотальний цензурний контроль текстів наукових праць, що у наслідку мало вилучення частин тексту неопублікованих наукових праць, вилучення з користування та переміщення до закритих спецфондів опублікованих доробків, професійні, адміністративні утиски та суспільне цькування інакодумців.

Саме комплекс вище окреслених умов й обумовив практично повну відсутність наукових течій, напрямків, шкіл української радянської історичної науки та її вагомих здобутків – парадигм, концепцій, на відміну від здобутків наукових діячів країн Європи, здійснених впродовж ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Бордюгов Г. А., Бухараев В. М. Вчерашнее завтра: как «национальные истории» писались в СССР и как пишутся теперь. Москва, 2011. 248 с. URL: https://www.directmedia.ru/book_115933_Vcherashnee_zavtra_kak_natsionalnye_istorii_pisalis_v_SSSR_i_kak_pishutsya_teper.
2. Ващенко В. (Українські) історики, політичні генерації та (радянська) влада: нова аналітична структура радянської історії. *Історик і Влада* : колективна монографія. Київ, 2016. С. 77–131.
3. Гордон А. В. Великая французская революция в советской историографии. Москва, 2009. 380 с.
4. Єкельчик С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ, 2008, 303 с.
5. Иллерицкая Н. В. Становление советской историографической традиции: наука, не обретшая лица. *Россия, ХХ век: Советская историография* : сб. статей. Москва, 1996. С. 162–190.
6. Ипполитов Г. М. Еще раз о феномене советской историографии. URL: <http://www.vipstd.ru/nauteh/index.php/ru/--gn12-11/665-a>.

7. Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали. Київ, 2007. 464 с.
8. Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали : 1936–1991 : у 2 кн. Кн. 1 : 1936–1947. Київ, 2011. 630 с.
9. Кондратенко О. Ю. Наукові старти двох поколінь академічних істориків. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2012_69/teor/teor6.pdf.
10. Корзун В., Свешников А. «Мир историка» – кредо Школы. *Мир историка. Историографический сборник*. Вып. 1–4. Омск : ОмГУ, 2005–2008 ; Ейдос ; Київ, 2009. Вип. 4. С. 569–577.
11. Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича (1960–1986). Львів, 2012. 296 с.
12. Сидорова Л. А. Поколение как смена субкультур историков. *Мир историка. XX век* : монография. Москва, 2002. С. 38–53.
13. Сидорова Л. А. Советская историческая наука середины XX века: синтез трех поколений историков. Москва, 2008, 294 с.
14. Сидорова Л. А. Советские историки послевоенного поколения: собирательный образ и индивидуализирующие черты. *История и историки*. 2004. Москва, 2005. С. 208–222.
15. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2001. Вип. 8 : Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві, 960 с.
16. Шевченко Ф. П. Щоденникові нотатки. «Істину встановлює суд історії» : зб. на пошану Федора Павловича Шевченка. Київ, 2004. Т. 1. С. 559–646.
17. Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.) : монографія. Київ, 2006. 620 с.
18. Юсова Н. Від розробки концепції «давньоруської народності» до легітимізації терміна «возз'єднання» України з Росією : друга пол. 40-х – поч. 50-х рр. XX ст. *Істориографічні дослідження в Україні*. Київ, 2004. Вип. 14, С. 413–440.
19. Юсова Н. Ідейна і термінологічна генеалогія поняття «давньоруська народність». *Український історичний журнал*. 2006. № 4. С. 101–125.
20. Яремчук В. Хто писав український радянський історичний наратив? (деякі міркування про сутність українського радянського історіописання). *Істориографічні дослідження в Україні*. Київ, 2012. Вип. 22. С. 177–188.
21. Яремчук В. Дослідження з історії української радянської історіографії: стан та перспективи. *Historia historiografi i i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*. Rzeszów, 2015. S. 287–298.
22. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. Острог, 2009. 526 с.
23. Яремчук В. П. Українська історіографія: суспільно-політична історія : посібник. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2017. 288 с.

24. Яремчук В. Українська радянська історіографія: сучасний стан досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2018. Вип. 27. С. 242–249. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6883/1/38.pdf>.
25. Ясь О. В. Міжнародна наукова конференція «Світло й тіні українського радянського історієписання» та круглий стіл «Викладання больових точок історії України ХХ ст. у школах». *Український історичний журнал*. 2013. № 4. С. 216–222.
26. Ясь О. Історичні погляди Олександра Оглоблина: радянська доба (1919–1941). *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, 2008. Вип. 18. С. 214–252.
27. Malczewska-Pawelec D., Pawelec T. Historia historiografii i jako studium codzienności historyków (zarys programu badawczego). *Gra i konieczność: Zbior rozpraw z historii historiografii i i fi lozofii i historii*. Bydgoszcz, 2005. S. 255–264.
28. Velychenko S. Shaping identity in Eastern Europe and Russia: Soviet-Russian and Polish accounts of Ukrainian history, 1914–1991. New York, 1993. 267 p.

*Іван Пендзей,
м. Івано-Франківськ*

Олександр Карпенко – дослідник ЗУНР

Історія ЗУНР в умовах тотального ідеологічного і політичного контролю партії, цензури, загнана в прокрустове ложе безперспективних і просто недозволених, приречена комуно-більшовицькою владою на закритий характер, довгий час залишалась білою плямою в радянській історіографії. Поборники компартійного трактування ЗУНР намагались вилучити із свідомості українства національну ідею, политу кров'ю тисяч патріотів, мрію соборної незалежної Української держави, позбавити народ історичної пам'яті, заставити забути національних героїв. Звичною і загальноприйнятою була ганебна практика горезвісних 30-х рр., перенесена на історичну науку – безпідставних політичних звинувачень, навішування брудних ідеологічних ярликів, переслідування тих, хто висловлювався всупереч офіційним фальсифікаціям, публічно відстоював ідею державності і соборності України. Це повністю стосується О. Карпенка, який в умовах хрущовської відлиги, розвінчання культу особи і послаблення ідеологічних пут історичної науки, насмілився у повний голос висловити свій власний погляд на події у Східній Галичині у листопаді 1918 р. і тим самим заявити про незгоду із звичним тоді їх фальшуванням.

Вивчаючи архівні джерела, зокрема документи ЦК КПЗУ, доступ до яких він отримав за рішенням Секретаря ЦК КПУ І. Назаренка, заборонену для широкого загалу і недоступну навіть для вузько профільних вишколів, націоналістичну літературу, старанно приховану від стороннього ока у так званих спеціальних сховищах архівів і бібліотек, нові дані з історії революційного руху на теренах Західної України, дослідник прийшов до закономірних висновків, які, докорінно суперечили існуючим, прийнятим в історіографії, сформульованим під безпосереднім ідеологічним впливом більшовизму. У тезах доповіді, виголошеній на конференції істориків у Львові у 1956 р., він заявив: «В результаті героїчної боротьби трудящих мас Західної України, як і всієї Австро-Угорщини, була повалена монархічна влада Габсбургів, в Західній Україні ліквідовано іноземне поне-

волення, завершена в основному *народна, національно-демократична революція* (тут і нижче курсив наш. – *І. П.*)» [8, с. 3–4]. Однак така оцінка листопадових 1918 р. подій у Східній Галичині, як згодом писав дослідник, «не була сприйнята учасниками конференції і була рішуче засуджена як буржуазно-націоналістична» [12, с. 8]. Його нове концептуальне бачення історичних подій листопада 1918 р. на західноукраїнських землях «було рішуче відкинуто». Положення, викладені у тезах доповіді [5, с. 20], він розвинув у статті «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.», опублікованій 1957 р., аргументувавши їх різножанровими документальними матеріалами [9]. Здобуття (перехоплення) українцями влади у Львові 1 листопада 1918 р. і в наступні дні в усій Східній Галичині в умовах уже практично неіснуючої Австро-Угорської імперії, твердив він, не «путч контрреволюції», а «народна революція». Уперше в радянській історіографії Листопадовий зрив галичан у 1918 р. був поданий у нерозривному зв'язку з революційними подіями в Австро-Угорщині, збройне повстання 1 листопада 1918 р. дослідник тлумачив як «загальне національне повстання» [9, с. 84], що переросло в «буржуазно-демократичну, національно-демократичну революцію» [9, с. 85].

Таке нове бачення характеру революційного руху в Західній Україні у листопаді 1918 р. суперечило усталеним стереотипам в історичній науці, на сторожі яких стояли партійні органи. «Стаття була розцінена як рецидив українського буржуазного націоналізму» [12, с. 8]. Дослідника звинуватили у глибоко хибних підходах до тлумачення революційного руху в Східній Галичині і т. д. [16, с. 353–354; 17, с. 136–153]. Розпочалась бруральна кампанія переслідування вченого, яка загалом тривала два десятиліття.

Історіографічний офіціоз не погоджувався з твердженням О. Карпенка: «До повсталих солдатів – селян в солдатських шинелях, приєдналися львівські українські робітники і молодь. Тисячі людей кидали свої сім'ї і йшли на боротьбу за свободу і незалежність. Уже в перший день повстання у Львів почали прибувати загони із навколишніх міст і сіл. Близько тисячі робітників і селян прийшло з Винників, стільки ж прибуло із Щириця. Прибували загони і з інших місць Східної Галичини. Повсталі маси фактично стали господарями міста» [9, с. 79]. Ортодоксально налаштовані історики визнали, що у виступі

по всій Галичині була втягнута «частина селянства, а також робітників, які розраховували покінчити з соціальним і національним гнітом» [4, с. 90]. «Проте не можна говорити, твердили вони, про участь у цьому виступі *широких народних мас*. За нашими підрахунками, зробленими на підставі архівних матеріалів, преси і спогадів, у виступі брало участь не більше кількох тисяч селян і робітників» [4, с. 90]. «Про активну участь у виступі робітників Львова говорити не доводиться, бо, як видно з наведеної інформації (про збройне повстання у Львові. – *I. П.*), вони в ньому безпосередньої участі не брали» [4, с. 91]. О. Карпенко підтвердив висловлені тоді погляди про безпосередню участь у повстанні робітників пізніше, у тезах «Утворення Західно-Української Народної Республіки – вікопомний чин українського народу», де зазначав: «ЦВК вирішив діяти рішуче. Вночі були інтерновані німецько-австрійські війська, як також представники влади. Вокзали, пошта, телеграф, банки, військові казарми, адміністративні будинки були захоплені повсталими солдатами (2 500 чол.) *та загонами робітників і молоді*» [21, с. 8].

Позицію О. Карпенка щодо участі мас у революції підтримав директор Інституту суспільних наук професор І. Крип'якевич. Він рішуче відкинув твердження, ніби в листопаді 1918 р. у Східній Галичині не було масового руху, народної революції: «Мені тоді вже було понад 30 років і я мушу сказати, зазначив він, що цей рух того часу залишив у моїй пам'яті надзвичайно велике враження. Це було щось незвичайне, що в один день повстали маси. Так воно виглядало у Львові [20, с. 13]. Причини діаметрально протилежних оцінок участі мас у листопадових подіях 1918 р. на західноукраїнських землях, мабуть, корінилися у недостатній обізнаності з джерелами. Як відмітив І. Крип'якевич «Не зібрано джерел про рух мас і тому на перший план (навіть у Олександра Юхимовича Карпенка) висувається керівництво буржуазії, ідеологія буржуазії. Це, мабуть, невірна перспектива... Далі ще не зібрано всіх матеріалів і тільки починається їх критична розробка» [15, с. 12–13; 20, с. 13].

Не менш гострій критиці була піддана загалом неоднозначно охарактеризована О. Карпенком роль буржуазії в революції: «...українська буржуазія, буржуазні і дрібнобуржуазні партії», – твердив він, – «аж до вибуху збройного повстання залишалися вірними слугами Габсбургів»; «...в дні збройного повстання вони брали участь в рево-

люційній боротьбі, а іноді навіть очолювали повсталі маси; зокрема це відноситься до буржуазно-демократичної інтелігенції, зразу ж після перемоги збройного повстання, захопивши владу, почали здійснювати антинародну політику» [9, с. 86, 87]. Водночас, він писав: «Не можна однак робити висновку, що вся буржуазія брала участь в революції. Велика буржуазія і великі землевласники, безумовно, були в таборі контрреволюції протягом усього часу» [9, с. 87]. Його критик І. Компанієць зазначав: «За автором виходить, що клас буржуазії може переходити з позицій контрреволюційних на позиції революційні і назад буквально за лічені дні, якщо не години. До 31-го жовтня 1918 року західноукраїнська буржуазія була, твердить автор, контрреволюційною, у дні повстання, тобто десь 1-го, 2-го, 3-го листопада, брала участь у революційній боротьбі, а потім, «після перемоги збройного повстання», знову стала контрреволюційною» [13, с. 75–76, 87].

Через 35 років О. Карпенко у статті, опублікованій в 1993 р., пояснив це тим, що з об'єктивних причин, зокрема недостатньої обізнаності з джерелами, він тоді не міг «дати суто об'єктивну оцінку подій» [11, с. 27]. «Сьогодні потрібно чітко сказати, зазначив він, що українська буржуазія як буржуазія пригнобленої нації, *включилася* в революцію і, маючи великий досвід політичної боротьби, політичні партії, збройні формування, відіграла *керівну* роль в революції» – робив такий висновок [11, с. 27].

Розуміння того, що собою представляла тодішня західноукраїнська буржуазія, було доволі розмитим. І. Компанієць писав: «численна буржуазія – частково промислова, а в основному торгово-кредитна, куркульство, буржуазна інтелігенція, духівництво і невелика кількість поміщиків» [14, с. 369].

На наш погляд, твердження О. Карпенка, що буржуазія «включилась в революцію», або «не могла не включитись у революцію», мабуть, не є вдалими. Вони не зустрічаються в пізніших капітальних дослідженнях історії ЗУНР, у тому числі виконаних під його керівництвом. Це і зрозуміло – в умовах незалежної України методологічна і політико-ідеологічна свобода вибила ґрунт стереотипного мислення, сама собою відпала потреба і у відповідних формулюваннях.

Поняття «включилась», як елемент логічної доказової бази, зустрічається в інших публікаціях автора. Так, пізніше О. Карпенко часто вживав цей термін: «КПСГ активно включається в революційну

боротьбу» [18, с. 18]; «Активно включалися в революційну боротьбу робітники і селяни усього Прикарпаття» [18, с. 79]. Підміна недостатньо аргументованих фактичним матеріалом положень логічно-умоглядними формулами може відображати певною мірою схильність до схоластично-софістичного способу мислення. Звичка перебільшувати, гіперболізувати, узагальнювати там де краще було б навести фактичний матеріал, характерна для творчої манери дослідника, не додавала переконливості у визначенні ролі української буржуазії в революції. Недарма І. Крип'якевич зауважив: «Буржуазія не зробила б нічого без активності мас... Мало матеріалів зібрано про прогресивну інтелігенцію і її роль в 1918 р. Не можна всієї інтелігенції «заганяти» в буржуазію!...» [15, с. 13]. Варто прислухатися і до іншого його зауваження: «Дослідники до цього часу не з'ясували прагнень та ідеології класів, груп, прошарків і ін., які були основні стремління кожної групи, що було спільним між ними...» [15, с. 12]. Ці завдання, визначенні І. Крип'якевичем у 1958 р., і які фактично стосувались усієї радянської історіографії, залишаються нереалізованими значною мірою і на сьогодні. Тому робота над ними мала б продовжуватись як важливий напрямок дослідження історії ЗУНР.

Ідейно непримиренні противники О. Карпенка, оспорюючи його концептуальне бачення подій листопада 1918 р., закидали йому, що він «хоче довести, що 1 листопада почалась народна революція, що її організатором був син селянина Вітовський (до речі, майбутній військовий міністр уряду ЗУНР» [4, с. 94], намагались применшити роль і значення повстання 1 листопада 1918 р. у Львові. Роль Д. Вітовського в організації збройного повстання у Львові й усій Східній Галичині розкрита у нашому повідомленні, виголошеному на Всеукраїнській науковій конференції «Західно-Українська Народна Республіка. До 95-річчя утворення», яка відбулася 31 жовтня 2013 р. у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника [16, с. 353–354].

Що ж стосується значення повстання українців 1 листопада 1918 р. у Львові, то варто відмітити: з точки зору їх національно-державницьких інтересів цей військовий виступ – славна подія в історії боротьби народу проти гнобителів усіх мастей насамперед польських і австро-угорських, за самостійну незалежну соборну Українську державу. Повстання у Львові започаткувало низку революційних змін на західноукраїнських землях. По-перше, було вирішено питання про

владу, яке, як відомо, є основним питанням революції. Саме в результаті повстання у Львові, як і переконував О. Карпенко в своїй статті «...в Східній Галичині була повалена монархічна влада і ліквідовано іноземне поневолення...» [9, с. 82]. Цей факт, який оспорювали опоненти О. Карпенка, відобразила газета «Діло». Характеризуючи виступ українських військових 1 листопада 1918 р. у Львові, вона писала: «Один відділ (українського війська. – І. П.) обсадив будинок намісництва. Комендант цього відділу зголосився у намісника генерал-полковника гр. К. Гуйна й повідомив його, що Українська національна рада вже перейняла правительственну власть у свої руки» [3]. І тільки на підставі цього доконаного факту, граф К. Гуйн погодився передати владу у Східній Галичині УНРаді, про що негайно було складено протокол, який від її імені підписали К. Левицький, Л. Цегельський, а також заступник намісника В. Децикевич. Граф, виправдовуючись перед українською депутацією за зволікання із здійсненням цього акту, посилався на «відсутність відповідних вказівок із Відня». На ділі намагався приховати небажання австрійських властей передати владу українцям, фактичний зговір з поляками, спрямований проти українських інтересів. Галицькі лідери не виявили невдоволення. Виховані в дусі лояльного ставлення до Австрії, вони не хотіли загострення відносин з Віднем, де уже порядкував новий уряд. Дехто із них як К. Левицький бачив в оновленій Австрії можливу опору в боротьбі за зміцнення української держави.

По-друге, саме в результаті повстання виникла реально існуюча українська держава – ЗУНР.

Слід відзначити, що повстання у Львові, яке поклало початок революції, яка повалила австро-польське панування в краї, спрямоване проти австрійських властей, було водночас, так би мовити, «залізною» відповіддю українців на польську загрозу. Поляки займали провідні позиції в економіці Східної Галичини, у їх руках перебувала вся політична влада. Ще з 1772 р., коли внаслідок Першого поділу Польщі, вона опинилась під австрійським пануванням, вони управляли західноукраїнськими землями. У боротьбі за реалізацію ідеї відновлення власної держави, поляки зазіхали на чужі території, «обґрунтовували» свої претензії на них не тільки минулим їх входженням до Польщі, але й непередготовленістю «неповноцінних» націй до самостійного життя, що кидало тінь расизму на їхні домагання. Це

стосувалося не тільки українців, але й білорусів і литовців, яких вони теж вважали нездатними до волевиявлення. Так, наприклад, ендеки, відстоюючи польські претензії на західноукраїнські землі, посилалися і на їх споконвічну приналежність Польщі (Східна Галичина була остаточно загарбана Польщею у 1387 р.) і на відсталість українців, неспроможність створити власну державу; твердили, що «галицькі українці ніколи не мали власної національної політики» [22, с. 304–305], не дозріли «бути нацією» [10, с. 83]. Західній Україні в складі своєї держави вони збирались надати автономію і то надзвичайно обмежену.

Серед української політичної еліти не було жодних ілюзій щодо їх намірів. Виступаючи в австрійському парламенті 9 жовтня 1918 р., К. Левицький заявив: «... Прилучення галицьких українців до Польщі тільки по їх трупах...» [6, с. 104]. Ось чому альянс австрійських властей і поляків, що визрів і фактично склав ядро антиукраїнської контрреволюції, який загрожував інтересам вже проголошеної Української держави, необхідно було ліквідувати. Це нагальне завдання дня загалом було успішно реалізоване українцями повстанням 1 листопада 1918 р. у Львові, а протягом декількох наступних днів і в усій Східній Галичині. Тому роль і значення збройного повстання українських сил 1 листопада 1918 р. у Львові для становлення української державності неможливо переоцінити.

Стаття О. Карпенка, опублікована в 1957 р., яка викликала шалену критику партійно мислячих істориків, негативно оцінена компартійними ідеологічними інституціями, ідейно мала певне продовження, навіть поглиблення окремих положень у працях М. Мороза, рецензіях Є. Яцкевича та Ю. Сливки на його роботи «Жовтнева революція і революційний рух на західноукраїнських землях в 1918–1920 рр.» та «Міжнародний імперіалізм – організатор окупації західноукраїнських земель», підготовлених у тому ж 1957 р. Так, якщо О. Карпенко говорив, що західноукраїнська буржуазія «включилась у революцію, а подекуди навіть очолила її», то Ю. Сливка безапеляційно твердив: «українська буржуазія в цілому очолювала революційно-визвольну боротьбу» [2, арк. 4], що з точки зору «борців» за чистоту марксистсько-ленінської ідеології було не допустимо, бо означало протягування думки «про класове єднання буржуазії і трудящих». Інтереси української буржуазії і революційного руху робітників та селян,

твердили вони, не тільки не мали нічого спільного, але й були прямо протилежними. Насправді, в національно-пригнобленому суспільстві за певних обставин може настати момент єднання класово неоднорідних верств на ґрунті досягнення спільної мети. У даному випадку рушієм єднання було намагання позбутися старого і не допустити нового іноземного уярмлення, досягнення національної державності.

Стаття заклала новий ідейно-теоретичний «фундамент» вивчення ЗУНР, з якого О. Карпенко загалом не зійшов, але від якого, доводиться визнати, все таки відступив. Упродовж наступного періоду, аж до проголошення незалежності України, ідеї національно-демократичного змісту, висловленні в ній, не мали продовження, практично опускалися у його наукових публікаціях.

Зміна акцентів О. Карпенка в трактуванні її проблематики ясно виражена в його наступній статті «Боротьба робітничого класу Східної Галичини проти влади української буржуазії під час існування ЗУНР», опублікованій другому номері збірника «З історії західноукраїнських земель» [7]. У ній новаторськи мислячого Олександра Юхимовича немає. Автор здійснив поворот на 180° і, на наш погляд, повністю зійшов із ним ж започаткованих національно-демократичних позицій у трактуванні ЗУНР і дотичних до неї питань суспільного розвитку Східної Галичини того часу. ЗУНР у цій статті оцінюється з позицій її класово ворожого сприйняття. Вживаються звичні ідеологічно забарвлені висловлювання, як от: «Контрреволюційна антинародна політика буржуазно-націоналістичних правителів ЗУНР...» [7, с. 72], «Боротьба робітничого класу проходила ...під впливом всеперемагаючих ідей марксизму-ленінізму» [7, с. 73], «...стало питання про повалення влади української буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату» [7, с. 73], «Крім репресивних заходів, українські буржуазні націоналісти вели контрреволюційну пропаганду...» [7, с. 75] та ін.

Звороти, вжиті автором у контексті аналізованої ним боротьби трудящих, головним чином робітництва за задоволення вимог, спрямованих на покращення їхнього матеріального і соціального становища, мали переконати, що ця боротьба не тільки економічна, але й соціально-класова, була спрямована на повалення уряду ЗУНР, «встановлення диктатури пролетаріату», тобто виконання тих завдань, які стояли не перед простими галицькими робітниками, а місцевими при-

хильниками російських більшовиків – комуністичними елементами. Останні під прикриттям «класових інтересів пролетаріату» проводили в життя фактично ленінсько-троцькістську ідею «світової революції», антизунрівської, антиукраїнської, антинаціональної контрреволюції на східногалицьких землях.

Характеристика О. Карпенком соціально-економічних виступів галицьких трударів, яка базувалась на ленінському вченні про керівну роль комуністичної партії в революційному процесі, підготовку і здійснення пролетарської революції, союз робітничого класу і біднішого селянства, повстання що переростає у революцію та інших подібного роду сумнівних положеннях, мала переконати, що дослідник вміє «творчо» застосовувати ленінську теорію до аналізу специфіки революційного руху на Західній Україні і до певної міри приглушити, розгорнуту проти нього, кампанію остракізму.

Та незважаючи на те, що ця стаття загалом витримана в дусі звичних для радянської історіографії теоретичних викладок, саме вона допомагає більш об'єктивно і об'ємно сприймати історичну дійсність у Галичині в період ЗУНР, краще зрозуміти роль у національному розвитку політичних сил як національно-демократичного, так і більшовицько-тоталітарного спрямування.

Вона засвідчує, що соціальна боротьба, яка в сучасній вітчизняній історіографії чи то замовчується, чи то недооцінюється, чи то стала «незручною» (з тих же проклятих, але вже з іншого боку ідеологічних мотивів), теж мала місце в історії ЗУНР і вимагає правильного пояснення.

Національно-свідома жертовність, розуміння істинної суті подій, що відбувалися, і їх значення давались галичанам непросто. За важкого матеріального і соціального становища, впливу більшовицької пропаганди галицькі зубожілі і голодні, виснажені війною трудівники, вдалися до страйків, повіривши в можливість негайного вирішення соціальних проблем. Вони фактично своїми вимогами і виступами підштовхували лідерів ЗУНР до реформ, вирішення невідкладних, задекларованих ними, завдань у соціально-економічній сфері. Однак виникла певна суперечність між наміченими перетвореннями, вимогами трудящих і можливостями (не в останню чергу через війну з поляками) їх негайного вирішення. У цьому зв'язку виникає питання про першочерговість завдань, які постали і вирішувались

національно свідомими патріотичними силами галичан. Звичайно, на першому плані було відвоювання незалежності, побудова державності і вже потім вирішення невідкладних соціально-економічних проблем. Саме таке, на нашу думку, співвідношення завдань національного розвитку відповідало історичній специфіці Галичини.

Скориставшись важким соціально-економічним становищем у краї галицькі ліві радикали – комуністи активізували контрреволюційну пропаганду, спрямовану проти ЗУНР, на встановлення «Влади Рад». Найяскравіше свідчення тому – повстання дрогобицького пролетаріату в квітні 1919 р. Саме до цих подій доречно, на наш погляд, вжити термін «контрреволюційний путч» [7, с. 92]. По-суті в умовах Східної Галичини, як і в інших периферійних землях колишньої Австро-Угорщини (і не тільки в них, але й в Австрії та Угорщині) існувала альтернатива: «демократія чи Влада Рад», «демократія або тоталітаризм радянського зразка». Виявом демократичної тенденції українських визвольних змагань була ЗУНР, котра, якби не парадокси історії, могла б стати паростком соціально орієнтованої демократичної держави західного типу.

Зміни акцентів О. Карпенка у трактуванні ЗУНР, ясно виражені в статті, опублікованій в 1958 р., які, ймовірно, були спробою її автора обілити, підірване його попередніми науковими виступами реноме комуністично мислячого дослідника, вірного слуги партії, якого не зрозуміли, повернути довір'я властей, не зупинили шквалу критики науковця. Прискіпливі його опоненти знайшли в ній «помилкові твердження». Так, І. Компанієць писав: «...погляди тов. Карпенка побудовані на перекрученнях документів і матеріалів, не мають нічого спільного з марксистсько-ленінським висвітленням історії революційного руху в західноукраїнських землях періоду розпаду Австро-Угорської імперії», що тов. Карпенко «не зважив на цю критику» (попередню. – *І. П.*) і у своїй новій статті «розглядає революційний рух у Східній Галичині поза зв'язком з Радянською Росією і Радянською Україною» [13].

У монографії, опублікованій видавництвом Академії наук Української РСР [14], І. Компанієць, критикуючи неправильні і надумані «схеми» О. Карпенка, твердив, що він «не тільки потрапив у полон націоналістичних джерел, а й відповідним чином «підправив» їх, щоб

«довести», що народні маси Східної Галичини в 1918 р., під час розпаду Австро-Угорської імперії, виступили не за возз'єднання з Радянською Україною, а ніби за створення своєї окремої буржуазної держави у вигляді «ЗУНР». Він ганьбив О. Карпенка «що він сплутав в одне революційний рух народних мас і контрреволюційний рух української буржуазії, протягуючи тим самим шкідливу ідею класового єднання цих насправді антагоністичних сил», і що автор «контрреволюційній українській буржуазії Галичини приписав революційні якості, возвеличив її роль ледве не до керівника народних мас у революційному русі 1918 р.» [14, с. 7 – 8].

Дискусія щодо характеру революційного руху в Східній Галичині, зумовлена публікацією у 1957 р. неоднозначної в теоретико-методологічному плані статті О. Карпенка, яка розгорілась у наукових колах Української РСР і отримала яскраво виражене класово одностороннє забарвлення, мала до певної міри всесоюзний відгомін. Якщо доморощені опоненти звинувачували його в «українському буржуазному націоналізмі», то у Москві розкритикували за те, що він «збройний виступ у Львові і деяких інших містах Східної Галичини» зображав «як рух, у якому керівна роль належала робітничому класу». Тим самим не допускалась можлива думка, обумовлена карпенківським положенням: ЗУНР – породження пролетаріату, і тому ніяких претензій до неї, а, отже, і автора статті, не може бути. З такою оцінкою східногалицьких подій не погодилися не тільки в Україні, але і в Москві. Відома російська дослідниця Є. Рубінштейн у своїй великій монографії «Крах Австро-Угорської монархії» у підсторінковому посиланні 322 зазначала: «У статті О.Ю. Карпенка «До питання про характер революційного руху у Східній Галичині в 1918 р.» (Зб. «З історії західноукраїнських земель». Київ, 1957) цей збройний виступ у Львові та деяких інших містах Східної Галичини (мається на увазі повстання у Львові, яке відбулося вранці 1 листопада 1918 р., а потім і в інших містах – у Станиславові, Коломиї, Раві-Руській, Тернополі, Перемишлі, Бориславі та ін. – *І. П.*), зображується як рух, у якому керівна роль належала робітничому класу. Таке трактування подій в Галичині на початку листопада 1918 р. суперечить історичним фактам: ці виступи очолювались представниками української національної буржуазії» [19, с. 384].

Це означало, що О. Карпенку так і не вдалось обманути своїх ідеологічних противників. Офіціоз як в Україні, так і у Москві не пристав на його дивовижно-неоднозначний теоретико-методологічний постулат, що граничив з ідеологічною диверсією, не сприйняв це не стільки аргументоване фактами скільки умоглядне положення статті. Сам автор більше не вживав його, як таке, що справді не відповідає специфіці подій (як і деякі інші непідтверджені фактичним матеріалом формулювання).

Список використаних джерел

1. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. П-575. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 114.
2. ДАЛО. Ф. П-575. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 4.
3. Діло. 1918. 3 лист.
4. Герасименко М., Кравець М., Ковальчак І. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. *Український історичний журнал*. 1959. № 3. С. 86–94.
5. Доповіді та повідомлення Львівського державного університету. Львів, 1957. Вип. 7. Ч. 2. 36 с.
6. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни (1914–1918). Львів, 1930. Ч. 3.
7. Карпенко О. Ю. Боротьба робітничого класу Східної Галичини проти влади української буржуазії під час існування ЗУНР. *З історії західноукраїнських земель*. Київ, 1958. Вип. III. С. 87–95.
8. Карпенко О. Ю. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні в 1918–1923 рр. *Наукова конференція істориків : тези доп. і співдоп.* Львів, 1956. С. 3–4.
9. Карпенко О.Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині в 1918 р. *З історії західноукраїнських земель*. Київ, 1957. Вип. 1. С. 59–90.
10. Карпенко О. Ю, Курило В. М., Троян М. В. Йшов Жовтень, осяюючи. Ужгород, 1987. 163 с.
11. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях. *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 16–29.
12. Карпенко О. Ю. Утворення Західно-Української Народної Республіки – вікопомний чин українського народу *Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. : матеріали*. Івано-Франківськ, 1993. С. 7–9.
13. Компанієць І. Правдиво висвітлювати історію революційного руху на західноукраїнських землях. *Радянська Україна*. 1958. 10 вересня.

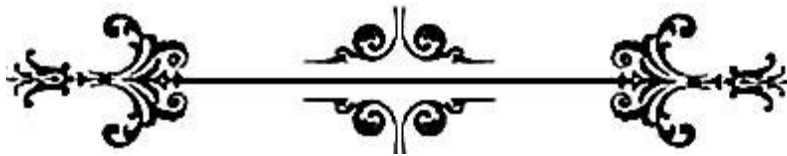
- 14.Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 роки). Київ, 1960. 372 с.
- 15.Крип'якевич І. П. Головному редактору «Українського історичного журналу» Ф. П. Шевченку з приводу обговорення статті О. Ю. Карпенка на партійних зборах Інституту суспільних наук 7 травня 1958 р. Сливка Ю. *Академік Іван Петрович Крип'якевич : спогади*. Львів, 2000. С. 12–13.
- 16.Пендзей І. Олександр Карпенко – дослідник ЗУНР. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2014. № 25–26. С. 137–153.
- 17.Пендзей І. В. О. Ю. Карпенко та радянська історіографія ЗУНР *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 137–153.
- 18.Прикарпаття під прапором Рад / відп. ред. О. Ю. Карпенко (співавтор, кер. авт. кол.). Ужгород, 1989.
- 19.Рубинштейн Е. И. Крах Австро-Венгерской монархии. Москва, 1963.
- 20.Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 11–20.
- 21.Утворення Західно-Української Народної Республіки – вікопомний чин українського народу. *Міжнародна наукова конференція присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки. 1–3 листопада 1993 р. : матеріали*. Івано-Франківськ, 1993. 75 с.
- 22.Wapiński R. Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej. *Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50 lecia pracy naukowej profesora Henryka Lowmiańskiego*. Poznań, 1974.



Доцент Львівського університету О. Карпенко

Розділ 2.

Джерела, історія та історіографія ЗУНР: традиції вивчення і сучасні методологічні концепти



*Микола Вітенко,
м. Івано-Франківськ*

Створення, систематизація і використання великих масивів інформації з історії ЗУНР

Події Української революції на Західно-Українських Землях були масового, загальнонаціонального характеру. До Листопадового чину, проголошення ЗУНР, процесів творення української держави були причетні усі без винятку прошарки тогочасного українського суспільства. Розмах подій, їх значення у повній мірі усвідомлювалося сучасниками. Саме тому вже з листопада 1918 р. велася активна робота зі збору інформації про історію української національно-визвольної боротьби. Зібрані матеріали зосереджувалися в архівах державних установ ЗУНР, НКГА, згодом у комбатантських товариствах, центрах української еміграції в Австрії, Канаді, Німеччині, Польщі, Сполучених Штатах Америки, Чехословаччині інших державах. Серед матеріалів, які привертали увагу науковців були повідомлення про перебіг Листопадового чину у м. Львів та повітах Східної Галичини, списки учасників цих подій, прізвища та інші особисті дані членів УНРади, повітових та міських національних рад. Наслідуючи досвід періоду Першої світової війни, у періодиці ЗУНР – «Бережанський Вістник», «Борщівський Голос», «Вістник Державного Секретаріату військових справ», «Вістник Державного Секретаріату освіти і віросповідань», «Вістник Державного Секретаріату шляхів, пошт і телеграфів», «Вперед» (часопис УСДП), «Громадська Думка» (Рудки), «Діло», «Голос з-над Бугу», «Голос Калуша», «Голос Поділля», «Громадський Голос», «Дрогобицький Листок», «Збаражське Слово», «Золочівське Слово», «Козацький Голос», «Покутський Вістник» (Коломия), «Република», «Републиканець», «Станиславівський Голос», «Стрийський Вістник», «Товмацькі Вісті», «У.С.С.», «Український Голос», «Український Стрілець», «Урядові Вісти Косівського повіту» та інших друкувалися списки нагороджених, поранених, загиблих, полонених вояків та старшин УГА, інтернованих цивільних українських громадян, списки державних службовців, учителів, лікарів, списки учасників з'їздів українських священників, інженерів тощо. На сьогодні частина цих видань оцифрована і розміщена на ресурсі

<https://libraria.ua>, що суттєво спрощує пошукову роботу. Водночас ціла низка перелічених газет та часописів ще потребують оцифрування. Особливо потребує цього видання «Вперед», що залишалося тривалий час єдиним українським виданням в умовах польської окупації Галичини і в кожному номері друкувало численні списки українських військовополонених, інтернованих, загиблих у 1918–1923 рр.

Уже після 1920 р. із метою ушанування пам'яті загиблих захисників ЗУНР склалися списки українських жертв визвольних змагань. Цілий цикл «Жалобних книг», «Кривавих книг» та ін. формувалися на основі матеріалів окремих населених пунктів, повітів, краю в цілому. Основний обсяг робіт зі збору і оприлюднення такої інформації взяли на себе українські ветерани. Вони консолідували свої зусилля навколо видавництва «Червона Калина», УКТОДІ, УТОВМ та ін. До пошукової та пропагандистської роботи долучалися військові капелани, священники, учителі, кооперативні діячі, українська молодь гімназій, товариств «Пласт», «Просвіта» та ін. Зібрані матеріали копіювалися і тиражувалися. Примірники пам'ятних книг, часописів на зразок «Літопис Червоної Калини», «Український Скиталець» різноманітних календарів поширювалися на території Східної Галичини, а також обов'язково передавалися в українські архіви та книгозбірні у м. Берлін, Відень, Вінніпег, Нью-Йорк, Париж, Прага, Торонто та ін. Все це здійснювалося з метою максимального збереження історичної пам'яті про вікопомні події.

Збереження матеріалів про визвольні змагання натикалося на супротив польської, а згодом радянської влади. Окупанти послідовно знищували колекції документів, рукописів, книг, часописів присвячених ЗУНР, або ж передавали їх у спеціальні архівосховища. Значна частина із них була втрачена безповоротно.

Вцілілі учасники визвольних змагань намагалися зберегти колекції джерел з історії ЗУНР і передати їх наступним поколінням. З цією метою у 1958–1976 рр. на основі українських архівів Західної Європи та Північної Америки Д. Микитюком було опубліковано унікальне 5-томне видання «Українська Галицька Армія» із сотнями прізвищ учасників визвольних змагань та десятками їхніх біографій, короткими матеріалами з історії окремих бойових підрозділів, державних інституцій ЗУНР.

У 1970–1980-х рр. українська діаспора намагалася дати адекватну відповідь на радянське видання «Історія міст і сіл УРСР». З цією метою було видано десятки книг: «Альманах Станиславівської землі», «Бережанська земля», «Бойківщина», «Буковина – її минуле і сучасне», «Бучач і Бучаччина: Історико-мемуарний збірник», «Городенщина: історично-мемуарний збірник», «Дрогобиччина – земля Івана Франка», «Золочівщина. Її минуле і сучасне», «Історично-мемуарний збірник Чортківської округи», «Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле», «Надбужанщина. Сокальщина, Белзчина, Радехівщина. Історично-мемуарний збірник», «Рогатинська земля. Збірник історико-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів», «Стрийщина», «Шляхами Золотого Поділля», «Яворівщина і Краковеччина: регіональний історично-мемуарний збірник» та ін. У кожному із цих видань як правило вміщувався окремий розділ присвячений ЗУНР, а також додатки із переліком вояків та старшин УГА, українських державних діячів конкретного регіону. Іноді у цих виданнях вміщувалися невеликі біографії. В силу різних обставин, зібрані дані часто були неповними, носили фрагментарний характер. Найчастіше були відсутні дані про місце і час народження, освіту, життєвий шлях до Першої світової війни, долю у ході Другої світової війни. Натомість акценти зміщувалися на висвітлення діяльності у міжвоєнний період та після Другої світової. В окремих випадках не було відомо про долю тієї чи іншої людини після 1939 р. чи 1945 р., коли її заарештовували співробітники радянських каральних органів. Найбільш повними як правило виявлялися біографії людей, котрі опинилися в еміграції. Та все ж завдяки діяльності української діаспори вдалося зібрати інформацію про сотні, а то і тисячі громадсько-політичних, релігійних, військових діячів причетних до історії ЗУНР.

Важливим недоліком стали неадекватні оцінки ролі тих чи інших персоналій. Особливо відчутним це стало вже після Другої світової війни, коли у мемуарній літературі упорядкованій українською діаспорою, некрологах діаспорних періодичних видань (газета «Свобода», часописи «Вперед», «Визвольний Шлях», «Вісті Комбатанта», «Канадійський українець», «Квітучі береги», «Наш фронт», «Наша мета», «Український історик» та ін.), різноманітних оглядах та альманахах присвячених ювілеям українських комбатантських органі-

зацій (Об'єднання бувших українських вояків у Канаді, Об'єднання бувших українських вояків у Америці (США), Української стрілецької громади та ін.) стала поширюватися викривлена інформація про тих чи інших учасників визвольних змагань. Помилки у біографіях виникали з різних причин. У деяких ситуаціях через бажання «прикрасити», «перебільшити» свою участь чи участь своїх рідних в українських визвольних змаганнях в біографіях окремих персоналій появлялися записи «сотник УГА», «хорунжий УГА», тоді коли дана особа не могла в силу низки обставин – найчастіше молодий вік – до 18 років на час ЗУНР та відсутність середньої освіти (не навчався чи не встиг закінчити гімназію), відсутність військової освіти (не навчався у австрійських чи російських офіцерських школах. Водночас траплялися і ситуації коли українські комбатанти помирали далеко від рідних і близьких, не залишивши документів, автобіографії чи спогадів і під час написання некрологів їхні соратники обмежувалися доволі поверхневими описами, без уточнень дати і місця народження, біографії. Були і випадки коли таку інформацію свідомо приховували, щоб не наражати на небезпеку своїх рідних, які залишилися на території УРСР. Часто нечітко описувалися окремі фрагменти біографій – наприклад участь у подіях Другої світової війни – причетність до німецької адміністрації, дивізії «Галичина» тощо. Згодом ці моменти доводилося відновлювати за допомогою архівних документів.

Лише з відновленням української незалежності стали можливими пошуки і відновлення інформації про ЗУНР, її творців та захисників. Завдяки ентузіазму поодиноких науковців – О. Карпенка, К. Науменка та ін., які на основі архівних матеріалів намагалися відновити списки урядовців ЗУНР, старшин УГА, а згодом відновлено фрагменти їхніх біографій. Діяльність одиниць впродовж 1990–2000-х переросла у дослідження цілих наукових підрозділів та інституцій. Було видано збірники документів та матеріалів «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923» у 5 т. і 8 кн.

У 2010 В. Кучеруком було видано систематизоване видання «Українська Галицька Армія», де здійснювалася спроба стисло систематизувати інформацію про збройні сили ЗУНР. Даний довідник детально систематизував інформацію про УГА та державні інституції ЗУНР, зібрав воедино розрізнені реєстри прізвищ старшин УГА і тим

самим дозволяє орієнтуватися у різночитаннях назв військових підрозділів, термінології, законодавства ЗУНР та ін.

Паралельно в українській історичній науці було проведено значний обсяг робіт зі створення паперових і електронних баз даних. Однією із перших таких баз даних стало видання «Реабілітовані історією» (1992–2021; видано понад 100 т.). Кожен із його томів містив фрагменти біографій тисяч осіб. У цих фрагментах зазначалися лише прізвище, ім'я, по-батькові, рік народження, зрідка місце народження, освіта, партійна приналежність, дата арешту, дата винесення вироку, місце відбування покарання, дата смерті. Серед них були дані про десятки діячів ЗУНР, заарештованих за сфабрикованими звинуваченнями у різний час у м. Житомир, Київ, Одеса, Харків та ін., і чия доля для їхніх рідних і близьких у Галичині залишалася невідомою. Більшість цих діячів стали фігурантами судових справ у рамках «процесу УВО», «процесу УНЦ» та ін.

Дуже цінним щодо вивчення долі галичан в окупованій більшовиками м. Одеса став 3-томний збірник «Одеський мартиролог», що за своїм характером нагадує видання «Реабілітовані історією», але вміщує насамперед документи з перших років встановлення радянської влади в Україні.

Частину біографій вояків УГА та діячів ЗУНР стало можливим реконструювати завдяки багатотомному виданню «Книга пам'яті України» (1993–2006). Але основна увага тут відводилася їх участі у Другій світовій війні.

Варто зауважити, що свого часу частина старшин та вояків УГА, державних діячів ЗУНР опинилися на території СРСР, але поза межами УРСР і відповідно в українських архівах відсутні їхні кримінальні справи, або ж вони далеко не повні. Біографії таких персоналій вдалося уточнити і доповнити здебільшого завдяки російським науковцям. Наприклад, Ю. Дойков навів у своїй книзі прізвища понад 260 старшин УГА знищених ВЧК у баржах на Білому морі влітку 1920 р. На низці Інтернет-ресурсів створених такими організаціями як «Меморіал» (<https://www.memo.ru>), Центр «Повернені імена» (<http://visz.nlr.ru>), «Відкритий список» (<https://ru.openlist.wiki>) та ін. розміщено загальну базу даних жертв політичних репресій в СРСР, сталінські розстрільні списки 1937–1954 рр., велику кількість спогадів колишніх радянських політв'язнів. Серед них є доволі значна кількість інформації саме про

творців і захисників ЗУНР. Особливо цінними є інформації про номери їхніх кримінальних справ, статті кримінального кодексу СРСР, за якими відбували покарання чи отримали смертний вирок, місця, час і обставини смерті, поховання, обставини реабілітації.

Окремі архівні документи, що як правило висвітлюють фрагменти життя під час Другої світової війни, розміщено на Інтернет-ресурсі «Пам'ять народу» (<https://pamyat-naroda.ru>).

Важливими працями регіонального характеру періоду незалежності України стало видання «Тернопільський енциклопедичний словник» (2004–2008; у 4 т.) де містилася інформація про відомих громадських, політичних, культурних діячів ЗУНР, чий життєвий шлях був пов'язаний із Тернопільською областю.

Цікавим і цінним для з'ясування масштабів охоплення визвольним рухом українського населення Прикарпаття виявився проект «Герої стрілецького чину. До 100-річчя Січового стрілецтва». У ньому вміщувалися по кожному населеному пункту десятки прізвищ осіб, що воювали у складі УСС та УГА, боролися і працювали над створенням ЗУНР. Дане видання стало доказом масовості підтримки українцями своєї держави.

Така інформація подавалася доволі стисло. Як правило усі населені пункти були розбиті на групи згідно тогочасного адміністративного поділу. У кожному населеному пункті формувався свій список вояків та старшин УГА, державних діячів ЗУНР. У ньому фіксувалося, прізвище, ім'я, по-батькові, військове звання, у більшості випадків дата народження. Окрім того могли також вказуватися дата, місце та обставини смерті, а поодиноких випадках і більш детальний опис біографії, але він як правило зводився до одного абзацу. Такий підхід дозволив залучити до роботи над виданням велику кількість краєзнавців, любителів та популяризаторів історії ЗУНР, звичайних сільських вчителів історії. З іншого боку це спричинило певні вади даного видання. Так, виникла доволі велика кількість повторів. Одна і та ж людина в силу життєвих обставин (народження, одруження, навчання, працевлаштування, війна та ін.) могла неодноразово змінювати місце проживання. Відповідно на різних сторінках цього видання могла фігурувати декілька разів. В одному місці – у прив'язці до села де народився, в іншому – до міста – центру повіту – де як правило навчався у гімназії, ще далі – у наприклад у м. Івано-Франківськ –

воєводському, згодом обласному центрі, де працював. При цьому у записах могли бути розбіжності. В одному випадку людина виступала як вояк УСС, в іншому вояк УГА, ще в іншому старшина УГА. Неподінокими були випадки «прикрашання» біографії, внесення осіб у списки вояків УСС, тоді коли вони насправді воювали лише у складі УГА тощо. Водночас по значній кількості населених пунктів списки вояків УСС та УГА знайшли своє підтвердження у архівних документах. Саме тому не зважаючи на такі вади, завдяки цим спискам ставав зрозумілим масштаб подій Листопадового чину, польсько-української війни 1918–1919 рр. Адже з тих же міст і сіл Прикарпаття приблизно така ж кількість людей брала участь у Першій світовій війні, Другій світовій війні, Українській повстанській армії тощо.

У ході роботи над виданням «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. Т. 1–4» (Івано-Франківськ-Львів, 2018–2021) вдалося залучити значний обсяг інформації із раніше не доступних чи маловживаних джерел. Насамперед активно залучалися річні звіти гімназій – Академічної гімназії у м. Львів та її філії, гімназій у м. Бережани, Броди, Коломия, Перемишль, Рогатин, Самбір, Стрий та ін. Вони дозволяли уточнити дати та місця народження тих чи інших діячів. У окремих випадках (Коломийська, Перемишльська гімназії) у річних звітах містилися підказки про подальшу долю випускників – навчання в університетах, духовних чи вчительських семінаріях, наступне працевлаштування, переїзд на постійне місце проживання, а то й обставини смерті.

Також використовувалися австрійські матеріали часів ПСВ – списки нагороджених, підвищених у званні, поранених, військовополонених, що дозволяли уточнити і доповнити біографії насамперед військових діячів.

Важливим масивом інформації, що доступний лише в останні роки стали підбірки української періодики, розміщені на Інтернет-ресурсах <https://libraria.ua>; <https://svoboda-news.com>. Завдяки їм можна було оперативно розшукати некрологи, звіти про святкування ювілеїв та інші важливі події із життя відомих українських громадсько-політичних та військових діячів, уточнити час, місце смерті, поховання тощо.

Суттєво сприяло нашому виданню колекція оцифрованої літератури розміщена на Інтернет-сайті <https://diasporiana.org.ua>. З нього вдалося залучити сотні книг, часописів, видань мемуарної літератури.

Завдяки цьому відбулося уточнення цільної низки важливих подій і процесів із життя ЗУНР, відкоригувати і доповнити біографії відомих і маловідомих українських діячів.

Окремі накази про підвищення військових ступенів старшин УГА, електронні версії примірників «Літопису Червоної Калини» вдалося залучити із Електронного архіву українського визвольного руху (<https://avr.org.ua>).

Помітне місце у нових базах даних стали займати електронні колекції іноземних архівів та бібліотек. Так, до видання «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія» вдалося залучити особові карточки старшин УГА інтернованих у ЧСР, які зберігаються у Чеському національному архіві. Загалом у цьому архіві зберігається картотека на близько 6 тисяч українських старшин, що перебували у таборах м. Йозефов, Ліберець, м. Німецьке Яблонне (нині Яблонне-в-Под'єшtedі, усі три нині Чехія).

Помітним явищем стало використання німецько- та польськомовної періодики, що як правило зберігається у електронній версії на Інтернет-ресурсах Австрійської національної бібліотеки (<http://anno.onb.ac.at>), Австрійського національного архіву (<https://www.statearchives.gv.at>), Національної бібліотеки Чеської Республіки (<http://kramerius.nkp.cz/>), Парламентської бібліотеки Угорщини (<https://hungaricana.hu>), Ягелонської цифрової бібліотеки (<https://jbc.bj.uj.edu.pl>) та ін.

Мусимо констатувати, що далеко не всі матеріали іноземних архівів, бібліотек, що створені у вигляді картотек та каталогів вдалося використати у повній мірі. Наприклад, у ході роботи над проектом стало відомо про картотеку старшин та воків УГА, що зберігається у Центральному архіві міністерства оборони Російської Федерації. Перелік прізвищ внесених до цього каталогу становить десятки тисяч. Очевидно вони ще чекають на своїх дослідників.

На теперішній час дослідникам історії Західно-Української Народної Республіки доступні великі масиви джерел, різноманітні за змістом і характером, які суттєво доповнюють одні одних і назріла потреба створити єдину Інтернет-платформу, ресурс, на якому б ця інформація було зібрано воедино і налагоджено як найкращі можливості для комп'ютерного пошуку.

Список використаних джерел

1. Альманах Станиславівської землі. Т. 1. Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975.
2. Альманах Станиславівської землі. Т. 2. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней; Торонто, 1985.
3. Бережанська земля : історично-мемуарний збірник / за ред. В. Лева. Нью-Йорк ; Лондон ; Сідней; Торонто, 1970.
4. Бойківщина : монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту / гол. ред. М. Утриско. Філадельфія ; Нью-Йорк, 1988.
5. Бучач і Бучаччина : історико-мемуарний збірник. Нью-Йорк ; Лондон ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1972.
6. Герої стрілецького чину. До 100-річчя Січового стрілецтва. Івано-Франківськ, 2014.
7. Городенщина : історично-мемуарний збірник / за ред. М. Марунчака. Нью-Йорк, 1978.
8. Дойков Ю. Красный террор. Россия, Украина... 1917–1924. Архангельск, 2008.
9. Жалібна книга. Поіменний спис поляглих членів УГА у визвольній війні. Жовква, 1922. Вип. 2.
10. Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія. Словник. Івано-Франківськ, 2017.
11. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. Т. 1: А–Ж. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018.
12. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. Т. 2 : З–О. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019.
13. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. Т. 3 : П–С. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020.
14. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. Т. 4 : Т–Я. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021.
15. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики / ред. кол.: О. Соневицька, Б. Стефанович, Р. Дrajньювський. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1974.
16. Кривава Книга / видання уряду ЗУНР. Ч. 1 : Матеріяли до польської інвазії на українські землі Східної Галичини 1918–1919. Відень, 1919. 100 с.; Ч. 2 : Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920 / зладили: др. М. Лозинський і проф. П. Карманський. Відень, 1921. 244 с.
17. Кривава книга / упоряд., автор передмови Я. Радевич-Винницький. Передрук видань 1919, 1921 рр. Дрогобич, 1994.
18. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. Філадельфія, 1988. Т. 1.
19. Кучерук В. Українська Галицька Армія. Київ, 2010.
20. Надбужанщина. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней, Торонто, 1986. Т. 1–3.

21. Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 1–3 / сост. Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. Одесса, 2005.
22. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Івано-Франківськ, 2001. Кн. 1.
23. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Івано-Франківськ, 2001. Кн. 2.
24. Рогатинська земля. Збірник історико-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1989. Т. 1.
25. Рогатинська земля. Збірник історико-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1996. Т. 2.
26. Стрийщина: історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавненщини, Жидачівщини і Миколаївщини / ред. І. Пеленська, К. Баб'юк. Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Сідней, 1990. Т. 1; 1990. Т. 2; 1993. Т. 3.
27. Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Вінніпег, 1958. Т. 1.
28. Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Вінніпег, 1960. Т. 2.
29. Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Вінніпег, 1966. Т. 3.
30. Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Вінніпег, 1968. Т. 4.
31. Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. ТВінніпег, 1976. . 5.
32. Яворівщина і Краковеччина : регіональний історично-мемуарний збірник / ред. В. Лев і В. Барагура. Нью-Йорк, 1984.

*Микола Гуйванюк,
м. Чернівці*

**«Гуцульський добровольчий батальйон»
в обороні рідного краю
крізь призму роману Марії Матіос «Букова Земля»**

Однією з визначних подій культурного життя 2019 р. став вихід художньо-історичного роману Марії Матіос «Букова земля» [5]. Події роману охоплюють широку географію – від маленького хутірка Сірук в Буковинських Карпатах, до світових столиць: Відня, Будапешта, Варшави, Москви – і закінчуються 2014 роком – біля Станиці Луганської.

Серед сюжетних ліній роману, є події Першої світової війни на території Буковини – діяльність добровольчого батальйону, відомий під назвою «Гуцульський легіон», про який в літературі, зокрема в художній, немає жодних згадок, окрім, хіба що невеликої кількості історичних джерел.

Роман переповнений історичними фактами, збирати які Матіос допомагав професійний історик, на той час почесний консул Австрії в Чернівцях Сергій Осачук. Як зазначила авторка: «Сергій Осачук був, насамперед, моїм перекладачем усіх документів, які ми знаходили в архівах, і які я не спроможна була осилити» [6].

Зазначений роман, на сьогоднішній день, є одним із найкращих творів історико-художнього напрямку в українській літературі.

Перш ніж вдатися до ґрунтовнішого аналізу твору, варто розглянути історичний контекст подій заявлених у заголовку означеного дослідження.

Станом на початок ХХ ст. українці Галичини й Буковини завдяки невтомній праці національної еліти, та численних українських організацій і товариств перетворилися в добре організовану спільноту, що прагнула до повноцінного національно-державного життя.

Початок Першої світової війни відкрив певні можливості щодо втілення виття зазначених прагнень. Їхня реалізація базувалася на поєднанні трьох складових: ідеї творення власної національної війсь-

кової формації, вірності правлячій династії Габсбургів та національному патріотизмі.

У руслі цього, з добровольців які свого часу пройшли національно-патріотичний вишкіл у парамілітарних організаціях «Січ», «Сокіл» та товариствах «Січові стрільці» протягом серпня – вересня 1914 р., переважно з галичан, було сформовано військове формування «Легіон українських січових стрільців». Легіон УСС починаючи з кінця вересня 1914 р. взяв безпосередню участь у бойових діях у складі австрійської армії.

У Буковині, яка невдовзі також стала театром бойових дій, у зазначений проміжок часу не вдалося провести потужної мобілізації добровольців, які би приєдналися до легіону УСС.

Станом на початок листопада 1914 р. на буковинському відтинку фронту, де обороною керував Е. Фішер командувач місцевої жандармерії, ситуація склалася не на користь австрійців. Згідно заздалегідь розробленого плану дій, у такому випадку, командування мало би здати ворогу Чернівці, разом із значною частиною Буковини. Проте зрозумівши, що, що Буковина розглядалася як другорядна у наступальних планах російських військ Е.Фішер вирішив власними силами утримувати оборону краю. Під його командуванням уже було добровольче угруповання сформоване з місцевих жандармів, митників та інших службовців, яке не офіційно називалося «Буковинська армія».

Для підсилення власних позицій, і за згодою вищого командування австрійської армії, зокрема генерала Пфланцер-Балтіна, вирішив створити добровольче формування з числа місцевих гуцулів. Обґрунтовуючи свою ідею перед командуванням, він наголошував, що: «гуцули – гірські мешканці Буковини, ...чудові стрільці» [8, с. 145].

13 листопада 1914 р. військове командування дозволило формування зазначеного підрозділу з гуцулів-добровольців, які з певних причин не були мобілізовані до війська.

Головну організаційну функцію з формування добровільного гуцульського підрозділу взяв на себе депутат австрійського парламенту від Буковини М. Василько, який впродовж 13–21 листопада об'їжджав Буковинські гірські населені пункти з агітаційними закликами поповнювати лави захисників краю від одвічного ворога – москаля. Принагідно зазначимо, що М. Василько сам був вихідцем з

Буковинського підкапаття, і з часом, став одним із лідерів національного руху буковинських українців.

Безпосередньою заслугою М. Василька стало відкриття українських гімназій у Кіцмані (1903 р.) та Вижниці (1908 р.), збільшення дотацій українським товариствам Буковини крайовою та центральною владою, реформування буковинського сейму та виборчого закону для нього запровадження нового громадського статуту, підвищення платні учителям, формування національно-демократичної партії тощо. Він послідовно відстоював інтереси Буковини, окремих її громад, простих обивателів на різних рівнях влади. Це зробило його надзвичайно популярним в народі. Як справедливо зазначив дослідник О. Добржанський: «прості українські селяни Буковини небезпідставно були переконані, що тільки М. Василько може по-справжньому захистити їхні інтереси. Не випадково десятки громад сіл і містечок краю обрали його своїм почесним членом» [3, с. 224].

Також М. Василько послідовно виступав проти агресивної політики Росії. Починаючи з 1911 р., у виступах з парламентської трибуни, в пресі та на різноманітних зібраннях, він заявляв, що в разі виникнення австрійсько-російського військового конфлікту українці Буковини і Галичини підтримають Австрію, чим загалом викликав загальну повагу. Тому на його заклик вступати в ряди захисників свого рідного краю мав неабиякий успіх.

У віденському архіві серед документів М. Василька зберігається повідомлення Миколи Ласковецького повітового вахмістра, начальника гуцульського батальйону, що підтверджує вище сказане. «За наказом Фішера 17 листопада 1914 р. у Селятині з числа гуцулів створено загін добровольців. Створено такий загін і у Вижниці. Разом 1 156 чол. 20 листопада 1914 р. в Селятині перед ними виступив з патріотичною промовою Микола Василько.

Створили міцні заслони у Гільчі, лопушній, Кошуї, Красній Ільській (38 чол.), Стражі (Садовій – 49 чол.), Шипоті Приватному (102 чол), Селятині (86 чол.)» [2, с. 262].

Станом на 19 листопада 1914 р. зголосилося 2 500 добровольців як зовсім юних, так і доволі літніх. Як стверджував Е. Фішер «з них 1 360 придатних до збройної служби були передані на вишкіл жан-дармському посту» [8, с. 145].

Після десяти днів навчального вишколу, гуцульський відділ, одягнутий у звичайний одяг з чорно-жовтими пов'язками на рукавах і старими гвинтівками системи Верндля, уже 30 листопада приступив до виконання бойових завдань.

Спочатку гуцульські стрільці діяли у складі окремих невеликих підрозділів під керівництвом унтер-офіцерів крайової жандармерії. Координував їх дії з штабу в Селятині повітовий вахмістр Микола Ласковський. З метою недопущення просування російських підрозділів зосереджених в долині Серету, у Бергометі, Лопушні, Шипоті і його околицях вглиб Карпат, було виставлено сторожові пости.

Крім охорони, загони також повинні були вести розвідувально-диверсійну роботу. Доручені позиції гуцули-добровольці утримували більше місяця, успішно протидіючи спробам козачих підрозділів прорватися до перевалів, що вели до Семигороду. Уже в перших боях гуцульські стрільці проявили себе як умілі захисники власної землі та стали серйозним суперником для російського війська. Ними було знищено кілька десятків особового складу противника, десятки взято в полон, захоплено коней, зброю та амуніцію.

Певну уяву про тактику гуцульських стрільців можемо вкласти на онові повідомлень безпосередніх учасників та очевидців тих боїв. Так, їхній командир М. Ласковецький інформував: «Виставили патрулі. Почалися бої з росіянами на гірських перевалах, у лісистій місцевості. Підпускали росіян на сто кроків, а потім відкривали винищувальний вогонь. 6 козаків вбили, 8 поранили біля Шипота» [2, с. 262].

Учитель Юрій Гордійчук повідомляв М. Василька, що після того, як «4 грудня 1914 р. о 8 годині вечора росіяни вступили в Мариничі. На межі з Петрашами і біля попівського будинку наші гуцульські добровольці дали бій. Це сміливі бійці з Виженки, Рівні, Петрашів, Мариничів, Усть-Путилова» [2, с. 262].

Спочатку гуцульські стрільці воювали в своїх народних строях і так далися взнаки росіянам, що вони розповідали, що в горах є таке військо, яке носить в постолах і коротких сукманах та червоних шароварах, стріляє не знати звідки, а як стріляє, то ніколи не хибить. І називали їх чортами в червоних гачах, згадував один із сучасників І. Семака [7].

Загалом гуцульські стрільці у 1915–1916 брали участь і у боях на рівнинній території Буковини. Зокрема відзначилися у боях під Раранчем (Рідківцями) та Новоселицею.

Із загостренням ситуації під час Брусиловського прориву, Буковинський легіон відступив у південну Буковину, де намагався не допустити прориву російських підрозділів до Семигороду, утримуючи позиції в буковинських Карпатах.

Гуцульський легіон на час бойових дій втратив вбитими й пораненими майже половину свого початкового особового складу. Тому командуванням було прийнято рішення про приєднання до Буковинського легіону румунського добровольчого батальйону.

Частина гуцульських стрільців, яким вдалося вціліти під час російського наступу (1916), приєдналися до Гуцульської сотні УСС, з якою продовжили захищати висоти Ватра-Дорней та Кирлібаба, а інші влились в Легіон УСС.

М. Матіос ґрунтовно опрацювавши історичні публікації та джерельний матеріал, включаючи і документи особистого архіву Миколи Василька, які зберігаються у Відні, у «Буковій землі» поєднала документальний та художній жанри.

В романі «Букова земля», події пов'язані з Першою світовою війною та гуцульськими стрільцями відбуваються у строгій відповідності до реальних задокументованих. Одного з героїв твору Дарія Берегівчука авторка вводить до сюжету про гуцульських стрільців, у якому йде мова про формування Буковинського легіону.

Письменниця також надзвичайно талановито зобразила патріота буковинської землі Миколи Василька, – ідейного натхненника та організатора Буковинського легіону, вклавши в його уста палку патріотичну промову, лейтмотивом якої стала любов до рідної землі та пошана до цісаря. «...Ніхто з вас не хоче, щоби ворог, якщо він, боронь Боже, вступить сюди, розграбував вашу господарку, зневажив вашу любу дружину, чи зобидив ваші діти. І тому в бою, я упевнений, ви будете уважні, як під час полювання на гірського вуйка (ведмедя). Ви будете хитрі, як мисливці на дика (кабана). І ви будете обережні, щоб обов'язково повернутися до дому, до своїх дітей і своєї худоби після того, як підлий ворог упаде у великій битві, розбитий вашим машингвером ущент» [5, с. 174].

М. Матіос наголошує на родинному патріотизмі, коли разом з Дарієм, у добровольці записався його син Юр, який хоч і не мав ще вісімнадцяти років, але прекрасно стріляв з рушниці.

Описуючи декілька вдалих розвідувальних операцій, здійснених під керівництвом Дарія, авторка акцентує його здатність адаптуватися до польових умов і проявити себе як хороброго солдата, що забезпечує успішність війни в глобальних масштабах. При цьому М. Матіос наголошує на військовій майстерності гуцулів, та різних хитрощах, що збивали ворога з пантелику.

Яскравою ілюстрацією чого, є сюжет про те, як добровольці у навколишніх селах позбирали пістолі, якими на Великдень салютували у церквах. Для підсилення їхнього звуку уміло використовували ефект відлуння у горах, чим тримали ворога в напрузі, залякуючи ніби-то пострілами гармат і постійними кулеметними чергами [5, с. 174].

Іншим, дієвим винаходом Гуцульського легіону, стали регулярні каменепади що завдавали великих втрат ворогу.

Через зображення батальних сцен, авторка детально описала бойовий шлях Гуцульського легіону, наповнений героїчними звитязами. Через призму конкретних битв, у романі простежується головна думка про визвольний характер війни. Гуцули воюють за свою землю; детально знають місцевість, звичаї, мову, спосіб життя. Від природи володіють навичками доброго розвідника. Без проблем комунікують з населенням, яке бачить в них своїх, просто «...Ідуть. Дивляться. Слухають. Чують. Рахують. Межи собою переглядаються. Дякують тим, хто став з ними до бесіди. І йдуть далі» [5, с. 188]. У романі детально описується розвідувальна операція під керівництвом Дарія, що стала вирішальною для перемоги цісарської армії.

В унсіон з історичними джерелами, в романі описано участь Гуцульського батальйону у боях в районі Якобени – Местиканешти – Кирлибаба, коли «гуцули таки не пустили улазливого москаля за Карпати» [5, с. 196], а розвернули і погнали його назад.

М. Матіос з великим пієтетом змальовує як добровольці, уже поріділим строем увійшли в Чернівці, де несли охоронну службу.

У цьому сюжеті письменниця також подає наслідки «російського господарювання» на Буковині. Зокрема через роздуми Дарія, показує наслідки мародерства москалів: «що ж вони витворили у кращому готелі міста, ті супостати... водопровід і електричне освітлення знищили... І навіть труби для води в номерах виламали. Серед кімнат ватру палили. Франками користувалися замість ганчірок» [5, с. 206].

Змальовуючи російську окупацію Буковини, М. Матіос скористалася щоденником-хронікою відомого письменника та педагога І. Бажанського [1]. У Вашківцях, «як зайшли ті козаки у чорних кучмах (мова де про туземну дивізію) у школу кіньми, то там конюшню і зробили [5, с. 206].

Письменниця справедливо зауважує, що й інші російські солдати – вихідці з катеринославської губернії, тобто етнічні українці, фактично мало чим відрізнялися від решти московського війська. І хоч «називали себе українцями, однак говорили мовою російською. І по них не пізнати було, що вони українці» [5, с. 206].

Цікавою є рефлексія Дарія над причиною такої поведінки, здавалось би, представників «братнього» народу. Який ставить риторичне запитання: «чому нація Толстого, так заточена на війну з усіма культурними народами?» [5, с. 206].

В уста Дарія вкладено роздуми з приводу ідеї командування об'єднати в один полк залишки гуцулів-добровольців та румунських легіонерів. Він, як мудрий і досвідчений гуцул дуже довго зважує, що з одного боку – командуванню видніше, які зміни потрібні, але шкода за гуцульським побратимством, яке так зміцніло. Якими глибокими є його заключне слово, що таке об'єднання «...може добре, а може й ні. Дасться видіти» [5, с. 208].

Отже, роман-хроніка Марії Матіос «Букова земля» відповідає усім правилам художнього твору. В той же час базується на достовірному історичному матеріалі, який розпорошений по багатьох архівосховищах, приватних колекціях та бібліотеках. Зокрема це повною мірою стосується і сюжету пов'язаного з формуванням і бойовим шляхом «Гуцульського добровольчого батальйону».

Список використаних джерел

1. Бажанський І. Війна: Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника (Вашківці, 31.8.1914 – 29.11.1917) / упоряд. О. Огуй; коментар В. Заполовського. Чернівці : Зелена Буковина, 2006. 236 с.
2. Ботушанський В. Віденські архіви про Буковинські справи. *Питання історії України. Збірник наукових праць*. Чернівці : Технодрук, 2008. Т. 11. С. 260–263.
3. Добржанський О. Микола Василько – видатний український дипломат початку ХХ ст. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2008. Вип. 14. С. 222–228.

4. Заполовський В. Національні збройні формування з Буковини в обороні краю (1914–1916 рр.). *Буковина – мій рідний край. Матеріали II Історико-краєзнавчої конференції молодих дослідників, студентів та науковців*. Чернівці, 1997. С. 70–73.
5. Матіос М. Букова земля. Роман-панорама завдовжки у 225 років. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 928 с.
6. Мертві мають можливість мстити живим : Матіос презентує свій новий роман «Букова земля». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2779060-mertvi-maut-mozlivist-mstiti-zivim-matios-prezentue-svij-novij-roman-bukova-zemla.html>.
7. Семака І. Гуцульські стрільці Невідома війна. *Перша світова війна на сторінках Православного буковинського календаря. 1914–1918*. Чернівці : Золоті литаври, 2007. С. 40–45.
8. Фішер Е. Війна без армії. Моя оборона Буковини проти росіян / пер з нім., коментарі та епілог В. Заполовського. Чернівці : Книги–XXI, 2019. 200 с.

*Людмила Дрогомирецька,
м. Івано-Франківськ*

Західноукраїнська кооперація як прояв економічного націоналізму (1920–1939 рр.)

Актуальність задекларованої теми обумовлена необхідністю поглибленого аналізу теоретичних основ та організаційно-ідеологічних принципів, на яких базувався український кооперативний рух в Західній Україні у 1920–1939 рр. – період, який характеризувався поширенням ідей кооперації, різким зростанням кількості кооперативних організацій і загального членства в них, орієнтацією кооперативів на зміцнення соціально-економічних позицій українців та задоволення їхніх духовних потреб.

Науковці, які розробляли питання економічного націоналізму, трактують його як теорію і практику соціально-економічних відносин, які забезпечують реалізацію економічного самопосилення нації з метою досягнення достатніх для втілення державницьких прагнень національної єдності, економічної самостійності й сили [5, с. 60]. Тобто, економічний націоналізм – це і ідеологія, і економічна політика, що виконують одну функцію – захист економічних інтересів нації.

Метою дослідження є з'ясування сутності ідеології української кооперації й особливостей впровадження національної ідеї в практику українського кооперативного руху в Західній Україні у 1920–1939 рр., що робить можливим вважати українську кооперацію проявом економічного націоналізму.

В основу ідеології української кооперації була покладена теза про злиття кооперативного руху в одне ціле з національно-визвольною боротьбою українського народу заради здобуття державної самостійності власними силами. Саме такі мотиви прозвучали у виступах відомих кооперативних діячів із Наддніпрянщини, Галичини, Буковини на Першому просвітньо-економічному конгресі, що проходив 1–2 лютого 1909 р. у Львові. Зокрема, висловлюючи свої погляди на кооперацію та її роль у національному житті українського народу,

А. Ільченко (Жук) наголошував, що важливість кооперації полягає в тому, що вона «згуртує українців у націю». За несприятливих політичних обставин український кооперативний рух, на думку доповідача, «мусить мати характер боротьби національної, боротьби за національне самостійне існування» [16, с. 364].

У резолюціях конгресу було чітко визначено засадничі ідеї ідеології українського кооперативного руху: «1) В основу народньої самодіяльності в області економічній треба покласти ідею демократичної кооперації; 2) кооперативна організація праці, утворюючи центри національного економічного життя, буде становити матеріальну основу для національно-політичного визволення українського народу і для культурного й економічного його розвитку; 3) кооперація, поліпшуючи економічне становище працюючих тепер, кладе одночасно підвалини для заміни в будучині існуючого ладу суспільного» [16, с. 366].

Таким чином, специфіка ідеології українського кооперативного руху вже на етапі становлення великою мірою визначалася боротьбою народу за його самостановлення як нації. Кооперація розглядалася як консолідуючий чинник, як засіб мобілізації сил українців на захист їх економічних інтересів і підготовки до боротьби за національні ідеали й державну незалежність.

Із входженням західноукраїнських земель до складу Польщі розробка ідеологічних засад української кооперації продовжилася відповідно до нових національно-політичних і соціально-економічних умов. Ігнорування економічних інтересів українців як національної меншини, цілеспрямована антиукраїнська національна політика Польської держави спонукали деталізувати кооперативну ідеологію, доповнити її новими положеннями, відповідно до яких кооперація мала стати засобом економічного самозахисту українців. Учасники першого Крайового з'їзду українських кооперативів, що проходив у Львові 9–10 червня 1921 р., наступним чином визначили завдання українського кооперативного руху: «власними силами, без чужого диктату творити нові економічні вартості, потрібні для життя нашого народу» [2, с. 35].

На початку 20-х рр. ХХ ст. на сторінках кооперативної періодики з'явилося чимало статей, які можна віднести до категорії ідеологічних. Майже всі, хто писав тоді про кооперацію, обстоювали за нею право господарської самодіяльності, намагалися обґрунтувати вирішальну роль кооперативного руху у національному житті українців.

«Від нічого так не залежить наше будуче, – стверджував А. Гаврилко, – як від тої ж власної економічної організації» [3, с. 10].

Констатуючи факт неможливості повноцінного економічного розвитку української нації у зв'язку з відсутністю держави, теоретики вважали, що шляхом самоорганізації в кооперативних установах українцям вдасться досягти певного поступу [5, с.106]. «За допомогою кооперації, – переконував читачів «Господарсько-кооперативного часопису» Ю. Павликовський, – український народ зможе сотворити в нових рамах тривке економічне і культурно-просвітне життя, незалежне від державних субвенцій, оперте о крицевий фундамент власної помочи нашого народу» [13, с. 5].

В умовах бездержавності кооперація для українців, безумовно, стала формою економічного, культурного і духовного збереження себе як національної спільноти, тому ідеологи кооперативного руху закликали залучити в систему українських кооперативних установ якомога більше громадян української національності. «Кооператива не є замкненою в собі спілкою, – писав Ю. Павликовський. – Вона стоїть отвором для всіх, які бажають при помочи кооперативної організації двигнути своє господарство на вищий економічний і культурний рівень. Чим більший гурт ідейних, господарних одиниць об'єднується в кооперативній спілці, тим більша її матеріальна і моральна сила» [14, с. 10].

Об'єднання зусиль українського населення, згуртованого у системі українських кооперативних організацій, розглядалося як можливість солідаризувати українців у боротьбі за економічну самостійність. «Український кооператизм, – стверджував Ю. Павликовський, – виводить сірі народні маси безіменних з'їдачів сухого хліба у ряди повновартних і повноправних громадян. У дружній співпраці зі собою стають вони не тільки ковалями власної долі, а й будівничими долі народу» [15, с. 5].

Популяризація кооперативних ідей дала потужний поштовх розвитку української кооперації і з 1925 р. вона вступила в період ідеологічно-організаційного піднесення, названий І.Витановичем періодом «радісної творчости» [1, с. 333]. Кількість кооперативів у системі РСУК у 1925–1930 рр. зросла з 1029 до 3146, тобто збільшилася втричі [8, с. 4–5]. Лідери кооперативного руху констатували факт – українці повірили в кооперативну ідею, зрозуміли місце і роль

кооперації у національному русі: «Воля народу бути будівничими свого життя, – писав Ю. Павликовський. – Ідея кооперації полонює маси, вціплює в них духа творчості, джерелом якої є свідомість мети і віра у власні сили народу» [10, с. 170].

Стратегічне завдання української кооперації чітко увиразнено в її ідеології, що ґрунтувалася на ідеї економічного націоналізму. Головною ідеологічною доктриною ставала орієнтація на власні сили та перетворення кооперативів на самостійні, незалежні форпости, які повинні були забезпечити економічні підвалини самостійного розвитку нації і в такий спосіб підготувати українство до боротьби за національні ідеали й державну незалежність, що, безперечно, можна розглядати як прояв економічного націоналізму. Досить слушним навіть у сучасних умовах є твердження О. Луцького про те, що «здобуття й закріплення господарської незалежності є вічним завданням народу, бо без неї навіть здобута політична незалежність народу – пуста» [9, с. 1]. Сьогодні як гасло західноукраїнської кооперації можна сприймати такі його слова: «Опануємо місцевий ринок і появимося з українським прапором на світовому ринку! Обмежимо свободу чужого капіталу і чужого промислу на нашій землі! І все те не буде оперте на основах приватного капіталу..., але на гаразді об'єднаної кооперативної громади! Серед гаразду мас оживуть джерела мистецької творчості, закріпне здоровля люду, ціле життя стане краще і ліпше!» [9, с. 1].

Як самодіяльна, національно-орієнтована громадсько-господарська організація, кооперація, на думку її керманичів, мала на меті сконсолідувати українців у націю. «Тільки національна засада організації кооперативного руху є природною, а національна ідея, – переконував Ю. Павликовський, – зможе згуртувати народ у творчий моноліт національної економічно-суспільної потуги» [15, с. 6].

За задумом ідеологів українського кооперативного руху, кооперація мала витіснити з економічного життя українців інші нації і встановити контроль над усіма сферами господарювання. «Наш український нарід з давна-давен... не є керманичем свого життя, – писав О. Луцький, – бо наші малоземельні селяне, дрібні ремісники та бідніщі робітники – це майже цілий наш нарід. Фабриканти, банкіри, дідичі, купці, державна влада – усе в нас не українське. Тим часом нарід, що не є господарем цілого свого життя, властиво й не є

народом. Це чужий наймит. І самі жалі й нарікання на кривду і навіть сліпі бунти мало допомагають такому «народови». Мусимо здобути знання й силу дотеперішніх господарів свого життя, мусимо взяти в свої руки керму в капіталі, промислі, хліборобстві та купецтві своєї землі і нарешті забезпечити це все державною владою» [9, с. 1–2].

Сучасні дослідники розглядають кооперацію не тільки як господарський, а й як суспільно-політичний або політико-державницький рух. Основне ідеологічне завдання національної кооперації визначається таким чином: поставити функціонування кооперації на службу визвольним змаганням нації. Одночасно кооперація розглядається як інструмент економічного самозахисту від дискримінаційної політики Другої Речі Посполитої [5, с. 106].

Суть економічного націоналізму полягає у використанні всіх доступних інструментів для стимулювання національного виробника [4, с. 247]. Цей аспект економічного націоналізму повністю реалізовано у практичній діяльності українських кооперативних організацій. Українська кооперація пронизувала весь господарський організм: заготівлю і збут, переробку і експорт, кредитування і споживання, з року в рік зміцнювала свої господарські позиції, що далі, то активніше поширювала і краще налагоджувала свою діяльність, зменшувала залежність українського народу від Польської держави. Українські кооперативи витісняли інонаціональних підприємців зі сфери посередництва, знижували ціни на господарські товари, засновували власне виробництво, поширювали вироби українського кооперативного промислу, вчили українців бути ощадними, економічно мислячими. Гасла «Свій до свого по своє!», «Спирайся на власні сили!», «Українські гроші – в українські руки – на українські справи!» стали засобом продовження боротьби за українську справу – кожний організований кооператив, кожна забезпечена ним послуга, кожний гріш, покладений до української, а не до польської кишені, - це був ще один крок до незалежності.

Маючи на меті консолідацію українського суспільства, українські кооперативи тісно співпрацювали з національними політичними партіями, громадськими культурно-освітніми й господарськими організаціями, спільно з якими кооперація прагнула забезпечити потреби українства у важливих суспільних сферах.

Ідеологи й організатори українського кооперативного руху чітко визначили принципи взаємовідносин кооперативних установ з національними політичними партіями. Так, теоретик кооперації Ю. Павликовський у статті «Кооперація й політика» обґрунтував значення кооперації як форми економічного життя українського населення і у стосунках кооперативів з політичними організаціями наголошував на необхідності збереження їхнього нейтралітету. «Втягнення кооперації в політику, – підкреслював він, – може перетворити кооперацію в трибуну політичного протистояння, зняряддя в руках різних партійно-політичних сил». Тому кооперація мала залишатися самостійною національною суспільно-економічною організацією. Єдиною платформою, на якій кооперативний рух сходиться з політичними партіями, Ю. Павликовський вважав «боротьбу за поступ», яку партії ведуть «в ім'я здійснення своєї політичної програми, а кооперативний рух – в ім'я здійснення ідей кооперації» [11, с. 7]. Українські політичні сили не мали відволікати кооперативні організації від вирішення першочергових соціально-економічних проблем українського населення, виразниками волі та захисниками інтересів якого вони воліли себе бачити, а, навпаки, усіма доступними методами мали допомагати кооперації виконати її суспільне призначення. «Кооперація має свої самостійні цілі, – писав Ю. Павликовський. – Політичні партії можуть віддаватися до послуг кооперації, але кооперація жодній служити не повинна» [12, с. 3].

На перший погляд далекі від політики українські кооперативні установи, просякнуті національною ідеєю, тісно співпрацювали з національними політичними, громадськими культурно-освітніми і господарськими організаціями, створювали матеріальне підґрунтя для їхньої діяльності, що можна розцінювати як вияв економічного націоналізму.

Підтвердження фінансової підтримки кооперацією національних політичних сил ми знаходимо у звітах представників польської влади [6, с. 129]. Факт, що українські кооперативи були «єдиним джерелом матеріальної підтримки для національних громадсько-політичних організацій», констатував відомий український кооперативний діяч, керівник статистичного відділу РСУК А. Жук [17, с. 368].

Співпраця з «Просвітою», «Рідною школою», «Союзом українок», «Сільським господарем» велася у сфері кооперативної освіти,

періодичних видань, видавництва і поширення різноманітної літератури, піднесення агрономічної культури села, проведення різного роду просвітницько-кооперативних заходів, тощо [7]. Ця співпраця ставала запорукою вихованню свідомого члена суспільства, освіченої особи. Вона зводила міцний підмурівок під політичне визволення народу, згуртовувала розпорошене українське населення, захищала його від денаціоналізації.

Функціональність економічного націоналізму в ідеології і практичній діяльності української кооперації полягала в значному позитивному впливові на зростання свідомості й соціальної активності українства. Згуртувати розпорошене українське населення, забезпечити матеріальну підтримку процесові становлення національної самосвідомості і в такий спосіб підготувати українство до боротьби за економічну самостійність і політичну незалежність – вищезазначені завдання української кооперації були співзвучні з ідеологією економічного націоналізму.

Список використаних джерел

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.
2. В кооперації наша сила. Львів, 1921. 35 с.
3. Гаврилко А. Значення кооперативної свідомості і як її ширити. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1921. Ч. 5–6. С. 12–17.
4. Глушко Т. Економічний націоналізм як стратегія соціального добробуту. *Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Сер. 7. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 42 (55). С. 241–248.
5. Долганов П. «Свій до свого по своє»: соціально-економічний вимір національних стратегій українців у міжвоєнній Польщі : монографія. Рівне : Волин. обереги, 2018. 232 с.
6. Дрогомирецька Л. Р. Досвід діяльності західноукраїнських політичних партій у сфері кооперації 1920–1930-х рр. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2015. Ч. 27. С. 115–131.
7. Дрогомирецька Л. Економічно-просвітницька діяльність українських кооперативних організацій в Західній Україні (1920–1939 рр.). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2010. № 17. С. 159–173.
8. Жук А. Зріст українських кооперативів-членів РСУК в повоєнних роках. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1933. Ч. 21. С. 4–5.

9. Луцький О. Велика ціль кооперації. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1934. Ч. 41–42. С. 1–5.
10. Павликовський Ю. Галичина після війни 1914–1920 р. *Кооперативна республіка*. 1928. Ч. 1. С. 170.
11. Павликовський Ю. Кооперація і політика. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1926. Ч. 41–42. С. 6–9.
12. Павликовський Ю. Народ і кооперація. *Кооперативна республіка*. 1928. № 2–4. С. 3.
13. Павликовський Ю. Наша сільськогосподарська кооперація під теперішню хвилю і в майбутнім. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1921. Ч. 1. С. 3–5.
14. Павликовський Ю. Питання членства в наших кооперативних установах. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1921. Ч. 1. С. 10–13.
15. Павликовський Ю. Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху. Львів, 1934. 16 с.
16. Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року / Протоколи і реферети зредагували д-р І. Брик і д-р М. Коцюба. Львів : Наукове т-во ім. Шевченка, 1910. 655 с.
17. Zuk A. Lviv – the center of Ukrainian economics in Galicia. Role of cooperative movement in the Ukrainian liberation straggle. Lviv : A sumposium on its 700-th Anniversary ; New York, 1962. S. 304–369.

*Олег Єгрешій,
м. Івано-Франківськ*

Домашній арешт митрополита Андрея Шептицького у Познані У 1923 р.

Митрополит ГКЦ А. Шептицький був найстатуснішим галицьким українцем першої половини ХХ ст. Попри виконання своїх безпосередніх душпастирських обов'язків, він у зазначену пору провів активну громадсько-політичну і культурно-просвітницьку роботу. Будучи впливовою фігурою не лише в релігійно-церковних колах а й дипломатичних, активно лобював інтереси Галичини на міжнародній арені. Загальновідомо, що саме питання державно-правового статусу Східної Галичини було однією із причин тривалого (з грудня 1920 по серпень 1923 рр.) перебування ієрарха за кордоном. Він відвідав декілька європейських країн, Північну і Південну Америку. Відомо також, що А. Шептицький зустрічався з багатьма впливовими європейськими політиками, зокрема з прем'єр-міністром Франції Р. Пуанкаре, головою Ради Амбасадорів Ж.-М. Камбоном та ін. Щоправда намаганням архієрея і галицьких українців назагал втілитися не судилося – 15 березня 1923 р. Рада Амбасадорів передала Східну Галичину польській державі під умову надання останній автономії. По суті, включення Галичини до складу польської держави поклато край усім намаганням українських дипломатів, спричинилося до повернення А. Шептицького до Львова.

Зазначимо, що задане питання більшою чи меншою мірою ставало предметом досліджень як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Виокремимо ґрунтовну монографічну роботу відомої львівської історикині – Ліліани Гентош «Митрополит Шептицький 1923–1939. Випробування ідеалів», яка вийшла друком 2015 р. у Львові [2]. Авторка на багатій і різноманітній джерельній базі (залучено документи українських і польських архівів а також архіву Ватикану) здійснила ґрунтовний аналіз суспільно-політичної діяльності митрополита А. Шептицького у міжвоєнннн, торкнулася питання повернення релігійного діяча на архієпископську катедру, влітку 1923 р. Щоправда, більше уваги дослідниця вділила, власне, обставинам приїзду А. Шептицького з Риму до Польщі та інтернуванню ієрарха у Познані. Резо-

нансу цієї події в українському і польському суспільствах істориків не приділила порівняно менше уваги. Певне місце темі повернення глави УГКЦ до Галичини у своїй книзі «Життя в тіні великого Митрополита: брат Йосиф Гродський і його спогади» відвів ще один львівський автор – Роман Скакун [10]. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися також вітчизняними дослідниками Віталієм Перевезієм [6; 7], Михайлом Гайковським [1], Ігорем Пилипівим [8], Орестом Красівським [4] в контексті визначення політико-правового становища Греко-католицької церкви упродовж 1919–1925 рр. Серед польських дослідників побіжно питання торкалися Марія Папезжинська-Турек [23], і Ришард Тожецький [30].

Мета дослідження – з'ясувати ставлення польського (передусім) і українського суспільств до інтернування митрополита Греко-Католицької Церкви (ГКЦ – саме так вона називалася у міжвоєнний період) Андрея Шептицького. Акцент на польському громадському резонансі нами зроблено позаяк це питання знайшло відносно менше відображення у вітчизняній історіографії. Передбачено здійснення наступних дослідницьких завдань: з'ясувати обставини приїзду А. Шептицького з Риму до Польщі у серпні–жовтні 1923 р.; охарактеризувати ставлення польського політикуму та громадськості до затримання українського архієрея; визначити реакцію галицькоукраїнського суспільства на інтернування глави ГКЦ у Познані.

Питання майбутнього повернення митрополита до Львова обговорювалося в польських урядових структурах неодноразово. Про це засвідчують, зокрема, документи Архіву актів нових у Варшаві [15, арк. 213, 218, 219, 221]. Прагнення митрополита обстоювати права української спільноти Галичини сприймалося польським урядом як прояв ворожого ставлення до Речі Посполитої. Польські спецслужби уважно стежили за контактами і кореспонденцією митрополита та інформували про неї відповідні міністерства у Варшаві. Високі урядовці погоджувалися на повернення ієрарха лише при умові публічного декларування лояльного ставлення до Польщі (передбачалося, що А. Шептицький мав би написати відповідне пастирське послання) [2, с. 14]. Польські власті, маючи дієве лобі розглядали варіант відкликання А. Шептицького з митрополичої посади і призначення ієрарха на високу церковну посаду до Риму. Польська влада довго розмірковувала яку позицію, врешті, зайняти із приводу при-

їзду глави ГКЦ. Урядовці схилилися до того, аби показати Риму несвоєчасність повернення А. Шептицького до Галичини, мотивуючи це ймовірними загрозами для життя ієрарха.

Врешті, митрополит А. Шептицький французькою мовою написав пастирське послання, яке датувалося 29 червня 1923 р. Чернетку листа архієрей передав у державний секретаріат Римської курії для схвалення. Папа Пій XI невдовзі схвалив текст послання [2, с. 15]. У пастирському листі український митрополит визнав доцільність дотримуватися лояльності по відношенню до будь якої легітимної влади, однак не вказав конкретно, що йдеться саме про польську державу.

Утім, невдовзі у самій Польщі відбулися перестановки у вищих ешелонах влади (більш компромісного Владіслава Сікорського змінив правочентрист, керівник партії «Польський народний рух» П'яст («Polskie Stronnictwo Ludowe Piast» Вінцентій Вітос). Нові урядовці висловили думку, що написане українським митрополитом пастирське послання не є в інтересах польської держави. 12 липня 1923 р. на засіданні політичного комітету уряду лист визнано «шкідливим», його було заборонено перекладати на українську мову і публікувати [2, с. 15]. Польські урядовці офіційно повідомили Римський апостольський престол, що у листі відсутнє визнання приналежності Галичини до Польщі. Відтак А. Шептицькому заборонили повертатися до Львова.

У відповідь, митрополит А.Шептицький зайняв тверду позицію – повернутися до Галичини. 22 серпня 1923 р. він із Відня, де проходив курс лікування, потягом вирушив на схід. Його супроводжував о. канонік Олександр Ковальський. Однак на тогочасному чесько-польському кордоні Дзедзіце (*нині – місто Чеховіце-Дзедіце, Республіка Польща*) митрополитові було повідомлено, що він не зможе рухатися далі в бік території Східної Галичини. Вагон із А. Шептицьким було скеровано спочатку до м. Катовіце, а потім до Познані, куди ієрарх прибув 25 серпня 1923 р. У Познані митрополита було інтерновано у лікарні сестер милосердя Св. Вікентія [10, с. 208, 210, 212].

Обставини інтернування митрополита А.Шептицького викликали жваву реакцію як у польському так і українському суспільно-політичних середовищах. 6 вересня 1923 р. перший секретар Апостольської нунціатури у Варшаві Карло К'ярло звернувся з офіційною

нотою протесту до високих чиновників польського уряду. Католицький високопосадовець наголошував, що митрополит не здійснював антидержавних заходів, бо на час лобювання ним українських інтересів у країнах Європи і Америки територія Галицької митрополії ще не була у правовому полі частиною Польщі [2, с. 18].

Українські організації і прості миряни писали різкі протести проти ув'язнення митрополита. Священники ГКЦ подавали колективні листи із церковних деканатів на ім'я президента Польщі Станіслава Войцеховського. У одному з листів ішлося: «Осяяний авреолею мучеництва у царських в'язницях, зломаний тяжкою недугою Князь церви і Оборонець своїх вірних став знову жертвою примусу». Автори протестів апелювали до 95, 97, 99 і 101 артикулів польської Конституції, яка захищала права людини. Висловлено рішучий протест «перед найвисшим форумом влади» проти арешту ієрарха [14, арк. 3, 4, 5, 10, 31]. У багатьох містах і селах Галичини відбулися народні віча на підтримку українського митрополита. Віче у присутності п'ятдесять тисяч чоловік за присутності послів до польського сейму Хоми Приступи і Андрія Пашука, представників духовенства, інтелігенції та селян відбулося у с. Унів, що на Перемишлянщині. Віче прийняло резолюцію негайно звільнити митрополита А.Шептицького [15, арк. 1]. До слова, акції протесту проти інтернування українського митрополита відбувалися і у Сполучених Штатах Америки. Учасники віче у Філадельфії в кількості тисяча чоловік направили спеціальну телеграму-протест до президента США Калвіна Куліджа [3, с. 5].

4 вересня 1923 р. у залі товариства «Українська бесіда» м. Львів відбулися довірочні збори, які відкрив голова «Народної організації» Львова І. Ліщинський. Присутні на зібранні, серед яких були: д-р Степан Біляк, священники о. А. Стефанович, о. Л. Куницький надіслали до президії Ради міністрів у Варшаві лист-протест проти інтернування митрополита. Наприкінці зборів до зали увійшли представники польської поліції і наказали припинити зібрання [11, с. 1]. Представники Української Парламентарної Репрезентації С. Підгурський і Б. Козубський висловили протест проти затримки архієрея міністру віросповідання і просвіти Польщі Владіславу Керніку [12, с. 2].

30 серпня 1923 р. до генерального вікарія Львівської архідієцезії о. Олександра Лешковича-Бачинського з'явилася делегація галицько-української інтелігенції на чолі з відомими громадсько-політичними

діячами В. Охримовичем, М. Волошиним, М. Стефанівським та ін. Активісти передали церковному чиновнику резолюції багатьох зборів української інтелігенції про підтримку митрополита. Листів на підтримку митрополита А.Шептицького було настільки багато, що вже після свого повернення до Львова, на початку жовтня 1923 р., ієрарх склав усім подяку в спеціальному друкованому органі – «Львівські Архієпархіяльні відомості» [5, с. 20].

Натомість, більшість представників польського соціуму рішуче підтримали інтернування архієрея. Львівський часопис «Słowo Polskie» уважав рішення нового польського уряду на чолі з Вінцентом Вітосом інтернувати митрополита логічним, позаяк він не виконав умови дотримуватися лояльності по відношенню до польської держави. Часопис на своїх шпальтах умістив інтерв'ю з міністром віровизнань і публічної освіти Польщі Станіславом Гломбінським, який, своєю чергою, уважав, що повернення А. Шептицького до Львова загрожувало «великим збуренням помислів», а враховуючи, що у Львові проживала численна польська спільнота, могли би виникнути сутички, «братовбивство і розруха». Інтернування митрополита, на думку часопису «Słowo Polskie», видавалося слухним також тому, що в пам'яті польського народу ще жива «жертва вояків польської армії, які загинули в обороні Львова і Східної Малопольщі» [21, с. 2]. Щоденник «Gazeta Lwowska», продовжуючи тему, назвав українського ієрарха «співвинним у тисячах жертв польських військовослужбовців» [17, с. 2].

«Słowo Polskie» полемізувало з іншим польським часописом – «Szasa», що виходив друком у Кракові. Дописувачі «Слова Польського» висловлювали подив, що «Szasa» намагається йти на порозуміння із Шептицьким, бо «у його жилах тече польська кров, кров Фредрів». Митрополит Шептицький, на думку видавців газети «Słowo Polskie», проводив характерну антипольську діяльність [24, с. 1].

Схожі умови повернення митрополита до Галичини озвучив також популярний львівський часопис «Gazeta Lwowska» у статті під промовистою назвою «Warunki powrotu metropolity Szeptyckiego». Головна умова – проголошення для вірян греко-католиків пастирського листа, в якому А. Шептицький «зложить освідчення взаємного співжиття двох народів в Малопольщі Східній». За словами дописувачів часопису, без укладання декларації – угоди вираження стосун-

ків лояльності до Польщі, польський уряд не зможе в майбутньому сприяти розвитку української культури [31, с. 1].

Те, що написаний митрополитом А. Шептицьким пастирський лист не спроможний оптимізувати українсько-польські взаємини в Галичині вважали і автори статей часопису «Gazeta Poranna», що виходив у Львові. Видання мотивує свою думку тим, що у листі ієрарх не згадав про визнання ним польської державності, а натякав на існування «відрубної єдності суверенної». На думку «Газети Поранної», пастирський лист українського архієрея нагадує більше «дипломатичний акт» аніж відозву архієпископа до вірних, а в слові «*wlada*», який у листі вживає митрополит, міститься колізія, оскільки і з контексту пастирського листа не випливає про яку владу йдеться [16, с. 2]. Аналітиків польського часопису непокоїв той факт, що розмірковування А. Шептицького відбуваються на тлі подальших спроб колишнього президента Національної Ради ЗУНР Євгена Петрушевича відновити дипломатичні перемовини з Лігою націй про суверенний статус Східної Галичини. «Gazeta Poranna» уважала, що за таких умов найважливішою справою є з'ясувати чи митрополит А. Шептицький задіяний в переговорах, адже раніше, як зазначає польський часопис, «Петрушевич не чинив нічого без попереднього погодження з митрополитом». «Gazeta Poranna» алегорично охарактеризувала позицію А. Шептицького у 1923 р.: «трудно жадати від когось би впустив до будинку свого ворога, який прагне до особистих своїх цілей залучити порядок домовий» [16, с. 2].

Дуже критично оцінив діяльність митрополита А. Шептицького друкований орган польських націонал-демократів «Gazeta Warszawska». Глава ГКЦ, на думку періодичного видання, зрікся свого обряду (латинського. – О. Є.) і «польськості», ставши українофілом і полонофобом [25, с. 1]. «Gazeta Warszawska» вступила у полеміку з іншим польським часописом – «Czas», який значно поміркованіше оцінював українського ієрарха, не уважав його діяльність шкідницькою. Це видання значною мірою відображало погляди польських консервативних кіл, зокрема аристократів та інтелігенції і було органом «Партії національної правиці» (пол. *Stronnictwo Prawicy Narodowej*).

Краківський часопис «Czas» відзначав, що у польського уряду не було юридичних підстав утримувати громадянина своєї держави (Андрея Шептицького) на кордоні. Цей вчинок дисонував із нама-

ганнями польської держави стати справді правовою державою. А якщо ж ієрарху закидають «зраду стану», то для цього мусять бути вагомі причини – рішення правоохоронних органів, відповідних судових інстанцій тощо. Затриманням митрополита А. Шептицького на чесько-польському кордоні, на думку передовиці часопису «Czas», польська влада тим самим лише визнавала статусність українського священнослужителя, це «тріумф для Андрея Шептицького» [28, с. 1]. Пастирський лист А. Шептицького «Czas» називав «найважливішою поступкою» польській владі, акцентуючи на біблійній цитаті св. апостола Павла – «нема влади яка би не була від Бога». Краківське видання рішуче опонувало іншим друкованим органам – «Gazeta Warszawska» і «Słowo Polskie», які на своїх шпальтах поширювали недалекоглядне, на думку аналітиків часопису «Czas» рішення окремих урядовців звільнити А. Шептицького з посади галицького митрополита, перевівши його на високу посаду до Риму [18, с. 1].

Вірогідно найкатегоричнішим у висловленнях щодо питання інтернування митрополита А. Шептицького, у серпні 1923 р., був часопис «Kurjer poranny» який значною мірою відбивав погляди націоналістично зорієнтованої частини польського суспільства. Друкований орган відзначив, що український митрополит замість «пильнувати релігію і вівтар і поважні духовні обов'язки» пустився в світську міжнародну політику і діяв «наперекір інтересам нашого панства», займався інтригами і надуживав свого уряду. Більше того, редактори «Кур'єру поранного» радили міністерству внутрішніх справ відкрити кримінальне провадження проти митрополита А. Шептицького, як політичного злочинця [26, с. 2].

Краківське видання «Głos narodu» на своїх шпальтах подало резонанс львівського польського середовища на інтернування митрополита А. Шептицького. Кореспонденти часопису висловили подив, що митрополит «конспірується» проти держави у атмосфері якої він сформувався. Галицький митрополит, за словами видання «Głos narodu», ввібрав шляхетність і традиції «католицького дому польського» а на його урочистій інтронізації був присутній відомий польський релігійно-церковний діяч, краківський єпископ Ян Пузина [27, с. 1, 2].

Врешті, за погодженням із високими польськими урядовцями та Апостольською нунціатурою А.Шептицькому було запропоновано написати листа до президента Польщі Станіслава Войцеховського з

проханням про особисту аудієнцію. Конфіденційна зустріч з президентом відбулася 4 жовтня 1923 р. у замиській резиденції очільника держави – Спала [19, с. 1]. Після аудієнції ієрарха з президентом і запевненням А. Шептицького у своїй лояльності до Речі Посполитої, священнослужителя невдовзі було звільнено з-під домашнього арешту. Польський часопис «Gazeta Lwowska» на своїй передовиці повідомив про те, що на А. Шептицького з боку «табору Петрушевича» чинився тиск аби він не складав «декларацію лояльності». Тиск нібито чинився і на архієпископа Відня, кардинала Фрідріха Густава Піффля аби високий церковний достойник вплинув на рішення митрополита [22, с. 1]. Щоправда, першоджерельних підтверджень, зокрема архівних, цьому факту нами не знайдено.

Два дні митрополит Андрей Шептицький перебував у Перемишлі, в правлячого єпископа Йосафата Коциловського. До Львова ієрарх прибув увечері, 6 жовтня 1923 р., без зайвого розголосу аби уникнути у місті загострення українсько-польського протистояння. Митрополит прибув до Львова у супроводі єпископа Й. Коциловського і кількох отців-василіян із найближчого оточення [9, с.1].

Інтернування митрополита А. Шептицького у Познані – перший широкорезонансний антиукраїнський прояв польських властей (передусім представників польської національної демократії – *endecja*, *wszechpolacy* і т.д.) після відомого рішення Ради Амбасадорів 15 березня 1923 р. Польським урядовим структурам в умовах утвердження їхньої влади у Галичині було необхідне публічне декларування лояльності до Польщі статусного галицького українця, яким без сумніву був А. Шептицький. Цей крок мав би показати українському загалові «приклад для наслідування», а з іншого боку – продемонструвати силу та принциповість нової лади у регіоні. Як видається, задля реалізації задуманого польська влада не гребувала різкими випадками проти митрополита у польській пресі. По суті за винятком окремих консервативних польських видань усі інші друковані органи більшою чи меншою мірою рішуче підтримали затримання українського митрополита у Познані. Преса за тих обставин на громадській арені виступила, свого роду, в ролі рупора державних урядових структур, була дієвим засобом озвучення позиції тогочасної польської влади.

Українське суспільне середовище (представники духовенства, політикуму та прості віряни) виступило з рішучим протестом приму-

сового затримання митрополита. Більшість церковних сановників Апостольської столиці, а також частина римо-католицьких кіл Польщі також не підтримали інтернування українського ієрарха.

Список використаних джерел

1. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького. *Київська Церква*. 2001. № 2–3. С. 32–48.
2. Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів : ВНТЛ–Класика, 2015. 586 с.
3. *Діло*. 1923. Ч. 143. 29 вересня. С. 5.
4. Красівський О. За Українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918–1923 рр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. 84 с.
5. Львівські Архієпархіяльні відомости. 1923. Ч. 5. С. 3; Народний комітет в справі митр. Шептицького. *Діло*. 1923. Ч. 121. 1 вересня. С. 1.
6. Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. ХХ ст. Київ, 1998. 46 с.
7. Перевезій В. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Київ : Світогляд, 2004. 204 с.
8. Пилипів І. В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) : моногр. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. 428 с.
9. Приїзд митроп. Шептицького до Львова. *Діло*. 1923. Ч. 150. 7 жовтня. С. 1.
10. Скакун Р. Життя в тіні великого Митрополита: брат Йосиф Гродський і його спогади. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2020. 316 с. + 28 іл.
11. Справа митр. Шептицького. *Діло*. 1923. Ч. 123. 5 вересня. С. 1.
12. Справа о. митрополита Шептицького. *Діло*. 1923. Ч. 124. 9 вересня. С. 2.
13. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ у Львові). Ф. 408. Оп. 1. Спр. 584 (Резолюція посольського віча українських послів до польського сейму Приступи Х. і Пашука А. з вимогою негайно звільнити з-під арешту митрополита А. Шептицького). Арк. 1.
14. ЦДІАУЛ. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 50 (Протести духовенства деканатів у місцевостях на букви Б–Є. звернені до польського президента Войцеховський Станіслава у зв'язку з арештом митрополита Шептицького А. в монастирі Шариток). Арк. 3, 4, 5, 10, 31.
15. Archiwum akt nowych (AAN). Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), Wydział Wschodni, sygn. 5335A (Galicja Wchodnia. Działalność polityczna A. Szeptyckiego i księży grecko-katolickich. Raporty, notatki i korespondencja, 1923–1924). Kartka 213, 218, 219, 221.
16. Dyplomatyczny list pasterski. «*Gazeta Poranna*». 1923. № 6830. 15 września. S. 2.

17. Incydent z metropolitą Szeptyckim «*Gazeta Lwowska*». 1923. № 192. 26 sierpnia. S. 2.
18. List pasterski X Szeptyckiego *Czas*. 1923. № 205. 14 września. S. 1.
19. Metr. Szeptycki zapewnia o swej lojalności. *Słowo Polskie*. 1923. 6 października. № 274. S. 1.
20. Metropolita Szeptycki w Poznaniu. *Słowo Polskie*. 1923. 26 sierpnia. № 233.
21. Minister Głębiński o metr. Szeptyckim. «*Słowo Polskie*». 1923. № 233. 26 sierpnia. S. 1.
22. Ostatnie intrygi Petruszewyczowców. Likwidacja incydentu. *Gazeta Lwowska*. 1923. 6 października. № 226. S. 1.
23. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1979. 391 s.
24. Protektorzy metropolity Szeptyckiego. *Słowo Polskie*. 1923. 31 sierpnia. № 238. S. 1.
25. Sprawa ks. metr. Szeptyckiego. *Gazeta Warszawska*. 1923. 11 września. № 248. S. 1.
26. Sprawa metr. Szeptyckiego i artykuły 97 i 101 Konstytucji «*Kurjer poranny*». 1923. № 235. 28 sierpnia. S. 2.
27. Sprawa metropol. Szeptyckiego. *Głos narodu*. 1923. 30 sierpnia. № 174. S. 1, 2.
28. Sprawa X arcyb. Szeptyckiego. *Czas*. 1923. 27 sierpnia. № 191. S. 1.
29. Tajemnicza podróż metrop. Szeptyckiego. *Gazeta Lwowska*. 1923. 26 lipca. № 167. S. 1.
30. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1989. 468 s.
31. Warunki powrotu metrop. Szeptyckiego. *Gazeta Lwowska*. 1923. 17 lipca. № 159. S. 1.

*Лариса Кобута, Світлана Кобута
(м. Івано-Франківськ)*

Інформаційно-пропагандистська політика в ЗУНР: структури, засоби, постаті

Кожна держава для реалізації своїх завдань повинна сформувати механізми донесення власних ідей до широких суспільних мас громадянства. В умовах постановня Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) цей процес здійснювався водночас з політичними, військовими, соціально-економічними і національно-культурними перетвореннями. Така синхронність вимагала налагодження інформаційно-пропагандистської роботи, ефективність якої напряду визначала ідеологічний зміст українського державотворення.

Постання молодой західноукраїнської республіки спричинило формування власної інформаційної політики. Вона спрямовувалася на забезпечення безпосередніх функціональних завдань преси – інформування споживача, в даному випадку, українського читача, про революційні переміни на західноукраїнських землях, державотворчий і військовий аспекти цих змін. Фактично, українська журналістика, що в державницьких умовах сама переживала нову стадію розвитку, брала на себе важливу складову інформаційного і пропагандистського забезпечення.

Зважаючи на достатню розробленість сучасної бібліографічно-довідкової літератури стосовно питань української преси часів ЗУНР, у даній статті синтезовано матеріали та узагальнення праць М. Галушко [2], С. Горєвалова [3], О. Дроздовської [4], Є. Місила [9], М. Романюк [11], попередні публікації Л. Кобути [5: 7]. Джерельну основу склали матеріали тогочасних пресових видань, що зберігаються у фондах Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника, Центрального державного історичного архіву у Львові та Державного архіву Івано-Франківської області, а також інформаційні матеріали та спогади учасників подій, зокрема, Василя Бачинського [1], Івана Кривецького [6], Осипа Левицького [8], опублікованих у діаспорних виданнях «Українська Галицька Армія» під редакцією Дмитра Микитюка.

Демократизація суспільного життя сприяла поширенню свободи слова та друку. Практично зникла традиційна для австрійської державної практики цензура. Постання української державності вивело на суспільну арену десятки нових українських часописів, що стали відображенням глибинного зламу української суспільної свідомості за надзвичайно короткий період. Участь у формуванні нової української газетної періодики взяли провідні політичні та громадські діячі, літератори та науковці, представники молоді та студентства, українські військовики, стаючи редакторами, авторами публікацій, дописувачами газет тощо. Все це в комплексі знайшло своє відображення в кількісних та якісних показниках української періодики.

Зрозуміло, що головним рушієм державницької інформаційної політики виступали видання державних органів ЗУНР – Української національної ради (УНРади) та Державного секретаріату. Це не були виключно офіційні газети в сучасному тлумаченні цього поняття. Як правило, місію репрезентанта урядової інформації брали на себе уже існуючі, або ж утворені газетні видання з широким редакційним діапазоном. У жовтні-листопаді 1918 року фактичним рупором діяльності державних органів новопосталої держави стала визнана загальноукраїнська щоденна львівська газета «Діло» (головний редактор Василь Панейко). На її сторінках висвітлювалися питання утворення УНРади, проголошення на західноукраїнських землях Української держави, подавалася інформація про перші засідання УНРади, створення Державного Секретаріату, прийняття Тимчасового основного закону ЗУНР, інших законодавчих актів. В газеті від 1 листопада 1918 р. були опубліковані відозви УНРади «До населення Львова» та «Український народ», в яких повідомлялося про взяття влади у місті та Східній Галичині в руки українців, 5 листопада – звернення УНРади «Українській Народе» з викладом програмних засад щодо будівництва держави, 6 листопада звернення «Українські вояки» щодо збройного захисту молодій республіки та формування української армії.

Після захоплення поляками 21 листопада 1918 р. Львова місцем перебування урядових органів ЗУНР стали міста Тернопіль (грудень 1918 р.) та Станіславів (нині Івано-Франківськ) (січень-травень 1919 р.). У Тернополі функції урядових часописів взяли на себе тернопільські газети «Голос Поділля» (грудень 1918 р., головний редактор Льонгин Цегельський), «Український Голос» (листопад 1918 р. –

травень 1919 р., головні редактори: Лонгин Цегельський, Петро Карманський, Микола Малицький). Із травня по липень 1919 р газета «Український Голос» виходила під назвою «Українські Вісти», її редакторами були Федір Булат, Микола Малицький, Петро Карманський. Після переїзду на початку січня 1919 р. керівництва республіки до Станиславова був заснований новий пресовий орган «Республіка», що виходив з лютого по травень 1919 р. під керівництвом редактора Івана Кревецького. Після втрати Станиславова офіційні матеріали друкувалися у тижневику «Галицький Голос», що видавався урядом ЗУНР у червні-липні 1919 р.

Якщо коротко охарактеризувати зміст та тематичну спрямованість цих видань, то в них найповніше на той час була відображена державотворча, політична, законодавча, адміністративна, організаційна діяльність УНРади, Державного секретаріату ЗУНР, окремих секретаріатів. Газета «Республіка» від 2 лютого 1919 р. подала великий репортаж про свято Злуки 22 січня 1919 р. в Києві з публікацією офіційних документів про об'єднання двох українських республік. Поряд із документами та матеріалами офіційного характеру, в часописах друкувалися матеріали про становище в республіці, новини з Наддніпрянщини, міжнародні події. На сторінках офіційних видань автори статей зачіпали проблемні теми економічного, соціального, національно-культурного, міжнаціонального спрямування, практичної діяльності місцевих органів управління, розвитку освіти, культури, суспільно-політичного та громадського життя. Частина інформаційних матеріалів з посиланням на Українську телеграфну агенцію та Українське пресове бюро передруковувалися в урядових та в повітових часописах.

Після окупації Східної Галичини польськими військами та виїзду уряду ЗУНР за кордон, урядовим органом стала газета «Український Прапор», яку редагували спочатку Павло Лисяк, пізніше Іван Німчук. Вона видавалася упродовж 1919-1922 рр. у Відні, а в першій половині 1923 р. у Берліні.

Окрім періодичної преси Державним секретаріатом ЗУНР друкувалися офіційні збірники законів та інших нормативних актів, що не мали чіткої періодичності й формувалися за ступенем їхньої розробки та затвердження. Серед них: «Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар.

Республіки», один номер якого видано 28 грудня 1918 р.: 11 випусків «Вістника державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки», 8 випусків «Вістника Державного Секретаріату військових справ». Виходили також «Вістник Державного Секретаріату освіти і віросповідань», «Вістник Державного Секретаріату шляхів, пошт і телеграфів» та ін.

Якщо раніше традиційним центром української журналістики та видання української преси був Львів, то листопадові події 1918 р. у Східній Галичині викликали появу нових українських видань у багатьох повітових центрах. Зрозуміло, що заснування повітових часописів було обумовлене значними труднощами організаційного і матеріального характеру. Однак їхня конечність диктувалася суспільними потребами, прагненням подолати інформаційний голод, забезпечити можливості інформування населення щодо найважливіших подій і процесів з життя республіки, України, зарубіжних країн. Це стосувалося не тільки запитів органів управління та мешканців великих повітових центрів з більш менш розвиненою соціальною інфраструктурою, але й дрібних провінційних містечок з домінуючим переважанням селянського населення.

Особливостями тогочасної повітової української преси вважають обумовлену воєнним часом коротку тривалість існування, а також патріотичну спрямованість переважаючої кількості видань, що полягала у державницькій позиції та прагненні забезпечити інформаційну підтримку власній державі. Достатньо промовисто про це вказувалося у редакційній статті редактора часопису «Республіка» Івана Кривецького. Він відзначав специфіку тогочасного стану повітових видань: «...значна частина преси сеї – ефемериди, які після коротшого чи довшого існування кінчать своє життя; та на місце їх появляються нові й у нових місцевостях – так, що нині кожде майже більше місто Галичини має свій друкований орган», і підкреслював, що в ідеологічному плані ці видання стоять «на становищі передовсім української державности, підпорядковуючи їй всі інші справи» [6].

Повітові періодичні видання брали на себе функції не тільки офіційного медійного представництва місцевих органів влади, але й вели широку агітаційно-роз'яснювальну (пропагандистську) роботу. Структура та зміст офіційних повітових видань підпорядковувалися двом основним підходам: пропаганді ідеології державотворення та

інформування населення про ситуацію в республіці і повіті. Відповідно внутрішня побудова більшості цих видань передбачала обов'язкову наявність офіційного (урядового) блоку новин про діяльність або ухвалені документи державної і місцевої влади, а також матеріали про суспільно-політичні і економічні проблеми краю, становище на українсько-польському фронті, міжнародні події тощо. За таким принципом виходили газети «Бережанський Вісник», «Борщівський Голос», «Збаражське Слово», «Наддністрянські Вісти», «Станиславівський Голос», «Товмацькі Вісті», «Урядові Вісти Косівського повіту». Низка часописів – «Громадська Думка» (Рудки), «Дрогобицький Листок», «Покутський вісник» (Коломия), «Стрийський вісник» віддавали частину газетної площі для публікації літературних, культурницько-просвітницьких творів. Серед авторів газетних матеріалів та дописувачів повітових часописів були відомі політичні і культурні діячі, журналісти Андрій Алиськевич, Богдан Заклинський, Іван Макух, Осип Назарук, Марійка Підгірянка, Антін Шмигельський та ін.

Характерною рисою діяльності більшості редакційних колективів стала безпосередня чи опосередкована участь в їхній роботі представників влади, які виступали в ролі редакторів, видавців, активних дописувачів тощо. Повітова преса сприяла професійному становленню плеяди українських редакторів та журналістів, серед яких варто виокремити Ярослава Біленького, Михайла Західного, Івана Калиновича, Андрія Микиктяка, Ярослава Навчука, Остапа Павліва, Івана Роздольського, Івана Ставничого, Тимофія Старуха, Михайла Струтинського та ін.

Досить критично, хоч і з певною симпатією, окреслив пізніше тогочасний стан повітових газетних видань учасник визвольних змагань, журналіст Василь Бачинський (Лешкович). Він писав, що: «На загал, преса ЗОУНР має характер симптоматичний для свого часу й пануючих у ньому настроїв. Почуття волі, на яку з тугою ждали цілі покоління, розсаджує груди наших тогочасних видавців і редакторів. Кожне повітове містечко, що другий грамотний громадянин зраджує видавничі й редакторські амбіції, деколи неспівмірні до кваліфікацій. Очевидно з бігом петрифікації умовин і цей газетний потоп був би улягся в якихсь більш унормованих формах. Та до цієї петрифікації

було, на жаль, далеко. Кипіло життя, а з ним у кипучому стані находилися наші пресові ембріони» [1, с. 141].

Повітові часописи відіграли важливу роль у забезпеченні інформаційної комунікації між державними органами ЗУНР та населенням, вихованні українського громадянства у дусі відданості та жертвовності державницькій справі.

Окрім офіційних газетних видань в часи ЗУНР виходили друковані органи політичних партій та громадських інституцій, що спрямовували свою редакційну роботу та інформаційні потоки на широкі маси українського населення з метою його політичної та суспільної активізації, мобілізації сил і ресурсів на підтримку української справи й будівництво молоді республіки. Серед них часописи певної політичної спрямованості: тижневики Української радикальної партії «Громадський Голос» (Коломия, 1919 р.) і «Народ» (Станиславів, 1919 р.), місячник Української селянської партії «Чортківський Вісник», часописи Української соціал-демократичної партії (УСДП) «Воля» (Станиславів, 1919 р.), «Наш Голос» (Перемишль, 1919 р.), одноденка «Червоний Прапор» (Перемишль, 1919 р.), тижневики Української народно-демократичної партії (УНДП) «Український Голос» (Перемишль, 1919-32 р.) та «Свобода» (Станиславів, 1919 р.).

Окремо слід відзначити видання, що впродовж попередніх років визначали політичне та національне обличчя української журналістики газети «Діло» та «Українське Слово» і часопис «Вперед». З перших днів проголошення західноукраїнської державності вони чітко задекларували державницькі позиції, присвячуючи свої сторінки розгляду актуальних проблем українського життя: розбудові державних інститутів, визначення основних напрямків внутрішньої та зовнішньої політики, перспективі об'єднання двох українських республік, місцю і ролі партійних структур в державотворчих процесах. Із захопленням поляками Львова у листопаді 1918 р. випуск «Діла» і «Українського Слова» був припинений. Газета УСДП «Вперед» залишилася єдиною українською газетою, видання якої було дозволено польською військовою владою Львова, хоча редакційна політика контролювалася польською стороною. Зрештою, у лютому 1919 р. її випуск теж був зупинений.

На території, підконтрольній ЗУНР виходили також соціал-демократичний тижневик «Воля» (Станиславів, квітень-травень 1919 р.),

революційно-демократичний тижневик «Републіканець» (Станиславів, січень–червень 1919 р.). Останнє видання за редакцією Д. Дем'янчука та О. Устияновича представляло опозиційний до політики урядових сил ЗУНР Селянсько-робітничий союз і стояло на ідеологічних позиціях «Україна без хлопа і пана» та «земля належить до селян, фабрика до робітника». В ньому містилося чимало критичних матеріалів на адресу провідників ЗУНР, звучали заклики до робітників і селян про перебудову суспільного життя на основах революційних соціалістичних ідей.

Достатньо самостійну лінію редакційної політики займала і щоденна станиславівська газета «Нове Життя», яка видавалася впродовж перших чотирьох місяців 1919 р. Її редакторами були Лесь Рудий, пізніше Іван Чепіга, до редакційного комітету і, відповідно, автури, входили Роман Заклинський, Микола Євшан (М. Федюшко), Микола Ковалевський, Василь Пачовський, Микита Шаповал. Газета зачіпала широкий спектр суспільних проблем, критикувала негаразди в державному управлінні республіки, звертала увагу на негативні прояви спекуляції, хабарництва, службових зловживань. В окремих номерах містилося відверте критиканство стосовно соціальних та світоглядних позицій тогочасної урядової верхівки. Так одному із фейлетонів автор під псевдонімом М. Понурий писав: «Дуки, попи і адвокати – аполгоети приватної власності. Дивно було б, коли б вони були інакші. Дуки за приватну власність, бо вони експлоататори, піп також, бо він авторитетом неба освідчує грабіж народа, адвокат також, бо коли б не було приватної власності, то щоб вони робили, і кому б вони були потрібні?» [10].

У номері від 12 квітня 1919 р. у редакційній статті зазначалося, що «Капіталістично-буржуазний соціальний уклад по змісту і поліцейська держава по формі, такий ідеал цих представників, які складають Національну Раду». Зрештою, за гостру критику політики керівництва ЗУНР, за розпорядженням Державного секретаріату внутрішніх справ, 24 квітня 1919 р. газета була закрита, а редакційний комітет заарештований і кілька днів провів під замком. Але це був чи не єдиний випадок гострої реакції владних інститутів ЗУНР на газетну критику.

Окрему групу друкованих періодичних та неперіодичних видань складала військова преса Української галицької армії (УГА). На той час

військова журналістика стала фактичним продовженням традицій стрілецької преси Українських січових стрільців. У структурі Державного секретаріату військових справ її функціонуванням опікувалася Пресова квартира. Її очолив Іван Герасимович. Крім організаційного був створений і видавничий відділ, що забезпечували видання армійських газет.

Флагманом військової журналістики вважалася газета «Стрілець», перший номер якої вийшов 1 січня 1919 року у Тернополі за редакцією Василя Пачовського. Її ідеологічне призначення – “часопис для українського війська”, визначило характер як редакційної політики та публікацій, так і специфіку випуску наступних номерів. Редакція не мала постійного місця і по суті пересувалася разом із військом, ділячи з ним і радість військових перемог і гіркоту поразок. Місцями видання чергових випусків «Стрільця» (всього на території ЗУНР їх вийшло 47 номерів), стали Станіславів, Стрий, Борщів, Кам’янець-Подільський. Із переїздом на Наддніпрянщину видання змінило назву на «Український стрілець», а пізніше, у 1920 році, із переходом частини галицьких вояків до складу Червоної Української Галицької Армії (ЧУГА) отримало нову достатньо символічну назву «Перелом». Там же у Балті появився ще один часопис ЧУГА «Стрілецька Вістка».

Із листопада 1918 р. почав видаватися часопис «Золочівське Слово» – видання окружної військової команди у Золочеві. Його редакторами були Михайло Біляч, згодом Микола Голубець, всього вийшло 49 номерів.

У Коломиї взимку 1918-1919 рр. виходили часопис для українських вояків «У.С.С.» за редакцією Андрія Баб’юка (псевдонім Мирослава Ірчан) та інформаційний щоденник коломийської філії Інформаційного бюро Директорії УНР «Новини». Із середини березня 1919 р. в м. Кам’янка-Струмилова за ініціативи Володимира Старосольського видавалася газета І-го Галицького корпусу УГА «Козацький голос», до часу переходу через Збруч вийшло 24 номери. Цей та інші часописи не лише друкували офіційні розпорядження, накази командування, але й матеріали високого патріотичного та громадянського звучання. Окрім військових часописів із інформаційно-розпорядчим напрямом редакційної політики видавалися і польові сатиричні листки, газети та журнали, що не мали періодичності, однак залишали

помітний слід в серцях та настроях стрільців своїми неординарними жартівливими та сатиричними матеріалами. Серед них варто назвати польовий сатиричний журнал 1-ї бригади УСС «Бомба», що вийшов на Великдень 1919 р., а також два номери журналу гумору і сатири «Самохотник» за редакцією Михайла Утрина-Безгрішного, Антіна Лотоцького, та ілюстраціями Осипа Курилаа і Лева Лепкого. Після переходу УГА через Збруч журнал змінив назву на «Републіканський сам охотник».

У часи перебування галичан в ЧУГА у 1920 році було видано кілька номерів газети «Червоний стрілець» і «Червоний У.С.С.». Для тих галицьких військовиків, які попали в польський полон, були інтерновані і знаходилися у відповідних таборах для утримання колишніх військовиків у Німецькому Яблонному у 1920-21 роках видалися двотижневик «Український Стрілець», та ілюстрований двотижневик «Український скиталець».

Перебуваючи на Великій Україні Пресова квартира була реорганізована новим керівником Осипом Левицьким і поділена на сім відділів. Частина з них продовжила організацію інформаційно-пропагандистської діяльності. Організаційний відділ (керівник Іван Онищук) здійснював загальне керівництво ідеологічною і культурно-освітньою роботою, стежив за розподілом преси в підрозділах і для місцевого населення. Видавничий відповідав за часописи УГА, брошури з історії, географії України, випуск листівок, контролював їх вихід у світ; підготував власний календар на 1920 р. під назвою «Український прапор». Історичний відділ (керівник Микола Федюшка (Євшан), організовував публікації з історичної тематики в армійських газетах, відзначення пам'ятних історичних подій. З червня 1919 р. відділ збирав матеріали і документи з історії армії, а також проводив пропаганду через періодичну пресу героїчних традицій українського народу. Інформаційний відділ (керівник Семен Ткачівський), прослуховував радіопередачі й реферував часописи, збирав відомості про події в Україні та світі, відповідав за інформування галицьких вояків, донесення до нього інформаційних і документальних звернень вищого військового керівництва. Бібліотечний відділ (керівник Петро Івасевич) здійснював бібліотечне обслуговування вояків. Театральний відділ (керівник Петро Артимович) – опікувався фронтовим театром Новим Львівським театром з трупкою Катерини Рубчак а також аматор-

ськими театральними групами и у військах. Відділ освіти організував поглиблення освіти вояків, зміцнював його патріотичний дух [8, с. 328–329].

Отже, інформаційно-пропагандистське забезпечення в ЗУНР мало свої структури, визначених осіб, інформаційні пресові видання. Останні відігравали важливу місію в донесення відомостей до мас. Позиція більшості українських пресових видань була в основному лояльною до влади, що не в останню чергу обумовлювалося складною ситуацією як в середині держави, так і на українсько-польському фронті. Наявність нехай недосконалих, але діючих газет було важливим ресурсом інформаційної політики уряду стосовно своїх громадян. Зрозуміло, що в умовах військового протистояння, економічної та соціальної розрухи видання української преси мало спорадичний, нерегулярний характер. Однак, за свідченнями багатьох очевидців та учасників тих подій, газетне слово за своєю сутністю часто було рівнозначним прийняттю відповідальних політичних чи військових рішень, мало вагомий фактор впливу як на громадянство ЗУНР, так і на представників владних структур. Українська преса доби ЗУНР стала важливим чинником інформаційного й агітаційного впливів, продемонструвала громадянську зрілість українського владного проводу та самого суспільства означувати та обговорювати найважливіші суспільні проблеми.

Список використаних джерел

1. Бачинський В. Преса в ЗУНР в 1918–19 рр. *Українська Галицька Армія : матеріали до історії*. Вінніпег : Видавництво Дмитра Микитюка, 1976. Т. 5. С. 126–141.
2. Галушко М. Українські часописи Станіслава. 1979–1944. Львів, 2001. 302 с.
3. Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939). Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2001. 361 с.
4. Горевалов С. І. Українське військо то його преса на завершальному етапі визвольних змагань (1919–1920 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики* / за ред. М. М. Романюка Львів, 1998. Вип. V. С. 199–207.
5. Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923: Ілюстрована історія. Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. С. 459–469.
6. К. І. [Кревецький Іван]. Українська преса Західної України. *Републіка*. 1919. Ч. 1. 2 лютого.
7. Кобута Л. П. Пресові видання ЗУНР: специфіка функціонування та ідеологія змістового наповнення. *Україна: культурна спадщина, національна сві-*

- домість, державність* / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 2009. Вип. 18. С. 644–651.
8. Левицький О. Пропаганда й преса. *Українська Галицька Армія : матеріали до історії*. Вінніпег : Вид-во Дмитра Микитюка, 1958. Т. 1. С. 325–333.
 9. Місило Є. Бібліографія української преси в Польщі (1918–39) і Західно-Українській Народній Республіці (1918–1919). Довідник. Едмонтон, 1991. С. 193–201.
 10. Понурий М. Що робити з цивілізацією? *Нове Життя*. 1919. 11 квітня
 11. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї. 1865–1994. Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 1996. 238 с.

*Олександр Кравчук,
м. Вінниця*

Чехословацький напрямок зовнішньої політики Західноукраїнської народної республіки

Встановлення дипломатичних відносин з країнами-наступниками Австро-Угорської монархії належало до пріоритетних завдань Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР), що після проголошення фактично опинилася у міжнародній ізоляції [29, с. 115]. У зв'язку з цим, політики ЗУНР розраховували на підтримку визнаної Антантою Чехословацькою республікою (ЧСР) – новоствореної слов'янської держави, вважаючи її для себе «своєрідним вікном у Європу» [29, с. 118]. Стосунки із нею вважались одними із найважливіших. Окремі аспекти зазначеного питання розкрито низкою авторів (О. Бетлій [2], С. Віднянський [3], М. Вітенко і В. Дибенко [4], Л. Гарбульова [48], О. Добржанський [7], О. Карпенко [13], Н. Литвин [18], М. Нагорняк [22; 23], М. Кірсенко [14], О. Кравчук [15], М. Павленко [25–26], О. Павлишин [27], О. Павлюк [28–30], В. Соловійова [36–37], О. Спицька [38] та інші). Водночас, видання збірника документів і матеріалів з історії ЗУНР [12], кореспонденцій її політиків до Т.Г. Масарика [41; 51] тощо, створює вагоме джерельне підґрунтя для подальших досліджень. Відносини ЗУНР і ЧСР охоплюють 1918–1923 рр. Метою статті є розкриття особливостей їх першого етапу – наприкінці 1918 – у першій половині 1919 рр.

Становлення ЧСР і ЗУНР розпочалося майже одночасно і було пришвидшено військовою поразкою Австро-Угорщини. Т.Г. Масарик про проголошення як Чехословаччини, так і ЗУНР дізнався у США. Стосовно подій у Західній Україні він був приємно здивований і заявив: «а я й не думав, що вони на те спроможуться» [33].

Т.Г. Масарик сприймав українське питання, як і інші, крізь призму геополітичних інтересів Чехословаччини. Побоюючись загрози пангерманізму, він вважав що противагою йому може бути демократична федеративна російська держава, до якої входитиме і Україна (включно з її західною частиною), зберігаючи при цьому свою національно-культурну ідентичність [26, с. 7]. Президент Чехословаччини виважено ставився до українського питання, «вмів – і це у високій

мірі – розрізнити між своїм особистим переконанням та правом щодо особистого переконання інших. Це досить рідкісна чеснота, яку можна зрозуміти тільки у зв'язку з цілим поглядом Масарика на світ», зауважував В. Янів [10, с. 70]. Б. Єржабкова із цього приводу наголосила: «Сам факт, що Масарик ніколи не приєднувався до негативного ставлення росіян до українців мало великий вплив на відношення чехів до українців» [10, с. 70].

12 листопада 1918 р. на засіданні Ради державних секретарів у Львові розглядалося питання про призначення дипломатичних представників до шести держав, зокрема, до ЧСР [12, т. 1, с. 428]. 25 листопада 1918 р. газета «*Národní listy*» повідомила про звернення галичан до уряду ЧСР про відкриття у Празі посольства [4, с. 54]. 13 грудня 1918 р. головою місії ЗУНР у Празі призначено С. Смаль-Стоцького. Він, як і інші представники ЗУНР у ЧСР, до світової війни був колегою Т.Г. Масарика у парламенті Ціслейтанії. Представник ЗУНР зустрів недоброзичливе ставлення голови уряду ЧСР К. Крамаржа. Натомість Т.Г. Масарик, у якого С. Смаль-Стоцький був на аудієнції 2 січня 1919 р., поставився до бажання ЗУНР «мати своє представництво в Празі ... дуже прихильно...» [12, т. 5, кн. 2, с. 102]. Між ЧСР і ЗУНР були встановлені відносини де-факто, адже юридичне визнання ЗУНР Прага пов'язувала із відповідним кроком держав Антанти.

Одним із аспектів чехословацько-українських відносин було перебування у командному складі Українській Галицькій армії певної кількості чехів, зокрема, А. Віметала, К. Долежала, В. Лобковіца, Р. Тінкла. Як зауважив Є. Топінка, «до УГА вони вступали добровільно. Цьому, безперечно, сприяло і те, що між новоутвореними Польщею і Чехословаччиною виникли територіальні непорозуміння, які в січні 1919 р. призвели до збройного конфлікту. Особливо велике значення для УГА мала праця офіцерів-чехів з організації роботи штабів різних рівнів, де найбільш гостро відчувався брак фахівців-українців. Були чехи і серед командирів армійських груп, корпусів, бригад та полків УГА» [42, с. 60–63].

Важливе місце у відносинах ЗУНР і ЧСР займало питання державної приналежності Закарпаття. Т. Г. Масарик, усвідомлюючи можливість через нього проблем у відносинах із західноукраїнською державою, ще 28 жовтня 1918 р. у телеграмі Е. Бенешу відзначав:

«Справа потребує тактичного підходу, щоб не викликати ворожих дій українців Галичини» [32, с. 37]. Як певна підстава розглядалася згода русинських емігрантів із Закарпаття у США на чолі із Г. Жатковичем. Прага претендувала на приєднання краю з геополітичних розрахунків – забезпечення зв'язку з потенційно союзною Румунією і не допущення сусідства Польщі й Угорщини.

У листопаді 1918 р. парламент ЗУНР проголосив включення Закарпаття до складу своєї держави.

31 грудня 1918 р. Державний секретаріат ЗУНР направив до Праги військового представника І. Винничука із завданням прозондувати ставлення лідерів ЧСР до можливого зайняття «угро-руських земель українським військом». Т.Г. Масарик заявив, що така акція викликала б «для українців зовсім некористне вражіння тут в Празі, а можливо і у Антанти» і підкреслив, що саме від останньої залежить остаточне рішення [30, с. 70]. Посилаючись на уповноваження країн Антанти, вранці 12 січня 1919 р. війська Чехословаччини вступили до Ужгорода. Того ж дня на засіданні уряду ЗУНР було вирішено відправити ноту ЧСР з повідомленням, «що ми не хочемо переступати границі етнографічні, а Комісія означить» [12, т. 2, с. 58]. 14 січня 1919 р. Т.Г. Масарик зробив запис про телеграму з «Тернополя від Н.[ародної] Ради про окупацію Уг.[орських] русинів». У ній зауважувалася альтернатива: ЧСР або ЗУНР [41, с. 13]. 17 січня 1919 р. президент Української національної ради Є. Петрушевич повідомив ЧСР, що українські війська займуть Закарпаття [21, с. 3]. Не всі західноукраїнські політики погоджувалися із цим. Так, М. Алиськевич вважав, що «навіть мирне прилучення угорської України до нашого державного ембріона було тоді передчасне і непожадане із-за тягарів, які треба було двигати, маючи під собою згадану область. Тих кілька соток населення угорської України, здебільша мешканців високих гір, бідних і голодних, требаби було зараз з першим днем прохарчувати і слати їм вагоново хліб, якого тоді у нас треба було зі свічкою шукати. По хлібі треба було щойно слати інструкторів, які село за селом ширили би національне і культурне освідомлення та українську державну орієнтацію, закладали школи, товариства і т. д., а це все вимагало чимало часу, сил і гроша, яких не збувало у нас, а недоставало. У додатку повища праця не була би легкою, бо т. зв. «Руснаки» були

коли не р[']яними мадяронами, то щонайменше сильною русофільською запорою» [1, с. 12].

І. Молещій згадував, що 17 січня 1919 р. до Ужгороду приїхала українська делегація, у складі якої був Т. Рожанківський. Відбулися переговори з очільником підрозділів ЧСР у місті «в справі границь, привязних господарських зносин і транзиту. Щоб прискіпити розв'язку цих питань, поїхала делегація до Праги» [21, с. 6]. За відомостями В. Яшана, переговорники «погодилися, що ріка Уж буде демаркаційною лінією між обома осадними силами, при чому чехи мали зайняти Закарпаття на захід, а українці на схід від Ужу. Чеські сили були слабкі і чехи були вдоволені прибуттям українського війська, принайменше в тому критичному часі» [47, с. 97].

Зауважимо, що західноукраїнські війська були витіснені угорськими та румунськими підрозділами. Натомість чехословацька армія у січні-лютому 1919 р. більш успішно почала встановлювати свій контроль над Закарпаттям [30, с. 70]. Зрештою, дипломати УНР, а згодом і ЗОУНР погодилися, що питання Закарпаття розв'яже Паризька мирна конференція [28, с. 347, 363].

25 січня 1919 р. ЧСР запропонувала ЗУНР надіслати представника для укладення торговельної угоди [34, с. 220]. У лютому 1919 р. до Станіславова – тимчасової столиці ЗУНР, прибула чехословацька місія на чолі з консулом Д. Поллаком [23, с. 279; 8, с. 447].

На початку 1919 рр. у Празі не було створено дипломатичного представництва ЗУНР. Після підписання Акту злуки між УНР і ЗУНР, у столиці ЧСР діяла загальноукраїнська Надзвичайна дипломатична місія УНР на чолі з М. Славінським [36, с. 337]. У її складі почали працювати західноукраїнські представники – А. Вітошинський, С. Смаль-Стоцький, військовий аташе у 1919–1920 рр. Т. Рожанківський [17].

Відзначимо, що С. Смаль-Стоцький у листі до Т. Г. Масарика 20 березня 1919 р. одним із перших поставив питання зближення України та Чехословаччини у формі федерації [48, с. 107]. Про цей проект він також згадував у своїй брошурі «Перспективи справжньої взаємності Чехословаччини і України», завершених 31 березня 1919 р. [53, с. 27].

Наприкінці лютого 1919 р. до Праги прибув спеціально уповноважений посол УНР Л. Цегельський, також знайомий з Т. Г. Масариком як депутат парламенту Ціслейтанії. На аудієнції у Т. Г. Масарика

разом з Л. Цегельським був М. Славінський. Одним із питань, що обговорювалися, була ідея слов'янської федерації. Про ставлення до неї Т.Г. Масарика, Л. Цегельський не згадував. Президент ЧСР торкнувся питання державної приналежності Закарпаття і «...заявив щодо угорської України – щоби ми, Українці, зайняли її, але не займете Ви, займемо ми. Запевнив про симпатії Чехів до Українців», зауважувалося у протоколі засідання уряду ЗОУНР [12, т. 2, 88].

Також Л. Цегельський спробував за допомогою чехословацького президента здобути підтримку Антанти у конфлікті ЗОУНР і Польщі. Він «просив, щоб Масарик звернув увагу Антанти на розв'язку польсько-українську, бо абсорбуючи нас, ослаблює протибольшевицький фронт...» [12, т. 2, с. 88].

На переконання Л. Цегельського, «Думкою Масарика і Бенеша, а тим самим і чеської держави є конечність сотворення української самостійної держави». Також політик констатував, що президент ЧСР «Накінець згодив ся, щоб українцям дати муніцію» [12, т. 2, с. 88].

Можливу чехословацько-українську співпрацю у військовій сфері більш конкретно Л. Цегельський обговорив з міністром оборони ЧСР В. Клофачем. У звіті уряду ЗОУНР Л. Цегельський зауважив: «Можна у них купити 40.000 російських набоїв гарматних. Гармати і машинові кріси (кулемети. – *О. К.*) могли-би бути готові щойно за 5 місяців...» [12, т. 2, с. 88]. Про суть переговорів з чехословацькими політиками у торговельних справах Л. Цегельський відзначив наступне: «Чехи жадали звороту цистерн. При товарообміні домагаються чехи передовсім збіжа, омасти (хліб, жири. – *О. К.*), а щойно втретє – нафти. В справах вугля обіцяло нам міністерство робіт публичних 600 вагонів вугля. – Чехи могли-би дати мануфактуру – черевиків, мундирів» [12, т. 2, с. 88].

11 квітня 1919 р. ЧСР і ЗОУНР уклали торговельну угоду. Згідно з нею Чехословаччина мала отримати 9 тис. цистерн бориславської нафти в обмін на промислові товари і зброю, поставки вугілля (1500 тон щодня), коксу, цукру [3, с. 49; 30, с. 70]. Делегацію ЗОУНР очолював С. Вітик. Як згадував член делегації В. Дутка, «при переговорах робив нам великі труднощі міністр фінансів [А.] Рашін, одначе вкінці уступив на нашу користь, бо потребував ропи (нафти – *О. К.*), а рафінерія в Пардубіцах стояла безчинна. Нам ішло головно про доставу вугілля, якого у нас зовсім не було...» [9, с. 172], а без нього

ЗОУНР «загрожував застій у залізничному русі» [9, с. 173]. Також уряд ЗОУНР мав отримувати зброю, тканини, сільськогосподарські машини, цукор взамін на нафту [14, с. 256; 42]. Договір ЗОУНР ратифікувала 9 травня 1919 р., але реалізували частково, поставивши державі чехів і словаків тільки 40 цистерн нафти [12, т. 2, с. 111; 2, с. 124, 127]. Причиною цього став наступ польської армії проти ЗУНР.

У конфлікті польської та української держав Прага проголосила нейтралітет [12, т. 5, кн. 1, с. 177–179]. Втім, західноукраїнські політики розраховували на підтримку ЧСР. 19 травня 1919 р. Прага повідомила Е. Бенеша про прохання ЗУНР допомогти зброєю і набоями [14, с. 260]. Відомо, що 21 травня 1919 р. на нараді у президента США В. Вільсона, присвяченій обговоренню питання польсько-українського перемир'я, згадувалося, що уряд ЗУНР «просив підтримки чеських військ у районі Борислава ...» [12, т. 5, кн. 1, с. 419].

На засіданні уряд ЗОУНР 19 й 21 травня 1919 р. розглядалося питання утворення федерації з ЧСР і відведення на її територію частин УГА [12, т. 2, с. 119, 121]. Також було вирішено просити згоди уряду ЧСР на перебування уряду ЗОУНР у Мукачеві [12, т. 4, с. 313].

У цей час в Чехословаччині з'явилися перші західноукраїнські військові емігранти. Йдеться про підрозділи УГА – «Гірську бригаду» отамана В. Черського та частини груп «Старий Самбір», «Глибока», «Круксничі», які потрапили на підконтрольне Празі Закарпаття у травні 1919 р., відступаючи під тиском польської армії [26, с. 10].

За свідченням Л. Матковського, «Чехи хотіли наші частини, які перейшли Карпати, відіслати з поворотом нам в поміч, але на протест французького командуючого в Ужгороді мусіли їх розоружити ...» [12, т. 4, с. 605]. Роззброєння відбувалося поблизу Мукачева. Майно частин (техніка, гармати, обози) вартістю у декілька десятків мільйонів марок, перебрало Міністерство національної оборони ЧСР [25, с. 185]. У документах з історії ЗУНР міститься згадка про майно УГА в Ужгороді було таке – 1,8 тис. коней, 200 голів великої рогатої худоби, 48 гармат, приблизно 100 кулеметів, 300–400 залізничних вагонів, кілька паровозів [12, т. 4, с. 606]. За відомостями М. Кірсенка, 20–21 травня 1919 р. чехи змогли вивести 213 вагонів вантажу зі станції Ужок на лінії Турка-Сянки за допомогою 28 залізничників-українців [14, с. 260].

30 травня 1919 р. у Париж відправлено листа за підписом голови уряду ЗОУНР С. Голубовича. У листі уряд ЗУНР виносив на розгляд

Найвищої Ради план розташування у Східній Галичині й на Буковині контингенту військ Антанти. У випадку неможливості цього, уряд просив, щоб ЧСР було надано мандат від імені Антанти «на заняття території аж до остаточного вирішення мирною конференцією справи кордону між Польщею і Західною Україною» [29, с. 120]. Розглядаючи зазначений документ, М. Стахів зауважував: «концепція обсадження спірних областей Західної України між нею і Польщею чехословацьким військом була новим політичним моментом. Проте, ця концепція спізнена і нерозвинена. Вона не могла бути на часі тоді, коли сама Чехо-Словаччина потребувала військ для оборони перед мадярським большевизмом... Ця концепція в ноті нерозвинена, бо говорить тільки про саму часову окупацію. Нема сумніву, що в тім часі Масарик і Бенеш були дуже стурбовані евентуальністю зайняття Східної Галичини Польщею, бо це відрізувало Чехо-Словаччину від безпосереднього зв'язку зі східними ринками в Україні. Якби на початку 1919 року Державний Секретаріят був висунув концепцію конфедерації з Чехо-Словаччиною, то вона була б знайшла сильне підтримання Праги і мала б шанси успіху на Міровій Конференції...» [39, с. 147]. Прикметно, що 2 червня 1919 р. Т.Г. Масарик писав Е. Бенешу: «Галицькі українці своїм проектом, щоб окупували Східну Галичину, допомогли нам в очах світу...» [49, с. 149]. Концепцію відновлення польської державності «від моря до моря» президент не підтримував. 5 червня 1919 р. він писав: «Відновлення історичної Польщі – є відновлення всіх помилок старої Польщі і зародок занепаду» [49, с. 151–152].

Для врегулювання різних питань у другій половині травня – на початку червня 1919 р. у Прагу прибуло декілька українських дипломатичних представників, зокрема, М. Здерковський, С. Баран і Т. Рожанковський [19], Т. Окуневський, державний секретар ЗУНР О. Бурчинський [30, с. 72]. Але вони не досягли всіх поставлених цілей.

М. Грушевський так згадував про тогочасні події: «До Праги один за другим летіли висланці галицького уряду з порученням за яку-будь ціну добитись помочі від чехів як єдиного порятунку в безвихідній позиції. Чехії пропоновано яку-будь конвенцію, унію, федерацію – яку-небудь форму, під котрою вона могла б підтримати Галичину против тяжкого ворога, що грозив її задавити, а чехів відтяти від безпосереднього стику з східнослов'янським світом. Чехи

розуміли всю вагу сього стику з «руском» для себе, здригались перед гадкою його втратити, – але мусили незмінно відповідати, що нема на се волі Антанти: вона не бажає собі якої-небудь федерації Чехо-Словаччини з східнослов'янськими землями. Радили їхати до Парижа, там сю справу підняти і побачити, як вона буде прийнята» [5, с. 115].

Розв'язати питання щодо підрозділів УГА було доручено Т. Окуневському [30, с. 72]. Т.Г. Масарик погодився допомогти інтернованим [2, с. 135] і спрямував Т. Окуневського до міністра оборони В. Клофача і голови французької військової місії в ЧСР генерала М. Пелле. Вони заявили, що «засадничо не мають нічого проти такого союзу України з Чехією, але справи в Празі вирішити не можна, а треба їхати в Париж і одержати згоду на це антанти» [38, с. 253]. «Генерал Пел[л]е згодився одступити для наших військ табор в Габльонц, де вони одпочали би і при приверненні дисципліни могли би вийти на фронт. Одначе умовою ставив він боротьбу нашого війська на чешському фронті проти мадярських більшовиків» [38, с. 253].

Окремі підрозділи УГА, разом зі збройними силами ЧСР, допомогли зупинити наступ військ Угорської радянської республіки із втратами приблизно 350 вбитих і поранених у боях під Кошицями та під Новим Местом [24, с. 54–55]. З цього приводу існують різні думки. Наведені відомості повідомляють І. Сигерич [35, с. 9], О. Залеський [11, с. 43], М. Терлецький [40, с. 582], заперечували І. Гурко [6], С. Куропась [16]. За відомостями А. Штефана, артилерія Гірської Бригади УГА зруйнувала залізничні рейки під Новим Местом (Шаторайо-Уйгелі), а її участь а боях була «строгою таємницею, про що інші вояки не знали» [46]. Чехословацький історик М. Разек зазначав, що війська ЧСР у боях проти угорців використовували зброю і коней УГА [52, с. 67]. Прикметно, що у червні 1929 р. Т.Г. Масарик надав 1 тис. крон Українському комітету у ЧСР для упорядкування й утримання пам'ятників і могил полеглих воїнів української армії в Чехословаччині [41, с. 291]. Питання можливої участі підрозділів УГА у воєнних діях проти частин Угорської Радянської Республіки потребує подальшого дослідження.

Згодом формування УГА, які потрапили до Чехословаччини, були зосереджені у м. Німецьке Яблонне. Їх загальна чисельність влітку 1920 р. сягала 11 тис. осіб [12, т. 5, кн. 2, с. 110]. Вояками, які згодом у складі робочих сотень (приблизно 1 тис. осіб) перебували на

Закарпатті, опікувався полковник Г. Стефанів, у 1920–1923 рр. – консул ЗУНР в Ужгороді [19, с. 844]. Д. Дорошенко також згадував про українську військову місію у Кошицях, яка «опікувалась збігцями з полону й поворотцями» [8, с. 518].

Між західноукраїнськими політиками і членами Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Празі існували певні непорозуміння. Про це згадував С. Смаль-Стоцький: «Коли ж 3-го червня держ. секр. Бурачинський зажадав від Славінського, щоби ми оба, Славінський і я, вели дипломатичну працю в повнім порозумінню, тоді Славінський рішучо тому спротивився, кажучи, що йому зо мною не по дорозі. Від того часу я перестав ходити до місії, як доси правильно робив, а від Бурачинського дістав я поручення, вести дальше працю, якою я доси займався, працю пропаганди укр. ідеї між Чехами і розбудження інтересу серед чеського громадянства і у урядових осіб для української державности» [12, т. 5, кн. 2, с. 103].

Відзначимо, що С. Смаль-Стоцький взяв активну участь у видання серії книг «Пізнаймо Україну», розпочатою 27 лютого 1919 р. працівниками місії УНР у Празі. Другим випуском серії у березні 1919 р. стала брошура С. Смаль-Стоцького «Львів – серце Західної України», також перекладену французькою мовою. «В цій праці, на підставі історичних та статистико-етнографічних даних автор доводить, що Львів завжди був дійсним серцем Західної України, а всі забаганки Поляків – лише наслідок їхніх безпідставних імперіялістичних змагань. Інформуючи про це широкий світ, проф. Смаль-Стоцький апелює до Європейської громадської й політичної думки, щоб вона дала одсіч безсовісним претензіям Поляків» [44, арк. 3–19]. Він очолив створений 19 серпня 1919 р. Український клуб у Празі [37, с. 64]. Ця інституція організовувала культурно-просвітницькі заходи, інформувала чеську громадськість про українську культуру, розпочала допомогу емігрантам [36, с. 337].

Активна діяльність С. Смаль-Стоцького викликала незадоволення К. Крамаржа. У листі до Т.Г. Масарика 11 вересня 1919 р. він писав, що «українську агітацію з Праги вислав би» [50, с. 414]. Втім, президент ЧСР толерантно ставився до українських політиків. Не випадково, до Т.Г. Масарика у липні 1919 р. із Відня звернулися представники ЗОУНР, серед яких був І. Горбачевський, з проханням про політичну підтримку: «Нижчепідписаний голова засідання депутатів

Західноукраїнської Республіки, що відбулося 13 липня 1919 р., має честь у цьому листі передати протест і доповіді вищезгаданих зборів проти насильницької окупації Східної Галичини польською армією, а також проти жорстокого гніту та варварського позбавлення української нації всіх прав її споконвічним ворогом...» [51, с. 64–65]. Прикметно, що у той час у Відні деякі українські політики висловили ідею створити «Український Культурний інститут» у Празі [8, с. 467]. За відомостями м. Нагорняка, із липня 1919 р. розроблялися плани «Західнославії» – державного об'єднання Чехословаччини та ЗУНР [22, с. 533].

Загалом, власне саме через війни Польщі та більшовицької Росії проти української національної державності, ускладнювався повноцінний розвиток міждержавних відносин ЧСР і ЗУНР, починаючи з другої половини 1919 р. Директорія УНР на чолі з С. Петлюрою взяла курс на подальше відстоювання державності у союзі з Польщею. Натомість західноукраїнські політики в еміграції віддали перевагу пропаганді ідеї незалежної нейтральної Галицької республіки під протекторатом Ліги Націй. Із 1 вересня 1920 р. С. Смаль-Стоцький очолив представництво еміграційного уряду ЗУНР у Празі [45, арк. 1–2 зв.]. На цій посаді дипломат перебував до 9 вересня 1921 р. [7, с. 156].

Список використаних джерел

1. Алиськевич М. Переговори з Мадярами в 1918 р. *Літопис Червоної калини*. 1931. Ч. 7–8. Липень–серпень. С. 5–13.
2. Бетлій О. Україна 1919–1923: пражський проект. *Європа. Журнал польського інституту міжнародних дел*. 2006. Т. 6. № 2 (19). С. 119–151.
3. Віднянський С. В. Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918–1989 рр.). *Український історичний журнал*. 1997. № 1. С. 43–61.
4. Вітенко М., Дебенко В. Західно-Українська Народна Республіка у чехословацькій періодиці (листопад 1918 – липень 1919 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2019. Спецвипуск. С. 47–69.
5. Грушевський М. Твори у 50 т. Т. 4. Кн. II. Серія суспільно-політичні твори (листопад 1918 р. – жовтень 1926 р.) / упоряд. С. Паньков. Львів : Світ, 2013. 576 с.
6. Гурко І. Було інакше, а не так. *Свобода*. 1970. Ч. 75. 29 квітня. С. 2, 3.
7. Добржанський О. С. Смаль-Стоцький – видатний учений, політик, громадський діяч. *Україна–Європа–Світ : Міжн. зб. наук. пр. Серія : Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2009. Вип. 3. С. 152–158.

8. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 pp.). Мюнхен : Українське Видавництво, 1969. 543 с.
9. Дутка В. Спомини з торговельної місії до Австрії, Чехословаччини і Угорщини в р. 1919. *Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1939 рік*. Львів : Слово, 1938. С. 169–173.
10. Єржабкова, Б. Т. Г. Масарик та початок діяльності Українського Вільного Університету у Празі. *Визвольний шлях*. 2002. Книга 4 (649). Квітень. С. 60–70.
11. Залеський О. Українська бригада в Німецькім Ябліннім у ЧСР. *Вісті комбатанта*. 1971. № 1. С. 38–51.
12. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали : у 5 т., 8-ми кн. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. Т. 1. 584 с.; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. Т. 2. 712 с.; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. Т. 4. 886 с.; Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2009. Т. 5. Кн. 1. 944 с.; Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. Т. 5. Кн. 2. 948 с.
13. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авторського колективу й відп. ред. Олександр Карпенко. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. 628 с.
14. Кірсенко М. В. Кірсенко М. В. Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918–1920 років. *Політико-дипломатична історія з доби становлення Чехословацької республіки*. Київ, 1997. 335 с.
15. Кравчук О. Т. Г. Масарик і українське питання у документах представництва Західноукраїнської Народної Республіки у Празі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія*. Вінниця, 2020. Вип. 34. С. 92–99.
16. Куропась С. Як то було в Шаторал-Уйгелі? *Свобода*. 1969. Ч. 239. 31 грудня. С. 2.
17. Лазарович М. Рожанковський Теодор Лонгинович. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя Західно-Української Народної Республіки*. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020. Т. 3. С. 340.
18. Литвин Н. М. Взаємини еміграційного уряду ЗУНР із країнами Центрально-Східної Європи. *Гілея. Науковий вісник* : зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 61 (№ 6). С. 620–625.
19. Маркус В. Міжвоєнна українська еміграція Чехословаччини на Закарпатті. *Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов*, Прага, 14–15 августа 1995 г. : сборник докладов. Прага, 1995. С. 843–854.
20. Місія до Чехо-Словаччини. *Республіка*. 1919. Ч. 90. 21 мая. С. 2.
21. Молещій І. Моя виправа на Закарпаття. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 4. Квітень. С. 3–6. С. 3.

22. Нагорняк М. Масарик Томаш-Гарріг. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя Західно-Української Народної Республіки*. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019. Т. 2. С. 532–535.
23. Нагорняк М. М. Українське питання в зовнішньополітичній доктрині Т. Г. Масарика. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6. С. 277–281.
24. Наріжний С. Українська еміграція. *Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами*. Прага : Knihtisk, 1942. Ч. 1. 336 с.
25. Павленко М. Ставлення чехословацької влади до інтернованих частин Української Галицької Армії. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1999. Вип. 50. С. 185–192.
26. Павленко М. Українська Галицька Армія в умовах інтернування на теренах Чехословаччини 1920–1923 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 92 с.
27. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів : Манускрипт-Львів, 2013. 400 с.
28. Павлюк О. В. Дипломатія незалежних українських урядів (1917–1920). *Нарис з історії дипломатії України*. Київ : Вид. дім «Альтернативи», 2001. С. 314–396.
29. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР. *Київська старовина*. 1997. № 3/4. С. 114–138.
30. Павлюк О. Українсько-чехословацька конфедерація? (З історії взаємин УНР і ЧСР у 1917–1921 рр.). *Київська старовина*. 1999. № 1 (325). С. 65–77.
31. Пилипчук Р. В. Вітошинський А. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2005. Т. 4. С. 636.
32. Поп І. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т. Г. Масарика з Е. Бенешем під час Паризької мирної конференції. *Карпатський край*. 1994. Липень–грудень. № 7–12 (106). Річник 4-й. С. 37–39.
33. Професор Масарик і українська політика. *Українська громада*. Нью Йорк, 1925. Ч. 34. 7 березня. С. 5.
34. Рутар В. Є. Діяльність керівництва ЗУНР по організації закордонних поставок військового майна для галицької армії. *Гуманітарний журнал*. 2011. № 3–4. С. 216–225.
35. Сигерич М. Наші вояки-скитальці. *Літопис Червоної Калини*. 1938. Ч. 3. Березень. С. 9–11.
36. Соловйова В. В. Особливості української дипломатії після проголошення злуки УНР і ЗУНР. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історична наука*. Кам'янець-Подільський, 2009. Т. 19. С. 328–339.
37. Соловйова В. В. Українська дипломатія у країнах Центральної Європи. 1917–1920 рр. : монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2004. 172 с.
38. Спицька О. Документи про участь об'єднаної делегації УНР та ЗУНР у Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. *Спеціальні історичні дисцип-*

- ліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр. Київ, 2017. Число 28. С. 229–288.
39. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон : З Друкарні Народної Волі, 1960. Т. V. 192 с.
40. Терлецький М. Табор інтернованих в Німецьким Ябліннім в Чехо-Словаччині. *Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії)*. Вінніпег : Вид-во «Канадійського Фармера», 1958. С. 582–588.
41. Томаш Масарик і українці. Архівні документи. Уклав та необхідні пояснення й переклади зробив Є. Топінка. Львів : Центр Європи, 2010. 440 с.
42. Топінка Є. Чехи у військових формуваннях Українських січових стрільців та Української Галицької армії. *Проблеми слов'янознавства*. 2002. Вип. 52. С. 59–64.
43. Торговельний договір з Чехо-Слов. республікою. *Республіка*. 1919. Ч. 82. 11 мая. С. 1.
44. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України). Ф. 3696. Оп. 2, Спр. 576.
45. ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 15.
46. Штефан А. Було ще інакше... *Свобода*. 1970. Ч. 90. 20 травня. С. 2.
47. Яшан В. Група «Сигот». Похід зеднань УГА на Закарпаття. *Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918–1919 роках. Матеріали до історії*. Вінніпег, 1966. С. 95–103.
48. Harbul'ová, L. T. G. Masaryk – ukrajinská otázka – ukrajinskí politickí představitelia (1917–1920). *T. G. Masaryk a Slované*. Praha : Historický ústav AV ČR, v. v. i. a Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2013. S. 101–110.
49. Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš 1918–1937. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2013. 484 s.
50. Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2005. 514 s.
51. Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Rusové a Ukrajinci. 2. svazek. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2016. 733 s.
52. Rázek M. Okupace Zakarpatské Ukrajiny československým vojskem na jaře 1919. *Historie a vojenství*. 1960. Číslo 1. S. 53–57.
53. Smal-Stockyi Š. Vyhlídky pravé vzájemnosti Československa a Ukrajiny. Kyjiv ; Praha : Nákladem ukrajinského vydavatelského družstva «Čas», 1919. 34 s.

*Андрій Міщук,
Мар'яна Міщук,
Юлія Кобець,
м. Івано-Франківськ*

Українська радикальна партія в національно-визвольних змаганнях 1918–1923 рр.

У суспільно-політичному житті Галичини першої чверті ХХ ст. провідну роль поряд із Українською національно-демократичною партією, Українською соціал-демократичною партією та Українською християнсько-суспільною партією відігравала Українська радикальна партія, яка мала глибоку історичну традицію. Радикальна партія базувалася на ідеях М. Драгоманова, І. Франка й М. Павлика, мала власну політичну програму та чітко розбудовану організаційну структуру.

Джерельною базою для написання даного дослідження є матеріали Української радикальної партії: політичні програми та коментарі до них, резолюції, постанови з'їздів та конференцій, ухвали і рішення нарад, зібрань; преса, мемуарна література. Партійні матеріали надають нам конкретні дані про організацію та програмові завдання партії. Аналіз цих матеріалів дає змогу охарактеризувати практичну діяльність радикалів та її реальні наслідки.

Перші спроби дослідження ролі УРП в історії західноукраїнських земель зазначеного періоду робилися ще в 20–30-х рр. ХХ століття, окремі з них здійснювали самі діячі партії. Найціннішими серед таких праць є, без сумнівно, мемуари голови радикальної партії І. Макуха та праці відомих партійних діячів М. Стахіва і К. Коберського, що дають нам певні уявлення про участь УРП в Українській революції та її роботу в умовах польського окупаційного періоду. Значний матеріал міститься і в західноукраїнській пресі досліджуваного періоду, адже друковані органи УРП «Народ», «Громадський Голос», «Живе слово», а також пресові органи інших політичних партій «Діло», «Нова Зоря» відображали основні етапи боротьби галицьких радикалів за незалежність України, публікували резолюції та постанови з'їздів. З-поміж сучасних дослідників політичної історії західноукраїнських земель варто виділити праці таких дослідників:

В. Великочий, О. Жерноклеєв, М. Кугутяк, М. Москалюк, І. Райківський... [3; 11–13].

Відтворити об'єктивну картину тогочасних подій не можливо без урахування ролі УРП, яка відіграла вагомий роль в суспільно-політичному житті західноукраїнського населення в період 1918–1923 рр. Виходячи з актуальності обраної теми та враховуючи недостатню вивченість проблеми, автор намагався проаналізувати теоретичні засади політичної програми радикальної партії, а також практичну діяльність членів УРП в напрямі її реалізації.

Наявність упорядкованої програми, відповідно до поглядів одного з активних діячів соціалістично-радикальної партії М. Стахіва, є тією ознакою, яка відрізняє розвинену політичну партію від примітивної [30, с. 18].

Політична програма охоплює всі сфери суспільного життя. Та її найвагомим напрямком є національно-державна політика. Державність, суверенітет та соборність, як основні постулати української національно-державницької ідеї, були включені й в програму УРП, ставши, поряд із вимогою соціального визволення, домінуючими засадами діяльності її членів упродовж усього періоду існування партії. Поняття «держава» радикали визначали наступним чином: «Найсильніша організація, яка в даній хвилі існує на даній території, та об'єднує населення для всесторонньої діяльності» [23, с. 4–5]. Члени УРП були твердо переконані в тому, що «держава є конечна для нашої нації», бо «повне свободне національне життя нашого народу можливе тільки у своїй незалежній державі» [7, с. 1–2]. Саме тому тільки в українській державі мала б громадськість бачити свій ідеал. Держава, за задумом радикалів, мала стати тією основою, де б мали змогу реалізувати природні, соціальні, матеріальні та духовні потреби члени українського суспільства.

У програмі УРП було скристалізовано велику філософію всеукраїнського відродження. Радикали першими відкрито назвали свою партію «українською», продемонструвавши, тим самим, своє прагнення до національного самовизначення українського народу.

По-справжньому конструктивна ідеологія членів партії відповідала тогочасним життєвим реаліям, опиралась на досягнення науки та була спрямована на досягнення господарської, національно-політичної та культурної свобод українського працюючого люду.

Партійні діячі цілеспрямовано працювали в напрямку їх реалізації програмових завдань. Виходячи з вище зазначеного, цілком зрозумілим та безсумнівним стає факт активної участі діячів партії у суспільних процесах, зумовлених розпадом Австро-Угорської імперії.

Визначальний вплив на діяльність радикалів, як зрештою й інших політичних сил, мала та загальна політична ситуація, що склалася на західноукраїнських землях в зазначений період. Проголошення незалежної польської держави викликало загрозу захоплення нею території Східної Галичини. За таких умов 18 жовтня 1918 р. Українська парламентська репрезентація скликала у Львові Українську Конституанту (Установчі збори), які проголосили себе УНРадою з повноваженнями парламенту, за чисельністю представництва радикали посідали тут друге місце [14, с. 194]. Відомі партійні лідери Л. Бачинський та К. Трильовський стали членами виконавчої делегації УНРади у Відні (уконституювалась 25 жовтня 1918 року). Заступником К. Левицького, голови Галицької делегації, було обрано І. Макуха [10, с. 1], а відомий галицький радикал Д. Вітовський, який очолював Центральний військовий комітет (далі – ЦВК) виступив організатором і керівником Листопадового зриву [34, с. 3]. Він організував військово-технічну сторону перевороту і ще до формального рішення УНРади, розіслав доручення до повітових комітетів найсильнішої тоді в Галичині національно-демократичної партії (будучи при цьому ідейно стійким радикалом) негайно, 1-го листопада перебрати владу в свої руки. Як бачимо, полковник Вітовський «розумів добре, що військо – це понадпартійна організація, бо воно репрезентує націю. Тому ніколи не діяв, ані не промовляв з партійного становища» [31, с. 32]. Неабияка відвага Команданта ЦВК проявилась і в рішучій заяві: «Якщо цієї ночі ми не візьмемо Львів, то завтра його візьмуть поляки!» [3, с. 29]. І вже о 7 годині ранку 1 листопада Д. Вітовський, як згадує К. Левицький, «зголосив мені, як тодішньому голові делегації УНРади у Львові, що наші війська зайняли вже Львів і обсадили всі державні установи без проливу крові і взагалі без жертв» [15, с. 136]. Крім того, полковник Вітовський одразу ж надіслав телеграму до Києва у якій заявив, що зайнятий українськими військами Львів посилає поклін Києву, столиці Соборної України.

Дмитро Вітовський, як стверджував С. Ріпецький, «блискуче виконав завдання» та «вповні виправдав високе довіря нашого політич-

ного проводу до його особи» [25, с. 28]. Однак, були допущені і помилки: Військовому Комітету не вдалося не допустити польського виступу та ліквідувати його в зародку, адже Д. Вітовський заявляв про те, що «ми перейняли владу не на те, щоб зачинати війну... Ми війни не хочемо. Нашим завданням є завести і держати лад» [4, с. 4].

Перехід влади до національно-державницьких сил відбувався організовано і діячі УРП активно включилися в цей процес. Зокрема, в місті Станіславі посаду комісара передано послові Л. Бачинському; І. Макуха було призначено повітовим комісаром Тлумаччини, а І. Блажкевич, згідно із волею організованих залуквян, від імені УНРади перебрала владу в Галичі.

З перемогою національно-демократичної революції і утворенням ЗУНР провідні політичні сили краю зосередили увагу, головним чином, на розбудові західноукраїнської державності, а організаційно-партійна діяльність, як зазначає М. Кугутяк, спочатку відійшла на другий план [13, с. 100].

Після утворення ЗУНР в редакційній статті «Народу» «Наші завдання на найблищу пору» було сформульовано проблеми, які вимагали негайного розв'язання: «Наші найважливіші завдання в теперішню хвилю це будівництво нашої держави та розв'язка земельного питання. Без нашої держави нема розв'язки земельного питання. На кожному місці в інтересі селянських мас мусимо обстоювати перед всім самостійність держави як перше услів'я нашого державного життя. Найкращим устроєм держави, що допускає селянські маси до голосу в правління державою, вважаємо республіканський устрій держави з виборним президентом республіки на чолі і парламентом... У розв'язці цих переважних завдань будемо шукати взірців в демократичнім устрою Заходу, а рішучо будемо поборювати більшовицькі взірці Росії, котрі руйнують основи теперішньої держави і демократизму» [20, с. 2].

Члени УРП ввійшли до Державного Секретаріату: Д. Вітовський (секретаріат військових справ) та І. Макуха (секретаріат громадських робіт), який у своїх спогадах відзначив, що радикали в цьому уряді «щодо консолідації в ім'я українського державного будівництва дали з себе все, що було можна дати» [17, с. 232].

13 листопада УНРада Тимчасовим Основним Законом визначила назву нової держави – Західно-Українська Народна Республіка, а Дер-

жавний секретар військових справ полковник Д. Вітовський оголосив указ про мобілізацію, усвідомлюючи, що важливою, якщо не основною гарантією суверенітету держави є наявність міцних збройних сил.

Ця думка знайшла своє підтвердження й на сторінках радикального часопису «Народ», де зазначалось: «Як у нас буде своя карна армія, то ми зможемо збудувати свою молоду державу та оборонити її на вні від ворогів і в нутрі від безпорядків та заколоту, що можуть знищити кожду, навіть найсильнішу державу» [9, с. 1]. Необхідність створення регулярної армії обумовлювалась ще й збройним конфліктом з Польщею. Від імені Державного секретаріату військових справ Д. Вітовський підписав текст присяги українського воїна.

У новоутвореній УГА панував дух української соборності, культивувався ідея з'єднання ЗУНР та УНР, прихильником якої виступав Д. Вітовський, адже він мріяв про створення єдиної армії (з ініціативи Д. Вітовського 3 грудня 1918 р. делегація ЗУНР підписала угоду про військовий союз із Українською Народною Республікою (далі – УНР) відповідно до якої із Наддніпрянщини одержано велику кількість зброї, амуніції, прибула група старшин і генералів, в їх числі зокрема М. Омелянович – Павленко).

Не менш важливе значення у державотворчих процесах досліджуваного періоду відіграв закон «Про адміністрацію ЗУНР» прийнятий 16 листопада 1918 р., відповідно до якого продовжувало діяти попереднє австрійське законодавство, при умові, що воно не суперечило інтересам і цілям держави. «Ця постанова була конечна, – писав М. Стахів, – якщо ЗУНР бажала бути державою з правлінням права. Видати нові закони у короткім часі було неможливо... муіли тимчасово залишатися старі...» [32, с. 115].

У ході національно-визвольної боротьби українського народу утверджується й сучасне розуміння терміну «соборність», пріоритетними складовими реалізації якого виступили: зростання національної самосвідомості, об'єднання українських етнічних територій, які були роз'єднані кордонами сусідніх держав. Активний партійний діяч М. Стахів був переконаний в тому, що ідею соборності українських земель підняли саме соціалісти-радикали, адже вони «перші в Галичині почали уживати в публичнім житті назви «русько-український», або просто «український», щоби таким чином підчеркнути лучність із

українським народом на Придніпрянщині, а окремішність від Московщини» [29, с. 17].

Вагомим досягненням політичних сил краю, у тому числі й УРП, стала участь в об'єднавчому процесі ЗУНР з Наддніпрянською Україною. 3 січня 1919 р. на першій сесії УНРади, предметом обговорення якої стала справа об'єднання ЗУНР та УНР, Л. Бачинський був обраний заступником президента Є. Петрушевича. Таким чином він, голова УРП, взяв на себе і свою партію співвідповідальність за діяльність органів влади. Л. Бачинський спільно з націонал-демократом С. Голубовичем, зважаючи на особливості розвитку західноукраїнських земель та Наддніпрянської України, на відміну від представника соціал-демократів С. Вітика (виступав за негайне проведення злуки без будь-яких обмежень), відстоювали думку про доцільність поступового об'єднання із застереженням адміністративно-територіальної автономії для західноукраїнських земель [12, с. 142]. Саме цей варіант було покладено в основу «Ухвали УНРади з дня 3 січня 1919 р. про злуку ЗУНР з УНР», що викликала велике всенародне піднесення. З цього приводу діяч УРП П. Шекерик-Доників згадував: «З усіх грудей вирвалося: «Нехай живе тільки одна УНР», поплив народний гімн «Вже воскресла Україна », заволоділо всіма велике захоплення. Щасливий був, хто бачив і пережив цей момент» [1, с. 60]. Спеціальним універсалом «Ухвалу» привітав й Державний секретар військових справ Д. Вітовський, зазначивши, що «після чотирьох із половиною років, муки, ридання й жалоби сповнилась народна воля, ...вчора упав кордон між українськими землями й від вчора ми всі вже громадяни Великої народної республіки. Ще хвиля кривавого зусилля – і слово станеться ділом!» [38, с. 3].

Представницьку делегацію, направлену до Києва для юридичного оформлення злуки УНР та ЗУНР, очолив Л. Бачинський (до її складу, окрім нього, увійшли й інші діячі радикальної партії: Д. Вітовський, В. Стефаник, П. Шекерик-Доників), який 22 січня 1919 р. на Софіївській площі під час урочистого проголошення злуки виголосив промову: «...Ми, український нарід, західно-українських земель, будучи одною кровю, одним серцем і одною думкою з усім народом УНРеспубліки, власною нашою волею хочемо і бажаємо обнови́ти національно-державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а до якої стреміли

наші великі гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західна Україна злучиться з Великою Україною в одно нероздільне тіло, соборну та суверенну державу...» [2, с. 2].

Наступного дня, на відкритті Трудового Конгресу Л. Бачинський звернувся до присутніх: «До вас прилучається край бідний, покривджений війною, що голод зазирає народові у вічі, але зате можу вас запевнити, що до Вас переходить таке селянство, яке буде великим скарбом для України. Нема такої ворожої сили, перед якою одступили б галицькі і буковинські полки» [22, с. 5].

Серед законів, що стосувалися організації державної влади, ухвалених на січневій сесії УНРади, чи не найвагоміше значення відіграв закон з дня 4 січня 1919 р. про Виділ УНРади (найвищої постійно діючої влади в державі), члени якого (у тому числі представники УРП Л. Бачинський, Г. Дувірак, А. Шмігельський) отримали, таким чином, можливість призначати керівників вищих державних органів, приймати закони та брати участь в затвердженні складу уряду, що й було зроблено 4 лютого 1919 р. До новообраного Державного Секретаріату було обрано Д. Вітовського, який став Державним секретарем військових справ, а Державним секретарем внутрішніх справ було призначено І. Макуха.

Державний секретаріат військових справ Д. Вітовський очолював до 13 лютого 1919 р., відзначившись неабияким талантом при виконанні поставлених на нього завдань. Саме тому, приймаючи його відставку, Президент Є. Петрушевич заявив про те, що заслуги Д. Вітовського «для будови Української держави остануть незабутніми в народі», а заступник військового міністра П. Бубела відзначив при цьому: «Ціла українська суспільність, широкі маси народу цінять Твоє велике діло, а Твоє ім'я згадується на Галицькій Україні, як ім'я Симона Петлюри на Наддніпрянській Україні» [5, с. 140].

Щодо Державного Секретаріату внутрішніх справ, то з ініціативи його керівника І. Макуха було проведено ряд заходів, спрямованих на поліпшення та забезпечення безпеки життя населення краю, дотримання повітовими комісарами та громадськими радами належного виконання своїх обов'язків [37, с. 50]. Так, зокрема, було створено «Харчевий Уряд», головним завданням якого став «надзір над державними харчевими інституціями та придбання для війська і ци-

вільного населення кінцевих для життя середників», а також «Державну Раду здоровля». І. Макух одразу ж розпочав активну кампанію по боротьбі з корупцією та хабарництвом, які стали «однією з найгірших воєнних суспільних недуг» [17, с. 249].

Кожна політична партія є організованою частиною суспільства та ставить собі за мету створення міцної партійної організації і її тривалого існування. Саме тому одним із найважливіших елементів її визначення, відповідно до поглядів відомого французького соціолога Моріса Дюверже, є організаційна структура.

УРП була побудована на засадах міцної організаційної структури, характеризувалася великою кількістю членів (переважно з середовища селянства) між якими встановився тісний і постійний зв'язок. Центральний партійний апарат спирався на систему організованих місцевих осередків. Для посилення своєї реальної ваги у суспільно-політичному житті радикали вважали за необхідне здійснити організацію основної маси населення краю для боротьби за національно-політичне й соціально-економічне визволення. Своє першочергове завдання провід УРП вбачав в організаційній розбудові партії.

Перемога національно-демократичної революції та утворення Західно-Української Народної Республіки дали змогу провідним політичним діячам радикальної партії зосередити свою діяльність власне на цьому напрямку діяльності.

Уже 22–23 березня 1919 р. у Станіславі проходив Крайовий з'їзд УРП за участю понад 100 делегатів, які репрезентували 22 повіти Галичини. Делегати з'їзду висунули постулат зміцнення Української держави демократичним шляхом, про що свідчать ухвалені резолюції: «В справі устрою Української Народної Республіки, УРП вважає кінцевим забезпечити проголошену самостійність України та республіканську її форму і для того буде старатися про скріплення організації української армії та про ухвалення такої конституції, котра би запевнила ту демократичну форму основним законом отсим способом: а) найвищу владу в державі виконує УНРада (Українська Національна Рада) одна для цілої соборної України з одною палатою послів вибраною на основі пятиприкметникового виборчого права горожанами обох полів; б) УНРада вибирає правительство відвічальне перед нею.; в) Сувереном УНРеспубліки має бути цілий народ... Усі органи самоуправи (обласні, повітові і громадські) мусять бути ви-

брані на підставі пятиприкметникового голосування. На місці бюрократичної адміністративної системи... має бути заведена демократична місцева, повітова і обласна управа під контролею самих горожан, яку виконують Ради робітничого народу («Трудові Ради»). Господарське та суспільне законодавство і адміністрація, загранична політика та оборона держави мають бути застережені державі ... » [18, с. 2].

Учасники з'їзду обрали членів Головної Управи та ухвалили провести швидкими темпами відбудову партійної організації. Головою радикальної партії було обрано Л. Бачинського, який змінив на цій посаді М. Лагодинського.

Найвищим органом УРП став партійний з'їзд, який скликався Головною Управою партії один раз на рік, а при потребі, якщо цього вимагали члени третини повітових організацій, й частіше. Виконавчими повноваженнями наділялась Головна Управа у складі 20 постійних членів та заступників.

На місцевому рівні організація проводилась наступним чином: у кожному місті та селі створювалась місцева громада, яка обирала місцеву управу в загальній кількості п'яти членів. Повітові громади формували ширшу повітову управу, що складалася з голів місцевих повітових управ, які, у свою чергу, з-поміж себе обирали п'ять членів тіснішої повітової управи.

Така чітка організація партії забезпечувала швидке та якісне вирішення усіх питань, оскільки кожний її структурний елемент виконував чітко визначені функції: партійний з'їзд розглядав діяльність партії за попередній період, затверджував план роботи на наступний рік та обирав Головну Управу, яка слідувала за виконанням постанов партійного з'їзду, забезпечувала нормальне функціонування пресових органів, приймала нових членів та обирала голову партії. Вирішення більш вагомих справ (затвердження кандидатів на послів до вищих державних законодавчих та виконавчих органів влади, взаємозв'язки з іншими політичними партіями) покладалось на Ширшу Управу до складу якої окрім членів Головної Управи, входили ще й голови всіх повітових управ. Місцеві та повітові управи відстоювали на місцевому рівні інтереси селянства, проводили активні виборчі акції до громадських рад та державних органів влади, дбали про поширення партійної преси та літератури, проводили збори, скликали віча та збирали партійний податок (одну третину залишали на власні

потреби, другу – надсилали повітовим управам і, нарешті, третю – передавали в розпорядження Головної Управи) [18, с. 2–3].

Однак, не зважаючи на таку узгоджувану партійну роботу, в середині УРП спостерігались і певні деструктивні процеси: К. Трильовський (член військової та земельної комісії УНРади), Г. Дувірак, П. Шекерик-Доників звинуватили керівництво партії (М. Лагодинського, Л. Бачинського та І. Макуха) в бездіяльності, консерватизмі та втраті політичного обличчя і ще 14 лютого 1919 р. утворили в УНРаді «Селянсько-радикальний клуб».

Члени УРП активізували свою роботу на всіх напрямках партійно-політичної діяльності. Від 20 лютого 1919 року у Станіславі розпочато видавництво газети «Народ» головним редактором якої став Микола Балицький, а його співробітниками стали Микола Федюшка (літературний псевдонім – М. Євшан) та Микита Шаповал (літературний псевдонім – М. Сріблянський) [28, с. 93]. Активно працювали радикали й у всіх структурних елементах партійної організації: в Головній Управі (18 травня 1919 р. відбулося засідання Головної Управи УРП, на якому її головою було обрано С. Даниловича (попередній голова І. Макух подав у відставку, зазначивши, що «заняття в державному секретаріаті не дозволять йому зайнятися з цілою енергією справами партії»), на повітовому (14 травня 1919 р. відбувся з'їзд 42 делегатів партії товмацького повіту) та місцевому рівні (6 квітня 1919 р. в Городенці відбулися збори членів УРП) [36, с. 1].

Проте вже з серпня 1919 р. УРП майже не проявляла ніякої діяльності, адже в роки війни партійні організаційні структури практично припинили своє існування. Провідні члени партії І. Макух, В. Лисий, М. Балицький, Г. Ракочий, О. Назарук відправились за Збруч, а інша частина діячів емігрувала до Відня та Праги. У краї залишились лише Л. Бачинський, С. Данилович та П. Лаврук, однак, на той час, вони не могли поставити партію на рівень вагомого чинника політичного життя західноукраїнського суспільства.

Свою організаційну діяльність УРП відновила формально на початку листопада 1920 р.: 6 та 7 листопада у Львові відбувалося засідання Головної Управи партії, учасники якої засвідчили про відновлення діяльності УРП, а також підтримали постанову про спів-

працю з державницькими силами в УНРаді та в Міжпартійній Раді єдиним національним фронтом [17, с. 301].

Зважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію діяльність по відбудові організаційної структури партії проходила досить повільно. Значна частина її діячів продовжували перебувати в концтаборах та в'язницях, а окремі діячі були виключені із партійних лав через «повоєнний занепад національно-політичної моралі» [17, с. 313–314]. До того ж, у 1922 р. була здійснена спроба поновити діяльність СРП: у с. Іспас Коломийського повіту колишній посол Державної Ради у Відні П. Лаврук створив організаційний центр з відновлення партії та з 8 жовтня 1922 р. почав видавати «Радикальний Голос» [27, с. 3].

Організаційна робота членів партії значно активізувалась із поверненням до Львова молодшої генерації радикалів: О. Навроцького, О. Павліва, В. Кіцули, Р. Дашкевича, Т. Нички, О. Коберського, С. Терлецького. Уже у 1922 р. було відновлено видавництво друкованого партійного органу – «Громадський голос» головним редактором якого став О. Павлів.

Першочерговим завданням української громадськості в тогочасних складних суспільно-політичних умовах стала боротьба за відновлення незалежності власної держави. А тому, незважаючи на окремі ідеологічні розходження, найбільші за впливом політичні партії краю, у тому числі й радикальна, досягли компромісу. Члени УРП приймали активну участь в проведенні міжпартійних з'їздів (від червня 1921 до січня 1922 р. організовано три таких зібрання) та діяльності Української Міжпартійної Ради [30, с. 96], яка стала координаційним органом, що мав на меті узгодження та активізацію легальних методів боротьби проти польського окупаційного режиму. Л. Бачинський відзначав про те, що «Міжпартійна Рада се також вчасти твір УРП, бо вона стала на тім становищі, що треба всім одним фронтом стати проти зовнішньої небезпеки» [8, с. 3]. Власне її діяльність в поєднанні із дипломатичними заходами мала вплинути на світову громадськість таким чином, щоб уряди Антанти визнали державну незалежність Галицької Республіки. «Для підтримки тої акції на міжнародній арені політичний провід у Східній Галичині, – як згадував І. Макух, – наказував рішучу негативну поставу українців до будь-яких суверенних актів польської держави на цій території, щоб не

давати польській дипломатії козира в руки, що українське населення вже визнає «польську суверенність» [17, с. 277].

Добре усвідомлюючи значення національного питання, члени УРП ніколи не відводили йому другорядної ролі. І навіть тоді, коли нові політичні обставини вимагали перегляду старих партійних програм та вдосконалення ідеології й політики партії, тоді, коли наголос робився на вирішенні соціальних питань, радикали й надалі продовжували боротьбу за державну самостійність України, що було відзначено в проекті нової програми, підготовленої в липні 1922 р. редакційною колегією Головної Управи партії в особі молодшої генерації радикалів: О. Навроцького, М. Матчака, О. Коберського, О. Павліва та ін. [11, с. 53]. У своїй політичній програмі вони заявили про те, що «Українська радикальна партія, як партія робітних селянських мас української нації, стоїть на ґрунті соціалізму і стремить до переведення його в життя при повній державній самостійності і суверенності українського народу на всіх його етнографічних землях» [24, с. 23]. Крім того, радикали виступали за встановлення «народньореспубліканського устрою» та перехід всієї влади виключно в руки українського працюючого люду [24, с. 23].

Вимога державної незалежності України знайшла своє відображення і в редакційній статті «До питань дня»: «Слово «українська» в назві партії вказує, що наша партія в першу чергу має за завдання стати на сторожі інтересів всіх робітних людей, які живуть на українській землі... З цього становища виходить, що УРП ніколи не може погодитися з національним та політичним гнетом, від кого б то він не походив. Устремління робітних мас кожної етнографічної території до утворення власної незалежної держави вважає УРП слухним змаганням» [26, с. 1].

Основна маса населення краю зайняла різко негативну позицію по відношенню до парламентських виборів, які мали відбутися 5 та 12 листопада 1922 р. Представники УРП Л. Бачинський та І. Макух, хоча спершу й виступали за участь українців у виборах, однак погодились з думкою більшості членів Міжпартійної Ради. І вже 27 серпня 1922 р. на її засіданні рішення уряду ЗУНР про бойкот виборів було підтримане УНТП, УСДП, УХСП та УРП. Активну кампанію в цьому напрямі радикали проводили й на місцевому рівні. Бойкот виборів у Галичині засвідчив «непохитну волю подавляючої більшості

населення цієї землі рішати самому про свою судьбу у своїй хаті », до того ж, «наше селянство зложило іспит своєї політичної зрілості. В ту хвилину воно зрозуміло, що воно є членом великої пробудженої нації, якої судба не вирішується по кутах на комірнім і на чужих рахунках» [6, с. 1].

Така політика українців на меті мала одне – досягнення незалежності української держави й недопущення остаточного поневолення України Польщею.

Однак, не зважаючи на всі ці заходи, 15 березня 1923 р. Рада послів Франції, Італії, Англії та Японії прийняла рішення про передачу Польщі Галичини за умови надання їй територіальної автономії [39, с. 9]. Оцінюючи цей акт з правової точки зору, діячі радикальної партії відмітили: «14 березня 1923 р. сталося те, що частина західноукраїнських земель перестала остаточо бути предметом права, а стала знову предметом, яким розпоряджають» [33, с. 2].

УРП, поряд з іншими політичними силами краю, рішуче виступила проти цього: «Рішення Ради Амбасадорів з 14. III. 1923 р. не примусить український народ погодитися з поневоленням Східної Галичини, Волині, Підляша, Полісся й Холмщини та признати начеркнені в тім рішенню границі» [21, с. 3].

У нових суспільно-політичних умовах, зумовлених повною окупацією західноукраїнських земель відповідно до рішення Ради Амбасадорів, кожна партія випрацьовувала свою тактику та стратегію подальшої діяльності. Галицькі радикали і споріднені з ними політично волинські есери одразу ж стали на шлях боротьби проти всіх окупаційних режимів, у тому числі й більшовицького (прихильниками якого виступили соціал-демократи та комуністи).

На першому повоєнному з'їзді УРП, який проходив 1–3 квітня 1923 р. радикали прийняли резолюцію в якій заявляли, що «український народ не погодиться з окупацією західноукраїнських земель, бо повне соціальне визволення неможливе без здобуття національної самостійності, яка виявляється в можливості, даній робітничим масам кожної української етнографічної території, самим вільно вирішувати свою долю» [35, с. 56–57]. Діячі партії зазначили рішуче й про те, що «український народ буде все зміряти до якнайскорішого осягнення повної незалежності на всіх своїх землях і буде боротись проти всіх своїх сусідів, котрі розшматували на четверо українську територію»,

визнали потребу створення спільного фронту всіх українських соціалістичних партій, головною метою діяльності яких є незалежна Українська республіка в якій при владі буде український народ, а також заявили про те, що «УРП буде поборювати всі течії і гурти, які, щоб рятувати з неволі одного сусіда, хочуть віддати український народ другому народові, бо УРП вважає однаково небезпечним і тяжким ворогом українського трудового народу так Польщу і Румунію, як і Москву» [21, с. 3].

Учасники з'їзду схвалили платформу так званого антирадянського соборництва: регіональна державність західноукраїнських земель вважалася відступом від ідеї соборної української державності (радикали перейшли від регіонально-галицької державницької концепції до загальноукраїнської доктрини), Українська Соціалістична Радянська Республіка оцінювалася як «форма московської окупації України» [16, с. 36].

Члени УРП цілеспрямовано продовжували дотримуватись попереднього національно-державницького курсу. У статті «Наше становище», опублікованій на сторінках «Громадського голосу» від 1 вересня 1923 р. відзначалось: «УРП стоїть на самостійницько-соборницькій платформі і стремить до цілковитого визволення всіх українських земель», адже «воля національна і нерозлучна із нею воля соціальна є найдорожчими скарбами українського народу» [19, с. 1].

Отже, УРП стала потужною всенародною, патріотичною партією, що виступала за побудову незалежної і соборної держави, за справедливість та соціальний захист громадян. Вона мала обґрунтовану програму дій та чітко визначену організаційну структуру, що дозволило їй відіграти вагомую роль в державотворчих процесах ЗУНР. В національному питанні партія відстоювала гасло самовизначення народів і соборності України. Свій політичний ідеал партія визначила у формі самостійної, соборної Української держави з республіканською формою правління. Серед головних засад, які знайшли своє відображення в програмних документах партії та практичній роботі її діячів варто виокремити такі: рівність усіх громадян перед законом; індивідуальна свобода; політичний плюралізм; розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову; свобода думок, поглядів, переконань, совісті, слова. Радикальна партія виступала як організована спільнота, всі складові якої займали своє визначене місце, що, у свою

чергу, гарантувало участь кожного її базового елемента в партійному житті. Відповідно до організаційного статуту, УРП поєднувала автономний принцип із централізмом. Останній, за даних історико-політичних обставин, був необхідною умовою консолідації всіх структурних елементів партійної організації.

Список використаних джерел

1. Арсенич П. Засновник «Січі» К. Трильовський : до 100-річчя створення спортивно-пожежного товариства «Січ» у С. Заваллі. Івано-Франківськ : Лілея, 2000. 76 с.
2. Великий спомин. *Громадський голос*. 1930. 25 січня. Ч. 4. С. 2.
3. Великочий В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887–1919) : документальний нарис. Івано-Франківськ, 1996. 75 с.
4. Вихор Д. Д. Вітовський – провідник Листопадового чину. *Слово народу*. 2001. 3 листопада.
5. Горак Р. Дмитро Вітовський. *Дзвін*. 1992. № 1–2. С. 130–142.
6. До сучасного становища нації. *Громадський голос*. 1922. 9 грудня. С. 1.
7. Заклинський Р. Витревати. *Народ*. 1919. 9 мая. Ч. 19. С. 1–2.
8. Звіт із партійного З'їзду УРП. *Громадський голос*. 1923. 21 квітня. С. 3.
9. Земля і воля. *Народ*. 1919. 2 марта. Ч. 2. С. 1.
10. Комунікат Української Національної Ради. *Українське слово*. 1918. 29 жовтня. Ч. 248. С. 1.
11. Кугутяк М. Галицькі українці у боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 роках. *Галичина*. 1997. № 1. С. 45–57.
12. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.
13. Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918–1929). Т. 1. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. 536 с.
14. Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918–1919 року. *Дзвони*. 1932. С. 193–204.
15. Левицький К. Великий зрив. Нью-Йорк : Видавництво Чарторийських, 1968. 152 с.
16. Лозинський М. З Новим роком 1924. Теперішній стан будови Української Держави і задачі західно-українських земель. Женева, 1924. 75 с.
17. Макух І. На народній службі. Детройт, 1960. 565 с.
18. Наша програма. *Народ*. 1919. 30 марта. Ч. 6. С. 1–3.
19. Наше становище. *Громадський голос*. 1923. 7 квітня. С. 1.
20. Наші завдання. *Народ*. 1919. 20 лютого. Ч. 1. С. 2.
21. Партійний з'їзд УРП. *Громадський голос*. 1923. 7 квітня. С. 3.
22. Посполітак В. Хто полічить, хто поверне наші втрати? *Прапор перемоги*. 1990. 7 квітня. С. 5.
23. Правник. Форма державного устрою в минувшині й теперішності. *Громадський голос*. 1931. 17 січня. Ч. 2. С. 4–5.

24. Програма Української Радикальної Партії (Проект редакційної колегії Гол. Управи У.Р.П. з р. 1922). *Календар «Громади» на 1923 р.* С. 23–26.
25. Ріпецький С. Листопад 1918 року. Нью-Йорк; Дітройт, 1961. 50 с.
26. Самбір'янин. До питань дня. *Громадський голос*. 1923. 24 марта. С. 1.
27. Селянсько-радикальна партія. *Діло*. 1922. 13 жовтня. Ч. 34. С. 3–4.
28. Стахів М. Західна Україна в державнім будівництві та обороні. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918–1923 рр. : у 6 т. Скрантон, 1960. Т. 4. 192 с.
29. Стахів М. Народні маси в русі. Історія українського політичного руху. Від 1890 до 1895 року. Львів, 1939. 80 с.
30. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному насвітленні. Нью-Йорк ; Детройт, 1954. 104 с.
31. Тимцюрак В. Причинки до життєпису полковника Д. Вітовського, колишній сотник УГА (Виймки із споминів 83-літнього співучасника подій із 1918–1919 років). *Вісті комбатанта*. 1972. №5–6. С. 21–32.
32. Тищик Б. У вогні галичани будували державу. *Дзвін*. 1994. № 11–12. С. 114–117.
33. Тому шість літ. *Громадський голос*. 1929. 16 березня. Ч. 11. С. 2.
34. Треф'як Я. Листопадовий зрив. Постаті. *Галичина*. 1993. 30 жовтня. С. 3.
35. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали : у 3 т. / упор. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Мюнхен, 1983. Т. 2. 430 с.
36. Ухвали Головної Управи УРП. *Народ*. 1919. 20 мая. Ч. 28. С. 1.
37. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для галицької землі 1918–1939. Торонто, 1965. 280 с.
38. Ярош Я. Тернистий шлях... *Край*. 1997. 1 листопада. С. 3.
39. Rosnowski Stanislaw. *Kwestia Ukraińska*. Lwów, 1938. 35 s.

*Ігор Райківський,
м. Івано-Франківськ*

**Перипетії політичної біографії А. Чернецького:
від члена першого уряду ЗУНР
до діяча прокомуністичної УСДП (1918–1924 рр.)**

Незаперечним здобутком історичної науки в незалежній Україні є повернення в аннали вітчизняної історії багатьох імен, «забутих» або свідомо замовчуваних раніше. Одним із таких діячів був Антін Чернецький (1887–1963 рр.) – один із лідерів Української соціал-демократичної партії (далі – УСДП), член Української Національної Ради (далі – УНРади), державний секретар праці й суспільної опіки в першому уряді Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР). Він був впливовим діячем робітничого, профспілкового і соціал-демократичного руху в Галичині та на Буковині першої половини ХХ ст., взяв активну участь у державотворчих процесах періоду української революції. Українські радянські історики партію, до якої належав А. Чернецький, вважали «дрібнобуржуазною», опортуністичною (бо перебуваючи на «лівих», соціал-демократичних позиціях, УСДП критично ставилася до комунізму) і практично не досліджували. В умовах державної незалежності України наукова зацікавленість соціал-демократією суттєво зросла, але досі діяльність партій соціал-демократичного спрямування, їх лідерів значною мірою залишаються недостатньо дослідженими в історичній літературі.

У цьому контексті науковий і суспільний інтерес викликають політичні біографії провідних діячів УСДП у Галичині Р. Ярославича, Л. Ганкевича, В. Темницького, Р. Скибінського та ін., серед них можна назвати й А. Чернецького. Свій життєвий шлях він описав у книзі спогадів, що побачила світ у Лондоні, а в 2001 р. була перевидана в Україні [66; 67]. Однак спогади він писав на схилі віку, далеко від батьківщини, не маючи перед собою якихось записів, документів і т. п., по пам'яті. Окремі сюжети автор не деталізував, вирішив обійти увагою, хоч вони є досить цікавими для дослідників. До таких сторінок життя, побіжно висвітлених у спогадах, належить період української революції, в якій А. Чернецький як соціал-демократ взяв

активну участь, але після падіння ЗУНР та УНР на початку 1920-х рр. поступово перейшов на ліворадикальні позиції, став одним з активних діячів прокомуністичної УСДП. Мета цієї статті – розкрити складний і суперечливий період у житті А. Чернецького після військової поразки обох українських урядів, що характеризувався ідейною еволюцією з українського національно-державницького в комуністичний табір (до заборони УСДП як легальної прибудови Комуністичної партії Західної України (далі – КПЗУ) в 1924 р.).

Багатогранна діяльність А. Чернецького частково знайшла відображення в працях сучасників подій, товаришів по партії, та новітній українській і польській історіографії [7; 46; 70], у т. ч. автора цієї статті [20–22; 40]. Однак період ліворадикальної еволюції діяча у складі УСДП та його життєпис в 1920–1924 рр. належним чином не висвітлені в науковій літературі. Обрана тема підтверджує драматизм української революції на уламках Російської та Австро-Угорської імперій, що позначився на політичних біографіях учасників подій. На прикладі А. Чернецького можна побачити, наскільки часом непередбачливими були долі лідерів української революції, коли член першого уряду ЗУНР, прихильник ідеї державності й соборності України пізніше перейшов на відкрито комуністичні позиції. Щоправда, згодом він усвідомив свою помилку, але цю сторінку в біографії старався замовчати у спогадах. Неопубліковані архівні матеріали, тогочасна преса, спогади інших діячів, що лягли в основу джерельної бази статті, дають змогу відтворити ці неординарні події. Тематично стаття співпадає з проблематикою досліджень наукового керівника моєї кандидатської дисертації¹ О.Карпенка [42], тож її вихід у збірнику на пошану видатного історика ЗУНР є цілком логічним.

А. Чернецький як багатолітній член УСДП Галичини і Буковини, заснованої у вересні 1899 р. на початку формування партійно-політичної системи українського суспільства в Галичині, намагався поєднати національну ідею і марксизм європейського зразка, соціалістичні постулати. Він народився 8 квітня 1887 р. в м. Бережани на Тернопільщині в родині ремісника. У 1898 р. після закінчення чоти-

¹ Дисертація була захищена в Інституті українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України у Львові в 1996 р., обговорювалася на кафедрі історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, де автор навчався в аспірантурі в 1992–1995 рр. під керівництвом професора О.Ю. Карпенка.

рикласної народної школи вступив до Бережанської гімназії, де невдовзі став членом таємного учнівського гуртка «Молода Україна», а на початку ХХ ст., закінчивши гімназію, вступив до УСДП. У 1908 р. А. Чернецький перебрався з Бережан до Львова й, за його словами, «остаточно присвятив себе праці серед українського робітництва в рядах української соціал-демократії» [67, с. 11, 17, 34]. З 1909 р. А. Чернецький незмінно належав до Екзекутивного комітету (ЕК) УСДП – вищого виконавчого органу партії в період між з'їздами [21, с. 248]. У складі найвищого партійного керівництва він пробув довгих 15 років, до початку 1924 р., коли УСДП, до якої він належав, через відкритий перехід на комуністичні позиції в березні 1923 р., була заборонена польською поліцією.

З наближенням фронту Першої світової війни А. Чернецький, як і багато його соратників по партії, виїхав до Відня, а до столиці Галичини повернувся лише в 1918 р. Після конференції УСДП у Львові в червні 1918 р. активно залучився до партійно-політичної роботи. «Під час війни було важко подорожувати, – згадував він, – але я виїздив 2–3 рази в тиждень до різних місцевостей та влаштовував збори і засновував місцеві організації українських залізничників» [67, с. 51]. А. Чернецький взяв безпосередню участь у розбудові ЗУНР, увійшов до складу семи діячів УСДП, делегованих партією до УНРади, що виконувала функції політичного представництва українського народу в Австро-Угорщині. Він став одним з організаторів першолистопадового збройного повстання у Львові. Зокрема, за дорученням Д. Вітовського, 1 і 2 листопада 1918 р. був у секретаріаті залізничників, координував захоплення залізничного вокзалу у Львові [67, с. 54, 55]. Від УСДП А. Чернецький увійшов як секретар праці й суспільної опіки до першого уряду ЗУНР – Державного секретаріату під керівництвом націонал-демократа К. Левицького [33, с. 44]. Отже, він чітко продемонстрував пріоритет вирішення національного питання над соціальним, потребу проголошення української державності, в рамках якої передбачалося втілювати в життя соціально-класові ідеали УСДП.

Щоправда, початок польсько-української війни 1918–1919 рр. унеможливив нормальне виконання адміністративних функцій: «...За три тижні перебування української влади у Львові, – згадував А. Чернецький, – під час вуличних боїв державні секретарі не могли виконувати завдань своїх міністерств, бо вся праця уряду була присвячена

потребам війська» [67, с. 58, 59]. Після переходу Львова під польську владу він був змушений переховуватися «від 22 листопада аж до другої половини лютого 1919 року», побоюючись, що поляки зможуть його «вивезти до концентраційного табору в Домбю, як вивезли д-ра Охримовича, В. Старосольського та багато інших українців» [67, с. 60]. Як і більшість партійного керівництва, він мав якийсь час сподівання на можливість порозуміння УСДП з Польською партією соціалістичною (далі – ППС), що дало б змогу мирно розв'язати польсько-український конфлікт за Східну Галичину. Як писав А. Чернецький, на початку листопада 1918 р. «УСДП запросила польських соціалістів на нараду... З українців був я і Левко Ганкевич. Розійшлися ми з нічим. Пізніше на ширшому форумі такі переговори з поляками велися кілька разів. З боку українців були д-р Л. Цегельський, д-р Р. Перфецький, д-р М. Лозинський, д-р С. Голубович і я. Від поляків були віце-президент міста Львова та інші – разом 5 осіб. [...] З усіх тих переговорів ... нічого не вийшло» [67, с. 56, 57].

Українські й польські соціалісти в 1918 р. стали по різні боки міжнародного конфлікту у Східній Галичині. А. Чернецький вважав, що «до голосу в ППС прийшло нове покоління, виховане в польському патріотизмі легіонів Пілсудського, яке не розуміло українців і не визнавало їхніх державницьких прагнень» [67, с. 84]. Тенденція до нормалізації стосунків між УСДП і ППС намітилася лише в 1930-ті рр. Обидві партії на спільній конференції 29 січня 1933 р. у Львові, вперше в міжвоєнний період зібравшись на найвищому рівні, ухвалили рішення про взаємодію в боротьбі «проти націоналізму, фашизму й комунізму». Пепесівці виразно підтримали принцип «самостійности й державної незалежності українського народу», але в національному питанні, щодо визначення долі Східної Галичини між партіями далі існували розбіжності: УСДП виступала за створення незалежної соборної Української держави, в той час як ППС – за територіальну автономію для українських земель у Польщі. «Коли повстане українська держава, – писав Л. Ганкевич у газеті УСДП «Вперед» у Львові, – границі обох держав означать обі сторони. Перший крок, по 15 роках, зроблений» [34, с. 2]. Однак А. Чернецького, тоді пенсіонера, вже не було серед діячів відновленої УСДП.

«Від Великодніх свят 1919 року» А. Чернецький поступово втягнувся до партійно-політичної роботи у Львові, що зосереджувалася

навколо видавництва соціал-демократичної преси. Він працював у редакції газети УСДП «Вперед», що деякий час була єдиним українським часописом у Львові. Польська влада чинила перешкоди видавничій діяльності партії, зокрема редакція «Впереду» неодноразово зазнавала «конфіскації, грошові карі, ревізії в редакційнім льокалі, арештування» [32, с. 17]. Водночас на території, підконтрольній уряду західноукраїнської держави, соціал-демократи після Акту злуки ЗУНР та УНР у січні 1919 р. перейшли в опозицію до УНРади і Державного секретаріату Західної Області УНР. УСДП виступала за формування єдиного соціалістичного уряду в Україні, партійні діячі в 1919–1920 рр. підтримували діяльність Директорії УНР, уряди якої очолювали соціалісти. Незважаючи на брак інформації про становище ЗУНР–ЗОУНР і слабкі контакти з партійними діячами за лінією фронту, А. Чернецький в цілому підтримував політичний курс УСДП. Після падіння ЗУНР влітку 1919 р. та встановлення у Східній Галичині польської влади (хоч у міжнародно-правовому аспекті статус краю до березня 1923 р. був невизначений), УСДП почала відновлювати організаційно-партійну роботу, що сильно занепала в роки воєнного лихоліття [40, с. 113].

На початку 1920-х рр. А. Чернецький був одним із лідерів УСДП – входив до Головної управи, 4 листопада 1920 р. його обрано головою найбільш впливової місцевої робітничої ради УСДП у Львові [5, с. 3]. На той час партія не мала виразного політичного курсу, піддавала критиці діяльність українських урядів ЗУНР та УНР. Еміграційний уряд ЗУНР Є. Петрушевича в розумінні соціал-демократів не мав шансів у боротьбі за відновлення незалежності ЗУНР дипломатичними методами, бо країни Заходу схилилися до підтримки поляків. УСДП вважала, що «після тяжких досвідів не хоче і не може піддаватися... ілюзіям на антантську «ідеалістичну поміч» [69]. Соціал-демократи не взяли участі в першому міжпартійному з'їзді у Львові 3–4 червня 1921 р., на якому представники українських партій Галичини (Української народно-трудової партії (далі – УНТП), Української радикальної партії (далі – УРП) і Християнсько-суспільної партії) підтримали ідею єдиного національного фронту політичних сил, об'єднаних у Міжпартійну раду, для підтримки уряду ЗУНР. У свою чергу, лідер Директорії УНР С.Петлюра пішов на зближення з поляками, за словами преси УСДП, квітневою 1920 р. Варшавською

угодою віддав Польщі «території з більшістю українського населення за ціну увільнення кількох губерній Придніпрянщини від большевицької влади!». «Варшавський договір відбувся шляхом і способом, проти якого ми як соціал-демократи протестуємо» [3, с. 1].

Ідейно-політична криза в УСДП на початку 1920-х рр. була безпосередньо пов'язана з поразкою української революції, що після розколу між урядами та арміями УНР і ЗУНР у листопаді 1919 р. та, особливо, Ризького миру 1921 р. ставав дедалі більш очевидним. На схилі літ А. Чернецький у загальних рисах з'ясував причини невдачі національно-визвольних змагань українського народу: «Ми програли війну з Польщею і Москвою в рр. 1918–1921, бо нам бракувало власних сил встоятися проти двох ворогів нараз, і не дістали потрібної моральної і матеріальної підтримки в світі». І далі з боєм писав: «Бракувало нам власних сил, бо в переважаючій більшості ми були селянською масою. Міста – нерв політики, економіки й культури були російські або польські. (...) Ми були неповною нацією. Це й відбулося на тому, що світ нас не розумів і не підтримав нас у наших змаганнях за нашу державну незалежність». Основне завдання українських політиків у ХХ ст. А. Чернецький вбачав у тому, щоб «перебудувати націю із селянської односторонньої маси на індустріальну суспільність, яка охоплювала б усі ділянки життя» [67, с. 157]. Цю слушну, на наш погляд, думку А. Чернецький висловлював в останні роки свого життя, перебуваючи у вимушеній еміграції.

Однак на початку 1920-х рр. А. Чернецькому, як і взагалі проводу УСДП, здалося, що основою незалежної української держави в майбутньому стане Українська Соціалістична Радянська Республіка (далі – УСРР). Радянофільські ілюзії породжувала лібералізація партійно-тоталітарної системи на радянській Україні, особливо політика «українізації», що стала привабливим контрастом до національної політики урядів Другої Речі Посполитої. Так, доповідаючи на мітингу УСДП з проблем україномовної освіти у Львові 14 березня 1920 р. за участю близько 500 чол., А. Чернецький висловив протест проти переслідування українського шкільництва в Польщі [57, арк. 60, 61]. Питання української освіти в Галичині порушив львівський мітинг УСДП 14 вересня 1921 р. У доповіді А. Чернецького містилася теза, що «справа освіти, здобуття знання для пролетаріату так само важна річ, як і боротьба за його домагання на економічному полі». Врахо-

вуючи «дискримінаційну політику» влади (для 27% українців у Львові – лише одна україномовна школа ім. М. Шашкевича), доповідач закликав до створення українських приватних шкіл, «освіти на рідній мові» [1, с. 1]. На схилі віку А. Чернецький згадував, що восени 1921 р. на мітингу «в справі українського шкільництва реферував проф. Мирон Кордуба і я. Тоді я увійшов до Головної управи «Рідної школи» (Українського педагогічного товариства. – *Авт.*)» [67, с. 69].

Отже, А. Чернецький брав активну участь у боротьбі за національно-культурні права галицьких українців. Значну увагу він звернув також на профспілкову діяльність, був делегатом першої професійної конференції українського робітництва 10 січня 1920 р. у Львові за участю 87 делегатів з дев'яти міст і сіл Галичини. У доповіді про форми профспілкової організації А. Чернецький заявив, що досі робітники-українці перебували спільно з польським та єврейським пролетаріатом в єдиних профспілках. Як наслідок, відбувалася полонізація робітників української національності, деякі з них виступали на конференції по-польськи, бо погано знали свою рідну мову. А. Чернецький закликав до «створення своїх власних професійних організацій», щоб розширити соціальну базу УСДП. Делегати одностайно підтримали пропозицію А. Чернецького, постановивши в резолюції: «заснувати Головну професійну раду (далі – ГПР) з представників усіх професій» (до її складу увійшов А. Чернецький); приступити до створення самостійних «українських професійних організацій в поодиноких професіях зі своїми місцевими професійними радами» [38, с. 1]. Згідно рішення конференції, в 1920 р. вийшло шість номерів газети «Професійний вістник» – друкованого органу ГПР. Позиція УСДП явно суперечила інтернаціональному підходу комуністів до побудови профспілкового руху.

Однак профспілкова діяльність УСДП щодо усамостійнення українського робітничого руху була перервана ліворадикальною еволюцією і переходом партії на прокомуністичну платформу в 1923–1924 рр. Створення автономних українських профспілок у рамках Класових професійних спілок (далі – КПС) у Другій Речі Посполитій поставив за мету грудневий 1928 р. з'їзд УСДП у Львові [41, с. 22], на якому було відновлено партію на старих, соціал-демократичних позиціях. А. Чернецький на той час уже відійшов від діяльності в

УСДП. Незважаючи на підтримку ППС, що мала визначальний вплив на КПС, УСДП так і не спромоглася в 1930-х рр. створити в професійних організаціях автономної української структури або самостійних українських профспілок за класовою ознакою. А. Чернецький писав, що від спільної угоди ЦК УСДП з Центральною комісією КПС 29 квітня 1929 р., що визначала умови вступу до неї робітників української національності, «в практиці не вийшло... нічого. Серед польського робітництва, і то соціалістичного, закорінився глибоко примат тотальності Польської держави і нечуваний шовінізм» [68, с. 1, 2]. Отже, УСДП не вдалося втілити в життя ідею створення самостійних профспілкових осередків українського робітництва в Польщі, над якою довгий час працював А. Чернецький.

Рубіжною подією в діяльності А. Чернецького, як і всієї УСДП, що поклала початок ідейній еволюції в прокомуністичному напрямку, стала партійна конференція 27–28 березня 1920 р. у Львові. На конференції УСДП вперше поставила вимогу створити «український соціалістичний фронт» у контексті «одноцільного революційно-соціалістичного фронту». Виступаючи з доповіддю про партійну організацію і пресу, А. Чернецький наголосив, що УСДП «має тепер переводити в життя пролетарську соціалістичну політику» [2, с. 1]. У резолюції партія закликала всіх «партійних товаришів, щоби станувши на чисто класовому, пролетарському становищі, понехали всяку політичну коаліцію і кооперацію з несоціалістичними елементами ...» [30, с. 1]. УСДП вирішила остаточно розірвати зв'язки з партіями національно-державницького табору, що підтримували діяльність проводу ЗУНР в екзилі. Як відомо, соціал-демократи в 1919 р. прихильно ставилися до уряду УНР, з його орієнтацією на польсько-українське зближення, але рішуче виступили проти квітневої 1920 р. Варшавської угоди.

Згідно з рішенням партконференції, 30 березня А. Чернецький, П. Буняк, Л. Ганкевич і С. Пашкевич подали заяву про вихід з президії УНРади у Львові. А. Чернецький писав у спогадах, що «засідала ця Рада ще довго у Львові навіть за окупації Львова і Галичини Польщею і щойно значно пізніше уступила місце т. зв. Міжпартійній раді» [67, с. 59]. Збереглася заява А. Чернецького і товаришів «до президії Львівської делегації Української Національної Ради на руки президента д-ра Романа Перфецького у Львові». У заяві говорилося: «Підписані члени УСДП повідомляють, що згідно з рішенням партійної

конференції з дня 27 і 28 марта ц. р. складають мандати із членів президії УНР(ади) у Львові. Львів, дня 30 марта 1920 р.» [58, арк. 16]. А. Чернецький вважав, що «соціалістична пролетарська політика не йде і не може піти в вирішуванню національної проблеми разом з буржуазією...» [6]. УСДП підкреслювала безперспективність орієнтації Міжпартійної ради на початку 1920 рр., до якої увійшли представники провідних українських партій у Східній Галичині, на еміграційний уряд ЗУНР. А. Чернецький, як і партія українських соціал-демократів, пішли шляхом пошуку нової політичної орієнтації.

Ідейно-політична криза в УСДП виразно проявилася на конференції 3–4 липня 1920 р. у Львові. У доповіді «Політична і професіональна організація міського пролетаріату» А. Чернецький наголосив: «Сучасний момент – ...це час, в якому пролетаріат іде до рішачого бою з капіталістичним світом». Доповідач закликав «усе клясово свідоме робітництво» до «відновлення та оснування місцевих робітничих і селянських рад УСДП...» [30, с. 1]. Конференція УСДП не виробила чіткого політичного курсу, в партії намітилася розбіжність поглядів між керівництвом і низовими організаціями. УСДП обстоювала вузькокласовий підхід до будівництва незалежної соборної Української держави. «...Конференція висловлюється рішуче проти політичної кооперації з несоціалістичними та соціал-опортуністичними партіями та проти участі соціал-демократії в коаліційних кабінетах» [25, с. 1, 2], – підкреслювала «Резолюція в справі сучасного політичного положення». Отже, на середину 1920 р. партія не підтримувала діяльність жодного з українських урядів – УНР і ЗУНР, водночас критично ставилася до уряду радянської України, яка до створення Союзу РСР у грудні 1922 р. мала деякі формальні ознаки незалежної держави.

На першотравневому мітингу УСДП 1920 р. у Львові А. Чернецький виступив з промовою, в якій обґрунтував політичну лінію партії. На його думку, «знесення приватної власности, це, проти чого буржуазія найбільше боронилася, ...стає нині у державному будівництві наріжним угольним каменем». «Ми, українські соціал-демократи, підносимо домагання – самостійної, від нікого незалежної, суверенної, соціалістичної республіки на всіх землях нашого народу, – заявив під оплески присутніх А. Чернецький. – Понад кордони і державні границі уноситься наша ідея, повіває наш побідний Червоний

Прапор» [4, с. 1]. А. Чернецький зачитав резолюцію, одностайно підтриману учасниками мітингу, в якій підкреслювалося: «...Конечною умовиною здійснення наших соціалістичних цілей та змагань є: вільна, самостійна, від нікого незалежна, суверенна, Українська соціалістична республіка», що «має стати братнім союзником в сім'ї вільних, соціалістичних республік цілого світу» [4, с. 1]. Отже, політичним ідеалом А. Чернецького, як і усієї УСДП, була незалежна Українська соціалістична держава з демократичним ладом, але в союзі з такими ж соціалістичними республіками інших народів.

На сторінках львівської газети УСДП «Вперед» А. Чернецький закликав до об'єднання соціалістичних партій різних народів в єдину організацію – Соціалістичний Інтернаціонал: «Один соціалістичний фронт, об'єднання всіх класово свідомих пролетарських соціалістичних елементів в одну боєву організацію – це категоричний імператив сучасної доби» [65, с. 1]. Іншим разом він писав: «Інтернаціональність, близьке споріднення пролетаріату з визвольною боротьбою всіх визискуваних цілого світа – це в очах всіх міщанських, буржуазних патріотів найбільший злочин, найтяжча національна зрада». І далі риторично запитував: «Чому ж злочином, національною зрадою має бути для українського робітника те, що він для здобуття свого класового соціального визволення, для досягнення кращих умов своєї праці муситься з пролетаріатом інших народів, який має ті самі класові цілі?» [61, с. 3]. Очевидно, А. Чернецький тісно пов'язував національне і соціальне питання у визвольній боротьбі українського робітництва, а національну ідею, хоч і намагався поєднати з марксистськими постулатами, все ж не підтримував ліворадикальні ідеї Комуністичного Інтернаціоналу, заснованого в Москві 1919 р. з ініціативи лідера російських більшовиків В. Леніна.

Виступаючи на першій культурно-освітній конференції УСДП 5 червня 1921 р. у Львові, А. Чернецький переконував: «Соціалізм – це не тільки сама економічна доктрина, яка вичерпується на соціалізації средств продукції, але це новий світогляд, що криє в собі проблеми нової етики, філософії, мистецтва, словом, цілої культури» [37, с. 1]. У статті «Соціалізм і патріотизм», надрукованій 1921 р. в одноднівці «1 май!», він писав, що «серед наших буржуазних кругів» поширена думка, нібито «соціалізм – це негація, заперечення національної ідеї, що соціалісти – це зрадники власного народу ... З другої сторони,

серед самих соціалістів є погляди, що нація – це тільки буржуазна видумка на затемнення та відтягнення пролетаріату від його класової боротьби» [64, с. 4]. У розумінні А. Чернецького, автори «Маніфесту Комуністичної партії» німецькі соціалісти К. Маркс і Ф. Енгельс недооцінили значення «неісторичних» народів, що вийшли на історичну арену в період імперіалізму. «...Скинення національної неволі вважається за частину визвольних змагань революційного пролетаріату, – наголошував А. Чернецький, – а своя власна національна держава... за етап до великої всесвітньої соціалістичної республіки, до інтернаціональної держави праці». Національне визволення мало полегшити робітництву «соціальну класову боротьбу у своїй державі, дасть ґрунт до переведення та здійснення соціалістичних завдань...» [64, с. 5, 6].

«...Поборювана нашими націоналістами радянська Україна створила справді реальні основи будучини самостійної України створенням та українізацією шкільництва на великих просторах українських земель» [62, с. 2], – писав А. Чернецький у газеті «Вперед» в кінці 1921 р. На його думку, соціал-демократи вважали, що «здана на свої власні сили, забута світом», Україна «не могла далі себе винищувати повстаннями, збройною боротьбою, ...і тому мусила шукати якогось «модус вівенді» з більшовиками, щоб могли далі існувати» [67, с. 76]. На прорадянські позиції в 1920-х рр. стали відомі українські діячі колишній член Директорії В. Винниченко, президент ЗУНР Є. Петрушевич та ін., частина з них навіть виїхали на радянську Україну (М. Грушевський, М. Лозинський, колишні соціал-демократи Ю. Бачинський, С. Вітик тощо). «Члени нашої партії вірили, – згадував А. Чернецький, – що нам, соціалістам, можна буде домовитися з московськими більшовиками, коли не пощастило домовитися з польськими соціалістами... Я був свідомий того, що наша рішуча постава за советською Україною маніфестує перед світом наше змагання до соборності і нашої національної єдності...» [67, с. 74].

А. Чернецький зробив висновок у спогадах в останні роки життя, опинившись в еміграції, що «більшовики спритно використовували настрої Західної України. [...] На советську Україну їздили не тільки Кирило Студинський (багатолітній голова НТШ у Львові. – *І. Р.*), але й інші українські науковці, і хвалили успіхи політики більшовиків. Туди їздили також представники української кооперації Гали-

чини та дістали значну фінансову підтримку від советської України». І далі А. Чернецький наголошував, що «це все робило велике враження на членів УСДП і впливало на їхні советофільські настрої. Наші партійні одностайні бачили, що в протилежність до життя в Польщі, на советській Україні, навіть під московськими більшовиками, кипіло українське життя, зростали школи, наукові установи, преса, література й мистецтво». Галицькі соціал-демократи симпатизували на радянській Україні націонал-комуністам І. Скрипнику, О. Шумському та ін., що «боролися за українські національні інтереси». «Ми не мали і не могли мати, – згадував А. Чернецький, – після наших дотеперішніх досвідів, ніяких ілюзій і надій на Польщу, чи й на Антанту, і то в той час, коли советська Україна переживала національне відродження і, здавалося, ставала таки державою» [67, с. 73–75].

Витоки прорадянської орієнтації УСДП А. Чернецький на схилі віку вбачав у сфері політичної психології, насамперед у тому, що «галицькі соціал-демократи не знали психіки московських більшовиків. Ми, що вивчали соціалізм із західноєвропейських джерел, які зростали в масових демократичних соціалістичних партіях Заходу, не знали, що московський більшовизм під покришкою Маркса й комунізму поширює однопартійну диктатуру і старий месіанізм московського імперіалізму, ...думали, що московська шовіністична дурійка промине і що почуття дійсного пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму серед московських більшовиків таки в кінці візьме верх». Лідери УСДП усвідомлювали, що «в тодішній дійсності Україна, здана на свої власні сили, забута світом, не могла далі себе винищувати повстаннями, збройною боротьбою, бо це загрожувало їй самогубством, і тому мусила шукати якогось «модус вівенді» (латинський вислів «modus vivendi» означає спосіб співіснування. – *I. P.*) з більшовиками, щоб могли далі існувати» [67, с. 75, 76]. На ґрунті ставлення до радянської влади, співвідношення національного і соціального у визвольній боротьбі українського народу в Головній управі УСДП на початку 1920-х рр. намітилося розмежування ідейних поглядів.

А. Чернецький разом з партійними товаришами, що становили ліве крило управи, в орієнтації на радянську Україну схилилися до пріоритету соціально-класового над національним. На думку А. Чернецького, «і нація, і національна держава – це тільки форми, інструменти та етапи в суспільному життю та організації людства», що

«самі по собі не є ціллю...» [60, с. 1]. Він поклав «в основу всіх своїх змагань, а тим самим і національних» визволення трудящих з-під «соціального ярма». «Недооцінювання ... соціального моменту мусить болючо мститися на самих спробах національного визволення, – писав А. Чернецький. – Адже невдачі Петлюри тільки тому потерпіли таке фіяско, що ...зв'язав він долю національного визволення України з політикою шляхетської та імперіялістичної Польщі, яка йшла врозріз з інтересами українських селянських мас...» [63, с. 2]. У свою чергу, Л. Ганкевич, П. Буняк та І. Квасниця, що входили до правого крила УСДП, відстоювали єдність національного і соціально-класового, поставившись до УСРР насамперед як до Української держави. І. Квасниця, зокрема, прямо закликав у пресі до створення «національної і пролетарської держави» [28, с. 1].

Переломним моментом політичної еволюції УСДП стала партійна нарада 14–15 січня 1922 р. у Львові, в якій взяли участь члени Головної управи і делегати деяких місцевих парторганізацій. Виступаючи на нараді, А. Чернецький закликав до продовження «боротьби за самостійні професійні організації українського робітництва», порушив справу «об'єднання українських соціалістичних партій» [14, арк. 63]. Політична резолюція, одностайно прийнята на нараді, вперше офіційно поставила вимогу злуки західноукраїнських земель з радянською Україною і створення «об'єднаної, суверенної робітничо-селянської України» [13, арк. 1]. Було прямо сказано, що «одинокую реальною формою української державності під сучасний момент являється Українська Соціалістична Радянська Республіка.., яка може сповнити всі національні і соціальні постуляти українських трудових мас». Водночас говорилося, що сучасна УСРР не була «повним завершенням наших змагань і кличів...» [36, с. 1, 2]. Січнева 1922 р. партійна нарада, за свідченням органів державної поліції, виявила «розбіжність поглядів» [17, арк. 32 зв.] і загострила політичну боротьбу в проводі УСДП.

А. Чернецький звинувачував у переході УСДП на радянофільську платформу вище партійне керівництво – голову Л. Ганкевича та його найближче оточення. «Советофільську політику в рядах УСДП, – згадував А. Чернецький, – перший започаткував Левко Ганкевич. Коли політики УНР (УСДП, як відомо, в 1919–1920 рр. підтримувала діяльність соціалістичних урядів Директорії УНР. – *І. Р.*) вийшли на

еміграцію, а в Україні запанували більшовики, їхні агенти скоро знайшли дорогу до нашого непосидючого Левка». На партійній нараді в січні 1922 р. «першу советофільську резолюцію», за спогадами А. Чернецького, вніс тодішній секретар УСДП І. Квасниця «за намовою» саме Л. Ганкевича [67, с. 72]. А. Чернецький не конкретизував у спогадах, коли став «радянофілом». Свою ідейну еволюцію пояснював впливом «важких умовин життя українського народу під Польщею, змін політичної орієнтації не тільки серед українського робітництва, але й серед широких українських несоціалістичних кіл». На прорадянські симпатії А. Чернецького вплинули також зміна «настроїв серед української політичної еміграції» і «поглядів багатьох провідних діячів міжнародного робітничого руху...» [67, с. 72, 73]. «Не знаючи психіки московського більшевизму, – підсумовував А. Чернецький наслідки ліворадикальної ідейної еволюції на початку 1920-х рр., – ми помилилися у наших надіях і за це заплатили життям наших найкращих людей...» [67, с. 76].

У другій половині травня 1922 р. в Головній управі УСДП відбувся розкол, причому в епіцентрі партійних суперечок опинилася постать А. Чернецького. 12 травня найвпливовіша львівська робітничача рада УСДП, яку він очолював, прийняла резолюцію з різким осудом бездіяльності керівництва: «Робітничача рада... констатує, що Головна управа УСДП розбіжна в думках між собою і тому не може як слід працювати, ...партія розлітається, не належить до жодного Інтернаціоналу і тим самим працює без програми; ...пропонує з метою оздоровлення невідрадних відносин в партії скликати ще перед конференцією спільне засідання Головної управи УСДП, місцевої робітничачої ради у Львові і всіх делегатів робітничих рад з провінції» [29, с. 88; 52, арк. 260]. Приводом до розколу стали фінансові суперечки щодо трьох будинків у центральній частині Львова по вул. Оссолінських (нині – вул. В. Стефаніка), які були власністю УСДП ще з 1919 р. Ці будинки для партійної роботи було придбано на кошти наддніпрянської Української соціал-демократичної робітничачої партії (далі – УСДРП). Як писалося у спогадах А. Чернецького, Л. Ганкевич разом з О. Голінатим «купив за гроші, що їх дістав від УСДРП, для нашої партії комплекс домів при вул. Оссолінських...». «Про цю купівлю ні я, – згадував А. Чернецький, – ні ширша ексекютива партії нічого не знали» [67, с. 62].

Л. Ганкевич домовився про купівлю будинків за посередництвом О. Голінатого, щоб обійти розпорядження польської влади про заборону українцям купувати нерухомість у Другій Речі Посполитій, бо «польське майно» не мало переходити «в українські руки». За порадою адвокатів, «згадані кам'яниці, що були єврейською власністю, ...купує пан Голінатий, що представився урядовцем воєводства», нібито поляком. «Ганкевич через Голінатого заплатив належну суму, – писав пізніше А. Чернецький. – Голінатий став власником згаданих кам'яниць, а через нього наша партія. Умову між Голінатим і УСДП заховано в глибокій таємниці». У новопридбаних будинках у Львові розміщувалися осередки УСДП, зокрема культурно-освітнє товариство «Воля», проходили партійні конференції і з'їзди тощо. Однак «якимсь способом» про купівлю діячами УСДП партійних будинків «довідалася польська преса, яка почала широко про це писати». «Під натиском польської влади» колишня власниця, за спогадами А. Чернецького, домоглася через суд відміни акту купівлі–продажу, «мовляв, її Голінатий впровадив у блуд, представившись поляком». Як наслідок, «УСДП залишилася без кам'яниць та частини заплачених грошей» [67, с. 62]. Довідавшись у 1922 р. про втрату нерухомості за таємною угодою Л. Ганкевича, «лівиця» УСДП висунула звинувачення в «марнуванні і розтраті партійних фондів» [15, арк. 1].

На засіданні Головної управи 17 травня 1922 р. М. Парфанович в образливій формі звинуватив Л. Ганкевича у фінансових зловживаннях. Зокрема, сказав, що він «негідник», завів в адміністрації партійного часопису «Вперед» «сімейну господарку». У свою чергу, Л. Ганкевич нервово відповів: «Злодій, верзила», і на знак протесту залишив засідання, віддавши головування І. Кушніру. Через деякий час було зачитано заяву Л. Ганкевича, в якій містилося прохання звільнити його від членства в Головній управі і партії, а справу конфлікту передати партійному судові [14, арк. 68, 69]. Протокол засідання управи чітко затвердив гостроту суперечок у партійному керівництві. Секретар І. Квасниця на знак підтримки Л. Ганкевича 25 травня 1922 р. демонстративно покинув засідання, новим секретарем УСДП став А. Чернецький, а головою – І. Кушнір [14, арк. 72, 73]. Нарешті, на засідання 29 травня зачитано лист про вихід з управи П. Буняка, функції заступника голови УСДП перейняв у нього О. Панаас [14, арк. 73, 74]. Отже, «лівиця», яку підтримав А. Чернецький,

при підтримці партійних низів усунула діячів правого крила від про-
воду в УСДП.

Колишні лідери УСДП – Л. Ганкевич, П. Буняк та І. Квасниця, як говорилося на засіданні Головної управи УСДП 14 червня 1922 р., розгорнули «на провінції агітацію проти нинішнього керівництва партії, подають неточну інформацію про партійну кризу» [14, арк. 75]. Загострення конфлікту в керівництві вело до розколу УСДП, паралізувало її діяльність, криза ускладнювалася відходом від участі в партійному житті з різних причин на початку 1920-х рр. відомих і заслужених у минулому соціал-демократів В. Темницького, В. Старосольського, О. Безпалка, С. Вітика і М. Ганкевича. Комісія ширшої управи УСДП, обрана 18 лютого 1923 р., прийняла ухвалу, в якій домагалася полагодження суперечностей. Постанова закликала «Л. Ганкевича, Буняка, Квасницю, з однієї сторони, і Парфановича, Кушніра, Калятинського і Чернецького, з іншої сторони, щоб вони всі особисті суперечки між собою полагодили шляхом суду честі», бо це позначалося «негативно на партійній роботі». Однак ширша управа УСДП на своєму засіданні 11 березня 1923 р. більшістю голосів (лише при одному «за») не прийняла цієї постанови [14, арк. 83, 84]. Мабуть, А. Чернецький, підтримавши «лівицю», заперечив можливість ідейного компромісу з колишнім головою УСДП Л. Ганкевичем та його нечисленними прихильниками в керівництві, чим, по суті, продемонстрував свою політичну недалекоглядність і відкрив шлях для подальшої прокомуністичної еволюції партії.

Ідейною та організаційною кризою в УСДП скористалася нелегальна Комуністична партія Східної Галичини (далі – КПСГ, з 1923 р. – Компартія Західної України). Діячі КПСГ-опозиційної, так звані «васильківці» (від партійного псевдоніма «Васильків» їх лідера – Й. Крилика)^{*}, переважно молодь, для ведення легальної діяльності в 1921 р.

^{*} Поряд із «васильківцями» («розламівцями»), які обстоювали організаційну самостійність КПСГ, виділилася КПСГ-офіційна або «капеєрівці», що виступали за приєднання партії до Комуністичної робітничої партії Польщі (далі – КРПП). Якщо КПСГ-опозиційна, як і українські партії національно-державницького табору (УНДП, УРП та УСДП), бойкотувала вибори до польського парламенту восени 1922 р. у Східній Галичині, наголошуючи на невизначеності міжнародно-правового статусу краю, то представники офіційної «гілки» КПСГ, переважно поляки та євреї, взяли участь у виборах. Для цього КПСГ-«офіційна» створила легальну Спілку пролетаріату міст і сіл. Розкол у КПСГ на дві частини відбувся в 1921 р. і був подоланий тільки наприкінці 1923 р., коли «васильківці» погодилися на приєднання до КРПП на правах автономної частини.

почали проникати в соціал-демократичні організації й оволодівати керівними структурами. Комуністи-«васильківці» втілювали в життя проголошену Комуністичним Інтернаціоналом на III конгресі влітку 1921 р. тактику «єдиного робітничого фронту», яку розробив лідер більшовиків В.Ленін. В умовах спаду революційного руху лідери комуністів шукали єдності серед лівих, соціал-демократичних партій різних країн під гаслом: «у маси», образно кажучи, «від штурму – до облоги капіталістичної фортеці». Виходячи з настанов Комінтерну, Центральний Комітет (далі – ЦК) КПСГ проголошував, що робітники і селяни мають творити «проти спільного ворога одноцілий пролетарський фронт під проводом Комуністичної партії», «тільки шляхом класової боротьби, ... соціальної революції зможуть вони визволитись як з соціальної, так і з національної неволі» [39, с. 102].

На початку 1920-х рр. КПСГ була нечисленною партією і не мала помітного впливу на українське суспільство Галичини. Обидві партійні фракції – «офіційна» та «опозиційна» – на момент розколу разом налічували трохи більше 500 членів [24, с. 196]. Для порівняння, УСДП нараховувала наприкінці 1921 р. понад 3 тис. членів і до 20 тис. чол. в організаціях, що підтримували соціал-демократів (культурно-освітні товариства «Воля», «Українська бібліотека ім. І. Франка» та деякі ін.) [52, арк. 260]. Симпатичні радянської України, насамперед політики «українізації» в УСРР, націонал-комуністи почали масово вступати до партійних осередків УСДП (бо інші українські партії національно-державницького спрямування – УНТП і УРП – займали щодо більшовицької влади на Наддніпрянщині різко негативну позицію, підтримували в той час діяльність еміграційного уряду ЗУНР). Прокомуністичні елементи вступали до «окремих громад УСДП у Львові і на провінції, а провід тішився, що партія «росте» [35, с. 301], – писав радикал І. Макух. «Провід УСДП не розумів комуністичної небезпеки, – слушно зауважив діяч УРП М. Стахів, – а, мабуть, був вдоволений, що партія збільшується новим ніби активним «нарібком», не дивлячись на те, що той «нарібок» був комуністичний, а не соціал-демократичний» [48, с. 39, 40].

Нарада 13 місцевих осередків КПСГ 12 липня 1922 р. під головуванням Пушкара (Берези) намітила заходи щодо відкритого опанування партії. Учасники засідання ухвалили резолюцію, що до керівництва УСДП прийшли прихильники політики радянських республік

і Комінтерну. Нова управа, щоб не втратити довір'я серед робітничих мас, шукала контактів з КПСГ. З метою поглиблення розколу в УСДП було вирішено «допомогти лівій течії в боротьбі з правим крилом» і повернути «лівицю» на бік КПСГ [53, арк. 45, 48, 49; 56, арк. 1, 4]. Становище в УСДП стало предметом обговорення Закордонного бюро допомоги (далі – ЗБД) КПСГ при ЦК КП(б)У. Нарада ЗБД 7–10 листопада 1922 р. у Празі підтримала ідею відкритого опанування УСДП, щоб «зібрати по своїм боці весь революційний промисловий пролетаріат...» [54, арк. 15]. Нарада визнала зацікавленість КПСГ у видавництві преси УСДП, що «популяризує в масах радянську владу», та ухвалила «на конференції УСДП перевести приступлення лівої течії УСДП до III Інтернаціоналу». Закликавши надсилати будь-яку матеріальну допомогу для львівської газети УСДП «Земля і воля» «через ЗБД у Відні», КПСГ бажала «узалежнити їх (соціал-демократів. – *І. Р.*) від себе» [54, арк. 13, 25].

А. Чернецький разом з іншими діячами Головної управи УСДП не вчинив належного опору акції КПСГ щодо зміни політичного курсу партії українських соціал-демократів. Саме він очолював львівську робітничу раду УСДП, що була опанована комуністами в 1922 р. Про це, зокрема, чітко заявили у доповідній записці члени ЦК КПСГ Береза і Дрешер: «Робітнича рада опанована членами КПСГ, які і довели до розколу в управі УСДП» [52, арк. 260]. Опанувавши осередки УСДП у Львові, комуністи могли, з одного боку, «натискати відповідним чином на провінцію», а з другого – «паралізувати львівський ЦК УСДП та редакцію партійного органу (газету «Вперед» у Львові. – *І. Р.*)» [49, с. 3]. «Партійні розбіжності спонукали частину партії з суто національною закраскою (під проводом д-ра Льва Ганкевича, П. Буняка та І. Квасниці) стати осторонь партійного життя і дождати дальшого розвитку подій, – писала газета «Діло». – Одночасно УСДП, увільнена від тих елементів... скорим кроком простувала наліво» [23, с. 3]. Нові лідери УСДП шукали підтримки в урядових колах радянської України, що всіляко інспірували ліворадикальну еволюцію соціал-демократів. Так, за словами А. Чернецького, голова уряду УСРР Х. Раковський надав УСДП «дещо підмоги», але «ні я, ані екукутива (партії. – *І. Р.*) нічого про це» не знали [67, с. 72]. Щоправда, у спогадах не конкретизовано, що це була за допомога і в якій формі.

А. Чернецький у «Споминах з мого життя» не згадував про опанування УСДП комуністами і свою причетність до цієї акції на початку 1920-х рр. Однак про ці події красномовно свідчать архівні документи і свідчення деяких тогочасних діячів. Так, 14 липня 1922 р. І. Кушнір від імені управи УСДП взяв участь у нараді з працівниками дипломатичної місії УСРР у Варшаві – секретарем І. Сіяком (колишнім соціал-демократом, що в 1920 р. перейшов на бік комуністів), П. Дегтяренком і Максимовичем (К. Савричем). Нарада підкреслила, що розкол в управі УСДП був зумовлений тим, що «ЦК партії перестав користуватися авторитетом серед членів», які пішли «вліво». Головним питанням, що обговорювалося на нараді, була матеріальна підтримка преси УСДП, зокрема йшла мова про допомогу партійній газеті в сумі 3 мільйона 500 тисяч польських марок і входження до її редакції представника КПСГ [51, арк. 7, 7 зв., 8 зв.]. Водночас КПСГ-офіційна критично оцінювала роботу комуністів-«васильківців» в осередках УСДП, вважаючи партію «посестрою ППС на українській землі», вона «на кождім кроці ... відривала українського робітника і мужика від спільної з робітниками Польщі» боротьби проти «капіталістичного ярма» [43, с. 2; 44, с. 3]. В умовах, коли провід УСДП в кінці 1922 – на початку 1923 рр., за словами М. Стахіва, «зовсім розгубився», комуністи-«васильківці» «здобули легко при виборі делегатів на з'їзд більшість комуністів або комунофілів» [48, с. 40, 42].

Перехід УСДП на комуністичні позиції завершив VI партійний з'їзд 18 березня 1923 р. у Львові. А. Чернецький був серед 52 делегатів, присутніх на засіданні. На початку засідання з його ініціативи була прийнята «Декларація з'їзду УСДП про Східну Галичину», в якій партія засудила рішення Ради послів Антанти від 14 березня 1923 р., що визнало Східну Галичину невід'ємною частиною Польщі: «Незважаючи на всі ухвали капіталістичного імперіалізму, український пролетаріат нашої країни вважає себе одним цілим з пролетаріатом нашої матері Радянської Соціалістичної України і Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [57, арк. 6]. А. Чернецький виголосив на з'їзді доповідь з першого питання порядку денного «Звіт діяльності». За його даними, в рядах УСДП перебувало 4200 чоловік, партія мала осередки у 15 містах і 11 селах. Водночас існували культурно-освітні товариства УСДП «Воля» і «Бібліотека ім. І. Франка» та ряд парторганізацій, що «борються за своє існування з політичним

режимом». Доповідач вбачав недолік у діяльності УСДП: «Брак одної витичної, якою повинна би йти партія, не міняти час від часу свого ідейного обличчя і не ставати в різні часи по-різному до національного питання, а підходити до всього з марксистською класовою точкою погляду» [12, арк. 17, 18].

Пізніше А. Чернецький виголосив на з'їзді промову про те, що перед УСДП, незважаючи на складні політичні умови, «відкриваються світлі горизонти для роботи і на селі», бо «село пролетаризується на очах, і туди партія повинна звернути також свою увагу» [12, арк. 21]. На його пропозицію було затверджено деякі зміни до статуту УСДП. Зокрема, партія заявила, що виступає захисником інтересів західноукраїнських трудящих мас не лише Галичини, а й Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, тобто УСДП поширювала свою діяльність на всі етнічні українські землі під Польщею. У Статуті вказувалося, що УСДП буде «виразником волі класово свідомого робітництва і селянства, якого змаганням є дорогою класової боротьби ... побудувати соціалістичний суспільний лад» [17, арк. 3]. А. Чернецький був обраний до складу нової управи УСДП на чолі з О. Панасом, став першим секретарем, членом редколегії партійної газети «Земля і воля» [26, с. 1]. З'їзд майже одногосно (50 чоловік «за» і лише 2 – «проти») [11, арк. 3] ухвалив комуністичні за змістом резолюції. Мабуть, А. Чернецький був серед тих, хто підтримав голосування.

У промові на IV конференції Компартії Польщі в грудні 1925 р. секретар ЦК Компартії Західної України (КПЗУ, до 1923 р. – КПСГ) Й. Крілик сказав: «...У 1923 р. (на черговому з'їзді УСДП. – *І. Р.*) провели ми свої резолюції і опанували партію... Не знаю, чи в історії робітничого руху останніх часів має місце подібний випадок» [71, с. 149]. Особисті амбіції колишніх лідерів УСДП, причому і діячів «правиці», й «лівиці» Головної управи, включаючи А. Чернецького, взяли гору над загальнопартійними інтересами, прагненням зберегти українську соціал-демократію як досить впливову політичну силу з давньою історією, ще з кінця XIX ст. Прокомуністична еволюція УСДП викликала широкий резонанс у політичному житті Східної Галичини. Так, газета УНТП «Громадський вістник» вказала на помилковість тези «про розв'язку національного питання в соціальної революції, про створення одноцільного світового пролетарського фронту і

др. ...Ухвали останнього з'їзду УСДП... є грубо реакційні...», бо остаточно зруйнували єдиний національний фронт українських національно-державницьких партій краю в боротьбі проти польської влади [9, с. 1]. Іншим разом газета писала, що соціал-демократичний часопис «Вперед» проводить «защіплювання отрути на галицькім ґрунті» [8, с. 3].

Щоправда, нова управа УСДП у Львові виступила проти підпорядкування партії керівним органам КПСГ. Комуніст М. Теслюк, безпосередньо причетний до опанування з боку КПСГ партії українських соціал-демократів, згадував, що «голова управи УСДП Олександр Панас і його заступники та інші її члени фактично були проти того, щоб компартія здійснювала контроль... за діями УСДП. На комуністів В. Попеля і Б. Кузьму, обраних з'їздом до Головної управи, а тим більше на мене, низового співробітника «Землі і волі», вони дивилися як на чужих» [50, с. 98]. Радикал М. Стахів висловив думку, що лідери УСДП, включаючи А. Чернецького, «були противні комуністам», але «все-таки дали себе вибрати до нового ЦК партії» [48, с. 42]. Очевидно, це сталося під тиском знизу прокомуністичних делегатів на з'їзді. Після VI березневого 1923 р. з'їзду УСДП розгорнула діяльність у виразно комуністичному напрямку, відстоювала пріоритет інтернаціонального і соціально-класового над національним у вільній боротьбі проти польсько-шляхетської влади у Східній Галичині.

А. Чернецький, як свідчать архівні першоджерела, відігравав важливу роль у новому керівництві УСДП. Так, виступаючи на першотравневому мітингу 1923 р. у Львові, він, за свідченням поліції, закликав до «класової боротьби, спрямованої на знесення кордонів і побудову всесвітньої соціалістичної республіки» [16, арк. 36]. А. Чернецький разом з комуністами Б. Кузьмою і В. Попелем як делегати Головної управи УСДП 17 листопада 1923 р. у Луцьку були присутні на нараді дев'яти послів соціалістичної фракції в Українському сеймовому клубі та 60 делегатів від соціалістичних груп. Нарада прийняла ухвалу про створення обласної організації УСДП Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя [45, с. 1; 55, арк. 51]. По суті, УСДП в 1923 р. перетворилася в легальну прибудову КПСГ-КПЗУ, почала зміцнювати свої впливи в умовах кризи українського суспільно-полі-

тичного руху після березневої 1923 р. ухвали Ради послів держав Антанти щодо Східної Галичини, що визнавала польську владу в краї.

Поліція розгорнула проти прокомуністичної УСДП масові репресії. У ніч з 14 на 15 жовтня 1923 р. було заарештовано А. Чернецького, С. Рудика, І. Калятинського і С. Волинця, що були, на думку поліції, найбільш активними діячами УСДП і надали партії на VI з'їзді «ворожий для Польської держави напрямок» [13, арк. 29, 30]. А. Чернецький писав у спогадах, що в жовтні 1923 р. був уперше заарештований і тиждень просидів з товаришами в ув'язненні [67, с. 81]. 30 січня 1924 р. поліція заборонила діяльність прокомуністичної УСДП. Було проведено понад 10 тисяч обшуків і 2 тисячі арештів, під виглядом ліквідації УСДП власті завдали удару по українству взагалі [19, с. 5; 27, с. 1]. «30 січня 1924 року над ранок з'явилася у мене в хаті поліція, зробила ревізію, забрала деякі книжки, газети та рукописи і мене з собою, – згадував А. Чернецький. – У мене якраз тої ночі ночував Кузьма-Турянський з КПЗУ, що вийшов від мене з хати за півгодини перед приходом поліції» [67, с. 81]. А. Чернецький просидів у тюрмі майже п'ять місяців [67, с. 83].

Хотілося б коротко висвітлити віхи політичної біографії А. Чернецького після заборони УСДП. «Вийшовши з польської тюрми при кінці червня 1924 року, я застав український робітничий рух цілковито розбитим, – згадував А. Чернецький. – З великих фондів, які в часі УНР дістав Левко Ганкевич на партійну роботу УСДП, не лишилося нічого». На початку 1925 р. А. Чернецький взяв участь у спробі відновлення УСДП на старих, соціал-демократичних позиціях, хоча про це не писав у спогадах. Він очолив групу діячів, які в першій половині січня утворили комітет для організації Української соціалістичної партії (далі – УСП). Членами цього комітету стали кравець І. Кушнір, О. Панас, А. Віхар, Й. Макарук і Й. Прокопишин [14, арк. 9]. Очевидно, А. Чернецький усвідомив, що підпорядкування УСДП Центральному Комітету КПЗУ завдало шкоди українському соціалістичному рухові. У відозві ЦК наголошувалося, що УСП стоятиме на ідейній платформі II Інтернаціоналу і не буде мати нічого спільного з ліквідованою УСДП. На першому етапі планувалося розширити соціальну базу УСП через видання преси. Завершити процес утворення партії мав з'їзд [14, арк. 20]. Однак спроба з ініціативи А. Чернецького відновлення партії українських соціал-демократів у

1925 р. завершилася невдачею, часопис «Робітник», заснований діячами ініціативного комітету, наголошував, що «з'їзду УСДП не було, а тільки він міг би оснувати партію...» [47, с. 7].

Після заборони УСДП і невдачі заснування УСДП А. Чернецький вступив до «Сельробу» – легальної політичної партії, діяльність якої спрямовувала КПЗУ. Про свою діяльність у «Сельробі» писав у спогадах побіжно, стверджуючи, що вступив туди, щоб «впливи групи Вальницького (лідера ліворадикальної частини «Сельробу». – *Авт.*) спаралізувати...». Невдовзі А. Чернецький прийняв рішення вийти «з активної партійно-політичної боротьби та її групових, а часто й особистих інтриг», присвятити себе «професійному рухові» [67, с. 86]. Колишні лідери УСДП, уже без А. Чернецького, змогли відновити партію на некомуністичній платформі в грудні 1928 р. «...Але це було існування хіба формальне, – вважав А. Чернецький, – бо політичного впливу вона не мала і видатної ролі в політичному житті більше не грала» [67, с. 84]. На наш погляд, це твердження є надто категоричним. Відновлена УСДП брала участь у партійно-політичному житті в краї, хоч справді її впливи в 1930-х рр. стали значно слабшими в силу несприятливих суспільно-політичних обставин для партії, як і національно-демократичних сил у цілому. «Демократія – це шлях до перемоги соціалізму, – писала газета УСДП «Робітничий голос» в 1938 р. – Як пошесть, як масове божевілля поширилася серед українського громадянства ...ненависть до демократичної думки» [10, с. 1].

Після того, як А. Чернецький опинився «поза рамками УСДП», він цілком «присвятився професійному рухові», організації робітників-українців у профспілках під польською владою. Деякий час він працював у професійній організації «Союз українських приватних урядовців Галичини» («СУПРУГА»). «Це була поважна організація, яка мала кількасот членів, – згадував він. – Літом 1924 року на загальних зборах «СУПРУГА» обрано мене головою цієї профспілкової організації. На цьому становищі пробув я... до кінця 1926 року» [67, с. 86, 87]. Залишивши профспілку «СУПРУГА», він «цілковито віддався праці в Пенсійному інституті українських приватних службовців» [67, с. 94]. Після ліквідації Пенсійного інституту в 1929 р. А. Чернецький перейшов до «ЗУПУ (Заклад убезпечень працівників умислових) у Львові», де працював до осені 1931 р., коли вирішив оселитися в с. Острова поблизу Тернополя. «Приїхавши до села Ост-

рова, я був фізично й морально так вичерпаний, що відпочивав майже повних два роки, – згадував А. Чернецький. – Я займався тільки садом, квітами та своїм господарством, не цікавлячись світом та не читаючи навіть газет» [67, с. 98].

Аналіз роботи А. Чернецького на громадській ниві, насамперед як національно-культурного і кооперативного діяча, в останні десятиліття життя, поза партією українських соціал-демократів, виходить за хронологічні межі статті. Перебуваючи на пенсії, він поволі втягнувся до громадської діяльності. Відстоюючи соціалістичні переконання, А. Чернецький критично ставився до діяльності українських інтегральних націоналістів. Вважаючи терористичні методи діяльності Організації українських націоналістів (далі – ОУН) помилковими, він наголошував, що оунівці «всю вину за наші невдачі (поразку української революції. – *Авт.*) зіпхали на старих політиків і на старчі політичні партії», нібито «єдина ОУН та її вождь змусить народ до дисципліни й послуху, настрашить усіх ворогів і здобуде українську державу» [67, с. 145, 152]. А. Чернецький обстоював мирні, ненасильницькі засоби для побудови незалежної соборної Української соціалістичної держави. «Замість тягти нашу молодь до підпілля, – писав він, – треба було спільно з нашим старшим громадянством робити все, щоб ... приготувати якнайбільше кваліфікованих українських кадрів для розбудови нашого культурного й економічного життя, хоч би навіть в умовах чужої окупації, але у вірі, що їй рано чи пізно мусить прийти кінець» [67, с. 157].

У спогадах А. Чернецький висловлював критичні оцінки діяльності більшовиків на Західній Україні з вересня 1939 р.: «Канцелярщина в більшовиків – це чисте безголов'я. Такої бюрократичної писанини не знає жодна адміністрація на світі ... Господарювання більшовиків було безглузде, а притому демагогічне» [67, с. 106, 107]. Він на власному досвіді побачив помилковість своєї політичної орієнтації на радянську Україну на початку 1920-х рр. Масові більшовицькі репресії не зачепили А. Чернецького, на відміну від його партійних товаришів В. Старосольського, П. Буняка, І. Квасниці та ін., бо він із середини 1920-х рр. безпосередньо не займався партійно-політичною діяльністю. Напередодні вступу Червоної армії на Тернопілля під час німецько-радянської війни влітку 1944 р. А. Чернецький вирішив емігрувати на Захід, бо під час свого «перебування під більшовиками

я їх так пізнав, що другий раз не бажав з ними стрічатися!» [67, с. 124, 125]. А. Чернецький опинився спочатку у Словаччині, а потім – в Австрії, Німеччині. Довгий час він поневірявся по різних таборах для емігрантів, аж доки в 1951 р. не опинився у Швейцарії на запрошення місцевої гуманітарної організації. Останні роки життя А. Чернецький провів у «пансіоні для старших» поблизу Цюріха [67, с. 127, 137].

Свій погляд на польсько-українські стосунки, зокрема в умовах післявоєнної перебудови Європи після Першої світової війни, А. Чернецький виклав у рецензії на працю польського письменника, перекладача і публіциста Ю. Лободовського «Pieśń o Ukrainie» («Пісня про Україну»). Вона була надрукована в журналі «Вільна Україна» в США 1959 р. Зробивши короткий екскурс в історію, А. Чернецький висловив потребу нормалізації польсько-українських взаємин. «Що боротьба Польщі з Україною вийшла на шкоду обом народам, це правда, – писав він, – і що на тому скористала Москва, це також правда». Однак автор вважав, що «в тому не завинила Україна, а тільки Польща, бо вона Україну зрадила і пішла на угоду з Москвою (за Ризьким мирним договором 1921 р. – *I. P.*), яка її вкінці поневолила при допомозі комунізму» [59, с. 62]. Передумовою для польсько-українського примирення в новітній історії, в розумінні А. Чернецького, було втілення в життя «природного права, що кожний нарід має на своїх етнографічних землях сам творити свою вільну і соборну державу» [59, с. 63].

Таким чином, А. Чернецький був одним з впливових діячів українського національного руху у Східній Галичині першої половини ХХ століття, як активний громадсько-політичний, культурно-освітній і профспілковий діяч присвятив своє життя боротьбі за національні й соціальні інтереси українського робітництва. З розпадом Австро-Угорської імперії восени 1918 р. він взяв безпосередню участь в українській революції. Поразка революції, встановлення польської влади на Західній Україні, а з іншого боку – політика «українізації» в УСРР, що стала привабливим контрастом до національної політики польського уряду, спричинила ліворадикальну еволюцію як УСДП загалом, так і А. Чернецького як одного з партійних лідерів на початку 1920-х рр. Вона завершилася відкритим переходом партії в комуністичний табір у березні 1923 р., що дало привід польській владі заборонити УСДП у січні наступного року. А. Чернецький мав прорадян-

ські погляди і не зумів перешкодити опануванню УСДП східногалицькими комуністами, а після березня 1923 р. став одним з лідерів прокомуністичної партії. Пізніше він, як і більшість його колишніх соратників по партії, а також галичан узагалі, гірко розчарувався в політиці російських більшовиків на радянській Україні.

1. Віче українського робітництва у Львові. *Вперед*. Львів, 1921. 14 вересня. С. 1.
2. *Вперед*. Львів, 1920. 31 березня. С. 1.
3. *Вперед*. Львів, 1920. 30 квітня. С. 1.
4. *Вперед*. Львів, 1920. 4 травня. С. 1.
5. *Вперед*. Львів, 1920. 6 листопада. С. 3.
6. *Вперед*. Львів, 1921. 22 червня. С. 1.
7. Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріяли до історії УСДП). *Календар «Впереду»: 1920*. Львів, 1920. С. 17–34.
8. *Громадський вістник*. Львів, 1922. 24 березня. С. 3.
9. *Громадський вістник*. Львів, 1923. 29 березня. С. 1.
10. Демократія. *Робітничий голос*. Львів, 1938. березень. С. 1.
11. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 174.
12. Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 121. Оп. 2. Спр. 187.
13. Держархів Львівської обл. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 188.
14. Держархів Львівської обл. Ф. 256. Оп. 1. Спр. 38.
15. Держархів Львівської обл. Ф. 256. Оп. 1. Спр. 40.
16. Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 30 а.
17. Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 291.
18. Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 292.
19. *Діло*. Львів, 1924. 27 лютого. С. 5.
20. Жерноклеєв О., Райківський І. Антін Чернецький (1887–1963 рр.): сторінки життя і громадсько-політичної діяльності. *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ, 2002–2003. № 4–5. С. 211–224.
21. Жерноклеєв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. Київ : Основні цінності, 2004. 283 с.
22. Жерноклеєв О., Райківський І. Чернецький Антін. *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті* / гол. ред. ради Я. Ісаєвич. Львів, 2009. С. 323–346.
23. З партійного життя. Оснування УСП. *Діло*. Львів, 1925. 25 січня. С. 3.
24. Зайцев Ю. Вибори 1922 р. у Західній Україні. *Україна модерна*. Львів, 1999. Ч. 2–3. С. 194–201.
25. *Земля і воля*. Львів, 1920. 11 липня. С. 1, 2.
26. *Земля і воля*. Львів, 1923. 25 березня. С. 1, 2.
27. Зі замкненими очима! *Діло*. Львів, 1924. 17 лютого. С. 1.
28. Квасниця І. За українську державність. *Вперед*. Львів, 1921. 21 травня. С. 1.

29. Кравець М. До характеристики УСДП у Західній Україні (1920–1924 рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 1958. № 1. С. 84–91.
30. Краєва Конференція у Львові. *Вперед*. Львів, 1920. 30 березня. С. 1.
31. Краєва Парти́йна Конференція. *Вперед*. Львів, 1920. 10 липня. С. 1.
32. Кривава книга. Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920 / зладили М. Лозинський, П. Карманський. Видання Уряду ЗУНР. Відень, 1921. Част. II. 249 с.
33. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень, 1922. 228 с.
34. Львівська конференція. *Вперед*. Львів, 1933. травень. С. 2, 3.
35. Макух І. На народній службі. Дітройт, 1958. 628 с.
36. Парти́йна нарада. *Вперед*. Львів, 1922. 19 січня. С. 1, 2.
37. Перша культурно-освітня конференція УСДП. *Вперед*. Львів. 1921. 11 червня. С. 1.
38. Перша професіональна конференція українських робітників. *Професіональний вістник*. Львів, 1920. 1 лютого. С. 1.
39. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1921–1928 рр.). Документи й матеріали / за ред. Б. Дудикевича. Львів, 1964. Т. 2. 380 с.
40. Райківський І. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.). *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. Івано-Франківськ, 1999. Вип. II. С. 112–122.
41. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.). Івано-Франківськ, 1995. 67 с.
42. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України. Львів, 1996. 20 с.
43. *Робітнича трибуна*. Львів, 1922. 16 жовтня. С. 2.
44. *Робітнича трибуна*. Львів, 1922. 25 жовтня. С. 3.
45. *Селянська доля*. Луцьк, 1923. 25 листопада. С. 1.
46. Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939). Львів, 2011. 356 с.
47. Сплетні. *Робітник*. Львів, 1925. 1 лютого. С. 7.
48. Стахів М. Хто винен? З історії комуністичного руху та його помічників. Львів, 1936. 232 с.
49. Стахів М. Хто винен? З історії комуністичного руху. *Громадський голос*. Львів, 1936. 6 червня. С. 3, 4.
50. Теслюк М. У боротьбі за возз'єднання. Сторінки спогадів. Вид. 2-ге. Львів, 1988. 241 с.
51. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1016.
52. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 5.
53. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 15.
54. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 20.
55. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 30.

56. ЦДАГО України. Ф. 233. Оп. 1. Спр. 26.
57. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). Ф. 205. Оп. 1. Спр. 539.
58. ЦДАЛ України. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 113.
59. Чернецький А. Давно проспівана пісня. *Вільна Україна. Журнал української визвольної думки*. Нью-Джерсі, 1959. Ч. 22. С. 62–64.
60. Чернецький А. За тактику пролетарської боротьби. *Вперед*. Львів, 1921. 4 червня. С. 1.
61. Чернецький А. Пролетаріят і інтернаціональність. *Вперед*. 1920. 1 травня. С. 3.
62. Чернецький А. Пролетаріят і школа. *Вперед*. Львів, 1921. 4 грудня. С. 2.
63. Чернецький А. Пролетарська політика і національна справа. *Вперед*. Львів, 26 червня. С. 2.
64. Чернецький А. Соціалізм і патріотизм. *1 Май. Одноднівка*. Львів, 1921. 1 травня. С. 4–6.
65. Чернецький А. Соціалістичний Інтернаціонал. *Вперед*. Львів, 1920. 3 липня. С. 1.
66. Чернецький А. Спомини з мого життя. Лондон: Наше слово, 1964. 143 с.
67. Чернецький А. Спомини з мого життя. Київ: Основні цінності, 2001. 168 с.
68. Чернецький А. Український робітник. *Діло*. Львів, 1936. 29 листопада. С. 1, 2.
69. Який це одноцільний національний фронт? *Вперед*. Львів, 1921. 11 червня. С. 1.
70. Koko E. Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939). *Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków, 1993. Z. 103. S. 125–141.
71. Protokoly IV Konferencji Komunistycznej Partii Polski (1925). *Z pola walki: kwartalnik poświęcony dziejom ruchu robotniczego*. Warszawa, 1962. № 3. S. 100–150.

*Петро Сіреджук,
м. Івано-Франківськ*

Гуцульська сотня сотника УСС Кліма Гутковського

Чим вищий п'єдестал ми побудуємо для героїв наших визвольних змагань, тим ширші маси будуть бачити яскравий дороговказ для свого життя і для боротьби. І тому в мільйон рупорів мусимо сповіщати про наших героїв і на найвищих висотах різьбити їх імена і чини, щоб у найдальших закутках земель усім було видно незабутні постаті у весь їх величний зріст.

(Олена Теліга)

У гуцулознавстві досі багато білих плям. Однією з них є проблема висвітлення бойового шляху і долі особового складу Гуцульської сотні сотника Кліма Гутковського, котру іменуємо Першою Гуцульською сотнею УСС. На сьогоднішній день немає жодної статті, котра би пролила світло на історію і долю її особового складу. Щоправда, три його старшини Стефан Глушко [2, с. 11–13] з Джурова на Снятинщині, Іван Сіяк із с. Ляшки Муровані поблизу Львова [8, с. 3], М. Нижанківський з с. Семигинова коло Стрия [5, с. 149–157] та його друг Іван Боберський [1, с. 2] залишили спогади про бойового безстрашного сотника січових стрільців Гуцульської сотні, в котрих у контексті біографії К. Гутковського йде мова про неї. До висвітлення біографістики особового складу сотні УСС К. Гутковського долучився автор [6, с. 144–160; 7, с. 304–319]. Отож, на сьогоднішній день немає повноцінної розвідки про славу Гуцульську сотню сотника УСС К. Гутковського.

Метою статті є на основі спогадів його старшин С. Глушка М. Нижанковського, І. Сіяка і друга І. Боберського та шляхом залучення відомостей матеріалів галицької періодичної преси й нових виявлених документів вітчизняних й зарубіжних архівів про неї і її особовий склад спробувати реконструювати фронтową долю сотні січових стрільців К. Гутковського, родом із Галицької Гуцульщини.

Вона сформована в другій половині вересня 1914 р. з впертих гуцулів, котрі не змирилися з рішенням командуванням Легіону УСС розійтись по домівкам, бо полк з добровольців уже був укомплектований. Найбільш затяті юнаки згуртувалися і самі добралися до центру військової підготовки січових стрільців Стрибачово поблизу закарпатського міста Мукачів. Тут 150 впертих гуцули дві неділі голодні і без даху над головою микалися від сотні до сотні, щоби їх прийняли і вписали до свого складу, але всюди отримували відмову [5, с. 149].

Тоді найбільш ініціативні вирішили делегацією піти до сотника Клима Гутковського, котрим їм найбільше імпонував серед січових старшин навчального центру першопочаткової військової підготовки, щоби він заступився за них перед австрійським командуванням. Сотник уважно їх вислухав і зумів переконати австрійців, що безстрашних, патріотично налаштованих, вишколених гуцулів можна буде використати для партизанської війни у тилу ворога. Командування австрійської армії в кінці–кінців погодилася. Так у другій половині вересня 1914 р. була сформована Гуцульська сотня сотника УСС Клима Гутковського.

Новосформована сотня січових стрільців сотника нараховувала 140 осіб. На жаль, нам не вдалось встановити імена і прізвища всіх стрільців і старшин цієї сотні, а тільки частково. З старшинського складу відомо Гуцульської сотні сотника УСС К. Гутковського відомо вістун М. Нижанківського, підхорунжого С. Глушка, четарів Якова Рудницького і Івана Сіяка, десятника Михайла Гавриша.

Що стосується стрілецького складу цього підрозділу усусів, то пощастило встановити майже половину особового складу. Зокрема, Павла Амброзійчука з Усте Біскупське (його перевели до іншої і він загинув на горі Татарівка на Сколівщині) на Борщівщини, Петра Кривенюка, Михайла Цвілінюка з Верхнього Ясенова, Олексу Каб'юка із с. Голови, Лукина Сумарука із Дземброні, Івана Дудюка, Миколу Ілюка, Дмитра Корчука, Петра Мартищука, Федора Сумарука, Василя Ясельського із Жаб'єго, Івана Галицького, Василя Зітинюка, Юрія Зітинюка із Зеленого, Олексу Корнелюка з Перехресного на Верховинщині, Адама Кулачківського з Мишків на Заліщанщині, Миколу Палія із с. П'ядики, Федора Вишиванюка, Миколу Попадюка із с. Раківчик, Івана Стівп'юка зі Спаса на Коломийщині, Дмитра Амброзюка

з Гуцулівки, Василя Букатчука, Петра Букатчука, Григорія Дивоняка, Дмитра Марфея, Михайла Марфея, Миколу Никифорчина, Івана Сав'юка, Івана Церковнюка з Кобак, Михайла Библюка, Михайло Гавриш з Косова, Петра Атаманюка з Микитинців, Івана Баранюка, Івана Боєчка, Миколу Кіящука із Москалівки, Дмитра Кошака, Івана Кошака, Миколу Срібнака, Дмитра Юсипчука з Москалівки, Михайла Мойсейчука з Пістиня, Михайла Максим'юка, Дмитра Матійчука, Ілька Матійчука, Дмитра Павлюка, Дмитра Слочака з Прокурави, Андрія Киселицю, Костя Попенюка, Івана Сливку, Юрія Сливку з с. Рибне, Павла Грималюка, Палія Грималюка, Василя Медведчука, Івана Ткачука із Річки, Василя Скульського із Середнього Березова, Івана Білецького із Смодного, Лукина Сумарука, Василя Шкондиюка із Соколівки, Антона Библюка із Старого Косова, Дмитра Трищука зі Старих Кутів, Миколу Вепрука, Петра Лесюка з Яворова на Косівщині, Михайла Луціва, Івана Юркевича із Надвірної та Осипа Сроковського зі Львова [7, с. 304–319].

Ядро сотні складала гуцули рільники і зарібники, але в її рядах було ще двоє приватних урядників, двоє студентів і четверо гімназистів. Окрім гуцулів у сотні було 19 вихідців з різних повітів Східної Галичини. Зокрема, з Городенківського, Дрогобицького, Перемиського, Тернопільського, Товмацького, Яворівського – по одному; з Буковини – двоє, Снятинського – троє, Львівського і Коломийського повітів – по четверо осіб [12, арк. 1–7].

Сотник зайнявся військовою підготовкою своєї новосформованої сотні. Бойовий вишкіл проводили Луць Лісевич, О. Сорохтей і Стефан Глушко. Останній був студентом університету, чоловік енергійний, товариський, в службі дуже вимогливий і обов'язковий, котрий прикладав зовсім правильно велику вагу до вишколу і вимагав беззастережного послуху. Вправи відбувалися щоденно зранку до обіду і йшов добрим поступом вперед [5, с. 152].

Була гадка в листопаді 1914 р. цією сотнею піти на Гуцульщину. Та, на жаль, із причин незалежних від сотні похід не відбувся. Від командування прийшов наказ 25 жовтня 1914 р. переїхати до Хусту для несення служби і дальшої військової підготовки. Оскільки усі сотні уже відійшли на фронт воювати з росіянами, то особовий склад був задіяний на охорону військових об'єктів в місті. Сюди 28 грудня 1914 р. до них навідався провідати престолонаслідник австрійського трону

цісаревич Карло, котрий влітку 1916 р. після смерті батька став останнім цісарем Австро-Угорщини [6, с. 146].

Перебування сотні січових стрільців у Хусті мало не тільки воєнне, але й велике культурно-просвітницьке і політичне значення. Гуцули в перший же день свого перебування на замку вивісили жовто-блакитний прапор, котрий замаюрів над цілим містом. На нього сходилося дивитися усе населення довколишніх сіл, особливо юнаки і дівчата. Гуцули серед місцевої молоді стали гарячими пропагандистами українізації змадяризованих закарпатських українців. У місті запанувала українська мова, а місцеві хлопці з кокардами та дівчата з синьо-жовтими стрічками стали гуртами відвідувати гуцульських легенів. Не було таємницею командуванню сотні, що багато січових стрільців самовільно йшли на побачення до дівчат з найближчих до Хусту закарпатських сіл [5, с. 152].

Час спливав дуже швидко. Перше фронтове Різдво для усусів було особливо пам'ятним, бо кожен із них від галичанок-волонтерок отримав різдв'яний подарунок. Вояки від щирого серця теплими слова через газету «Діло» дякували галичанкам за приємний сюрприз. Зокрема, січовий стрілець Лукин Сумарюк писав: «Слава Ісусу Христу! Кланяюся до Вас. І дякую Вам за дарунок. І зичу Вам щастя, здоровля, многі літа прожити. Бувайте здорові. Лукіян Сумарюк, гуцул з Жаб'я. Сотня Пана Гутковського». Його бойовий товариш Василь Медведчук із Річки зазначав: «Дякую дуже за дарунки. Прошу Вас пришліть нам кілька часописей. Може «Діло»? Пришліть мені кілька українських книжок. Остаюся з поваженням Василь Медведчук. Feldpost 17. (польова пошта. 17, – П. С.). Сотня сотника Гутковського». Їхній побратим Микола Вепрук із Яворова твердив: «Слава Ісусу Христу! Кланяюся до Вас. І дякуємо за дарунки. Ми дуже увеселилися. Що про нас знаєте. Дякуємо Вам сердечно. Бувайте здорові. Миколай Вепрук. Густ (теперішня назва м. Хуст. – П. С.) [11, с. 7].

Доречно сказати, що до різдв'яних дарунків січовим стрільцям долучилися не тільки гуцули найвіддаленіших гуцульських сіл, але й вояки-гуцули різних полків австрійської армії. Так, в грудні 1914 р. з ініціативи отця Якова Попеля із Довгополя на Верховинщині на різдв'яні подарунки усусам зібрано 182 корони і 60 сотиків. Довгопільців підтримали мешканці сусіднього села Перехресне, котрі внесли у загальнонародну скарбницю теж немало корон. Вояки-гуцули

51-го полку крайової оборони на різдвяні подарунки січовим стрільцям здавали одну–дві корони. Весь полк бойовим побратимам зібрали понад 600 корон [3, с. 3].

Тим часом після Нового 1915 р. військова фортуна усміхнулася австрійським і німецьким військам, які стали звільняти одним за одним східно-галицькі міста і села. Завзяті гуцули стали хвилюватися, що Східну Галичину звільнять без них і просили сотника відійти на фронт. Він відмовляв їх від поспішності, бо війна буде тривати довго, а вони, ще неготові до бойових дій. Ніякі доводи сотника не могли переконати впертих гуцулів. Справа дійшла до того, що вони заявили йому, якщо не йдете з нами на фронт, то ми підемо без Вас [5, с. 153].

Знаючи їх непоступливість він доповів австрійському командуванню про ситуацію в сотні. 15 січня 1915 р. сотня з повним бойовим спорядженням вийшла на фронт. 3 лютого 1915 р. сотні дано перше бойове завдання визволити зайняте росіянами закарпатське село Торунь. Достеменно відомо, що в його визволенні брали участь Іван Баранюк, Іван Білецький, Іван Дудюк, Василь Зітинюк, Іван Каб'юк, Дмитро Кошак, Петро Лесюк, Микола Максим'юк, Петро Мартищук, Дмитро Марфей, Ілько Матійчук, Василь Медведчук, Дмитро Павлюк, Михайло Цвілінюк та Василь Ясельський [10, арк. 144–293 зв.].

Тоді сотню, котра успішно виконала бойову задачу, направили здобути висоту 840 в селі Вишкові на Долинщині, тобто перевал, де уже два місяці точилися бої австрійців і німців з противником і ніяк не могли здобути у ворога бойківського перевалу, котрий з'єднував Прикарпаття із Закарпаттям.

3 лютого 1915 р. січові стрільці сотника К. Гутковського пішли в похід прогнати ворога з вказаних австрійським командуванням бойківських вершин. По зайняттю вихідних позицій селі Вишків на Долинщині 6 лютого 1915 р. відбулась перша зустріч з ворогом і сотня понесла перші втрати. В сутичці з російським патрулем загинув стрілець Дмитро Амброзяк із Гуцулівки, тяжко поранено гімназиста Федора Вишиванюка із Раківчика, а стрільця Миколу Паньківа із П'ядик і вістуна Василя Букатчука із Кобак полонено. Другого дня розвідникам сотні більш пощастило: без жодного пострілу в полон взяли групу російських розвідників. Від неї січові стрільці довіда-

лися, які частини, де і в якій кількості зайняли бойківські горби. Того ж дня сотник вечором мав розвіддані про ворога [2, с. 12].

Вранці 11 лютого 1915 р. слідами розвідників три курені німецьких єгерів, полк угорців і сотня січових стрільців пішли в гори. Перед позиціями росіян усі заночували під голим небом і як тільки стало розвиднятися по отриманню наказів усі в різних місцях заатакували ворога. Гуцульська сотня отримала наказ зайняти гору 840 біля села Вишків Долинського повіту [2, с. 12].

Підійшовши до неї, перед січовими стрільцями відкрився простір зрубаного лісу. Сотник віддав наказ розстрільною підійматися на гору і зайняти її. Він сам із зброєю в руках став у переді строю. Рухаючись вперед січові стрільці тонули в глибокому снігу, спинаючись по зрубаних деревах, що лежали покриті снігом, падали з утоми заплутавшись в галузях. Ніхто не зважав на те, що свистіли кулі, вибивали в такт кулемети, в повітрі роєм літали шрапнелі. У душі кожного січового стрільця було одне бажання: якнайскоріше дістатися вершини гори [2, с. 12].

Впевнений голос сотника кликав: «Вперед хлопці!». В наступі командант сотні не ховався, крокуючи вперед своєю поставою додавав відваги необстріляним бійцям, що перший раз у своєму житті почули музику битви. Незчулися як підійшли до окопів ворога. Тут лунає командирське «Гурр-а-а». Завзятість бере верх, зникає втома, з диким інстинктом кожний січовий стрілець шукає свою жертву. Росіяни покидали зброю, піднесли руки вгору і просили помилування: «Помілуй пан, помілуй пан!». Штурмом гори 840 на багнети вояки сотні полонили 318 вояків сибірського полку російського війська. М. Нижанківський твердить, що не 318, а 480 росіян. В цій бою загинув стрілець Юрій Сливка із с. Рибне на Косівщині, а трьох поранено: Миколу Вепрука з Яворова в палець правої руки, Андрія Киселицю з с. Рибне в обидві руки і Михайла Палія з П'ядик, котрий через кілька днів помер у лікарні в селі Вельочу. М. Нижанківський твердить, що втрати сотні становили 6 вбитих і 18 ранених [5, с. 155]. Ці наведені цифри старшини не підтверджуються даними листів втрат сотні і Міністерства війни Австро-Угорщини.

Другого дня від майора австрійського війська стрільці отримали подяку. Чотирьох з них представлено до урядової нагороди австрійської держави. Щоправда, окрім сотника нам не вдалось встановити

їх імена і прізвища. Відомо, що командира сотні нагороджено «Хрестом» військових заслуг» з короною III ступеня [2, с. 12; 9, с. 20].

Цим боєм Гуцульська сотня сотника УСС Кліма Гутковського своєю хоробрістю першою серед інших гідно заслужила собі на окремішне визнання у формі окремого офіційного наказу австрійського війська. Це – одна із золотих сторінок звитяги гуцулів у Великій війні 1914–1918 рр., в історії українського війська новітнього часу, найславніша сторінка українського січового стрілецтва в цілому.

Через два дні із-за людської заздрості німці перестали говорити про вишківську баталію, а чехи зненавиділи гуцулів. Замість визнання настала відверта ворожість спрямована на повне знищення особового складу прославленої сотні обдарованого військовим талантом сотника К. Гутковського. Його січових стрільців стали посилати в найбільш небезпечні розвідки, з яких мало хто вертався живим, а якщо вертався то раненим чи сильно перестудженим, що треба було негайно відправляти до лікарень. Здобутими розвідданими сотня гуцулів допомагала австрійським військовим частинам вибратися із скрутного становища під час боїв у дикому, лісистому, бездорожньому терені бойківських Горган. Та й сама брала участь у декількох сутичках з ворогом [5, с. 156].

Прохання сотника К. Гутковського дати сотні пару днів відпочинку в теплі і поміняти білизну, ігнорувались командиром австрійського корпусу полковником Ганнаком. Все це коменданту сотні довелося переносити терпеливо. Більше того, він розробляв різні плани і разом з стрільцями робив часті напади на нові добре укріплені позиції росіян. Серед стрілецтва про нього ходили легенди, що його кулі не чіпають, хоч в білий день перед позиціями ворога ходив на повний зріст не криючись, а кулі роями пролітали мимо вух сотника. Одчайдушна відвага команданта сотні дивувала не тільки його січових стрільців, але й страшила чужих ворожих вояків [5, с. 156].

Харчування сотні було вкрай незадовільним, бо привезти харчі на зайняту висоту глибокими снігами кіньми було неможливо, а лише наплічниками стрільців. Із кожним днем сотня героїв танула на очах. За твердженнями С. Глушка станом на 10 березня 1915 р. сотня гутківців змаліла до 90 вояків. Сотник своїм гумором підтримував своїх стрільців, хоч сам дуже занепав: ноги йому почали відмовляти послу-

ху. Настав параліч. Пришли чотири санітари і сотника силоміць забрали в тил [2, с. 13].

Як зазначає І. Сіяк, ворог ніяк не зміг змиритися з втратою стратегічно важливої гори і довгий час своєю артилерією обстрілював бойківську вершину. Більше того, 16 і 17 березня 1915 р. ворог намагався відбити цей перевал в усусів і австрійського війська, але, марно, спроби виявилися не вдалим [4, с. 5; 8, с. 2].

Вірогідно, в ході одного з таких обстрілів на горі Залом висотою 955 м 14 лютого 1915 р. було поранено стрільця Лукина Сумарука із Соколівки на Косівщині, котрого пізніше військова медична комісія визнала непридатним до військової служби в умовах війни і призначили йому щомісячну військову пенсію в сумі 72 корони [10, арк. 262–262 зв.]. З усусів сотні Кліма Гутковського найбільше не пощастило Івану Дудяку із Космача на Косівщині. Він 22 лютого 1915 р. був поранений у горах Бойківщини на Долинщині. Від поранення лікувався у Будапешті, Відні і Лінці. По выздоровленню повернувся у стрій і брав участь у боях з росіянами за Галич, Дрищів, Пановичі та містечко Завалів на Тернопільщині. 28 липня 1915 р. безжалісна ворожа розривна куля дум-дум вжалила січового стрільця. Від важкого поранення вояка лікували в Сольному і Тренчині. 11 липня 1916 р. військово-медична комісія австрійського війська визнала його воєнним інвалідом і назначила йому військову пенсію в сумі 312 австрійських корон щомісячно, а самого відправила жити в табір українських біженців і інтернованих до австрійського міста Гмінд [6, с. 310].

Змучених у боях і походами розвідгруп у тил ворога сотню гуцулів не відпускали на відпочинок, а залишили далі утримувати перевал. При сильних морозах стрільці один за одним відморозували ноги і вуха, застуджувались і хворіли на пневмонію. Одних відправляли лікувати до Мукачева і Хусту, а других – більш важкохворих до Будапешту, Грацу, Лагоші Лінцу, Інсбруку, Нагавараду. Так, від обморожень і застуди у військових госпіталях Австро-Угорщини лікувались: Петро Лесюк, Михайло Мойсейчук, Дмитро Слочак – в Інсбруку, Григорій Дивоняк, Дмитро Кошак – в Грацу, Петро Атаманюк в Лагоші, Петро Мартищук, Василь Медведчук, Михайло Цвілінюк, Дмитро Юсипчук у Лінці, Дмитро Трищук – у Нагавараді і Іван Білецький, Дмитро Корчук, Михайло Марфей, Василь Ясельський – в Хусті [6, с. 146–160].

У Будапешті лікарі від недуги так і не змогли врятувати славного сотника і він 29 травня 1915 р. відійшов у вічність. Як наголошує О. Думін, сотнику не вдалося здійснити своєї мрії і його гуцулів: дібратися до Гуцульщини й там зорганізувати з місцевих легінів більший військовий підрозділ, тобто курінь для партизанських дій у тилу ворога. Ймовірно, зовсім по іншому розвивався б хід історії на гуцульських теренах і, можливо, в цілій міжвоєнній і повоєнній історії Європи [6, с. 152].

Ряди стрільців танули з кожним тижнем, а їм і далі не давали ніякого відпочинку. Командир корпусу австрійського війська полковник Ганнак новому команданту сотні підхорунжому Степану Глушку, родом із Джурова на Снятинщині цинічно завше заявляв: «...**мало людей, але добрі**». Тоді він відважився на відчайдушний крок: доповів штабу полку УСС про критичну ситуацію з залишками героїчної сотні. Там прислухалися до голосу розпуки гутківців і добилися в австрійського командування дозволу на їх відпочинок [2, с. 13].

21 березня 1915 р. 40 уцілілих, обдертих, перевтомлених, знеможених ледве живих гуцулів, які чотири місяці тому в Хусті горіли бажанням у рідних горах розв'язати партизанську війну у тилу росіян, вийшли на двонедільний відпочинок до с. Лавочне на Сколівщині. Важко було повірити в те, що ці гірські соколи п'ять тижнів тому здобули блискучу перемогу над тричі переважаючим ворогом. Серед цих 40 героїв були Петро Атаманюк, Петро Букатчук, Михайло Гавриш, Іван Галицький, Юрій Зітинюк, Іван Каб'юк, Микола Кіящук Микола Максим'юк, Ілько Матійчук, Дмитро Павлюк, Іван Сав'юк, Василь Скульський та інші [10, 43–43 зв., 80–80 зв., 144–144 зв., 155–155 зв., 170–170 зв., 192–192 зв., 194–194 зв., 210–210 зв., 220–229 зв., 231–231 зв., 244–244 зв., 268–268 зв.].

Отаман Г. Коссак у Лавочному щиро зайнявся січовими стрільцями прославленої сотні. Він відшукав для них просторий порожній будинок і призначив подвійну норму харчування [5, с. 157].

По перепочинку командування полку УСС сотню не доукомплектовувало. Пояснення просте: не було кому за неї заступитися, адже сотник тяжко хворий лежав у військовому госпіталі в Будапешті, а тому її розформували, а уцілілий особовий склад розподілили по сотням полку УСС. І зразу усі уцілілі здорові гутківці взяли участь у чотирьохденній битві на горі Маківка в селі Грабовець Скільський на

Сколівщині. В маківській баталії з сотні сотника Клима Гутковського ратоборствували: Антін Библюк, Василь Зітинюк, Юрій Зітинюк, Дмитро Корчук, Адам Кулаківський, Дмитро Корчук, Дмитро Марфей, Василь Медведчук, Кость Попенюк, Іван Сав'юк, Василь Сумарук. Так, припинила своє існування Гуцульська сотня січових стрільців сотника Клима Гутковського [7, с. 310, 312, 317; 10, арк. 38–38 зв., 41–41 зв., 156–156 зв., 192–192 зв., 223–224 зв., 260–260 зв.].

Із січових стрільців цієї сотні видними постатями були Іван Сав'юк і Дмитро Юсипчук. Обидва Велику війну 1914–1918 рр. завершили у званні підхорунжого. З проголошенням ЗУНР старшини стали на захист рідної землі. Воювали з ворогами на теренах Східної Галичини і Великої України, і командували четами. Дмитру Юсипчуку не судилося повернутися додому, бо захворів на тиф і 18 грудня 1919 р. помер у м. Бар на Вінниччині. До Івана Сав'юка доля була більш прихильна. Він наприкінці квітня 1920 р. потрапив до поляків у полон і перебував у таборі українських військовополонених старшин і стрільців у Тухолі на Помор'ю. Звідти відпущений 1921 р. і подався до Австрії. Там у 1926 р. здобув ступінь доктора хімії. Був викладачем в українській гімназії у Рівному. У 1943 р. виїхав на Захід. Помер у 1985 року [6, с. 317–318].

Доцільно зазначити, що січові стрільці сотні Клима Гутковського протягом усієї війни і надалі проявляли себе відважними і хоробрими вояками. Не дивно, що багато з них були нагороджені бойовими нагородами австрійської держави. Наприклад, стрілець Михайло Библюк за бої з ворогом отримав дві бронзові медалі і «Хрест військових заслуг» цісаря Карла I, вістун Іван Церковнюк за бій на Маківці нагороджений срібною медаллю «За хоробрість» другого класу. Вістун Антін Библюк за бойові заслуги нагороджений двома бронзовими медалями і «Хрестом військових заслуг» цісаря Карла I та ін. [7, с. 308, 315, 316].

До слова, командування австрійського війська про бравурну перемогу гуцулів на Вишківському перевалі на Долинщині згадало лише у жовтні 1916 р., коли в селі Кірлібабі на Мараморощині нависла загроза прориву росіян на Балкани. Треба було за будь-що утримати перевал від проходження брусилівців, щоби вони не з'єдналися з румунським військом і не змогли спільно наступати на Балкани. Ось тоді знову з січових стрільців родом із Галицької Гуцульщини 18 жовтня

1916 р. була сформована нова Гуцульська сотня, котра 27 жовтня 1916 р. відійшла в Маромарошські Карпати і блискуче справилась із поставленою перед нею задачею: ворог не пройшов і план російського генерала Брусилова нею зірвано [6, с. 187–191].

Серед її особового складу основне ядро складали ті січові стрільці, котрі змагалися з росіянами в Гуцульській сотні Клима Гутковського. Зокрема, в ній воювали: Іван Баранюк, Михайло Библюк, Іван Білецький, Олекса Корнелюк, Дмитро Марфей, Василь Медведчук, Іван Ткачук, Василь Ясельський [7, с. 308, 312, 314, 315; 10, арк. 308–308 зв.; 12, к. 2].

Отож, Гуцульську сотню січових стрільців сотника Клима Гутковського по праву варто називати Першою, а нову сформовану восени 1916 р. – Другою. Імена і прізвища звитяжців цієї сотні і їх ратний подвиг, котрий є золотою сторінкою української зброї має пізнавати широкий загал громадськості не тільки Гуцульщини, але й всієї України. Її слава немає бути незаслужена забута в пільмі прошуміли десятиліть. Ратний подвиг своїх предків нинішні нащадки повинні знати, пам'ятати і шанувати і гордитися ним.

Разом з тим слід відзначити, що історичне значення сліду цієї сотні полягає не тільки в її героїзмі, але й в українізації змадяризованого українського населення хустської околиці. Воно на генетичному рівні відчуло свою належність до української спільноти, а тому не дивно, що через 24 роки після перебування січових стрільців родом із Галицької Гуцульщини саме Хуст став столицею дорогої для усіх українців Карпатської України.

Отож, дана розвідка є нашим скромним словом у вінок пам'яті про Гуцульську сотню сотника УСС Клима Гутковського.

Список використаних джерел

1. Боберський І. Смерть сотника Українських Січових Стрільців. *Свобода*. Джерзи Сіті. 1915. 15 липня. С. 2.
2. Глушко С. Сотник Клим Гутковський. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1935. Ч. 4. С. 11–13.
3. На коляду УСС. *Діло*. 1915. 25 грудня. С. 3.
4. На Східнім терені війни. *Діло*. 1915. 27 марта. С. 5.
5. Нижанковський М. Пам'яті сотника Клима Гутковського (До історії Гуцульської сотні). *За волю України. Історичний збірник УСС*. Нью-Йорк, 1967. С. 149–157.

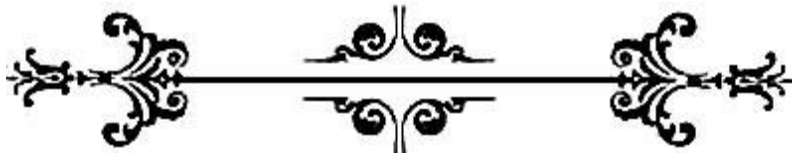
6. Сіреджук П. Галицька Гуцульщина у Великій війні 1914–1918 рр. Косів : Писаний Камінь, 2018. 480 с.
7. Сіреджук П. Із старшин і стрільців Першої Гуцульської сотні УСС. *Персоналістика українознавства як світоглядний феномен*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (20–22 травня 2021). До 25-річчя відкриття кафедри українознавства і філософії. Івано-Франківськ : ІФНМУ, 2021. С. 304 – 319.
8. І. С. (Сіяк І.) Як визначилася сотня Гутковського. *Діло*. 1915. 27 квітня. С. 3.
9. Темницький В. Клим Гутковський. *Вісник Союзу Визволення України*. Відень, 1915. Ч. 19/20. С. 20.
10. Центральний державний архів вищих органів влади України, м. Київ. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 249.
11. Що пишуть українські стрільці... *Діло*. 1915. 20 марта. С. 7.
12. ВН. МФ. 101372. 8 к.



*Професор Івано-Франківського державного педагогічного
інституту імені Василя Стефаника*

Розділ 3.

**Український національно-визвольний рух
у 1914–1923 рр.**



*Сергій Адамович,
м. Івано-Франківськ*

Українська історіографія про діяльність російської окупаційної влади у Східній Галичині в 1914–1917 рр.

Східна Галичина з початком Першої світової війни стали ареною запеклих боїв і репресивних заходів російських окупаційних властей. Видатний український історик і державний діяч М. Грушевський порівнював цей період в історії Східної Галичини і Буковини з «Руїною» другої половини XVII ст. [14, с. 8]. Напередодні Першої світової війни в Східній Галичині за підтримки російських спецслужб і фінансової підтримки достатньо впливовими були москвофільські організації, які відстоювали спорідненість мешканців Західної України з російським народом. Лише репресивна політика російського окупаційного режиму в Східній Галичині в 1914–1917 рр. щодо місцевого населення та військові злочини російської армії показали цивілізаційну і етнічну інакшість росіян.

Через століття у 2014 р. ситуація певним чином повторилася і російські окупаційні війська уже на Донбасі та в Криму розвіяли міфи «Русского мира» і спільності українського та російського народів з свідомості українців Півдня і Сходу України. У зв'язку з цим наукова стаття, що аналізує доробок української історіографії у справі дослідження діяльності Галицько-Буковинського генерал-губернаторства та наступних організаційних форм російського окупаційного режиму в Східній Галичині і нормативно-правової бази функціонування російських окупаційних органів влади у 1914–1917 рр. на сучасному етапі становлення Української державності є актуальною. Вона важлива для висвітлення сутності російського імперіалізму та вивчення методів та форм реалізації російської агресивної політики на окупованих територіях.

На сьогодні окремих аспектів історіографічного огляду праць з діяльності російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині торкалися І. Ільницький та І. Музичин [19; 20; 42], однак комплексного аналізу існуючої історіографічної бази з досліджуваної проблеми не було проведено.

Відзначимо, що становище українського населення Галичини в умовах російської окупації було відображено в працях безпосереднього свідка подій Н. Кочубея і відомого українського діяча Д. Дорошенка, що в 1917 р. був призначений крайовим комісаром Галичини і Буковини і залишив детальний опис останньої фази російського окупаційного режиму [15; 22]. Важливим джерелом для дослідження поведінки російської влади в Східній Галичині в період Першої світової війни стали спогади президента Головної Української Ради і Загальної Української Ради, керівника Української національно-демократичної партії К. Левицького – «Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр.» [26].

Крім того, в нещодавно опублікованому збірнику під редакцією В. Семеніва зібрані спогади українців про поведінку російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині та хронологічно перша аналітична праця І. Крип'якевича про діяльність російської влади в краї – «Галичина під час російської окупації серпень 1914 – червень 1915» [41].

Зі здобуттям Україною незалежності вперше оцінку російському окупаційному режиму в Східній Галичині у військово-політичному контексті було дано у дисертаційному дослідженні О.Мазура «Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.)» [36]. Військові аспекти діяльності російської окупаційної адміністрації та проблеми біженства в регіоні досліджували також І. Баран, І. Ільницький, О. Мазур [5; 34; 16].

Узагальнена академічна праця про долю українських земель в час Першої світової війни до 100 річчя її початку з'явилася у 2013 р. під редакцією О. Ресента [10]. Геополітичні плани урядових кіл Російської імперії щодо територій Східної Галичини у період 1914–1917 рр. розкриті в публікації О.Мазура та І.Барана [33].

Аналізу нормативно-правової бази діяльності органів російської окупаційної влади в Східній Галичині присвячено наукові розвідки І. Ільницького, В. Любченка [18; 30]. Організацію Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини в 1914–1915 рр. досліджували І. Ільницький, І. Кучера, І. Лозинська [17; 25; 28; 29].

Зміни в політиці російського окупаційного режиму в 1916–1917 рр. в бік заходів з організації сприяння військам і підтримки

порядку в тилу відмітили у своїх працях І.Лозинська та В.Любченко [27; 30]. Варто відзначити, що стали з'являтися і окремі дослідження, що аналізують соціально-економічну політику російських властей в Східній Галичині [44]. Натомість діяльність Обласного комісаріату Галичини та Буковини в 1917 р. залишається детально описаним в праці Д. Дорошенка і в дослідженнях І. Лозинської та В. Любченка [15; 27; 32].

Якісний і кількісний склад кадрового наповнення, принципи формування російської адміністрації проаналізовані в дослідженнях І. Ільницького, І. Кучери [21; 24]. Відзначимо, що якщо І.Кучера зауважує, що кадровий потенціал російської адміністрації значно поступався австрійському чиновництву за рівнем фахових якостей [24, с. 14], то І. Ільницький вважає, що російські чиновники загалом успішно виконували свої обов'язки [21, с. 232–233].

Дестабілізуючу і провокуючу роль москвофільського руху в діяльності російської окупаційної адміністрації проаналізовано в працях І. Барана, В. Гайсенюка, В. Любченка [7; 12; 31]. Репресивну політику російської влади щодо української культури, освіти та процесу русифікації в краї проаналізовано в працях І. Барана, І. Береста, І. Кучери [7; 9; 23]. Натомість дискримінаційна політика російських державних чиновників щодо євреїв Східної Галичини оцінена в дослідженнях С. Адамовича, В. Мустеци, В. Сергійчука [1; 43; 45].

Значна увага в дослідженнях вітчизняних вчених приділена утискам російською окупаційною адміністрацією греко-католицької церкви загалом і особисто митрополита А.Шептицького [3; 4; 8; 13; 37–39]. Діяльність російської імперської влади в окупованих містах проаналізована в працях С. Адамовича, І. Барана, І. Бондарев, О. Гречаника, О. Мазура, І. Монолатія, І. Патера, В. Шулепіна [2; 6; 11; 35; 40].

Отже, українські дослідники діяльності російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у період Першої світової війни однотайні, що у перший період російської окупації краю дії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, окрім забезпечення потреб військових структур та збереження соціально-економічної та політичної стабільності, були спрямовані на анексію Східної Галичини через репресії щодо українського греко-католицького священства, громадських структур та освіти задля подальшої інтеграції регіону до складу Російської імперії. У свою чергу після по-

вторного захоплення російськими військами краю «Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни» сконцентрувало увагу на вирішенні потреб російських військових частин та забезпеченні мінімального виживання виснаженого війною населення краю. Найменше уваги в науковій думці приділено діяльності в 1917 р. Обласного комісаріату Галичини та Буковини, що в умовах постреволюційного хаосу та втрати росіянами в результаті літньої військової кампанії 1917 р. контролю над Східною Галичиною не отримав можливості реалізувати проукраїнські плани її керівника Д.Дорошенка.

Крім того, в наукових працях не в повній мірі розкрито діяльність російського окупаційного режиму в Східній Галичині в 1914–1917 рр. в контексті діяльності органів місцевих адміністрацій, правоохоронних та судових структур, а також контактів російських військових підрозділів з цивільним населенням краю. Важливо шляхом наукового аналізу виокремити специфіку поведінки в регіоні наддніпрянських українців, що потрапили до складу окупаційної адміністрації чи були в складі російських військових формувань.

Список використаних джерел

1. Адамович С. В. Єврейське питання в політиці російської окупаційної адміністрації в Галичині та на Буковині (1914–1917 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2005. Вип. ІХ. С. 23–27.
2. Адамович С. Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918 рр.). Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. 79 с.
3. Адамович С. В., Кучера І. В. Репресивні заходи російської влади стосовно митрополита Андрея Шептицького в роки Першої світової війни. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/1643.pdf>.
4. Баран І. В. Антиукраїнська політика представників Руської православної церкви в Галичині у 1914–1915 роках. *Грані*. 2014. № 4. С. 148–156.
5. Баран І. В. Воєнні дії та руйнування на території східної Галичини (серпень 1914 – червень 1915 рр.) : автореф. ... канд. іст. наук : 20.02.22 – військова історія. Львів, 2010. 20 с.
6. Баран І. В. Вплив бойових дій на становище міст і сіл Східної Галичини на початку Першої світової війни. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Fena.lp.edu.ua%2Fbitstream%2Fntb%2F2841%2F1%2F08.pdf&cflen=223061>.
7. Баран І. Політична діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині (1914–1915 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2010. Вип. 17. С. 154–161.

8. Баран І. В., Юрчук О. Ф. Перебування митрополита Андрея Шептицького в російському полоні (1914–1917 рр.). *Мир науки и инноваций*. Іваново : Научный мир, 2015. Вып. 2 (2). Т. 11. С. 87–90.
9. Берест І. Р. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584 : Держава та армія. С. 52–57.
10. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна / упорядн. О. Реєнт. Київ : Кліо, 2013. 784 с.
11. Бондарев І., Гречаник О., Шулепін В. Велика війна у маленькому місті. Фотоісторія Станиславова часів Першої світової війни. Івано-Франківськ : Мантикора, 2015. 160 с.
12. Гайсенюк В. В. Москвофільство в Галичині та на Буковині в роки Першої світової війни : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 – історія України. Чернівці, 2015. 240 с.
13. Гладка Г., Кугутяк М., Москалюк М., Хруслов Б. У боротьбі за церкву, націю й державу. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 1998. № 2. С. 67–72.
14. Грушевський М. С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. Київ : Либідь, 1992. 46 с.
15. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). Мюнхен : Українське видавництво, 1969. 543 с.
16. Ільницький І. В. Військова складова російської окупаційної адміністрації в Галичині (серпень 1914 р. – березень 1916 р.). *Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць*. Київ, 2016. Вип. 113. С. 40–44.
17. Ільницький І. Діяльність цивільних органів влади Галичини у роки першої російської окупації (серпень 1914 р. – червень 1915 р.). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки*. 2015. Вип. 13. С. 76–81.
18. Ільницький І. В. Нормативні та ідейно-концептуальні основи організації управління західноукраїнськими землями у період Першої російської окупації (серпень 1914 – червень 1915 рр.). *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* Вип. 21. 2013. С. 361–378.
19. Ільницький І. В. Проблеми історії першої російської окупації Галичини (1914–1915 рр.) у сучасному науковому дискурсі. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. 19. С. 320–344.
20. Ільницький І. В. Тимчасове військово-генерал-губернаторство Галичини (вересень 1914 р. – березень 1916 р.): історіографічний аспект. *Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць*. Київ., 2014. Вип. 83. 2014. С. 167–172.
21. Ільницький І. В. Тимчасове військово-генерал-губернаторство Галичини: кадровий аспект. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : зб. наук. пр.* 2013. Вип. 22. С. 229–242.
22. Кочубей Н. Дещо з минулого (зі споминів про московську окупацію Галичини). *Дзвони*. 1935. Ч. 12. С. 577–583.

23. Кучера І. В. Національно-культурна та освітня діяльність російської адміністрації в Східній Галичині (1914–1915 рр.). *Гілея*. 2020. Вип. 157. С. 61–66.
24. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 – «Всесвітня історія». Чернівці, 2005. 19 с.
25. Кучера І. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині в 1914–1917 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2013. Вип. 23–24. С. 194–201.
26. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. з ілюстраціями на підставі споминів і документів. Львів, 1928–1929. Ч. 1–2. 496 с.
27. Лозинська І. Діяльність російської окупаційної влади у Галичині у 1916–1917 рр. *Проблеми гуманітарних наук. Серія : Історія*. 2016. Вип. 38. С. 77–88.
28. Лозинська І. Організація російського цивільного управління у Галичині (серпень–вересень 1914 року). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 2. С. 21–30.
29. Лозинська І. Г. Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 20.02.22 – військова історія. Львів, 2010. 19 с.
30. Любченко В. Б. Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни (1916–1917 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* : зб. наук. пр. 2011. Вип. 19. С. 345–368.
31. Любченко В. Б. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2003. № 6. С. 125–142.
32. Любченко В. Б. Обласний комісаріат Галичини і Буковини (1917–1918 рр.). *Проблеми історії України XIX–початку XX ст.* 2004. № 8. С. 50–72.
33. Мазур О. Я., Баран І. В. Українське питання в політиці провідних держав напередодні великої війни (1914–1918 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. 2014. № 784. С. 70–75.
34. Мазур О. Я., Баран І. В., Борищак М. О. Міграція населення Східної Галичини на початку Першої світової війни: заручники, біженці, вигнанці, евакуйовані. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2013. № 752 : Держава та армія. С. 50–61.
35. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни. *Львів. Історичні нариси*. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. С. 304–324.
36. Мазур О. Я. Східна Галичина у роки першої світової війни (1914–1918) : автореф. дис... канд. істор. наук : 20.02.22 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1997. 24 с.
37. Марчук В. В. Греко-католицька Церква у 1914–1923 рр. *Український історичний журнал*. 2000. № 6. С. 16–28.

38. Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865–1944 рр.) / за ред. Я. Ю. Заборовського. Львів ; Івано-Франківськ, 1995. 176 с.
39. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність : Документи і матеріали 1889–1944. Львів, 1999. Т. 2 : Церква і суспільне питання. Кн. 2 : Листування. С. 571–1096.
40. Монолатій І. Місто без властивостей: Коломийська fuga Великої війни. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. 224 с.
41. Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. за свідченнями сучасників / упорядн. В. Семенів. Львів : Апріорі, 2020. 528 с.
42. Музичин І. Т. Українські землі Австро-Угорщини в політиці Російської імперії (кінець XIX ст. – 1917 р.) : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Переяслав Хмельницький, 2018. 295 с.
43. Мустеца В. Вплив Першої світової війни на українсько-єврейські відносини 1917–1921 рр. *Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи*. Чернівці : Рута, 2000. С. 220–229.
44. Орлик С. Цінова політика російської окупаційної влади на території Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія*. 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 48–58.
45. Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах. Київ : В-во О.Теліги, 1998. 544 с.

*Тетяна Бевз,
м. Київ*

Політична еліта в умовах революцій: погляд з сьогодення

Тема політичних еліт упродовж останніх десятиліть є однією з ключових для публічного дискурсу та значно менше уваги їй приділяється у академічному вітчизняному вивченні. Упродовж останніх десятиліть ключовим меседжем було те, що «ахіллесовою п'ятою України була і є її політична еліта», «нова еліта так і не з'явилася». Понад те, з одного боку, «еліта має одну мету – дорватися до влади і правити з вигодою для себе», а з іншого – «сучасна еліта є загрозою та викликом для суспільства». Йшлося й про відсутність еліти її низьку якість. Неодноразово наголошувалося й на тому, що «для якісної зміни політичних еліт потрібна зміна їхньої ціннісної платформи».

Одним із чинником зміни еліт виступають революції. **У процесі розвитку попередніх століть еліти більше захоплювалися революцією, ніж суспільство.** Водночас є підстави стверджувати, що передача революціонерами повноважень політичній еліті щоразу закінчувалася провалом.

Україна має досвід зміни еліт в умовах революцій як початку ХХ ст., так і ХХІ ст. Знання про Українську революцію 1917–1921 рр., революцію на граніті, «помаранчеву революцію» та Революцію Гідності досі залишаються плюралістичними та дискусійними, а також недостатньо засвоєні їхні уроки. Дискурсивні практики революцій нерідко знаходяться між поширенням міфів сучасників й продукуванням нових національних стереотипів. Розбіжності у поглядах провідних дослідників цієї тематики формують дискурсивну практику революції як державницького проекту в національному / інтернаціональному вимірі.

Акцент на зміну еліти роблять автори структурної теорія революції Т. Скокпол та Е. Трімбергер, виокремивши три необхідні та достатні умови революції: 1) конфлікт між традиційними елітами та державою; 2) міжнародний тиск з боку розвинутих країн; 3) організована масова мобілізація знизу, яка націлена проти представників центральної влади на місцях [26, с. 59–65].

На думку Д. Норта, Б. Уейнгаста та Дж. Уолліса, суспільства здійснюють перехід від обмеженого доступу до відкритого в два етапи. На першому етапі відносини всередині панівної коаліції перетворюються з особистих у безособові, а потім подібна модель поширюється на більш широкі кола населення [17]. Ключовими умовами для такого переходу виступають: 1) верховенство права для еліт; 2) постійно існуючі форми громадських і приватних організацій, включаючи саму державу; 3) консолідований політичний контроль над збройними силами [17]. У суспільствах обмеженого доступу все побудовано на особистих зв'язках: коло знайомств індивіда і становище його знайомих значить більше, ніж те, що вони роблять.

Дж. Голдстоун критикував попередніх дослідників революцій за недооцінку конфліктів усередині еліти та міжкласових коаліцій відчуження і конфлікт всередині самої еліти – наявності осіб, що мають вагомий вплив, обіймаючи ключові посади у державних структурах, що передбачає існування протидії політичному курсу, створення коаліції та висування вимог системних реформ; і стверджував, що до теперішнього часу три покоління революційних теорій віджили свій вік і назріла необхідність у новому, четвертому поколінні теорії революції [25]. Я. Грицак акцентував увагу на тому, що «революція завжди робиться меншістю. І ніколи не приводить до національної єдності. Розколи неминучі, як неминуча боротьба старої й нової еліт та їхніх прихильників» [15].

Для розкриття теми проаналізуємо праці вітчизняних та зарубіжних дослідників минулого та сучасності з метою показати як змінилися оцінки ролі політичних еліт.

Проблема наявності політичної еліти її феномену, особливостей та специфіки надзвичайно актуальна для сучасного українського суспільства. Не менш актуальною вона була і у період Української революції, коли, після тривалого бездержавного існування постала українська держава, керівництво якою мала здійснювати еліта. На думку французького історика Д. Бовуа, «українське суспільство на той час не було готове мислити та сприймати світ категоріями держави» [8]. Як наголосив Д. Бовуа, на відміну від Польщі, де еліти здавна прагнули незалежності й за неї боролися, українські політичні лідери в

1917 р. бачили пріоритетом соціальні та земельні питання, погоджуючись, за суттю, на оновлену федерацію з Росією [8].

Процес інкорпорації елітних новобранців до правлячої еліти, як правило непростий. У політико-ідеологічному плані лідерство належить новим політичним силам суспільства. Адже вони формували нову ідеологічну риторичку і гасла, моделі державницької лояльності, мовні стереотипи, що демонстрували патріотизм, відданість справі та ідеям національно-територіальної автономії.

Про передумови формування політичної еліти Української революції сучасний канадський історик Ф. Сисин зазначав, що «покоління інтелектуально-політичної еліти часів 1917–1921 років формувалося перед революцією...» [21], мотивуючи, що «українська культурна, певною мірою політична еліта була творена в тих двох декадах перед Першою світовою війною. Вона була надзвичайно діяльною, зуміла привернути до себе дуже багатьох, широкі верстви українського населення. Елітою 1917–го були люди з певною етикою, розумінням, що таке держава і як можна змінити реальність тодішньої України [21].

Важливим елементом системної трансформації суспільства є зміна правлячих еліт. Серед понять та категорій центральне місце займало поняття «циркуляція еліт», яка могла означати динаміку всередині самої еліти або заміну еліти елементами нееліти. Тобто необхідно чітко розрізняти внутрішню циркуляцію еліти, зміну еліти (заміну старої еліти новою), а також змішаний варіант існування внутрішньої циркуляції і зміни еліт.

Циркуляція еліт може здійснюватися у двох формах. По-перше, у вигляді зміни одних елітних груп іншими (наприклад заміна еліти контрелітою) і, по-друге, у вигляді заміни еліти неелітою. Саме друга форма почала реалізовуватися із створенням Української Центральної Ради, а згодом і Генерального Секретаріату та інших інституцій.

Процес трансформації структури еліти розгортався по двох принципово різних напрямках. Перший – це трансформація еліт у тих соціальних інститутах, які збереглися у суспільстві. А таких інституцій у той час було багато. Це Виконавчі Комітети, суди, місцеві органи влади, армія, частково – освіта та ін. Другий – це формування еліти у тих інститутах, які почали створюватися. Це насамперед,

політичні партії, Українська Центральна Рада, Мала Рада, згодом Генеральний Секретаріат, ради різних рівнів та ін.

Лютнева революція і події пов'язані з нею, призвели до радикальної зміни старої еліти. Ініціатива створення Центральної Ради належала українській інтелігенції. Із 118 членів, обраних Українським Національним Конгресом (8 квітня 1917 р.), не менше 100 осіб були представниками інтелігенції. Лише незначна кількість (18) мала інше соціальне походження. Принагідно зазначу, що ніхто з них не мав досвіду державницької роботи. Характеризуючи склад першого Виконавчого Комітету, голова Центральної Ради М. Грушевський писав: «Склад Комітету був доволі сірий і мало революційний: забагато було інтелігенції, забагато [е]с-фів (крім Єфремова, Прокопович, Ніковський, Старицька-Черняхівська, Віленська, Бойко, Мірна), з [е]с-деків, крім Винниченка, – В. Садовський, Стасюк, Чикаленко, з [е]с-рів тільки Христюк» [3, с. 122–123]. Мало різнився і перший, обраний склад Української Центральної Ради, в якому було багато активних учасників визвольного руху (І. Стешенко, Л. Старицька-Черняхівська, А. Яковлів, Д. Дорошенко, В. Прокопович, Є. Чикаленко, Ф. Матушевський, А. Ніковський, О. Шульгин, А. Степаненко, М. Стасюк, М. Ткаченко, В. Садовський, М. Міхновський та ін. чимало депутатських мандатів отримала революційна молодь (П. Христюк, М. Шраг, М. Єремійв, Л. Чикаленко, М. Любинський, М. Левитський, В. Павелко, С. Колос). Згодом Центральна Рада була доповнена представниками військових (132 чол.), селянських (212 чол.) і робітничих (100 чол.) депутатів, а пізніше і представниками національних меншин. Соціальний і інтелектуальний склад Української Центральної Ради змінився після остаточного її сформування. Він був представлений селянами, військовими та робітниками. У відсотковому відношенні кількість інтелігенції значно зменшилася, проте це не означало, що вона втратила домінуючу роль. З іншого боку, селяни, робітники та військові, які у переважній більшості були неграмотними чи малоосвіченими, були включені у процеси прийняття політичних рішень. У революцію влилося молоде покоління революціонерів, без досвіду, без спеціальних знань, їм досить часто бракувало впевненості наполягти на прийнятті того чи іншого рішення. Проте, вони боролися, шукали вихід. За час існування Центральної Ради, усього за три-

надцять місяців відбулася значна трансформація у їхніх поглядах. Будучи спочатку прихильниками федерації вони врешті приходять до ідеї самостійності і проголошують Україну самостійною незалежною державою. Саме завдяки їм, вперше в історії назва «Україна» стала юридичною назвою держави. Серед досягнень політичної еліти періоду революції канадський історик Ф. Сисин визначив, що «найголовніше, найбільше із них полягає в тому, що Україна, якої не існувало на політичній мапі світу на початку 1917 року, на зорі 1918–го вже там була. Української радянської республіки не було б також, якби до того не існувало незалежної Української держави. Думаю, колись ми зможемо відійти від тієї дискусії, чого ж ми програли, і просто оцінимо тих осіб, які брали участь у подіях 1917–1920 років, як людей свого часу, зрозуміємо цей етап в історії українського народу та української державності» [21]. До речі, Ф. Сисин назвав Українську революцію «революцією свідомості аж до визнання існування України» [21].

Події Української революції стали джерелом для формування теорії еліт. Безумовно, першість у вітчизняних дослідженнях теорії еліт належить ідеологу українського консерватизму В. Липинському. Важливим джерелом формування нової української еліти він називав хліборобський клас. Утім додавав, що «найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т. д. – ось нова українська аристократія» [10, с. 104]. Саме цим «найкращим» пропонував ставати на чолі класових організацій і об'єднуватися навколо найсильнішого хліборобського класу. Нова аристократія України повинна вірити у своє покликання, бути патріотичною (кожен, хто жив в Україні є українець, не зважаючи на походження, мову і релігію). Звертав увагу вчений і на основну різницю між Україною і Росією, а саме – на устрій політичний, інший... метод організації правлячої верхівки, інші взаємовідносини верхів і низів, держави і громадянства – тих, хто правлять, до тих ким правлять [10, с. XXV]. Зазначимо лише, що політична культура нації, за В. Липинським, виявляється у прагненні і, головне, здатності та вмінні провідної її верстви – еліти – використовувати для політичної, державницької творчості кращий політичний досвід, надбання політичної теорії і науки, норми полі-

тичної етики. У зв'язку з цим видається важливим і корисним твердження про те, що еліта нації має завжди поновлювати себе шляхом об'єднання «старих панів з новими». В. Липинський стверджував, що тільки ті революції можуть досягти успіху, провід яких включає в себе дисидентську частину старої еліти. Такої еліти в Україні не було.

Зазначимо, що Є. Маланюк називав В. Липинського «Кантом української думки», а поміщик і меценат Є. Чикаленко вважав його «за найбільший інтелект в Україні після Грушевського...» [11]. Водночас, Є. Чикаленко додавав: «Але вони обидва... спіткнулися. Один думає збудувати державу мужиками, другий – панами, але ні одна держава не будується на одному класі» [11].

Ідею еліти як аристократичної верстви, здатної розв'язати назрілі питання сучасності трактував В. Кучабський, оскільки високорозвинену духовну еліту можна сформувати лише на засадах консерватизму, для чого необхідно підвищити освітній рівень молоді, відродити дух патріотизму, виховати усвідомлення рівності й спільності поляків і західних українців. Українська еліта повинна відповідати за представлення інтересів усіх груп і асоціацій (і молоді, і жіноцтва, і представників різних професій). Саме еліті Ю. Липа відводив роль ретранслятора «генеральних ідей». Моральні якості провідників, на думку науковця, відіграють навіть більшу роль, ніж талант чи компетентність.

Думка про те, що державотворцями можуть бути представники політичної еліти, які в своїй роботі будуть керуватися лише національними інтересами належала С. Шелухіну. При чому державотворця мала характеризувати безкорисна відданість державній ідеї, самостійність у прийнятті рішень, глибокі знання та практичний досвід державотворення, критичний розум, національна свідомість, творчість у політичній діяльності. Слушність ідей є, беззаперечною.

Ми обмежимося цим дуже схематичним аналізом ролі політичних еліт сучасниками Української революції і зауважимо, що активний процес її дослідження розпочався після здобуття Україною незалежності у 1991 р. За майже тридцять років виданні документи та матеріали Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, написані ґрунтовні монографічні дослідження, захищені сотні дисертацій, опубліковано десятки біографій провідних діячів революції.

Четвертий рік триває відзначення сторіччя Української революції. Однак комплексно, фундаментально тема «політичної еліти» в Українській революції, досліджена, на нашу думку, недостатньо. Щоправда, у 2018 р. вийшла друком монографія В. Капелюшного та О. Коваль «Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис», яка присвячена історіографії проблеми. Упродовж останніх років опублікована низка статей про еліту. Видано календар «Військова еліта Української революції 1917–1921 років» на 2019 р., підготовлений Українським інститутом національної пам'яті на основі однойменної серії арт-плакатів. Контroversійним, на нашу думку, є й список 10 ключових діячів Української революції, які визначив Український інститут національної пам'яті. Серед імен: М. Грушевський; С. Петлюра; В. Винниченко; П. Скоропадський; Є. Коновалець; М. Омелянович-Павленко; Є. Петрушевич; П. Болбочан; Н. Махно; М. Міхновський. Незрозумілими були критерії визначення «100 облич Української революції», які також визначив Український національний інститут пам'яті. Тобто, є підстави твердити, що дослідження феномену еліт потребує нового бачення, нових підходів та теорій.

У цьому контексті, доречним буде назвати досить оригінальну книгу Маргарет Макміллан «Війна, яка покінчила із миром» (2013), в якій аналізуються не події, а ідеї, почуття, рішення, які призвели Європу до катастрофи – Першої світової війни, показуючи яскравий, образний опис учасників подій і аналіз мотивів їх дій. Знаковими були паралелі із життя початку ХХ століття зі сучасністю. З цього приводу Я. Грицак зазначав: ті ж проблеми, такі ж амбіційні лідери, які не можуть передбачити розвиток подій хоча б на крок вперед, і люди, які вимагають від лідерів рішучих дій [15].

Не менш актуальними є дослідження сучасних еліт, у всіх їх складнощах та суперечностях. Особливий інтерес для дослідження представляють процеси зміни еліт у період 1991 р., 2004 та 2013–2014 рр. В інформаційному просторі досить часто звучить думка про те, що з часу формального проголошення незалежності Україна залишається «окупованою». Не якимись зовнішніми «союзницькими військами», а політичними – або краще сказати управлінськими – елітами, які чудово почувалися і за радянського режиму [23]. У цьому

контексті заслуговують на увагу міркування Ф. Сисина щодо того, що «нова Україна схибала, присвоївши еліту попереднього радянського часу, яка панує через комсомольців до сьогодні» [21]. Не менш слушну думку висловили учасники Ініціативної Групи Першого грудня що до того, що «міняються покоління управлінців, а в політичному житті країни незмінно панує дух безвідповідальності й непрофесіоналізму, корупції й кумівства, взаємного ворогування та мстивості, короткозорості й хуторянства, дарма що зодягнутого в костюм від Версаче» [4]. Пояснюючи причини сучасних революцій Ф. Сисин зазначав, що *«революції нашої доби в Україні якраз і були потрібні, щоб отримати революцію ментальності»* [21]. У зв'язку з цим, Я. Грицак слушно констатував, що символом нових революцій є не гільйотина, а круглі столи – коли з'являється можливість старій і новій еліті між собою домовлятися і гарантувати більш-менш мирний перехід у новий стан [15]. Натомість, С. Кульчицький переконував, що якщо дивитися на «помаранчеву революцію» з перспективи століття, то можна прийти до висновку, що це велика історична подія, якою завершився посткомуністичний період в житті українського суспільства [7, с. 336]. І це дійсно так, тому що «помаранчева революція» не змінила ані політичного режиму, ані соціального ладу в Україні. Змінилися люди, але визначальні правила залишилися [14]. Майдан 2004 р. виник як протест проти дій влади, яка «вкрала» вибори, а 2014 р. – європейську мрію.

Оцінюючи «помаранчеву революцію» експерти і дослідники зазначають, що вона «була не революцією, але успішним протестом проти електорального шахрайства» [23]. Також називають «квазіреволюцією», яка не принесла українському суспільству докорінних трансформацій, а була лише технологією зміни політичної еліти за допомогою зовнішніх гравців [5]. Досить критично про «помаранчеву революцію» висловився її активний учасник, президент НаУКМА В. Брюховецький: «Я, крім усього іншого, не вважаю, що це була революція. Це моє бачення, На мою думку, революція відбулася 1991 року. Сьогодні це еволюційний процес. Революція не буває карнавалом... Ми жодного разу Конституцію не порушили, хто так революцію робить? Це було вертепне карнавальне дійство в багатьох моментах» [1]. З іншого боку зазначають, що «драматичні події кінця 2004 року («помаранчева революція») стали глибоким струсом для

політичної системи і суспільства в Україні та для геополітичної рівноваги у Євразії» [13].

Оцінюючи роль еліти у період «помаранчевої революції» сучасні дослідники розглядають її «як кризу легітимності владної еліти» [16], констатують, що «з одного боку політична еліта зразка 2004 ламає традиції, з іншого повертає і засвоює інші. Зокрема, «Адміністрація Президента (що нагадує радянські часи) реструктурується у Секретаріат Президента (що нагадує часи Гетьманату та свободолюбну Україну)» [9]. Понад те, «українські еліти виявились неефективними у реформуванні суспільства» [13], а громадяни України винесли дуже важливий урок, що не треба надто довірятися політикам, адже громадянському суспільству неважлива просто зміна прізвища президента.

Протести та революції, а також турбулентності в політичному житті можуть спричинити певний тип циркуляції еліт, який, на думку Дж. Хінглі та Я. Пакульські, була «циркуляцією заміни». Революція Гідності стала точкою біфуркації для України. Громадянське суспільство стало рушійною силою революції, чітко усвідомивши, що політична еліта перейшла певну межу, яку не можна було переступити. І справа була не лише в євроінтеграції, ситуація виявилася значно складнішою. Як зазначають дослідники, українці нарешті усвідомили, що Україна – невільна і що Акт проголошення незалежності є не більше ніж клаптиком паперу. Так Євромайдан перетворився на українську революцію [23], тобто це була революція проти старої України, за нову Україну.

Щодо рушійної сили Революції Гідності була думка що до того, що на Майдан вийшли три сили. По-перше, олігархи, які традиційно використовували владу для особистого збагачення й привласнення державної власності та хотіли позбавитися лише клану В. Януковича, який представляв інтереси агресивного російського капіталу; по-друге, дрібний і середній бізнес, який захищав свої економічні інтереси та виступав насамперед за створення повноцінної ринкової економіки; по-третє, демократично налаштована інтелігенція, яка прагнула жити в нормальній правовій державі [19]. Однак, ані другі, ані треті свої мети не досягли.

Контраверсійним моментом післяреволюційних подій було те, що представники громадянського суспільства, практично не потрапи-

ли до еліт при владі. А. Каппелер зазначав, що «ми на Заході сподівалися, що саме з Майдану постане нова українська еліта. Ніхто й гадки не мав, що одразу після революційних подій 2013–2014 років почнеться російсько-українська війна, а представники громадянського суспільства підуть не в політику, а відбивати збройну агресію. Сталася біда» [20].

Ще одним невтішним висновком щодо перспектив творення нової еліти було те, що «насправді старі еліти не хочуть розподілу влади та економічного впливу в жодному куточку світу. І намагаються представників нової еліти або купити, або інтегрувати до свого кола в якийсь інший спосіб» [20].

Важливо наголосити, що в оцінках того, чи з'явилася в Україні нова еліта вітчизняні і зарубіжні дослідники практично одностайні: «Майдан/Революція був підґрунтям, а не шляхом до формування нової політичної еліти, котра й має виконувати функцію розбудови постреволуційної держави, суспільства» [2]; «нинішня влада – це ніяка не нова політична еліта, а спадкоємниця минулої, практично з тими ж самими вадами і традиціями, з тим же світосприйняттям і оточенням [6]; «після подій Майдану в Україні поки нічого суттєво не змінилося: олігархи не дають провести реформи в країні, політики не можуть їм протистояти, корупція залишається звичним явищем, недовіра народу до влади значно зросла, колишні союзники по барикадах не можуть визначитися, хто є більшим героєм» [2]; «процес здобуття Україною незалежності не закінчився після Революції Гідності. Ця держава все ще під загрозою не лише через внутрішній чинник, коли політична еліта не розуміє, як керувати в інтересах свого народу, не тільки визискуючи гроші, а й економічно її розвиваючи» [21].

До п'ятиріччя Революції Гідності було опитано 80 експертів. Згідно результатів опитування головною метою Майдану, яка досі не була реалізована, експерти вважають «перезавантаження» системи влади та оновлення принципів її діяльності, прихід якісно нових еліт та люстрація старих. Не було також здійснено систематичної боротьби з корупцією, деолігархізації влади, реформи правоохоронних органів та судочинства, а також не досягнуто економічного зростання і не покарано представників попереднього режиму за їхні посадові злочини та злочини проти Майдану [18]. Не змінилася ситуація і у 2020 р.

в оцінках населення. За результатами дослідження* як у 2018 р., так і в 2020 р. для українців події Революції Гідності, по-перше, це усвідомлена боротьба громадян на захист своїх прав та цінностей; по-друге, це боротьба за незалежність України; по-третє, це боротьба проти корупції та олігархії в Україні [22]. Тому можна погодитися з П. Помаранцевим, що Майдан – це майже ностальгійне нагадування про часи, коли люди вірили в правду.

Дещо пом'якшила думку колеги авторка відомої праці «Українська ніч: інтимна історія революції» Марсі Шор, в якій вона «перекладає» думки і почуття українців, які вийшли на Майдан, для західної аудиторії, зазначивши, що негативна селекція, очевидно, не є унікальною українською проблемою. Ми свідки такого самого феномену й у Штатах. Я розумію, що країною не обов'язково правитимуть найкращі, але чи мають у ній урядувати найгірші? Якби я мала відповідь на запитання «що робити?», то була б щаслива вам її дати. На жаль, я її не маю, але відчайдушно сподіваюся, що це може колись змінитися [12].

Загалом західні дослідники акцентують увагу на внутрішніх загрозах для України. Зокрема, Л. Вей зазначив, що і демократією Україну можна назвати досить умовно, адже такі організації, як «Дім свободи», та інші рейтинги визнавали Україну демократією лише упродовж 5 років з 30, за президентства В. Ющенка. На думку Л. Вей, за президента П. Порошенка Україна була «конкурентним авторитарним режимом», набагато демократичнішим, ніж за В. Януковича, але воєнна загроза часто використовувалася як привід для просування інтересів його влади, які не завжди збігалися з суспільними інтересами [24].

Підсумовуючи зазначимо, аналіз спектру думок, оцінок, висновків вітчизняних та зарубіжних дослідників, експертів, що українські революції, які відбулися упродовж останнього століття не спонукають до якісної зміни еліт. Оптимізм перемоги Революції Гідності надто крихкий, це швидше тактична перемога, яка перекреслила

*Соціологічне опитування провели на замовлення Національного музею Революції гідності і проводилося з 4 по 18 грудня 2020 року Центром стратегічного розвитку територій. Опитано 2188 респондентів на всій території України, окрім тимчасово окупованого Криму та м. Севастополь, а також тимчасово непідконтрольної частини Донецької та Луганської областей. Похибка не перевищує 2,1%

негативні сценарії тодішньої влади. Позитивним моментом усіх революцій було те, що досвід України змінює уявлення про неї у світі.

Список використаних джерел

1. Брюховецький В. Владу беруть силою, а утримують мудрістю. *День*. 2005. 21 січня.
2. Букреєв Т. «Майдан змінив свідомість багатьох простих українців, але ці зміни не торкнулися системи влади». Чому наші революції «ходять задом наперед»? *День*. 06.02.2017. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/chomu-nashi-revolyuciyi-hodyat-zadom-napered-3>.
3. Грушевський М. Спомини. Київ, 1988. № 9. С.122–123.
4. До політичних еліт України. Звернення Ініціативної групи «Першого грудня». 05.02.2020. URL: <http://1-12.org.ua/2020/02/05/4190>.
5. Экспорт революции. Саакашвили, Ющенко... URL: <http://www.kara-murza.ru/books/export/index.htm>.
6. Кривошей Н. «Революції ходять по колу – тому що влада передається по колу від одних і тих же людей». Чому наші революції «ходять задом наперед»?–2. 03.02.2017. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/chomu-nashi-revolyuciyi-hodyat-zadom-napered-2>.
7. Кульчицький С. Помаранчева революція. Київ : Генеза, 2005. 368 с.
8. Лазарева А. Паралелізм української революції. 15.12.2017. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/205960>.
9. Легітимація політичної еліти України після помаранчевої революції. URL: http://postua.info/Dashchakivska2005_2.htm.
10. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму : Твори. Київ : Філадельфія, 1995. 471 с.
11. Липинський В'ячеслав Казимирович – Український історик, політик, соціолог, історіософ, громадський та державний діяч. 17.04.2021. URL: http://upa75ua.blogspot.com/2021/04/blog-post_17.html.
12. Марсі Шор: «Майдан – це ностальгійне нагадування про часи, коли люди вірили в правду». 11.11.2018. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/222043>
<https://m.tyzhden.ua/publication/222043>.
13. Мацієвський Ю. Еліти в Україні до і після «помаранчевої революції». *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 38–55.
14. Мацієвський Ю. Чи була революція: події 2004 і 2014 років у порівняльній перспективі. 01.04.2014. URL: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2014/01-04-02>.
15. Мусаєва С., Кригель М. Історик Ярослав Грицак: Революція Зеленського – це третій Майдан, який хакнули. 08.12.2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/12/8/7276189>.
16. Новакова О. «Помаранчева революція» як криза легітимності владної еліти. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С. 29–37.

17. Норт Д, Уоллис Дж., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества : пер. с англ. Москва : Изд-во Ин-та Гайдара, 2011. 480 с.
18. П'ята річниця Майдану – експертне опитування. 20.11.2018. URL: <https://dif.org.ua/article/pyata-richnitsya-maydanu-ekspertne-opituvannya>.
19. Секундант С. «Створена Кучмою система відкатів і купівлі посад не зникла» Чому наші революції «ходять задом наперед»? – 2. URL: 03.02.2017. <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/chomu-nashi-revolyuciyi-hodyat-zadom-napared-2>.
20. Трегуб Г. Андреас Каппелер: «Революція гідності показала, що справа формування української еліти не є безнадійною». URL: <https://tyzhden.ua/Culture/233964>.
21. Трегуб Г. Франк Сисин: «Україна, якої не існувало на політичній мапі світу на початку 1917 року, на зорі 1918-го вже там була». 12.11.2017. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/203534>.
22. Українське суспільство має імунітет від спроб знецінити Майдан – Дробович. 22.02.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3195360-ukrainske-suspilstvo-mae-imunitet-proti-sprob-znecinenna-majdanu-drobovic.html>.
23. Шеховцов А. Українська революція є європейською і національною. 17.12.2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25203341.html>.
24. Щур М. Головне у Майданах – рух до демократії. Конференція українців у Гарварді. 03.02.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/demoratiya-maidan-ukrajina-harvard/31082908.html>.
25. Goldstone J. An analytical framework. *Revolutions of the late twentieth century*. Boulder : Westview Press, 1991. P. 37–51.
26. Skocpol T. Trimberger E. K. Revolution: A Structural Analysis. *Revolutions. Theoretical, Comparative and Historical Studies*. 1986. P. 59–65.

*Олег Вівчаренко,
м. Івано-Франківськ*

Проблеми державотворення в українській історико-правовій літературі в Україні у гострий і складний період 1917–1922 рр.

*Коли Ви вмирали – Вам дзвони не грали,
ніхто не заплакав за Вами...
Лиш в чистому полі ревіли гармати
і зорі вмивались сльозами.*

У житті кожного народу бувають часи, коли колективна воля всієї людності прагне досягнути якогось одного бажання; коли весь народ проймається однією великою ідеєю, до найвищого ступеня напружує свою духовну міць, вщерть переповнюється ентузіазмом, що вже межує з фанатизмом. У ті великі і, разом, величні часи, якими знаменується доба нового відродження нації, – народ творить своїх героїв. І нещаслива та нація, у якої в подібний час не з'явиться такий ватажок, що він не був би цілковитим втіленням душі народної й не відчував би чітко й ясно кожного удару пульсу своєї нації. То отара без пастуха, то – стихія, що нею не керує розум; через те і нація та стає нездатною до самостійного творчого життя, бо тільки холодний розум перетворює в цінність руйнуючу силу стихії.

Історія українського народу має багато блискучих сторінок, одведених заслуженим національним героям, що для своєї доби були справжнім символом колективних змагань народів. Все то дійсні народні герої, яких витворила й чесно поставила перед себе національна стихія українська, яким звеліла: «Веди!» – і які дійсно вели й доводили свій народ до високої мети, що нею в той час він був наповнений вщерть.

Державність... Широке і багатогранне поняття. Зрештою не тільки поняття, а й, що найважливіше, реальна соціально-політична форма, сутність існування людського суспільства в цивілізовану епоху. Без неї, без державності, конкретне історичне суспільство, народ чи нація набувають аморфних, незалежних форм, їм загрожує швидка чи пізніша деградація. Державність слугує надійним елементом

самозахисту, є формою політичної організованості, цілісності будь-якого суспільства, формою самозбереження. Це одночасно засіб внутрішньої організованості, забезпечення певного порядку, організації внутрішнього життя, врегулювання соціально-економічних, політичних та інших відносин, передусім правових. Історія людства засвідчує: щойно певний народ чи нація самовизначилися, досягли певного рівня соціального розвитку, організації та свідомості – вони створюють свою державу.

Так сталося і з українським народом. Коли він виник? З цього приводу є багато думок, поглядів. Ось що, зокрема, писав М. Грушевський: «Теперішнє українство – се те, що було од віків на українській землі: домагання для українського народу рівного права з іншими народами – права бути господарем на своїй одвічній землі. Тільки що народ той називав себе у давніх віках народом руським» [1, с. 3].

Таке твердження у самій суті суперечило офіційній радянській історії і політології, яка «встановила», що Київська Русь – то «колиска трьох братніх народів»: російського, українського і білоруського, які згодом утворилися на основі «єдиної давньоруської народності» [4, с. 427; 5, с. 61–62]. Така «історія» була вигідною для Росії, «старшого брата»: її народ такий же давній, як і український. І знову ж таки з цього приводу Грушевський писав: «...доки не буде доведено, що в Києві і його околицях у IX–XII ст. проживали великоруські племена, котрі перенесли потім форми політичного, суспільного життя на береги Клязьми і Москви, нам доведеться з простої логічної послідовності вважати ці форми набутком української народності, оскільки ці українські племена IX–XII ст. були її безпосередніми предками» [2, с. 6].

Оскільки інших доказів і аргументів не знайшлося, то московська офіційна ідеологія і політика оголосили Грушевського «ворогом народу», «буржуазним націоналістом», а твори його заборонили.

До речі, в усіх своїх працях основою політичного змісту української історії М. Грушевський вважав власне проблему державності і саме так розглядав історичний шлях України.

Після розпаду Київської держави і захоплення її земель сусідами – Литвою, Польщею, Туреччиною та іншими українська державність надовго зникає. Другий період її становлення припадає на часи Гетьманщини, коли була утворена козацька держава за Б. Хмельниць-

кого та його наступників [6, с. 87–110]. Проте за допомогою «доброзичливих» сусідів впала і вона. І знову на довгі століття український народ був позбавлений своєї держави, в українських землях правили чужинці.

Згадуючи окремі проміжні невдалі спроби відновити цю державність (напр., при гетьманові І. Мазепі), наближаємось до третього періоду відновлення української суверенної держави – вже у новітній час, на початку нашого, ХХ ст. Ця спроба, до речі, найбільше фальшувалась, спаплюжилась у часи комуністично-тоталітарного режиму. Це не дивно, бо вона була найближчою до сучасності, пекучою, актуальною, болісною для українців. А їх треба було переконати, що тільки Радянська влада і комуністична партія принесли їм справжнє щастя і волю, тільки вони дбають про їх добробут і розвиток, ведуть у «світле майбутнє». Отже, радянські історики і політологи, владні структури впродовж семи десятиліть зображали Центральну Раду, всю її діяльність як «антинародну», «буржуазно-націоналістичну», як «найзапеклішого ворога українського народу».

Така ж доля спіткала й іншу державу – Західно-Українську Народну Республіку.

Навколо їх існування накопичувались різні міфи, домисли, неправдива інформація. Але найпоширенішим засобом відходу від історичної правди було елементарне замовчування. Документальні, законодавчі, інформативні матеріали, тогочасна преса знаходились у спецфондах, були майже недоступними для дослідників. А коли дещо з цього й публікувалось, то тенденційно, на вибірковій основі. Тому хоч період громадянської війни в Україні відображений у понад 15 тисячах колективних та індивідуальних монографій, книжках, брошурах та статтях, майже 80-ти збірниках документів, але в них виникнення та діяльність альтернативних щодо радянської влади або прямо ворожих їй державних утворень, держав, органів викривлялись, або замовчувались, а документи підбирались вибірково, «препарувались», іноді підроблялись.

Не стали винятком із загального правила й праці істориків держави і права, які мусили підтримувати єдину офіційну лінію, заідеологізовану наукову думку. І донині, уже в незалежній Україні, дехто з дослідників, у т. ч. теоретиків та істориків держави і права, перебувають у полоні старих стереотипів, старих підходів до оцінки явищ,

подій, фактів, діячів української історії, державотворчих процесів тощо.

Питання становлення, суті та розвитку української державності в 1917–1920 рр. висвітлювалися й у численних працях самих керівників і учасників визвольних змагань цих років, дослідників української діаспори. Але спогади керівників та учасників цих подій певною мірою грішать суб'єктивізмом, іноді свідомим чи несвідомим перекручуванням дійсності, певним відходом від об'єктивності (як і будь-яка мемуарна література), прагненням видавати бажане за дійсне, виправдовувати особисту діяльність, звинувачуючи у прорахунках і помилках інших. Щодо зарубіжних дослідників, то вони при значно більшому об'єктивізмі та добросовісності не мали доступу до закритих радянських спецфондів, до захованих у них документів, тому теж не могли претендувати на вичерпну і всебічну наукову оцінку існування, діяльності УНР, ЗУНР та ін. Однак не можна не згадати глибоких і фундаментальних праць таких зарубіжних українських дослідників, як Н. Полонська-Василенко, О. Субтельний, А. Жуковський, І. Нагаєвський, Д. Дорошенко, В. Верига та ін. [7, с. 78].

У теперішній час, у незалежній Українській державі, видається щораз більше історичної літератури, ґрунтовних досліджень як давніших, так і сучасних авторів, у т.ч. з історії держави і права. Тут передусім назвемо праці І. Крип'якевича; колективні праці сучасних авторів В. Барана, Я. Грицака, О. Зайцева, Я. Ісаєвича та ін.; Я. Малика, Б. Вола, В. Чуприни; М. Литвина і К. Науменка; Б. Тищика і О. Вівчаренка; глибокі дослідження М. Кугутяка, О. Копиленка, О. Мироненка, В. Гордієнка; підручники й навчальні посібники з історії держави і права України за редакцією академіка А.Й. Рогожина та під авторством В. Кульчицького, М. Настюка і Б. Тищика, також О. Шевченка, П. Музиченка [9, с. 152].

Яких висновків можна дійти з усього сказаного, які історичні уроки подати на майбутнє? Історія розвитку усіх без винятку народів є історією боротьби за здобуття чи збереження своєї свободи, незалежності, права на вільний, самостійний розвиток. Основний здобуток, основний атрибут народу чи нації – свобода, незалежність. Потім виступають інші атрибути і проблеми. Втіленням, апогеєм свободи є створення своєї держави. Держава від багатьох тисяч років і донині є єдиним гарантом, реальним оплотом свободи народу, нації (звичайно,

тоді, коли вона захищає інтереси всієї нації чи народу). Нація без держави неповна, незакінчена, хоч би якою численною, працелюбною і багатою вона не була. Без державності вона приречена на вимирання. Бо існувати в якомусь аморфному, бездержавному стані нація не може, її неминуче захоплять і, рано чи пізно, ліквідують організованіші сусіди, держави. Це життєва аксіома, підтверджена всім досвідом існування людства. На сьогодні людство не створило нічого кращого в цьому плані, ніж держава. Отже, кожна нація, якщо хоче нормально, вільно і самостійно жити, повинна мати свою державність. Усі інші «теорії» і «вчення», під якою б маркою вони не викладалися, є утопією або свідомим проявом неоколоніалізму. Лише у власній державі, створеній народом, а не купкою жадібних до влади людей, можна реалізувати найвигідніші умови як для розвитку всього суспільства, так і окремої особи, розвитку загальнолюдської духовності, культури, науки.

Тому не дивним, не випадковим, а закономірним і невід'ємним від природи правом було прагнення і постійна боротьба українського народу за волю, за свою державу.

Після розпаду Київської Русі, захоплення більшості її земель Литвою, а потім на століття – Польщею, згодом знову відновленої за часів Хмельниччини та знову втраченої, розділеної між сильнішими сусідами, – Росією і Польщею, тільки на початку ХХ ст. український народ одержав реальну нагоду відбудувати власну державність. Це була велика, рідкісна нагода, і народ її використав, хоч і не повною мірою. На превеликий жаль, справдилась аксіома, що створити державу легше, ніж її зміцнити і впорядкувати. Так сталося і в Україні: проголошена, створена після декількох століть гноблення і неволі Українська держава, проіснувавши всього півтора року, припинила існування. Чому ж так трапилося, які причини такого трагічного кінця цієї святої і справедливої справи? Не претендуючи на повне і всестороннє висвітлення, спробуємо все ж таки це в'яснити.

Об'єктивні передумови для відродження Української держави були вельми сприятливі: революції в Росії, Німеччині й Австро-Угорщині відвернули на деякий час увагу цих імперій-гнобителів від України. Вони були змушені зайнятися розв'язанням своїх внутрішніх проблем. Україна була на деякий час залишена ними сама на себе, що дало їй змогу піднятися з колін, заявити про себе на увесь світ.

Щоправда, і в цьому плані не все було легко, бо з заходу з перших днів проголошення незалежності Україною на неї напала панська Польща, що не бажала примиритись із втратою Східної Галичини, а на Великій Україні знаходились численні ворожі сили – спочатку влада і війська Тимчасового уряду, а потім – більшовиків, Денікіна. Всі вони всіляко протидіяли утворенню незалежної Української держави.

Об'єктивно це був сприятливий час для України ще й тому, що після закінчення світової війни, здійснення революцій у трьох найбільших тоталітарних імперіях Європи, у всьому світі поширювався революційний рух, розгорталась національно-визвольна боротьба, раніше гноблені й тяжко експлуатовані народи домагалися волі, державності, незалежності. Це був час, коли президент США В. Вільсон висунув відому програму («14 пунктів»), яка передбачала право народів на незалежність і вільний розвиток; коли в Росії була проголошена в листопаді 1918 р. «Декларація прав народів Росії», що визнавала за кожним народом колишньої царської Росії право на відокремлення та утворення самостійної держави. Ці документи створювали необхідну правову основу для виникнення Української держави. Отже, вирішальне слово у цій загалом сприятливій міжнародній ситуації було за народом України.

Але, як стверджують численні учасники й очевидці цих подій, як засвідчують факти і документи, у більшості своїй український народ не був готовий до вирішального етапу боротьби за незалежність і державність. І. Нагаєвський згадує, що за час перебування під владою Росії Україна була «скаліченою духовно, національно, культурно і соціально», тільки «селянська маса залишилася українською, а всі інші прошарки суспільності були зденаціоналізовані» [4, с. 7].

Можливо, це сказано занадто категорично, однак близько до істини. За час багатовікового панування Росії в Україні так систематично, ґрунтовно, нещадно викорінювався і переслідувався український національний дух, національна гідність, свідомість, українська мова, культура, література, що на початок ХХ ст. не тільки значна частина робітників та селян, а й інтелігенції, духовенства, тобто керівної сили національного відродження, була зрусифікована.

У цих умовах вирішального значення набувало питання: а хто ж очолить національно-визвольний, державницький рух України? Отже,

вирізняється така обставина: майже всі керівники визвольної боротьби, які залишили свої спогади, наголошують, що історія поклала на них важку боротьбу за визволення нації з ярма дуже несподівано і тому вони самі та народ не були до цього підготовлені, не було належного розуміння значення своєї державності, готовності до праці для неї та почуття відповідальності перед народом, перед історією.

В Україні, як вважають очевидці, було в той час надто мало національно свідомих, рішучих, енергійних, здатних до самопожертви, державно і політично підготовлених, досвідчених керівників. Тодішнє керівництво новонародженою Українською державою опинилось у людей здебільшого молодих, недосвідчених, соціалістів за переконаннями. Вони тривалий час, хоч умови для цього були сприятливі, навіть не порушували питання про створення незалежної держави, вперто чіпляючись за Росію, союз з нею, не уявляючи існування без неї. Автономія України у складі Росії – це було верхом їх «революційних» вимог. Коли ж логіка і хід національно-визвольної боротьби змусили їх піти на рішучий крок і все ж таки проголосити незалежність України, то подальші перспективи розвитку вони уявляли тільки соціалістичним шляхом.

Правильно писав про тодішнє керівництво УНР І. Нагаєвський: «Соціалістичні доктринери і романтики, які випадково захопили владу в свої руки, звели визвольну боротьбу з правильної дороги на манівці... Українські соціалісти безкритично копіювали московських соціалістів і як блудні вівці крутилися в їх тіні, а це паралізувало їх добрі наміри і плани» [9, с. 38].

Такої ж думки про тогочасних українських керівників дотримувався і відомий український державний і політичний діяч з Галичини, який добре знав ситуацію в УНР, Л. Цегельський. У спогадах він писав: «Придніпрянську соціалістичну інтелігенцію – Грушевського, Винниченка, Петлюру, Мартоса, Шаповала, Никовського, Єфремова та ін. – вважали ми нездатною до позитивного державного будівництва. Це були інтелігентські доктринери, що висіли в повітрі, люди без жодного відчуття реальності. А це найнебезпечніша категорія людей у кожній молодій нації» [6, с. 92].

Займаючись замість творчої державницької праці безкінечними дискусіями і дебатами з переважно другорядних питань, вони втратили дорогоцінний шанс, який дала Україні історія. Недарма зарубіжні

журналісти, політичні експерти того часу, повідомляли з України, що в Центральній Раді засідає жменька метушливих молодиків-доктринерів, які лише прикриваються «сивою бородою» М. Грушевського, котрий теж записався у соціалісти. Всі ці соціалісти-романтики свято вірили в міжнародне соціалістичне «братерство народів», у їхніх головах не могла «поміститись думка, що московські чи інші соціалісти можуть піти війною проти українських побратимів» [6, с. 115].

Саме тому вони допустились тотальної помилки, повіривши, що незабаром настане всесвітній мир, соціалізм і братерство народів, не створили своєї регулярної армії, залишивши Україну беззахисною перед зажерливими сусідами. Бо ж відомо (історія дала цьому безліч прикладів), що поважають сусіди тільки сильну, міцну державу, а слабку, беззахисну – тут же знищать. Сподівання на їх «благородство», справедливість – марні й ненадійні. Недарма український дипломат О. Шелухін, голова делегації УНР на Ризькій мирній конференції, писав: «Для України завжди були й зістануться найбільш шкідливими орієнтації на Москву і Варшаву. Вони протягом своєї історії мали й далі матимуть одну ціль: нищити українську націю всіма засобами, бо це потрібне для їх егоїстичних інтересів. Нищити державно, національно, економічно..., щоб навіть імені її не зосталось. Цього досить, щоб уважати орієнтацію на будь-кого з них не тільки недопустимою, але спрямованою проти нації» [7, с. 91].

Ці слова повністю підтвердила також історія виникнення і діяльності Західноукраїнської Народної Республіки. Тут, на відміну від Наддніпрянської, великої України, були досвідченіші, «загартовані» політики, парламентарії, державні діячі, але знову ж таки, тривалий час нерішучі, непослідовні, боязкі щодо необхідності створення незалежної української держави, з «австрійським» доктринерським мисленням, бюрократичним педантизмом. Їм не вистачало рішучості, самовідданості, твердості. Домінували орієнтування на чужу допомогу – «думку західного світу», віра у справедливість країн Антанти, у західну демократію.

Отже, існували ніби дві крайності в українських політиків і державних мужів того часу: на великій Україні це були «соціалістичні романтики», на західноукраїнських землях – «австрійської школи доктринери». Так пишуть про них історики, мемуаристи та ін.

Частка правди, звичайно, в цьому є. Хоча, з іншого боку, при будівництві нової держави потрібні, напевне, обидві ці, так би мовити, крайності, тобто досвід, врівноваженість, продуманість, і енергія, запал, відданість. А головне – патріотизм, віра в сили, незламний дух народу, бажання служити саме йому, а не своїм меркантильним інтересам.

Тогочасні уроки, досвід боротьби за незалежну Українську державу не пропали марно. Не домігшись тоді незалежності, український народ все ж таки не впав на коліна перед ворогами, а продовжував боротьбу за власну державу, звільнення і об'єднання своїх, захоплених чужинцями, земель. Боротьбу, яка врешті-решт увінчалася довгоочікуваною перемогою – прийняттям 24 серпня 1991 р. надзвичайною сесією Верховної ради України Акта проголошення незалежності України, підтвердженого майже одногolosно населенням України на референдумі 1 грудня 1991 р. Отже, уроки історії не пройшли даремно.

Історія розвитку усіх без винятку народів є історією боротьби за здобуття чи збереження своєї свободи, незалежності, права на вільний, самостійний розвиток. Це основний здобуток, основний атрибут народу чи нації – свобода, воля. Потім виступають інші атрибути і проблеми. Втіленням, апогеєм свободи є створення своєї держави. Держава як з глибокої давнини, так і донині, є єдиним гарантом, реальним оплотом свободи даного народу, нації (звичайно, тоді, коли вона відбиває і захищає інтереси всієї нації чи народу, який її населяє). Нація без власної держави є аморфним, незакінченим утвором, хоч би якою численною, працелюбною і багатою вона не була. Без своєї державності нація приречена на вимирання, бо існувати у бездержавному стані неможливо, її неминуче рано чи пізно захоплять більш організовані держави. Це – життєва аксіома, підтверджена багатоміліонним досвідом існування людства.

На сьогоднішній день людство не створило нічого кращого в цьому розумінні, ніж держава, отже, кожна нація, якщо хоче нормально, вільно і самостійно жити, повинна мати свою державність. Усі інші «теорії» і «вчення», під якою б маркою вони не викладалися, є утопією або свідомим проявом неоколоніалізму. Лише у своїй власній державі, організованій самим народом, а не купкою жадаючих влади людей, він може створити найсприятливіші умови як для

розвитку всього суспільства, так і окремої особи, розвитку загальнолюдської духовності, культури, науки.

Хай історія вчить сучасників, вчить нас з вами: «Historia magistra vitae est!» – «Історія є вчителькою життя!».

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Звідки пішло українство і до чого воно йде. *Народна воля (Київ)*. 1917. № 6. 10 травня.
2. Грушевський М. Очеркь истории Украинского народа. Санкт-Петербург : Типография «Общественная польза», 1906. 512 с.
3. Історія держави і права України / за ред. акад. А. Й. Рогожина і М. М. Страхова. Ч. 2. Київ : ІнЮре, 1996. 430 с.
4. Історія Української РСР : у 8 т. 10 кн. Т. 1 : Первісно-общинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму (з найдавніших часів до середини XVII ст.). Київ : Наукова думка, 1979. 343 с.
5. История государства и права СССР / под ред. проф. Г. С. Калинина и доц. А. Ф. Гончарова. Москва, 1972. Ч. 2. 450 с.
6. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Львів, 1996. 296 с.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 р. Київ : Либідь, 1992. 456 с.
8. Субтельний О. Україна. Історія. Київ : Либідь, 1991. 512 с.
9. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923. Коломия : Світ, 1993. 310 с.

*Андрій Королько,
м. Івано-Франківськ*

Філія Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Коломия (березень–травень 1919 р.): напрями роботи і практична діяльність

Інформаційна, ідеологічна діяльність завжди була важливим складником політики, а преса – інструментом, зняряддям. Недооцінка цього аспекту у боротьбі за українську державність завжди приховувала в собі небезпеку її втрати.

В історії преси (а якщо ширше – в історії пропаганди) переломним моментом був початок Першої світової війни. Уперше, отримавши у своє розпорядження потужну техніку й організаційну базу, пропагандистська діяльність стала важливим напрямом державної політики [1, с. 7]. У свою чергу, українські уряди періоду національної революції 1917–1923 рр. вбачали важливе значення пропагування інформаційної діяльності. Зокрема, під час листопадових подій української революції 1918 р. у Східній Галичині набули поширення заклики, різноманітні інформаційні й агітаційні листки.

Попри досить ґрунтовне вивчення історії ЗУНР, на сьогодні все ще залишається низка не вивчених або мало з'ясованих моментів, які стосуються інформаційно-пропагандистської діяльності молодого української держави. Інформаційні відомства ЗУНР, зокрема Українське пресове бюро у м. Станиславів, займали важливе місце в історії українських національно-визвольних змагань, свідчили про прагнення уряду, незважаючи на складні суспільно-політичні обставини, піднести роль пресової служби і тим самим покращити інформування населення про діяльність органів влади.

Внутрішня робота інформаційних служб ЗУНР–ЗОУНР все ще не досліджена. Зокрема, поза увагою дослідників залишається праця українських пресових бюро у Східній Галичині, особливо тих, які після проголошення Акту об'єднання Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки в єдину державу, намагалися вести єдину і скоординовану інформаційну політику. Одним з таких відомств було Центральне інформаційне бюро при

Директорії УНР, яке відкрило свої філії і осередки на території ЗУНР–ЗОУНР, серед них і заснована на початку березня 1919 р. філія у м. Коломия.

Мета дослідження – проаналізувати напрями роботи і практичну діяльність філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Коломия у березні – травні 1919 р. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: охарактеризувати становлення Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР та формування його осередків на території ЗОУНР, зокрема у м. Станиславів; простежити заснування та зміст діяльності філії відомства у м. Коломия; висвітлити інформативні свідчення окремих агентурних осередків коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР на території краю.

Уряд Директорії УНР надавав великого значення розвитку преси. З листопада 1918 р. при Директорії УНР почали з'являтися структури, головним завданням яких була інформаційно-агітаційна діяльність: Інформаційне бюро при Директорії УНР (під керівництвом Р. Гризодуба) та Інформаційне бюро Армії Української Народної Республіки (на чолі з Н. Григорієвим) [1, с. 114]. 9 грудня 1918 р. було утворене Центральне інформаційне бюро при Директорії УНР. Наприкінці січня 1919 р. воно мало шість відділів, зокрема: інформаційний відділ оповіщав населення щодо діяльності Директорії УНР та її уряду, видавничий – складав тексти до друку, підбирав літературу для розповсюдження, організаційно-агітаційний – готував мережу агітаторів, експедиційний – доставляв літературу до периферії [22, с. 98]. У кінці 1918 р. уряд Директорії УНР у м. Києві видав наказ про створення Комісаріату преси, якому мало підпорядковуватися Українське Телеграфічне Агентство. Головним комісаром преси планувалося призначити Осипа Назарука [19, с. 4].

Центральне інформаційне бюро при Директорії УНР співпрацювало з Українським пресовим бюро, яке діяло на території Східної Галичини. Його, до речі, очолював Осип Назарук. Один з основних осередків цього західноукраїнського інформаційного відомства з грудня 1918 р. перебував у м. Станиславів, керівником якого був Нестор Гаморак. Українське пресове бюро діяло спільно з Окружною телеграфічною агенцією. Обидві структури були покликані зблизити інформаційне поле УНР та ЗУНР. Українське пресове бюро збирало

новини, іншу інформацію з міст ЗУНР, повідомлення з польсько-українського фронту й передавало їх на Наддніпрянщину. Натомість Українське пресове бюро отримувало новини з УНР й поширювало їх на підконтрольній Раді Державних Секретарів ЗУНР території. Інформаційне відомство мало мережу своїх кореспондентів у різних населених пунктах Східної Галичини. Центральний осередок був розташований у приміщенні головної пошти м. Станиславів, дрібніші – у м. Стрий, м. Тернопіль, м. Коломия та інших населених пунктах української держави. Українське пресове бюро тісно співпрацювало з Пресовою кватирою УГА.

Українське пресове бюро надавало інформацію для загальнодержавних і регіональних газет, часописів: «Народ», «Нове життя», «Републіканець», «Стрілець». Його матеріали вирізнялися стислістю та достовірністю. Через Українське пресове бюро в м. Станиславів уряд УНР інформував про ситуацію в Україні читачів інших держав – Австрії, Італії, Німеччини, Румунії, Франції, Угорщини, ЧСР тощо. У березні 1919 р. при відомстві було створене Галицьке інформаційне бюро (очолювали К. Саврич, О. Недільський). У червні 1919 р. Українське пресове бюро переїхало до м. Кам'янець-Подільський, де систематично видавало комунікат «Українське Пресове Бюро при Державнім Секретаріаті Військових Справ». Після листопада 1919 р. відомство припинило діяльність на українських землях. Однак його осередки за кордоном ще кілька років інформували читачів європейських країн про ситуацію в Україні [20, с. 211–212].

На початку лютого 1919 р. до м. Станиславів прибули представники Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР з метою пришвидшити створення їхнього філіалу у столиці ЗОУНР. Про завдання нового пресового центру Директорії УНР – Галицького інформаційного бюро – писала тогочасна газета «Републіканець»: «Завданням бюро є давати найточніші інформації із життя об'єдиненої Української Народної Республіки, оповіщати населення і пояснювати йому розпорядження Директорії, а також допомагати населенню в його організації. Роботу Бюро почне після порозуміння з компетентними властями» [26, с. 4]. Уряд Директорії УНР розглядав станиславівський центр як нове потужне джерело інформації на території Галичини про діяльність УНР і її керівного органу – Директорію й,

відповідно, прагнув широко ознайомлювати Лівобережжя з подіями в Західній Україні [30, с. 546].

15 лютого 1919 р. газета «Републіканець» повідомила, що Галицьке інформаційне бюро розпочало свою працю і для його розширення потрібні «машиністки, інструктори, інформатори і служачий... Від патентів вимагається поручення від громадських організацій» [24, с. 4]. Керівництво інформаційного відомства звернулося до громадських організацій з проханням надсилати повідомлення про всі події в їхньому краї, особливо про «з'їзди чи то селянські чи то робітничі, чи які інші збори. При сповіщенні проситься подавати докладно день з'їзду і годину, а також, в якій справі скликається» [25, с. 4].

Керівництво філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР одним з головних завдань своєї діяльності вважало налагодження тісних контактів з усіма пресовими осередками Східної Галичини. Лише за умови тісної співпраці столичного пресового центру з дрібнішими видавничими і пресовими осередками можна буде отримати повну інформацію [30, с. 547].

Тому осередки Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР почали створюватися у повітових містах Східної Галичини. Філія у м. Коломия створена 1 березня 1919 р. після поїздки директора коломийського товариства «Чорногора» М. Велигорського на початку 1919 р. до м. Київ. Він звернувся до керівництва Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР з проханням надати жителям Покуття літературу з Наддніпрянської України та встановити доброзичливий зв'язок з м. Коломия. Очільники столичного інформаційного відомства передало велику кількість популярних книг, часописів і відозв та запевнило, що допоможе заснувати відділ інформаційної агенції в місті [16, с. 4]. Філія інформаційного відомства мала функціонувати при Окружній національній раді, планувалася співпраця з Українським пресовим бюро у м. Станиславів [15, с. 3].

Пресове агентство у м. Коломия мало на меті вести серед громадянства Покуття, Закарпаття і Буковини інформаційно-агітаційну роботу. Були поставлені такі завдання: подавати об'єктивну інформацію про перебіг політичних подій; пояснювати й розповсюджувати накази й закони УНР та ЗОУНР; через тлумачення законів, допомагати діяльності українських організацій на місцях; інформувати про всі справи урядового, національного-державного та політично-еконо-

мічного характеру. Коломийська філія Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР створила агентурні осередки в Коломійі, Гвіздці, Печеніжині, Яблунові, Снятині, Заболотові, Городенці, Обертині, Косові, Кутах, Жаб'ї (кореспондент газети «Урядові вісти Косівського повіту» вказав, що агентурні осередки у Косові, Кутах і Жаб'ю належали до філії Київського інформаційного бюро у м. Коломия [3, с. 4]) і Делятині [7, с. 2; 8, с. 2; 9, с. 4; 10, с. 3]; планувала видавати інформаційний часопис для селянства і робітництва краю; у міру потреби, друкувати популярні видання на актуальні теми, організовувати на території покутських повітів популярні відчити, бібліотеки [18, с. 4; 32, с. 1; 23, с. 368–369]. Створена філія Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Коломия за рахунком у Східній Галичині була третім осередком після м. Станіславів і м. Тернопіль [15, с. 3].

Результатом перших днів діяльності коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР стало видання інформаційного щоденника «Новини», де постійно містилися повідомлення Українського пресового бюро про найбільш важливі події суспільно-політичного життя краю, України і країн світу [2, с. 1]. У квітні 1919 р. видавництво повідомило читачів про те, що «з причин комунікаційних та технічних трудностей» окружна Національна рада вирішила припинити видання щоденника «Новини». Однак, щоб інформувати читачів про «вісти зі світа», вирішено замість «Новин» видавати часопис «Покутський вістник» тричі на тиждень [28, с. 90].

Ліля Сирота слушно зауважує, що всі тогочасні телеграфно-пресові осередки, по суті, не мали апробаційного періоду розвитку: відразу після заснування чи відновлення вони активно співпрацювали з урядом, закордонними інформаційними службами, новими періодичними виданнями УНР, ЗУНР [30, с. 546]. Такі коломийські газети, як «Покутський вістник» і «Новини», – одні з найбільш інформативно насичених тогочасних видань м. Коломия. Так, на шпальтах «Новин» постійно містилися повідомлення Українського пресового бюро про найбільш важливі події з суспільно-політичного життя України і країн світу, які часто подавалися під рубриками «З України», «З Угорщини», «З Угорської України», «З Буковини», «З Англії», «З Польщі», «По Галичині», «По світу», «Телеграми УПБ» і т. д. Багата інформація про життя УНР містилася у розділі «Вісти Коломийської Філії

центрального інформаційного бюро при Директорії Укр. Народної Республіки». Актуальні політичні та національно-державні питання, приміром, огляд української закордонної політики, переговори з Польщею щодо припинення війни та східні кордони Польщі, про право державний лад як запоруку самостійного існування держави, чистоту української мови, засідання Української Національної Ради та інші, регулярно висвітлювалася у редакційних передовицях щоденника [28, с. 89–90]. Щоденник постійно друкував повідомлення та оперативні звіти штабу Галицької армії і штабу Головної Команди Українського війська про хід подій на українсько-польському і українсько-російському фронтах, а також відомості про культурне життя Покуття, які подавалися під рубриками «Польсько-українська війна», «Українсько-російська війна», «Літературно-просвітне життя Покуття» [28, с. 90].

Таким чином, існувала чітка схема подачі новин про політичні та воєнні події, перше місце в якій займало посилення на те чи інше Пресове бюро або агенцію. І що важливо, основним джерелом інформування стали місцеві пресові осередки. Саме вони, за словами Л. Сироти, здобували великий авторитет серед місцевого населення і висувалися на перше місце в інформуванні [30, с. 546].

У березні 1919 р. створено Галицьке інформаційне бюро – філіал Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР. Всі інформаційні бюро, які до цього часу існували у різних містах Галичини і вели роботу від імені Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР, перейшли у підпорядкування новоствореної інституції [11, с. 4].

Звернемо увагу на характеристику інформативних свідчень окремих агентурних осередків коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР, які функціонували в м. Коломия, м. Гвіздець, м. Печеніжин, м. Яблунів, м. Снятин, м. Заболотів, м. Городенка, м. Обертин, м. Косів, м. Кути, с. Жаб'є і м. Делятин. Одразу зазначимо, що прізвища агентів, які у часописах «Новини» і «Покутський вістник» подавали цікаву інформацію про повсякдення життя мешканців окремих повітів і судових округів Покуття та Галицької Гуцульщини, відсутні або невідомі, за винятком осередку у м. Косів. Дописувачами газетних заміток порушувалися такі питання: соціально-економічне становище, санітарно-епідемічна і суспільно-

політична ситуація та міжнаціональні відносини у населених пунктах краю, ставлення населення до проведення земельної реформи та вирішення українського питання на зовнішньополітичній арені, стан шкільництва та культурно-мистецьке життя, тощо. Опубліковані в газетній періодиці матеріали сьогодні залишилися чи не єдиним достовірним джерелом, які інформували про життя окремих населених пунктів краю періоду ЗУНР–ЗОУНР.

Представник агентурного осередку філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Гвіздець Коломийського повіту інформував, що в Гвіздецькому судовому окрузі панував спокій. Жителі краю були невдоволені звісткою про українсько-польське перемир'я, оскільки вважали за необхідне визволення від рук ворога усієї Східної Галичини [9, с. 4].

Селяни Гвіздеччини вважали, що великі земельні угіддя мають належати державі. Для цього місцева українська влада на чолі з комісаром земельних справ Володимиром Войнаровським складала списки власників угідь більших посіlostей [9, с. 4]. Населення готувалося до весняних польових робіт, проте не вистачало ярого насіння для посіву і коней для обробітку землі. Жителі краю очікували впровадження земельної реформи. На вічах у справі земельної реформи, організованих 23 березня 1919 р. у с. Остапківці (для громад Чехови і Остапковець) та с. Балинці (для громад Хом'яківка, Кулачковець, Балинець, Трофанівка і Бучачок), прийнято рішення платити за винайм 1 м землі не більше 10–20 К. У Гвіздецькому судовому окрузі наближалось «марєво» голоду. Найбільше він відчувався у селах Кулачківці і Хом'яківка та в містечку Гвіздець. Знедолені жителі йшли 4–8 км до комісаріату у м. Гвіздець, щоб «лиш дістати троха кукурудзянки на прокормленє себе і зголоднілих дітей». Для уникнення голоду при комісаріаті була створена харчова управа, яка займалася придбанням харчів для найбільш бідних мешканців краю. Також введено контроль під час обмолоту зерна на млинах, частину збіжжя безкоштовно роздавали бідним [5, с. 2; 9, с. 4].

Шкільництво краю теж знаходилося в незадовільному становищі. Частина шкіл були закритими, в інших викладали поляки, які не присягнули на вірність Українській державі. Представники Коломийської шкільної повітової ради не дбали про навчальний процес. До того ж трапився неприємний епізод, коли шкільний референт

наприкінці листопада – на початку грудня 1918 р. в одному із населених пунктів Гвіздеччини надав дозвіл на помешкання шістьом педагогам польської національності. Натомість, єврейські вчителі, які запрягнули на вірність молодій українській державі («новоіменовані «наша надія»»), не могли знайти приміщення для навчання дітей. За словами представника агентури містечка Гвіздець, найприкріше було те, що окремі українські учителі, яким селяни надали помешкання для проживання і харчі, не виявляли великого бажання «учити горячу люблену ними укр. дітвору». Дійшло до комічної ситуації, коли місцева шкільна влада надала дозвіл викладати учительці єврейського віросповідання без належної освіти, яка на уроках з української мови у навчанні дітей намагалася її зблизити з мовою есперанто [5, с. 2].

Агентурний представник містечка Яблунів Печеніжинського повіту 21 березня 1919 р. інформував, що «настрій населення під оглядом політичним є зовсім лагідний». Проте жителі населених пунктів Яблунів, Уторопи, Люча й Текуча виступили проти того, щоб поляки і надалі виконували державну службу, незважаючи на те, що запрягнули на вірність Українській державі: «Кожному вже аж надто багато того ворожого панування й ніхто не вірить у їхню, на цей час підступну доброту». У Печеніжинському повіті 95% населення становили українці. Через нестачу учительських кадрів, навчання у школах краю фактично не відбувалося: «Селяне дуже огірчені, що наука не відбувається». Лише сім закладів освіти функціонували, а 67 пустували. Щоправда, у містечку Яблунів працювало шість педагогів, однак тільки одна була українкою, всі інші – поляки і євреї.

У повіті не вистачало сіна, худоби, коней, насіння для посівів, фабричних виробів; набув поширення плямистий тиф у м. Яблунів, с. Стопчатів і с. Люча. А тому селяни планували звернутися до військової управи по допомогу у наданні коней для проведення весняної посівної кампанії. На Печеніжинщині велася активна робота щодо будівництва залізничної гілки з м. Коломия до с. Космач та інших сусідніх сіл. Планувалося спорудження нового тартаку, підприємства з виготовлення черепиці та цегельні.

Місцеве населення з великою надією прийняло звістку про приїзд на Паризьку мирну конференцію президента США В. Вільсона. Щодо вирішення земельного питання, то жителі його не розглядали, поки не наступить мир. Невідомий дописувач «Агентури-Яблонів»

резюмував: «Тут панує клич: Український Народ, Українська Держава, борба на фронті з ворогами і в краю» [4, с. 2; 9, с. 4].

Кореспондент агентурного осередку у м. Заболотів повідомляв, що місцеве населення жваво цікавиться життям краю. У місті організований аматорський кружок, який щонеділі проводив культурно-мистецькі заходи. 22 лютого 1919 р. у м. Заболотів відбулося віче у справі аграрної реформи. У кожному селі Заболотівського судового округу створені рільничі комісії. Населення краю плекало надії, що землю отримають за викупом. Повітова харчова управа докладала чимало зусиль для прохарчування біднішого населення. Стан шкільництва судового округу знаходився у задовільному стані [10, с. 3].

Як засвідчує наступне повідомлення коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР від 27 квітня 1919 р., жителі Снятинщини були задоволені прийнятим новим земельним законом ЗОУНР і покладали на нього великі надії [27, с. 3].

Про вирішення аграрного питання повідомляв член агентурного осередку у м. Городенка. Зокрема, у середині березня 1919 р. у цьому покутському місті відбувся «зїзд хліборобів». Українська влада намагалася зупинити поширення тифу, який лютував у краї. Задля цього було відкрито протиепідемічний шпиталь та організовано санітарний відділ. Міжнаціональні відносини в Городенківському повіті виявилися непростими: «Поляки відносяться до всього що лиш українське – ворожо, за те Жиди прихильніше». У м. Городенка діяла Жидівська національна рада на чолі з Др. Лявфайером, яка співпрацювала з українською владою [7, с. 2; 13, с. 3–4]. Проте окремі представники єврейської національності намагалися поширити у повіті ідеї більшовизму, «однак їх приарештовується» [9, с. 4].

Представник осередку філії у м. Обертин Городенківського повіту 14 березня 1919 р. інформував, що настрої між місцевим населенням добрий, панував спокій. Жителі сіл Обертинського судового округу у своїх громадах провели збори, цікавлячись земельними питаннями та наведенням порядку у лісовому господарстві. Погоджувалися з тим, що землю треба викуповувати за невеликі кошти, заявляючи, що «це булоби здирством з їх сторони, як-би вони землю брали без грошей». Жителі населених пунктів Живачів, Ісаків, Петрів, Сокирчин і Незвисько, які знаходилися біля р. Дністра, найбільше потерпіли від лихоліть війни, потребували негайної допомоги у

збіжжі та відбудові господарств, бо «голод неминучий». В окремих селах, де люди були евакуйовані, відчувався великий брак худоби. У с. Ясенів Пільний лютувала інфекційна хвороба – плямистий тиф. Загалом на Городенківщині захворіли 219 осіб. Однак невідомий дописувач агентурного осередку відзначив, що місцеве українське населення плекало надію на кращу долю і розбудову молодій держави: «Народ помимо цих нестач очікує спокійно хвилі, коли стане паном у своїй хаті, на широкій і вольній Україні» [8, с. 2; 9, с. 4; 14, с. 4].

Цікавим виявилось повідомлення за 7 березня 1919 р. про становище Кутського судового округу Косівського повіту. За словами члена коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР, у повіті панував лад і спокій. Представники неукраїнських національностей, яких у повіті проживало лише 7%, займали вичікувальну позицію і вели себе спокійно; не спостерігалось поширення ідей більшовизму, хоча у с. Старі Кути було усунено з посади місцевого комісара за антидержавний виступ у м. Косів. Серед проблем життєдіяльності повіту вказувалось про поширення плямистого тифу та неналежного прохарчування населення. Планувалось вздовж р. Черемош відкрити низку нових промислових підприємств і фабрик [9, с. 4].

Окремої уваги заслуговує робота представника осередку коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Косів, прізвище якого нам відоме, завдяки виявленим у 2017 р. матеріалам в архівних збірках Наукового товариства імені Шевченка в Національній бібліотеці у м. Варшава. Це Богдан Заклинський (1886–1946) – педагог, підхорунжий УСС, фольклорист, етнограф, публіцист, письменник, літературознавець, громадський і культурний діяч. У період ЗУНР належав до редколегії газети «Покутський вістник», яку видавала Округна національна рада в м. Коломия. У 1919–1920 рр. працював у видавництві «Довбуш» у м. Косів, де опублікував кілька читанок для початкових шкіл [21, с. 28–29; 31, с. 85]. Зокрема, у скриньці 25.XXIV.19 (мікрофільм № 92064) архівної збірки НТШ цієї польської бібліотечної установи зберігаються радіо-, телеграфні і пресові повідомлення світових та українських інформаційних агентств та матеріали про діяльність інформаційних і пресових бюро ЗУНР і УНР (1918–1921) [33; 29, с. 202–203]. У них ми виявили пласт документів про роботу осередку коломийської філії

Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Косів. Особливо цікавими є щоденні рукописні повідомлення представника агентурного осередку Б. Заклинського та підготовлена філією анкета-запитальник щодо стану соціально-економічного і громадського життя громади краю.

Щоденні рукописні повідомлення поміщені у зошиті, на титулці якого записано «Інформаційне Бюро. Косів. 1919» та вибита печатка «Богдан Заклинський». На зворотній сторінці титулки читаємо: «Щоденні звідомлення для інформ. Бюро УНР. Управитель Богдан Заклинський в Косові». На тринадцяти сторінках цього зошита містяться повідомлення та оперативні звіти штабу Галицької армії і штабу Головної Команди Українського війська про хід подій на українсько-польському і українсько-російському фронтах протягом 28 квітня – 22 травня 1919 р. та взяті з матеріалів Українського пресового бюро (УПБ) [33, к. 184–197].

Другий документ – анкета-запитальник щодо стану соціально-економічного і громадського життя с. Брустури Косівського повіту – підготовлений коломийською філією Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у квітні 1919 р. Цікаво, що на титульній сторінці документу вказувалося, що філія поширювала свою діяльність серед жителів Покуття, Буковини і Угорської України (Закарпаття). В анкеті-запитальнику поміщено 38 запитань: загальна кількість населення і будинків громади; кількість населення за національною (українців, поляків, євреїв, інших національностей), майновою (безземельних, малоземельних, середньоземельних) і господарсько-професійною (рільників, купців і промисловців, інших професій) приналежністю; кількість земельних («дідицької», селянської, «ерекціональної», громадської землі) і лісових («камерального», «дідицького», громадського, «ерекціонального», приватного лісу) угідь у моргах; чи є в громаді харчі, яких харчів і фабричних виробів не вистачає; якого і скільки збіжжя потребує громада для посівної кампанії; чи є в громаді школа і чи відбувається у ній навчальний процес, якщо ні, то чому; які в громаді діють товариства або інші організації (просвітні, гімнастичні, кооперативні, спілкові, торговельні) та як називаються; чи функціонують польські товариства; прізвища та заняття представників інтелігенції, що мешкають у громаді (українці, поляки, євреї); хто з них бере участь у політичному житті і в якому

напрямі; прізвище начальника громади і писаря (їх політичні переконання); чи агітують в селі (громаді) прийшли агітатори, «публічні функціонари» і в якому напрямі; які політичні заходи у громаді здійснюють поляки і євреї; яке ставлення населення до прийнятого нового закону чи розпорядку; хто і як агітує серед населення; чия агітація має вплив, чи зустрічає її місцеве населення з ворожістю, чому; який настрої селянства і робітництва щодо військової мобілізації; чи працюють органи місцевого самоврядування; чи працює місцевий організаційний комітет, з якого часу існує, хто його очолює (сільські багатії, пролетаріат); яке ставлення населення до самостійної Української Народної Республіки; яке ставлення меншості (мабуть, іноетнічної) до сучасних інститутів влади і уряду, міжсусідських відносин та роботи Трудового Конгресу; яка думка жителів громади, особливо селян, щодо земельного питання (чи є в повіті земельна повітова управа, чи відбулося повітове віче у справі земельної реформи та які ухвалені рішення; чи функціонує у громаді земельний комітет, чи відбулися у ній збори і що ухвалено, тощо); яка думка жителів громади (безземельних, малоземельних, середньоземельних, власників більшої посілості) щодо земельної реформи; яка думка жителів громади щодо лісових угідь («камеральних», «дідицьких», «ерекціональних», громадських, приватних); які настрої серед робітників; чи утворюються селянські та робітничі організації і які партії беруть у них участь; детальні відомості про діяльність осередків політичних партій у громаді (за якими гаслами агітують, які з них подобаються місцевому населенню, соціальні верстви, на які опирається партія, які українські часописи і журнали передплачуються і як вони часто надходять, які польські або інші іноземні часописи читають в селі і хто їх передплачує); ставлення населення до більшовицького руху; чи зустрічалися випадки грабунків підприємств і заводів, хто бере участь у цих грабунках; який порядок встановили сільські комітети щодо охорони лісів, дворів, заводів, джерел, покладів нафти і солі, тощо; яка література потрібна по селах краю і в якій кількості; яких книжок найбільше потребують жителі громади; хто заважає праці коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР та її агітаторів. На більшість запитань керівництво громади с. Брустури дала відповідь [33, арк. 180, 180 зв., 181, 181 зв.].

Інформаційні звістки представника осередку коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Косів, мабуть Богдана Заклинського, містяться і в газетній періодиці. Так, кореспондент агентурного осередку повідомив про проведення 20 березня 1919 р. у с. Пістинь Косівського повіту 3-тисячного віче на майдані біля школи. Член Української Національної ради Петро Шекерик у тригодинній промові склав звіт зі своєї посольської діяльності. Найбільше зверталася увага на впровадження земельної реформи на території краю [6, с. 2; 12, с. 3].

Змістовними виявилися статистичні відомості про стан шкільництва у Косівському повіті у квітні 1919 р. Автор допису вказував, що воєнні лихоліття значно ослабили шкільництво краю. Так, напередодні Першої світової війни у с. Жаб'є Косівського повіту функціонувало шість шкіл і працювало дев'ять вчителів, а навесні 1919 р. діяли лише три школи і працювали троє вчителів. Великі за чисельністю населення села Гринева, Яворів і Ферескуля залишилися без шкіл. Загалом, у Косівському повіті налічувався 41 заклад освіти, десять з яких виявилися «недіяльними». Напередодні розпаду Австро-Угорської монархії у повіті працювало 94 педагоги, з яких 46 українців, 45 поляків і 3 євреї. На вірність молодій українській державі запрягнули 46 українців, 9 поляків і 3 євреї. Прийняті на роботу нові учительські кадри: 7 українців, 2 євреї і 1 німець. Отже, працювали 68 учителів, з них 53 українці, 9 поляків, 5 євреїв і 1 німець. Для праці на педагогічній ниві не вистачало 32 вчителів. В українському війську служило 19 педагогів, троє перебувало в неволі, двоє – на евакуації, двоє – на Великій Україні, п'ятеро перейшли на роботу в інші повіти Східної Галичини, п'ятеро покинули педагогічну службу, семеро загинуло на полях війни. Вакантним залишалося місце шкільного комісара Косівської повітової шкільної ради. У школах краю не вистачало учнівського приладдя та інвентарю, зокрема лавок для сидіння і книжок. Видавництво «Довбуш» у м. Косів обіцяло надати шкільні підручники для усіх закладів освіти Косівського повіту [17, с. 2].

Отже, одним з перших кроків пропагування соборності українських земель у Східній Галичині стало заснування в лютому 1919 р. філій Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР, на які було поставлено завдання координаційної інформаційно-пропагандистської діяльності молодій українській державі. Одним із таких

центрів стала філія відомства у м. Коломия, яка мала на меті вести серед громадянства Покуття, Закарпаття і Буковини інформаційно-агітаційну роботу. Планувалося подавати об'єктивну інформацію про перебіг політичних подій, пояснювати й розповсюджувати нормотворчі документи УНР та ЗОУНР, через тлумачення законів, допомагати діяльності українських організацій на місцях, інформувати про всі справи урядового, національно-державного та політично-економічного характеру тощо.

Коломийська філія Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР створила агентурні осередки у більше десяти населених пунктів Покуття і Галицької Гуцульщини. Її газетними рупорами стали часописи «Новини» і «Покутський вістник», де постійно містилися повідомлення Українського пресового бюро про найбільш важливі події суспільно-політичного життя краю, України і країн світу. Таким чином, існувала чітка схема подачі новин про політичні та воєнні події, перше місце в якій займало посилення на те чи інше Пресове бюро або агенцію.

В газетних замітках агентурних осередків коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР містилася інформація про соціально-економічне, суспільно-політичне і культурно-освітнє становище жителів краю. Ці матеріали є чи не єдиним достовірним джерелом, які інформували про життя окремих населених пунктів Покуття і Галицької Гуцульщини періоду ЗУНР–ЗОУНР.

Створення філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Коломия стало одним із шляхів зміцнення позицій української державності у складному внутрішньому й міжнародному суспільно-політичному контексті того часу. Повідомлення кореспондентів агентурних осередків цієї філії допомагали загострити суспільну увагу до урядових рішень УНР і ЗУНР–ЗОУНР та до проблем тогочасного населення, об'єднати спільною метою національно свідому українську інтелігенцію.

Список використаних джерел

1. Богуславський О. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. Запоріжжя. 2003. 236 с.
2. Від Редакції. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 13 марта. Ч. 1. С. 1.
3. Вісти. *Урядові вісти Косівського повіту*. 1919. 1 марта. Ч. 7. С. 4.

4. Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра при Директорії Укр. Народн. Республіки. Агентура-Яблонів, 21./ІІІ. с. р. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 21 марта. Ч. 8. С. 2.
5. Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра при Директорії Укр. Народн. Республіки. В суд. окрузі Гвоздець спокій ... *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 27 марта. Ч. 13. С. 2.
6. Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра при Директорії Укр. Народн. Республіки. Віче в Пістині пов. Косів. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 26 марта. Ч. 12. С. 2.
7. Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра при Директорії Укр. Народн. Республіки. Городенка. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 19 марта. Ч. 6. С. 2.
8. Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра Укр. Нар. Республіки. Агентура Обертин. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 17 марта. Ч. 4. С. 2.
9. Вісти Філії Центр. Інфор. Бюра в Коломиї [Кути, Гвіздець, Городенка, Яблонів]. *Покутський Вістник*. 1919. 9 марта. Ч. 19. С. 4.
10. Вісти Філії Центр. інформаційного Бюра в Коломиї. Агентура Заболотів. *Покутський Вістник*. 1919. 13 марта. Ч. 20. С. 3.
11. Галицьке Інформаційне Бюро. *Републіканець*. 1919. 15 березня. Ч. 11. С. 4.
12. Життя Покуття. Віче в Пістині пов. Косів. *Покутський Вістник*. 1919. 30 марта. Ч. 25. С. 3.
13. Життя Покуття. Із Городенки. *Покутський Вістник*. 1919. 20 марта. Ч. 22. С. 3–4.
14. Життя Покуття. Із Обертинщини. *Покутський Вістник*. 1919. 20 марта. Ч. 22. С. 4.
15. Життя Покуття. Інформаційне бюро. *Покутський Вістник*. 1919. 23 лютого. Ч. 15. С. 3.
16. Життя Покуття. Справа заснування філії «Інформаційного Бюра». *Покутський Вістник*. 1919. 16 лютого. Ч. 13. С. 4.
17. Життя Покуття. Шкільництво в Косівщині. *Покутський Вістник*. 1919. 4 мая. Ч. 37. С. 2.
18. Коломийська філія Центрального Інформаційного Бюра при Директорії У.Н.Р. *Покутський Вістник*. 1919. 27 лютого. Ч. 16. С. 4.
19. [Комісар преси]. *Нове життя*. 1918. 31 грудня. Ч. 29. С. 4.
20. Курилишин К. Українське пресове бюро. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя Західно-Української Народної Республіки*. Т. 4 : Т–Я. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021. С. 211–213.
21. Лазарович М. Заклинський Богдан Романович. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки*. Т. 2 : З–О. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019. С. 28–29.

22. Лук'янець К. Агітаційно-пропагандистська аркушева література Директорії УНР (листопад 1918 р. – січень 1919 р.). *Сіверянський літопис*. 2019. № 2. С. 97–105. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/158898/10-Lukianets.pdf?sequence=1>.
23. Монолатій І. Місто двох республіки і диктатури. Коломийські сцени Української революції. Івано-Франківськ : Галицько-Українська Накладня ім. Якова Оренштайна, 2018. 656 с.
24. Оголошення. *Републіканиць*. 1919. 15 лютого. Ч. 7. С. 4.
25. Оголошення. *Републіканиць*. 1919. 22 лютого. Ч. 8. С. 4.
26. Оповідка. *Републіканиць*. 1919. 8 лютого. Ч. 6. С. 4.
27. По Україні. Народ і земельна реформа. *Народ*. 1919. 30 квітня. Ч. 12. С. 3.
28. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.) : Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 1996. 238 с.
29. Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві. Каталог-інформатор. Варшава ; Львів ; Нью-Йорк : «Український архів» і Наукове товариство ім. Шевченка, 2005. 352 с.
30. Сирота Л. Осип Назарук і діяльність пресових бюро УНР і ЗУНР у Станіславові 1919 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 544–550.
31. Сіреджук П. Галицька Гуцульщина доби Західно-Української Народної Республіки. Львів : Растр–7, 2019. 544 с.
32. Філія Центрального Інформаційного Бюро при Директорії У.Н.Р. в Коломиї. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 13 марта. Ч. 1. С. 1.
33. Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Skr. 25 XXIV.19 (mf nr 92064). Biuletyny prasowe i telegramy z głosami i przeglądami prasy zaganicznej, w tym i polskiej. Biuro informacyjne ZURL, URL, 1918–1921. 377 k.

*Олександр Марущенко,
м. Івано-Франківськ*

РАДЯНСЬКИЙ РУХ ОПОРУ В УКРАЇНІ У 1941–1944 рр. В СУЧАСНОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Прикметною рисою сучасного етапу розвитку вітчизняної історіографії Другої світової війни є посилення уваги українських науковців до різноманітних аспектів історії радянського партизанського руху в Україні у 1941–1944 рр. Воно зумовлене потребою у деідеологізації та деміфологізації цієї проблеми, що мали місце в попередній історіографічний період, а також необхідністю ліквідації численних «білих плям» і реконструкції з позицій наукової об'єктивності та історичної правди складного і драматичного шляху розвитку радянського руху Опору, що нині, через 77 років після закінчення Другої світової війни, залишається актуальним дослідницьким завданням.

За останні три десятиріччя в Україні сформувалася плідна історіографічна традиція вивчення вказаної теми, репрезентована численними науковими розвідками О. Гогуна [3], А. Кентія і В. Лозицького [4; 5], М. Ковалю [6; 7], В. Кучера [8], О. Лисенка [9], І. Патриляка і М. Боровика [12; 13; 14], М. Слободянюка [15], А. Чайковського [19] та інших науковців. Вони зробили великий внесок у дослідження різноманітних аспектів історії радянського партизанського руху, у наукове, концептуально-методологічне, історіософське, джерелознавчо-історіографічне і фактологічне осмислення і узагальнення цієї теми.

Сучасна вітчизняна історіографія проблеми збагатилася низкою вартісних науково-довідкових [17] і археографічних видань [2; 16], що зосереджені на висвітленні маловивчених сторінок радянського партизанського руху, вводять до наукового обігу значну кількість невідомих матеріалів, які сприятимуть формуванню не спотвореної, а реалістичної історії цього явища з урахуванням, зокрема, його «тіньових» моментів, взаємин з організаціями українського національно-визвольного руху, внутрішніх конфліктів у партизанському середовищі тощо. В цьому зв'язку особливий інтерес викликає унікальна, без купюр і скорочень публікація щоденників і особистих записів командирів радянських партизанських загонів і з'єднань С. Ковпака,

С. Руднева, М. Попудренка, М. Наумова, М. Шукаєва, Г. Балицького [11], в яких містяться цікаві, часто шокуючи відомості про внутрішнє життя партизанських формувань, позастатутні відносини в їхньому середовищі, неглянцеві характеристики багатьох відомих партизанських командирів, що помітно відрізняються від того, що говорилося і писалося про це в радянську добу.

В працях українських авторів на обширному джерельному і статистичному матеріалі відтворені реальні масштаби народного спротиву нацистським окупантам на території України, об'єктивно осмислюються збройна боротьба в тилу німецьких загарбників у роки війни, її сильні і слабкі сторони.

Оцінюючи значення радянського партизанського руху у 1941–1944 рр., вітчизняні автори на величезному фактичному матеріалі доводять, що він був органічною і невід'ємною частиною німецько-радянської війни, перетворився на фактор оперативно-стратегічного значення і важливий чинник дезорганізації тилу німецького Вермахту на Східному фронті та розгрому і вигнання гітлерівських окупантів з української землі [5, с. 512–541].

Відзначаючи важливу роль партизанського руху в перебігу подій Другої світової війни, українські автори говорять про невикористані можливості для організації партизанського руху на тимчасово окупованій території України та його впливу на хід бойових дій на фронті, недооцінку вищим радянським військово-політичним керівництвом ролі і місця України, її стратегічного значення у загальному плані розгортання збройної боротьби в тилу німецьких військ. Вони піддають критиці діяльність вищих органів влади СРСР і УРСР щодо підготовки та здійснення партизанської боротьби в Україні, організації використання партизанських сил, їх недостатнього матеріально-технічного забезпечення [4, с. 397–398].

Причини цих явищ допомагають зрозуміти змістовні висновки І. Патриляка і М. Боровика про те, що вище радянське керівництво було доволі скептично налаштоване щодо перспектив розвитку партизанського руху в Україні, дотримуючись уявлень про «зраду» українцями радянської влади та їх загальну нелояльність до комуністичного режиму [14, с. 273]. Інші дослідники, А. Кентій і В. Лозицький, припускають наявність у Кремля побоювань того, щоб перекинуті українським партизанам зброя та інше спорядження не потрапили до

рук противників радянської влади, що повстанський дух, будучи притаманним свідомості значної частини українського населення, міг за певних умов штовхнути його на боротьбу з тоталітарним режимом [4, с. 398].

Вищенаведені та інші міркування зумовили авторитетні висновки українських дослідників про те, що радянський партизанський рух на окупованій території України не став самостійним і самодостатнім чинником для подолання німецьких Збройних сил, відіграючи допоміжну, другорядну роль в контексті бойових дій Червоної армії на фронтах німецько-радянської війни. Про недостатнє використання радянською стороною фактора партизанської війни переконливо свідчать наведені А. Кентієм і В. Лозицьким дані про те, що активну боротьбу з нацистськими окупантами в Україні вели не більше 10% взятих на облік учасників партизанського руху, тобто близько 50 тис. осіб [5, с. 531, 538].

З нових, антропоцентричних, гуманістичних, україноцентричних методологічних позицій осмислюючи події майже 80-річної давнини в Україні, сучасні вітчизняні історики переглянули і відкинули радянську ідеологему про «всенародну боротьбу в тилу ворога», відзначили, що не витримала перевірки науковою експертизою центральна теза радянської історіографії про «всенародний характер партизанського руху в Україні», яка не підтверджується ані з демографічного, ані з соціального боків. Стало очевидним і те, що радянські історики відповідно до настанов директивних органів у гіпертрофованому вигляді подавали роль комуністичної партії в організації та керівництві підпільним і партизанським рухом, надмірно героїзували і романтизували його учасників, уникали, з огляду на політико-ідеологічні обставини, критичного осмислення збройної боротьби партизанів, особливо того, що стосувалося партійного керівництва, його окремих представників, діяльності вищих партійних органів [4, с. 7–8; 7, с. 270–271; 9, с. 16].

Відома теза радянської історіографії про «авангардну роль комуністів у всенародній боротьбі на окупованій території» нині спростувалася, коли стало відомо, наприклад, що майже чверть колишніх членів КП (б) У – 142 134 особи – не лише залишилися на окупованій території, але й у своїй більшості – 113 890 – спокійно перебули німецьку окупацію. Лише в пролетарському Ворошиловграді станом на

15 жовтня 1943 р. легально, після реєстрації в гестапо, мешкало 750 колишніх комуністів і 350 комсомольців [18, с. 234].

У сучасній українській історіографії здійснюються результативні спроби об'єктивного і неупередженого вивчення низки інших проблем і недоліків радянського партизанського руху, які донедавна замовчувалися або не досліджувалися. Свідченням цього стали аргументовані висновки про слабкість червоного руху Опору на початку німецько-радянської війни, зумовлену, серед іншого, його вузькою соціальною базою і поширеним в суспільстві незадоволенням передвоєнною внутрішньою і зовнішньою політикою сталінського репресивного режиму, а також особливостями радянської військово-політичної доктрини з її недооцінкою партизанського руху й очікуваннями розгрому агресора у випадку його нападу на СРСР «малою кров'ю, з мінімальними втратами сил і засобів і на його власній території» [15, с. 50; 18, с. 130].

Важливого значення для деміфологізації радянського партизанського руху, визначення його реальної природи і змісту, організаційних форм набуває погляд на радянські партизанські загони не як на повстанські формування, а як на диверсійні підрозділи, діяльність яких зумовлювалася не позицією й інтересами населення, а наказами центрального керівництва і які керувалися і постачалися з-за лінії фронту, створювалися з ініціативи силових структур радянської держави і цілком підпорядковувалися центральному командуванню [14, с. 219–220; 18, с. 134].

В сучасній українській історіографії висловлені сумніви стосовно наявних статистичних даних про численність учасників партизанського руху в Україні, окремих результатів бойової діяльності «народних месників», що знайшли відображення в документах партизанського руху і введені до наукового обігу, зокрема про кількість вбитих і поранених вояків противника, знищеної партизанами німецької бронетехніки, про власні втрати партизанів тощо. При дослідженні результатів діяльності радянського партизанського руху цінними є зауваження П. Брицького [1, с. 61], О. Гогуна і А. Кентія [16, с. 65–75], М. Коваля [6, с. 7–8], С. Макарчука [10, с. 12–22], М. Слободянюка [15, с. 561] стосовно радянської системи приписок при підготовці історичних документів, цілеспрямованого насичення джерел та історіографії урізаною правдою і відвертою дезінформацією, ретельної

селекції всіх збірників документів та неодноразового просіювання архівних фондів для усунення негативної інформації, перебільшення даних радянських дослідників про втрати окупантів від дій комуністичних партизанів та підпілля [15, с. 561]. У цьому контексті не викликає сумнівів і заперечень важливий висновок М. Слободянюка про необхідність критичного ставлення до звітів партизанських ватажків, документів Українського штабу партизанського руху і партійних органів, до наведеної ними статистики (кількість загонів, їх учасників, розміри заподіяних окупантам втрат і збитків тощо) як до приблизних і таких, що віддзеркалюють певні явища і загальні тенденції, а не цілком достовірні факти [15, с. 562].

Як приклад сумнівних даних можна навести інформацію УШПР про втрати живої сили противника від дій партизанів, згідно з якою було вбито і поранено 468 682 тис. гітлерівців, їхніх союзників і пособників, що, на думку колективу укладачів одного з документальних видань про партизанський рух в Україні, є перебільшенням в 10–15 разів. Це стосується і відомостей про кількість учасників радянського партизанського руху в Україні, що становила не 501 тис. осіб, як офіційно стверджувалося у 1970-х рр., а 200–220 тис. партизанів [11, с. 10, 11].

Новою темою сучасних військово-історичних досліджень став всебічний аналіз українськими істориками конфронтаційних взаємин радянських партизанів і учасників українського національно-визвольного, повстанського руху, наукові висновки українських авторів про їхні кардинально відмінні стратегічні цілі й ідеологічні засади, що зумовило попри короткотермінові домовленості про нейтралітет і збіг окремих тактичних завдань масштабну партизанську війну між ними в роки нацистської окупації України й нездатність знайти порозуміння в можливій спільній боротьбі проти німців. Адже оунівці прагнули створити незалежну українську державу, тоді як червоні партизани боролися проти німців і націоналістів за відновлення радянської влади на території СРСР, у якому Україна була б лише адміністративно-територіальним утворенням [12, с. 438, 457].

До чинників, що живили вороже ставлення керівництва українського повстанського підпілля до радянського партизанського руху, вітчизняними фахівцями також віднесені радянські провокації німців на репресії проти українського населення, вбивства національно свідо-

мої інтелігенції і селян, поширення комуністичної пропаганди, пограбування мирного населення, перешкоди у розгортанні українського визвольного руху [12, с. 439].

У вітчизняній літературі відзначено, що радянські партизани у боротьбі з українським повстанським рухом вдавалися до контактів і взаємодії з польськими партизанами, підпорядкованими Лондонському еміграційному уряду, а українські повстанці у протистоянні з комуністами взаємодіяли з німецькою жандармерією [12, с. 454]. Ці висновки допоможуть краще зрозуміти причини і перебіг сумнозвісної Волинської трагедії 1943-1944 рр., яка стала кульмінаційною подією взаємних українсько-польських збройних конфліктів у ХХ ст.

Серед актуальних проблем історії радянського партизанського руху, що потребують свого подальшого дослідження, слід, зокрема, виділити сталінські репресії проти спеціально підготовлених до ведення партизанської війни кадрів, їх масштаби та вплив на дієвість і боєздатність радянського руху Опору. Важливим, лише окресленим в низці публікацій питанням залишається дослідження ролі радянського партизанського командування у провокуванні репресій окупантів проти цивільного населення України для розпалювання їхньої ненависті до німецьких загарбників. Адже втрати серед цивільного населення ніколи не були стримуючим чинником для діяльності радянських партизанів та їх командирів, а відтак моральна оцінка партизанських акцій залишається актуальною проблемою [14, с. 296].

«Білою плямою» української історіографії є діяльність створених німецькими спецслужбами фіктивних партизанських загонів і підпільних організацій як ефективного і провокативного методу боротьби з радянським рухом Опору. Потребує свого конкретного, детального і фактологічного дослідження діяльність нелегального ЦК КП(б)У, утворення якого спрощувало реалізацію ухвалених рішень, сприяло встановленню тісніших ділових контактів між вищим партійним керівництвом та партизанськими ватажками і партійними працівниками в німецькому тилу, посилювало контроль за діями останніх [14, с. 261].

Увага вітчизняних істориків має бути прикута і до фактів партизанського терору та його регіональних особливостей, виконання радянськими партизанами каральних функцій, до «тіньових» сторін діяльності партизанських загонів, пов'язаних з їхніми «господарськи-

ми операціями», реквізиціями, проявами мародерства стосовно мирного населення, свавіллям і брутальністю партизанських ватажків, слабкістю дисципліни, низьким моральним станом і рівнем окремих учасників партизанського руху, недооцінкою політико-виховної роботи в партизанських формуваннях [14; 16].

Сподіваємось, що додаткове вивчення вищевказаних та інших актуальних проблем радянського партизанського руху сприятиме диверсифікації сучасних військово-історичних досліджень, створенню нової і повноцінної вітчизняної історіографії Другої світової війни, яка відповідатиме вимогам і запитам сучасного українського суспільства та інформаційним, безпековим та інтелектуальним викликам ХХІ століття.

Список використаних літератури

1. Брицький П. П. Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.). Чернівці, 1995. 114 с.
2. Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень–вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів. Київ : Парламентське вид-во, 2005. 304 с.
3. Гогун О. Сталінські командос. Українські партизанські формування 1941–1944. Київ : Наш формат, 2014. 496 с.
4. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя : Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944). Київ : Генеза, 2005. 408 с.
5. Кентій А., Лозицький В. Боротьба в тилу нацистських окупантів в Україні: радянські партизани у 1941–1944 рр. *Україна в Другій світовій війні : погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Книга перша*. Київ : Наукова думка, 2011. С. 512–541.
6. Коваль М. В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодення. Роздуми історика. *Український історичний журнал*. Київ : Наукова думка, 1995. № 3. С. 3–22.
7. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
8. Кучер В. Радянські партизани. *Політична історія України. ХХ століття* : у 6 т. Київ : Генеза, 2003. Т. 4. С. 371–412.
9. Лисенко О. Деякі методологічні проблеми дослідження історії Другої світової війни. *Сторінки воєнної історії України*. Київ, 2009. Вип. 12. С. 7–18.
10. Макаручук С. С. Документальні публікації в Україні з історії другої світової війни : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1994. 23 с.
11. Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944. Москва : ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. 670 с.
12. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). Львів : Часопис, 2012. 592 с.
13. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля» ; Львів : Часопис, 2015. 512 с.
14. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. 590 с.
15. Слободянюк М. Радянське антифашистське підпілля. *Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Книга перша*. Київ : Наукова думка, 2011. С. 542–546.

16. «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы. Київ : Украинский издательский союз, 2011. 430 с.
17. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.) : наук.-довід. вид. Київ : Парламентське вид-во, 2001. 319 с.
18. Україна у Великій війні 1939–1945. Київ : Емма, 2014. 264 с.
19. Чайковський А. С. Невідома війна. Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима істориків. Київ : Україна, 1994. 255 с.

*Маріанна Мовна,
м. Львів*

«Провідник по Львові» М. Голубця – Л. Лепкого: культурна спадщина та визвольні змагання українців

Першою ластівкою серед українських друкованих путівників Львовом було видання 1925 р. «Львів. Провідник» [5], яке опублікувала книжково-видавнича спілка «Червона Калина». М. Голубець є автором першого розділу книжки: «Історія Львова від найдавніших часів. Історичні пам'ятники старовини», зміст якого становить синтез історичних відомостей про наше місто від заснування та опису найвизначніших архітектурних пам'яток, дібраних за маршрутним принципом й побачених очима українця. Власне у цій національній візії культурно-історичного середовища Львова, вперше висловленій публічно на шпальтах українського путівника, полягає незаперечна заслуга М. Голубця як перед рідним містом, так і вітчизняним історичним краєзнавством (на чому акцентувала тогочасна критика).

Микола Голубець – відомий український мистецтвознавець, історик, краєзнавець, письменник, журналіст, редактор, перекладач, архівіст. Народився 15 грудня 1891 р. у Львові у матері-одиначки Марії Голубець, що походила з Великого Любіня. Особа батька довгий час залишалась невідомою і лише нещодавно на підставі аналізу документів та автобіографічних творів письменника практично достовірно вдалося встановити батьківство пароха с. Зашкова на Львівщині Богдана Еліяшевського [10, с. 38]. Микола здобув середню освіту у Львівській академічній гімназії [11, с. 157]. Навчався на філософському факультеті Львівського університету, у Краківській академії мистецтв та Віденському університеті. В роки Першої світової війни – доброволець Легіону Українського січового стрілецтва, учасник славнозвісної «Пресової квартири», командир чоти Української галицької армії (УГА), учасник українсько-польської війни 1918–1919 рр. У міжвоєнне двадцятиріччя плідно займався науковою, літературною та громадською діяльністю. Був членом НТШ (комісія історії мистецтв), співзасновником Асоціації незалежних українських митців (АНУМ), членом Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Редактор і видавець 14 українських часописів: «Народне слово» (1909), сатиричний двотижневик «Жало» (1913),

«Ілюстрована Україна» (1913–1914), тижневик «Українське слово» (1916–1917), двотижневик «Світ» (1917–1918), «Золочівське слово» (1918–1919), «Життя і мистецтво» (1920), «Маски» (1922), «Українське мистецтво» (1926), тижневик «Неділя» (1928–1930), щоденник «Час» (1930–1931), «Наш прапор» (1933–1934), «Українська бібліотека» видавничого концерну «Українська преса» Івана Тиктора (1933–1934), «Шляхи». Блискучий знавець історії Львова, Галичини, історії українського мистецтва. Автор численних мистецьких та історичних розвідок: «Українське мистецтво» (1918), «Українське малярство XVI–XVII ст. під покровом Ставропігії» (1920), «Начерк історії українського мистецтва» (1922), «Провідник по Львові» (1925, у співавторстві з Л. Лепким), «Галицьке малярство» (1926), «За український Львів: епізоди боротьби XII–XVIII в.» (1927), «Український килим» (1936), «Велика історія України» (1938, у співавторстві з І. Крип'якевичем, Д. Дорошенком, Я. Пастернаком), «Золота книга українського лицарства» (1939), низки краснавчих досліджень, поетичних збірок, художніх творів. Займався перекладацькою діяльністю. У 1920-х рр., мешкав у Львові на вул. Ялівець, 166 [13, с. 150] (сучасна вул. М. Голубця). З вересня 1939 р. працював у Львівському міському архіві. З червня 1941 р. виконував функції кустоша архіву, тоді ж заснував Літературно-мистецький клуб. Помер 20 травня 1942 р. у Львові [7, с. 3; 8, с. 5], похований на Личаківському цвинтарі (поле № 1).

Поставивши за мету в складні часи польського панування наголосити на українському походженні міста та підкреслити тяглість його українського характеру, М. Голубець наскрізно акцентує тему княжого Львова, що «постає з сумерку віків і колишньої слави», хоча й він не залишив по собі великих пам'яток, а здебільшого лише топографічні назви. Це сталося тому, що «Казимир знищив княжий Львів, щоб 1353 р. визначити границі для нового міста і цією датою запечатати столітню епоху його першого свобідного розвитку» [5, с. 14]. Залишки княжого «Льва-града» постають з описів численних культурних історичних пам'яток, насамперед найстарішої церкви св. Миколая – надвірної церкви князя Лева, Онуфріївської та П'ятницької церков, що в перебудованому вигляді збереглися з XIII ст. донині.

Сторінка за сторінкою описує Голубець старожитності, що творили обличчя українського Львова, засвідчували його високу культуру – Високий Замок, неіснуючі нині церкви св. Теодора Тирона,

Воскресіння Христового, Благовіщення Діви Марії, Різдва Богородиці на Тарнавці, св. Івана Богослова, Св. Трійці, Чесного Хреста, Преображення Господнього або Спаса, архітектурний ансамбль вулиці Руської з її Успенською церквою та вежею Корнякта, каплицею Трьох Святителів, комплекс Ставропігійського братства з неіснуючими тепер друкарнею та музеєм, комплекс будівель кафедрального собору св. Юра з митрополичими палатами, дзвіницею та будинком консисторії, церкви Св. Духа, Преображення Господнього, свв. Петра і Павла, сс. Василіанок, Народний Дім, будинок «Просвіти» на Ринку. З його опису отримуємо картину українського міста, що не лише «витримало усі ворожі атаки, а й будувалось, виростало, ставало осередком української культури, науки, мистецтва і всього організованого життя Галицької Волости» [2, с. 83].

Автором приділена пильна увага й пам'яткам іншої конфесійної належності – Латинському кафедральному собору з прилеглими каплицями, Вірменському кафедральному собору, костелам численних католицьких орденів (бернардинців, домініканців, єзуїтів, кармелітів, паулінів, реформатів, бенедиктинок, францисканців, кларисок, воскресінців, сакраменток та ін.).

Кожна сакральна споруда на сторінках путівника отримала детальний опис за наступною схемою – місцезрештування, час заснування та перша документальна згадка, зовнішній вигляд, внутрішня обстава, її реконструкції та перебудови із зазначенням архітекторів, історична доля пам'ятки. Опис більшості пам'яток здійснено та згруповано за історичними дільницями міста (Ринок, вулиці довкола Ринку, Новий Львів, з Коперника на Головний двірець, з Городоцької на Високий Замок, Личаківська вулиця, довкола Львова – Страдч, Сокільники, Оброшине, Старе Село, Грибовичі, Наварія та ін.). З повним правом можемо солідаризуватися з думкою невідомого рецензента книги, висловленою на сторінках львівського часопису «Поступ»: «Вона ж бо не лиш обогачує наші писані мистецькі надбання, але й закріплює на нами наше право до «Льва-града». Ми за свої вважаємо всі міста Східної Галичини та нинішній їх вигляд непотішний. Наше ж право до них треба базувати й на їх історії й історичних та мистецьких пам'ятниках. З історичного боку давнина наших міст в великій часті висвітлена та ждуть ще свого висвітлення питання впливів мистецьких культур на наші міста» [1, с. 64–66].

Особливістю авторської інтерпретації М. Голубця як історика мистецтва є несприйняття ним окремих артефактів, зокрема, архітек-

турної вартості збудованого у 1904–1906 рр. на розі вулиць Підвальної та Руської архітектурною фірмою Івана Левинського будинку українського страхового товариства «Дністер» у стилі гуцульської сесії, який сьогодні вважається архітектурним шедевром та прикладом гармонійного поєднання класичного стилю з українськими національними мотивами. Дуже критично поставився автор путівника до створеного 1904 р. скульптором Антоном Попелем пам'ятника-колонни А. Міцкевичу на однойменній площі в центрі Львова, загально визнаного нині одним із нарасивіших пам'ятників поету в світі. Тому не можу погодитись з думкою С. Терещенка, що М. Голубець дає негативну мистецтвознавчу оцінку лише польським архітектурним пам'яткам на противагу виключній цінності українських в межах свого україноцентричного наративу [9, с. 30].

З висоти нинішнього часу та накопичених нових знань деякі твердження М. Голубця як представника мистецтвознавчої науки першої третини ХХ ст. виявляються застарілими (наприклад, станом на 1925 р. індивідуальне авторство Бернарда Меретина як творця Святоюрського архітектурного ансамблю ще не було встановлено) та не витримують сучасної критики, як-от плутанина у визначенні стилів окремих споруд (Земське кредитне товариство) та датування їх побудови, заснування чи реконструкції (Галицька ощадна каса, Національний музей ім. короля Яна III, Стрийський парк, костел св. Марії Магдалини та ін.). Незважаючи на необхідність внесення у текст «Провідника по Львові» окремих сучасних коректив, мистецтвознавча спадщина М. Голубця на полі дослідження архітектурних пам'яток рідного міста залишається актуальною донині.

Другий розділ – «Львів у часах великої і визвольної війни. З. У. Н. Р.» підписаний криптонімом Л. Л. Як подає «Словник українських псевдонімів та криптонімів» [3, с. 215], криптонімом Л. Л. послуговувався Левко Лепкий; він і був автором цього розділу, оскільки одночасно поєднував посади директора і редактора видавництва «Червона Калина».

Левко Лепкий – письменник, журналіст, композитор, художник, громадський діяч. Народився 7 грудня 1889 р. у с. Поручин (тепер – Бережанського р-ну Тернопільської області) у сім'ї священника Сильвестра Лепкого та Домни з Глібовицьких. Закінчивши Бережанську гімназію, вступив до Львівського університету, а згодом до Краківської академії мистецтв. У роки Першої світової війни – співорганізатор та комендант кавалерії Легіону Українського січового стрілецтва,

«Пресової квартири», учасник українсько-польської війни 1918–1919 рр. Після закінчення війни замешкав у Львові, де брав активну участь у літературно-мистецькому житті. Був членом літературного угруповання «Богема», співпрацював у музичному видавництві «Сурма», редагував сатиричні часописи «Комар», «Будяк», «Зиз» (1924–1928). У 1922–1939 рр. очолював видавництво «Червона Калина», у 1929–1939 рр. – співзасновником та видавцем місячника «Літопис Червоної Калини» та щорічних календарів-альманахів видавництва. У 1931–1939 рр. – адміністративний директор курорту Черче, серед співзасновників якого він був [4, с. 125]. Автор віршів, оповідань, фейлетонів, літературно-критичних розвідок, статей з історії січового стрілецтва, які друкував в часописах «Шляхи», «Нові шляхи», «Літопис Червоної Калини», «Митуса», «Вісті з Лугу», «Тризуб», стрілецьких пісень з «Великого Співаника Червоної Калини» (1937) – «Ой видно село», «Маєва нічка», «Бо війна війною», «Колись, дівчино мила» та ін. Свої літературні твори Левко Лепкий підписував псевдонімами Оровець, Льоньо, Швунг, Зиз, Леле, криптонімом Л. Л. На початку Другої світової війни виїхав до Кракова, де виконував обов'язки заступника редактора газети «Краківські вісті» (1940–1945). 1949 р. емігрував до США, де у 1952 р. відновив роботу видавництва «Червона Калина» у Нью-Йорку. Помер 28 жовтня 1971 р. у м. Трентоні. Похований на українському цвинтарі у Баунд-Бруку.

Автор розділу «Львів у часах великої і визвольної війни. З. У. Н. Р.» пунктирно описує сучасні йому історичні події: початок Першої світової війни, мобілізацію австрійської армії й перші бої на кордоні, заснування Українського січового стрілецтва, відступ австрійців зі Львова та російську окупацію міста, повернення австрійської влади, проголошення 5 листопада 1916 р. незалежності Польщі та відокремлення Галичини, Берестейський мир 1918 р., розпад Австрійської монархії.

Дещо більше уваги приділено пам'ятним дням українських визвольних змагань – проголошенню ЗУНР та польсько-українським боям за Львів, за кожну його вулицю та дільницю, втраті міста і відходу військових частин за його межі, організації УГА. Взяття влади українцями у Львові описується Л. Лепким з нотками історичної закономірності та переконаності у власній правоті: «Ранок 1 падолиста розбудив мешканців вже в українському Львові. На ратуші замайв гордо жовто-блакитний прапор, а по вулицях стежили військові стій-

ки з українськими відзнаками на австрійських шапках» [5, с. 77–78]. Сучасна польська дослідниця М. Семчишин констатує, що в українських путівниках різних епох присутній мотив прапора як символа прав на львівський простір. Першу появу на ратуші українського прапора, який майорів на ній впродовж трьох тижнів польсько-українського військового протистояння, вони вважають важливою історичною подією, пов'язаною з площею Ринок [12, с. 17].

Заключний розділ путівника «Провідник по Львові» без зазначення авторства слугує інформаційним тлом переважно українських інституцій міста – окремих культурно-освітніх, професійних товариств, промислових підприємств, а також фахівців-українців. Серед них – НТШ, товариство «Просвіта», Українське педагогічне товариство, «Українська Бесіда», товариство українських ремісників і промисловців «Зоря», спортивно-руханкове товариство «Сокіл-Батько», кондитерська фабрика «Фортуна Нова». У переліку фахівців зустрічаємо імена відомих лікарів Софії Морачевської, Мар'яна Панчишина, Євгена Бурачинського, адвокатів Володимира Старосольського, Степана Федака, Степана Шухевича, архітекторів Олександра Лушпинського, Євгена Нагірного, художників Павла Ковжуна, Олексі Новаківського, Михайла Осінчука, Івана Труша, Петра Холодного.

Путівник М. Голубця – Л. Лепкого на противагу численним польським путівникам Львовом, орієнтований на українських читачів (місцевих мешканців та туристів), акцентуючи на всьому українському. Він розійшовся накладом у три тисячі примірників і на час смерті М. Голубця в 1942 р. вже був раритетним виданням. За спогадами його колеги, наукового працівника міського архіву Володимира Мацяка [6, с. 4], М. Голубець планував випустити в світ нове видання українського провідника по Львові, але так і не встиг здійснити свого задуму.

Перший український путівник нашим містом сьогодні залишається історико-мистецькою та лінгвістичною пам'яткою й бібліографічною рідкістю, своєрідним скрупульозним пам'яткознавчим зводом, історичним свідоцтвом невмирущого духу українського Львова.

Список використаних джерел

1. Бібліографія. *Поступ* (Львів). 1928. Січ.–лют. Чис. 1/2. С. 64–66.
2. [Гошовський Б.]. Про того, хто показав нам гóрод Льва. *Дорога* (Львів). 1942. Лип. Чис. 7. С. 83.

3. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ : Наук. думка, 1969. 559 с.
4. Луцький О. І. Лепкий Лев Сильвестрович. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 6. С. 125.
5. Львів. Історія Львова від найдавніших часів. Історичні пам'ятники старовини. *Львів в часах великої і визвольної війни. З. У. Н. Р. Провідник по Львові* / упор. М. Голубець; Л.Л. [Лепкий Лев]. Жовква, 1925. 179 с.
6. Мацяк В. Микола Голубець – історик Львова. *Львівські вісті* (Львів). 1942. 14–15 черв. (чис. 130). С. 4.
7. Микола Голубець. *Львівські вісті* (Львів). 1942. 21 трав. Чис. 111. С. 3.
8. Рудницький М. Невтомний робітник пера: Микола Голубець (1891–1942). *Львівські вісті* (Львів). 1942. 23–26 трав. Чис. 113. С. 5.
9. Терещенко С. Конструювання образів Львова в нараціях путівників першої половини ХХ століття. *Lwów: lustro. Obraz wzajemny mieszkańców w narracjach XX–XXI wieku* / red. nauk. К. Котуńska. Warszawa, 2012. S. 21–31.
10. Цимбала О. С. Громадська та наукова діяльність Миколи Голубця (1891–1942) : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 – «Історія України» / НАНУ, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017.
11. Шах С. Львів – місто моєї молодости : Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія. Львів : Вид-во НУ «Львівська Політехніка», 2010. 240 с.
12. Semczyszyn M. Trasami pamięci. Lwowska przestrzeń historyczna w polskich, radzieckich i ukraińskich przewodnikach miejskich z lat 1900–2010. *Lwów: lustro. Obraz wzajemny mieszkańców w narracjach XX–XXI wieku* / red. nauk. К. Котуńska. Warszawa, 2012. S. 11–20.
13. Sonnenschein M. Lwowski skorowidz adresowy mieszkańców oraz handlu i przemysłu król. stoł. miasta Lwowa. Lwów, 1926. 600 s.

*Іван Патер,
м. Львів*

Українське питання в політиці Німеччини (1914–1918): візія Євгена Левицького

З вибухом Першої світової війни Центральні держави, виходячи зі своїх стратегічних цілей – австрійські плани стосовно Балкан і німецькі щодо Близького Сходу – змушували уряди цих країн звернути особливу увагу на українську справу. Австро-Угорщина хотіла відтіснити Росію від своїх кордонів і побережжя Чорного моря, усунути небезпеку російської інтервенції на Балканах і в Туреччині.

У своїй політиці Наддунайська монархія прагнула використати кожний чинник для послаблення свого супротивника – Росію, зокрема й український фактор. У дипломатичних колах Австро-Угорщини з'явилися різні плани й варіанти щодо українського питання. Одним із планів передбачалося приєднання до Австрії етнічних українських земель – Холмщини, Підляшшя, Волині та Поділля, тобто земель, на які поширювалася греко-католицька церква. Ці території разом зі Східною Галичиною і Буковиною мали об'єднатися в окрему українську автономну провінцію у складі Габсбурзької імперії [26, с. 697].

Німеччина на початку війни не виявляла інтересів щодо української справи. Однак дії галицького політикуму, його стосунки з представниками німецького дипломатичного відомства у серпні 1914 р. привели до запевнення українців щодо сприяння їхнім визвольним змаганням. Таку позицію німецького уряду стосовно українського питання підтвердив держсекретар Міністерства закордонних справ Г. фон Ягов, доручивши посольству у Відні збуджувати провідні австрійські урядові та політичні кола стосовно планів українців і не чинити їм перешкод. Зрештою, австро-угорський міністр закордонних справ Л. Берхтольд на початку вересня 1914 р. заявив, що Австрія стосовно українців займає таку саму позицію, що й Німеччина [13, с. 93]. Варто зазначити, що напрацьовані у серпні – на початку вересня 1914 р. австро-німецькі плани щодо вирішення українського питання, щоправда у різних варіантах і модифікаціях, по суті, залишалися актуальними впродовж усього воєнного часу.

Незважаючи на неоднакове ставлення австро-угорського уряду у різні періоди війни до українського політикуму, він дозволив, створеному 4 серпня 1914 р. у Львові Союзові визволення України, виділити полонених українців російської армії в окремі табори, проводити серед них національно-освідомлюючу і культурно-освітню працю, готувати з них емісарів для виконання відповідних політичних завдань за лінією фронту. Підкреслимо, що СВУ своїм головним політичним постулатом проголосив державну незалежність і соборність України, виробив концепцію щодо ролі України у європейській політиці. У своїй діяльності СВУ розвинув широку інформаційно-дипломатичну роботу, прагнучи серед відповідних політичних чинників та громадськості центральних, балканських, скандинавських держав пропагувати і популяризувати українську справу.

У Німеччині, де теж були утворені окремі табори для полонених українців, з рамени СВУ від грудня 1914 р. дуже плідно працював відомий український галицький громадсько-політичний діяч, публіцист, посол до австрійського парламенту (обраний у 1907 і 1911 роках), уродженець Тернопільщини (с. Качанівка, Підволочиського р-ну) Євген Левицький. Він вже 7 травня 1915 р. виголосив у Мюнхені, як писав «Вістник СВУ», у залі Вагнера, «що була виповнена по береги добірною публікою» [2, с. 14] доповідь «Ukraine, Ukrainer und die Interessen Deutschlands» («Україна, українці та інтереси Німеччини») перед німецькими прихильниками України з урядових, промислово-фінансових та інтелектуальних кіл.

Висновки відчиту Є. Левицького стосовно зацікавлень і ролі Німеччини у розв'язці українського питання знайшли широкий відгомін у політичних колах баварської столиці й отримали загальне схвалення. На основі цієї доповіді він цього ж року в Берліні опублікував брошуру з однойменною назвою, додавши ще етнографічну карту розселення українців.

У брошурі «Die Ukraine, der Lebensnerv Rußlands» («Україна – життєвий нерв Росії»), видані 1915 р. у Берліні, автор підкреслював важливість України для Росії, яка внаслідок приєднання українських земель стала великою європейською державою. Він акцентував на експансіоністських планах Росії щодо Балкан, підкресливши, що тільки самостійна Україна матиме велике значення як торгівельно-полі-

тичний міст між Центральною Європою й Азією, тому необхідне її політичне відродження [21, с. 218].

На початку війни для Німеччини, «загалом беручи, – підкреслював Є. Левицький – справа України була майже зовсім невідома» [21, с. 217]. Є. Левицький відзначав, що німецьке українофільство в той час не можна було собі уявити як вислів якоїсь однієї партії або групи. Хоч прихильники України були майже у всіх німецьких областях, однак цю приязнь тоді виявляли тільки одиниці. Тільки війна вивела Німеччину, яка була, по суті, строго національною державою, на ширші міжнародні горизонти і поставила перед нею нові, невідомі проблеми. Чим сильніше йшла освідомлююча праця з одного боку, а розвиток воєнних операцій з другого, тим більше й ширшало коло одиниць, що цікавилися «чужими» питаннями. Переломним стала весна–літо 1915 року, після австро-німецької перемоги над росіянами і звільнення від російської окупації Галичини і зайняття північно-західних українських земель. Німецькі державні та громадсько-політичні чинники стали цікавитися іншими народами, зокрема й українцями. Тепер вони трактували вже українське питання не як вузько-національне, а виходили зі становища розв'язки для Німеччини важливої життєвої проблеми. По-перше вони вбачали в той час самотнім заборолем у майбутньому проти завойовницьких стремлень Росії утворення самостійної української держави, яка по суті, мала б знаходитися під німецьким протекторатом, по-друге, німецькі промислово-фінансові кола прагнули до економічного здобуття українських земель, по-третє, Україна розглядалася німецькими господарськими і торговельними колами у реалізації своїх стратегічних планів в Азії, тобто причітком по дорозі на Кавказ, сухопутним мостом до Туреччини, Персії, Афганістану й Індії. Тому, виступаючи у жовтні 1915 р. у рейхстазі рейхсканцлер Т. Бетман-Гольвег заявив: «Відносно еventуального заснування української держави кайзерівський німецький уряд ставиться прихильно» [35, арк. 22].

Зрозуміло, що розрізнені, не зв'язані між собою прихильники української справи не могли довго зіставатися незорганізованими, коли питання визволення України мало стати на ширшому політичному ґрунті. Адже будь-яка серйозна акція вимагала організації, тому й німецьким прихильникам України потрібно було згуртуватися

в якесь одне тіло, щоб вивести українську справу на ширшу раціональну працю.

Власне, й до згуртування німецьких українофілів чималих зусиль й енергії доклав Є. Левицький, передусім до розвитку самої акції об'єднання, а по-друге, з причин чисто агітаційних вимог. Йшлося про те, що будь-який чужинець, хоч би він був речником / виразником української справи, найдоброзичливіше до неї відносився, все ж таки траплялися в окремих одиницях іншої національності певне застереження, не завжди оправданий скептицизм, а в додаток до цього всілякі підпільні інтриги й різні виступи з боку противників українців. Тому згуртування самих німців, прихильників України, було, як наголошував Є. Левицький «необхідною потребою, бо інакший відгомін та й дійсний вислід мусить давати те, що ми говоримо до німецького загалу, а інакший те, що говорить у нашій справі самі до своїх» [21, с. 217].

Зростання німецьких інтересів до України засвідчив дозвіл воєнного міністерства заснувати 11 грудня 1915 р. у Мюнхені Товариство німецьких прихильників українського визвольного руху – «Вільна Україна», що було покликане згуртувати навколо себе широке коло «друзів України». Товариство очолив генерал кавалерії Костянтин фон Гебзаттель, а в Берліні – колишній державний міністр Німеччини Ернст фон Ріхтер. Метою Товариства було освідомлення німецької суспільності про історію, літературу й мистецьке життя українського народу, господарське значення заселених ним областей і змагання до віднови його державної самостійності. Товариство підтримувало, згідно з розпорядками Центральних держав, створені в той час майбутні організації українців, які підготовляли державну самостійність з визнанням прав національних меншостей (німців, жидів, поляків та ін.) [4, с. 11].

Відразу ж після заснування у грудні 1915 р. Товариство «Вільна Україна» видало «Запросини» вступати до нього «для успішного переведення своїх цілей», адже воно «потребує підпори всіх німців, що мають світову політичну думку, чоловіків і жінок, котрі хочуть мати забезпеченою будучність нашого народу» [4, с. 10–11]. Згодом 1 червня 1916 р. часопис «Deutsche Offiziersblatt» (Німецький офіцерський листок) у Берліні знову надрукував скорочений варіант поклику товариства «Україна» до німецької громадськості вступати до нього.

Поклик підписали визначні німецькі політичні діячі, промислові публіцисти [10, с. 407].

Заснування Товариства німецьких прихильників українських визвольних змагань «Україна» з осідками у Берліні та Мюнхені привернуло загальну увагу найбільших німецьких періодичних видань. Так, з нагоди першого публічного зібрання цього товариства в Берліні, що відбулося 11 грудня 1915 р. в залі німецького парламенту, обширні інформації подали практично всі центральні часописи: «Norddeutsche Allgemeine Zeitung» (Північно-німецька загальна газета), «Deutsche Tageszeitung» (Німецький денник), «Deutsche Nachrichten» (Німецькі новини), «Der Tag» (День), «Der Reichsbote» (Державний кур'єр), «Berliner Tageblatt» (Берлінський щоденний листок) та ін. [7, с. 229].

У січні 1916 р. почав виходити орган Товариства «Osteuropäische Zukunft», накладом 7000 примірників, в якому докладно аналізувалася й висвітлювалася українська проблема. Німецькі політики добре усвідомлювали, що до найважливіших питань, викликаних війною, належать питання Сходу та південного Сходу Європи. Адже народи цих регіонів, на думку німецького політикуму, «бачать свій порятунок тільки у відкиненні напівазійського московства», якщо німці не стануть на бік тих народів, то така «їхня короткозорість стане їхнім нещастям». Зазначалося, що невідомо, які правно-державні й політичні розв'язки принесе безпосередньо ця війна, але є один дороговказ – «нести на Схід культурну готовність Німеччини, її охоту до праці, уладження в законі, праві й етнічній світогляді, які увільняють народи...» Часопис «Osteuropäische Zukunft» закликав «наскільки скоріше можна би звернути ті слова до чинників, які вже віддавна стоять перед українським питанням...» [9, с. 391]. У першому числі часопису у статті професора Тюбінгенського університету П. Галера «Das ukrainische Problem» (Українська проблема) відзначалося: «Ми (німці) не можемо довго заплющувати очі на факт існування української проблеми, що для Німеччини це має величезне та безпосереднє значення» [36, с. 14].

Є. Левицький у тому ж числі «Osteuropäische Zukunft» висловив свою думку про інтернаціональне значення України (Die Ukraine in internationaler Auffassung) з огляду її географічного положення. Автор підкреслював, що Україна врізається клином у східно-європейське

слов'янство й ділить московську північ від південного слов'янства й Балканів, з другого боку, творить ширший, безперервний міст з середньої Європи до Азії. «Не дивно, – наголошував Є. Левицький, – що цей географічно важний край спричинював здавна апетити сусідів: поляків і москалів. По прилученню України до Московщини – дістала остання імперіалістичний розгін – і протягнула руку по Царгород» [9, с. 391].

Крім того, Є. Левицький у двох перших числах «Osteuropäische Zukunft» подав також інформаційні статті про український легіон і українську соляну промисловість та короткі звістки про українське життя у світі: «Недоля збігців на Україні», «Протест литовців і українців», «З Волині», «Українці в публічній службі в зайнятих областях», «Заложенне українського університету», «Український конгрес в Америці», «Заложенне малярської часописи для українських справ» тощо [9, с. 391].

Таким чином, публікації у часописі «Osteuropäische Zukunft» про Україну: по суті, ставили в центрі світової політики Німеччини питання про відновлення Української держави.

Стосовно зацікавлення німецькими політичними, промислово-фінансовими й військовими колами українським питанням свідчив той факт, що в багатьох містах імперії проводилися вечори, збори на українську тематику. Вони проходили за численного зібрання публіки і досить ґрунтовно й широко висвітлювалися німецькою пресою. Так, відомий публіцист П. Рорбах, знавець східно-європейської проблеми, 14 січня 1916 р. виголосив у Мюнхені для численної аудиторії лекцію про Прибалтійські держави й Україну. Велике зацікавлення у слухачів викликали його висновки про Україну, де він доводив, що через відірвання України від Росії війна вирішилася б на користь Центральних держав. Адже Росія не мала б більше сили вистояти без України, з якої «вона забирає майже все своє вугілля, руду, сіль і збіжжя» [5, с. 91]. Полковник Е. Рідль мав відчит про Україну в місті Ешвайлер для офіцерів місцевого гарнізону й запрошених громадян міста [5, с. 91].

Професор Онезорге заходами Шкільної ради м. Любека у березні–квітні 1916 р. провів шість викладів на тему: «Передумови відірвання України від Росії», в якій подав географічні, етнографічні й господарські передумови для самостійного існування України, наго-

лосив на мовних чинниках, на основі яких українська мова являється не діалектом московської, а є самостійною слов'янською мовою. Лектор в своїх викладах наголошував на історичних передумовах самостійності України, адже край має власну історію, свою національну традицію, тому піднімає й розвиває змагання за свою будучність. Крім того, професор акцентував увагу на шкільних справах України, наголосив на потребі заснування українського університету. Адже зпоміж усіх слов'янських народів тільки українці, освіта та шкільна справа котрих перед Полтавською битвою стояли найвище серед усіх слов'ян, не мали ні одного національного університету». Він підкреслював велике значення українського питання для Німецької держави і, навіть більше, для цілої Європи. «При великім інтересі, який звертається сьогодні всім питанням будучности Центральної Європи, – відзначав «Вістник СВУ», – можна сподіватися, що також ці виклади відомого місцевого вченого радо повитають найширші круги» [8, с. 276–278].

Голова товариства «Вільна Україна» генерал К. Гебзаттель прочитав 23 лютого 1916 р. у мюнхенській королівській резиденції реферат «Значення України для будучности Німеччини». Промовець, зокрема, наголосив, що Німеччина не повинна трактувати українське питання як вузько національне, але виходити з того становища, що тут вона має можливість розв'язати важливе життєве питання для себе: «Як забезпечить себе Німеччина й нова Центральна Європа в будучности проти завойовницьких змагань Росії, будучої Росії, яка прийде до себе? Одиноким заборолом проти Росії є відізвання України від Росії [6, с. 157].

У Пруській палаті послів у Берліні товариство «Україна» влаштувало 12 квітня 1916 р. вечір, на якому з доповіддю виступив колишній державний міністр Німеччини, голова товариства для північної Німеччини Е. Ріхтер. «Значінне України для світової економії», яку в українському перекладі надрукував «Вістник СВУ». Тому вважаємо за потрібне коротко проаналізувати цей виступ німецького міністра, який може бути до певної міри актуальним у деяких моментах й для нинішнього українського політикуму. Доповідач підкреслив, що війна пробудила в ширших колах німецького народу зацікавлення українською справою, яка являється не тільки найбільшою небезпекою для Росії, але також одним з найважливіших питань світової політи-

ки. Побіч чисто політичних і національних аспектів відіграють у тій справі дуже велику роль саме також економічні точки погляду, що дедалі все більше впливають на політику.

«Значення слів «Україна» й «Українці», – акцентував Е. Ріхтер, – було в нас ще до недавнього часу досить невідане навіть серед освічених кіл; на картах, що є в загальному вжитку, майже ніколи не знаходилися ці назви. Щойно недавно, від часу вибуху війни, стрічаємо й ми в часописах і окремих писаннях щораз частіше ці слова» [16, с. 475].

Подавши чисельність українців, їх територію і розселення, автор ствердив самостійність української мови, як одноцільної «на цілій великій області від Сяну аж по Кубань майже нема ріжниць діалекту», показав їх релігійну приналежність. Він наголосив на існуванні Київського великого князівства і Галицько-Волинського королівства, обурившись тим, що «їх історію представляють нам, звичайно, зовсім несправедливо яко давнішу московську імперію» [16, с. 475].

Далі Е. Ріхтер розкрив надзвичайне значення України для становища Росії у світовій економії, яке полягало: по-перше у великих природних багатствах; по-друге, у географічному положенню над Чорним морем, що дало можливість Росії поширити свій вплив на Балкани і морські протоки, опанувати Кавказом, звернути свою політику до Персії й шукати найближчого шляху до Індійського океану; по-третє, з політичної й економічної сторін Україна лежить на найкоротшим сухопутним шляху з Середньої Європи до Східної Індії, що «відіграє велику, коли не вирішальну, роль у певності шляху Берлін–Багдад». Тому, на думку німецького міністра, власне все те мало для майбутнього [України] й політично й економічно надзвичайно велике значення [16, с. 476].

Зрозуміло, що природні багатства, розвиток сільського господарства і виробництво сільгосппродукції, промисловий розвиток зробили б Україну не тільки, безперечно, найважливішою частиною Російської держави, але й одним із найбагатших країв на землі загалом. Е. Ріхтер наголошував: «Надзвичайне значення України в економічній області є самозрозуміло для Росії вартістю, яку не легко переоцінити. Це небагато сказано, коли твердиться, що без посідання України Росія перестала б бути великою європейською державою... Тому зрозуміло, коли бачиться в Росії в українським русі, котрий

зміряє відірвати від Росії Україну, найбільшу національну небезпеку, небезпечнішу, ніж усі інші національні рухи, разом узявши».

Зазначимо, що практично у багатьох німецьких містах товариством «Україна» організовувалися українські вечори. Так, 6 червня 1916 р. пройшов такий вечір у Кельні, на якому з лекцією «Україна – ворота Німеччини до східних країв» виступив генеральний секретар товариства «Україна» Ф. Шупп і взяв участь славетний український співак Модест Менцинський. Він виконував твори М. Лисенка, С. Людкевича, пісні та слова Т. Шевченка, а головно народні пісні. Часопис «Kölner Tageblatt» (Кельнський денник) у звітненні від 7 червня 1916 р. писав, що артист «співав усі ті пісні по-мистецьки та зумів зробити їх відразу так близькими для своїх слухачів, що прийшло до бурхливих оплесків і присилувано його ще до трьох додатків, між ними до українського національного гімну». У Берліні заходами німецьких українофілів та Союзу визволення України практично регулярно відбувалися «Osteuropäische Empfangsabende» (Східно-європейські вечірні зустрічі). Один із таких вечорів, що відбувся 2 серпня 1916 р. у залі готелю «Принц Альбрехт» присвячено українській поезії та пісні. У ньому взяли участь акторка Берлінського театру п. Марія Люкс і п. А. Вутцки, які відспівали гімн «Ще не вмерла Україна» і «Не пора, не пора» під акомпанемент професора Євгена Турули. Крім того, М. Люкс уже не вперше виступала перед берлінською публікою з українськими віршами й цього разу декламувала поезії Т. Шевченка, що справило велике враження на присутніх [11, с. 582]. Зрозуміло, що, безперечно, це був великий успіх німецьких українофілів у спопуляризуванні української справи у такий короткий період.

Є. Левицький, крім безпосереднього згуртування німецького суспільства навколо українського питання і його пропаганди серед нього, сам надзвичайно широко популяризував українську справу серед німецьких політичних кіл, виступаючи з лекціями та друкуючи статті у німецькій пресі. Так, 7 грудня 1915 р. він виступив на зборах Товариства «Україна» у Мюнхені в присутності баварського короля [7, с. 228], а 4 червня 1916 р. на зборах Товариства надрейнських великих промисловців у Дюссельдорфському промисловому клубі він виголосив доповідь «Центральна Європа й Україна». Доповідач, зокрема, підкреслив ті великі проблеми, які повставали у зв'язку з націо-

нальним відродженням українського народу, його завзятим змаганням звільнитися від російського деспотизму. Він вказав на величезній вартості визволеної України для Центральних держав – для Австро-Угорщини відвернення небезпеки від російської загрози, для Німеччини забезпечення великого торговельно-політичного шляху до Багдаду, для Туреччини і Болгарії гарантування їх морського побережжя [10, с. 408]. «Українське питання, – наголошував Є. Левицький, – стало міжнародним у найширшому розумінні цього слова, питанням, значення котрого виходить далеко поза круг інтересу одної європейської сили або навіть цілої групи сил».

Зазначимо, що побіч союзу «Україна», а навіть рівночасно з ним, повинна була відбутися друга акція серед німецького суспільства в українській справі, яка однак не мала успішного завершення. Вона охоплювала, головним чином, німецькі консервативні кола і, звичайно, могла б багато пособити українству, якби прийняла конкретні форми та стала на очевидній публічній основі. Однак тогочасні консервативні німецькі елементи загалом стояли все ще досить далеко від української справи, хоч і серед цього табору були симпатичні українству [21, с. 218].

Загалом, в той час українство мало в Німеччині прихильників головню в колах всенімців (пангерманців) і німецької інтелігенції (інтелектуалістів), тобто публіцистів, політиків і вчених, а з господарського погляду – в окремих колах великих промисловців і торговельників / комерсантів.

Квінтесенцією праці Є. Левицького у Німеччині, його діяльність щодо поширення великої кількості інформацій про українське питання у вигляді публікацій статей у найзнаменитіших друкованих німецьких органах, його зносини з німецькими впливовими політиками стали його знамениті «Листи з Німеччини». Автор прагнув передусім показати для українців в той час таємницю німецької потуги, повірити українського читача у справедливість свого побаченого, що «велика напруга всіх сил великих європейських народів дає спромогу навчитися, що має робити народ, аби міг колись – чи то мирними засобами, чи й оружжям – вести справжню національну політику, пізнати всі ті дороги та стежки, якими народ після довгої праці і зусиль здобуває собі шлях для кращої будучности» [18, с. 82]. Однак, окреме значення «Листів» проявляється у зрозумілому й дохідливому

представленні відношення політичних кіл Німеччини до української справи.

Так, на думку німецьких інтелектуалістів (політиків, вчених, публіцистів) мілітарна перемога над Росією, не розв'язувала питання російської загрози для Німеччини. Як засіб усунення цієї загрози, вони висували питання про розчленування Росії на основі національної гетерогенності (неоднорідності) її західних окраїн. Така прихильність німецьких інтелектуалів до незалежницьких змагань неросійських народів диктувалася потребою для безпечного становища Німеччини на сході від Росії й теоретично, а при сприятливих військово-політичних ситуаціях й практично давала можливість для вирішення українського питання. У цьому руслі серед інтелектуалістів визрів практичний, але ще не дуже чіткий, розгорнутий план т. зв. *Randstaattheorie* (теорія східних держав), який мав прискорити розв'язання національно-політичних питань польського, балтійських і українського народів [27, с. 127].

Найбільшим популяризатором цієї концепції був відомий публіцист П. Рорбах, який вважав вирішальною умовою спинити російську потугу через відділення України від Росії та відновлення Польщі й закликав якнайскоріше розчленувати на частини «російський колос» [35, с. 88]. На його думку, все інтенсивне життя в Росії затихне, якщо Україна буде завойована супротивником. Він наголошував: «Хто заволодіє Києвом, той може підкорити Росію» [37, с. 49–52].

Вище зазначалося, що політика розчленування Росії була однією з головних цілей Німеччини через її особливу зацікавленість у природних багатствах України, її вигідне географічне положення та величезне стратегічне значення. Тому майже всі публікації німецьких політиків, публіцистів, економістів про Україну зводилися до одного висновку – її потрібно відірвати від Росії.

Найповніше обґрунтування німецької антиросійської концепції належить одному з інтелектуалістів, відомому соціологові М. Веберові. Він підкреслював, що російська загроза єдина спрямована проти існування Німеччини як національної держави, а спірні пункти німецької політики на заході в найближчому майбутньому появляться на сході, що означатиме новий світовий поділ. Тому М. Вебер запропонував переорієнтувати німецьку східну політику з наступальної на взаєморозуміння з Польщею й на Сході загалом. До мінімальних

наслідків такої політики він зарахував послаблення «великоросійської легенди експансіоністського насилля» (панславізму) [40, с. 84–89]. М. Вебер наголошував, що передумовою успіху Німеччини щодо Сходу може бути тільки повна відмова від «великонімецької» політики, пов'язаної з експансією та колонізацією [40, с. 84–89].

П. Рорбах, на відміну від М. Вебера, не мав чіткої уяви про розчленування Росії. Він, справді, виступав за відокремлення України, відбудову Польщі, відновлення Балтійських країн, але стосовно останніх планував нову німецьку колонізацію за допомогою переселення російських німців [35, арк. 22].

Висунена на початку війни інтелектуалістами «Randstaattheorie» не мала особливого впливу на німецьку східну політику. Оцінюючи акції Німеччини на терені Східної Європи, успіху Центральних держав на Східному фронті, потрібно зазначити, що у їх політиці переважали анексіоністські та експансіоністські тенденції. Розроблені інтелектуалістами концепції служили хіба що доброю ідейною базою для більшої популяризації анексій серед німецького громадянства.

Варто наголосити на ролі Союзу визволення України, який популяризує українську справу серед німецької суспільності, цим самим дуже активно долучився до акцій німецьких інтелектуалістів у проведенні у багатьох містах Німеччини українських вечорів з різноманітною тематикою.

У травні 1915 р. Союз опублікував звернення, в якому зазначалося: «Ми звертаємося до кайзера, німецьких союзних князів і німецького народу з найщирішим і найневідкладнішим проханням визволити нас від тривалого гноблення і рабства й допомогти в досягненню державної незалежності. Лише через створення самостійної України великоруської небезпеки надовго позбавиться й Німеччина. З метою свого повного розвитку вона [Україна] покладає на німецьку інтелігенцію й німецький капітал, які знайдуть для себе багатюще поле діяльності» [32, с. 23].

З метою ширшого ознайомлення з українським питанням німецького політикуму СВУ видав німецькою мовою значну кількість книг і брошур українських авторів – М. Грушевського, Є. Левицького, І. Пулюя, С. Рудницького, Л. Цегельського та інших, у яких мова йшла про Україну, зокрема підкреслювалася її роль і значення у геополітичному аспекті. У своїх виданнях українці часто полемізували з

німецькими та польськими політиками та громадськими діячами стосовно утворення самостійної української держави. Їх аргументація на користь останньої тези в основному зводилася до двох моментів: по-перше, соціальний склад українського народу не може бути перешкодою для здобуття державної самостійності, бо подібна ситуація була й у балканських народів у час їхнього державотворення; по-друге, висувалося гасло, що «сепарація Польщі, Литви, Курляндії й Фіндляндії ще не означає послаблення Росії» [35, арк. 22].

У зв'язку з цим у другій половині 1916 р. редакція німецькомовного часопису СВУ «Ukrainische Nachrichten» опублікувала анкету на тему українських проблем. Відповіді на питання анкети подали австрійські та німецькі інтелектуалісти, зокрема професори університетів: Р. Ойкен (Єна), Д. Шеффер (Берлін), П. Сольвісберг (Мюнхен), В. Онезорге (Любек), а також політики і публіцисти: П. Рорбах (Берлін), Е. Пернерсторфер (Відень), Е. Бассерман, Ф. Шупп (Берлін). Важливість українського питання узагальнив віце-президент австрійського парламенту Е. Пернерсторфер: «Російська могутність може тільки після того впасти і Європа буде захищена, як утвориться українська держава» [34, с. 194].

Дії інтелектуалістів і СВУ, спрямовані на підняття українського до висоти міжнародного рівня, знаходили відгук і серед німецьких прагматичних політиків, власне промислово-фінансових кіл, т. зв. «імперіалістів». Це було коло політиків, які на місце бісмарківської континентальної політики поставили теорію німецького світового панування, тобто перетворення Німеччини з континентальної у світову державу. Для реалізації цих планів, на їх думку, потрібно було знищити морську могутність Англії, зламати раз на все потугу Росії і відтіснити її якнайдалі на Схід, за Урал, щоб у перспективі мати важливий безпосередній зв'язок з Азією для подальшого розвитку своєї промисловості й торгівлі. Відступлення від світової політики і залишення в рамках бісмарківської було би, на їх погляд, для сконсолідованого німецького народу просто самогубством, повним знидінням життєвих сил німецької нації [18, с. 83].

Плани «імперіалістів» певним чином допомогли й українській справі, оскільки вони пропагували її в німецьких політичних колах. Адже балтійське, польське, фінське й українське питання, які досі обговорювали у «поважних колах» вельми неохоче й недовірливо, стали

тоді предметом зацікавлення навіть серед деяких дуже консервативних середовищ. Воєнні події більше, ніж публіцистична праця, розширювали політичний світогляд німецького суспільства, вимагаючи від нього розв'язання національних проблем інших народів, серед них й українського [18, с. 84].

Особливу увагу на українську проблему звернула Всенімецька (Пангерманська) Ліга «Всенімці», – писав Є. Левицький, – займаються дуже жваво також і нашим українським питанням, навіть більше, ніж імперіалісти. Вони при своїй енергії, широких зв'язках і вмілості говорити до своєї суспільності, багато причиняються до того, що наша справа стає в Німеччині щораз більше і справді популярною» [20, с. 203].

Ліга спрямовувала німецьку колонізаційну політику і була, по суті, прямим попередником націонал-соціалістичної партії, нав'язувала всім партіям і організаціям ідею зверхності Німеччини. Вона була агресивною і недружелюбною, не дуже чисельною, мала надзвичайно сильний пропагандистський апарат. Хоча все німці вважалися винятковою, крайньою правою і прононсованою (чітко визначеною) партією, проте їхні погляди поділяли у високих урядових і промислово-фінансових колах. Вони мали досить значний вплив у Німеччині.

Є. Левицький у «Листах з Німеччини» зазначав, що «всенімецтво» – це не партія, хоч дуже сильно зорганізована партійно, а рух, суспільно-політична, національна течія, яка більше або менше охоплювала всі прошарки населення, залежно від загально-політичних умов, у яких знаходилася німецька суспільність [20, с. 202–203].

Є. Левицький підкреслював, що в Австрії до війни дивилися на «всенімців» скося, бо вони постійно підтримували стосунки з Німеччиною. Однак під час війни всенімці усвідомили, що Австро-Угорщина їм потрібна як окрема слов'янсько-німецька держава задля згуртування навколо себе західних слов'ян проти Московщини, і вона повинна відіграти роль, яку Німеччина, по своїй політичній суті чисто німецька держава, сама сповнити не може [20, с. 203].

Далі, характеризуючи концепцію Всенімецької Ліги щодо Сходу Європи і, відчуваючи небезпеку у її ставленні до майбутньої української держави, автор «Листів» визнавав, що у всенімців є також «нота», яка не вповні відповідала б українським змаганням у дальшій перспективі з точки зору «всенімецтва». Проте, він сподівався на інший результат, вважаючи, що життєва реальність розставить все на

своє місце. Адже під час війни в стані загальнонаціонального напруження, відносно легко й широко розповсюджується вплив крайньо націоналістичної ідеї, а в мирний час він знову спаде й «замкнеться неначе розбурхана ріка у своєму руслі» [20, с. 203].

Вихідною точкою в ідеологічних і практичних планах всенімців була експансія та колонізація земель на сході Європи. Їх підхід включав будь-яку можливість загрози з боку Росії Німеччині та зводився по суті справи до расового імперіалізму, тобто поділу народів на «вищі» та «нижчі» раси, тим самим виправдання поневолення одних народів іншими. У такому разі про задовільне розв'язання долі неросійських народів, серед них й українського не могло бути й мови. Можна було сподіватися на заміну лише одного панування іншим [35, арк. 22].

Антиподами до інтелектуалістів, імперіалістів і всенімців стосовно української справи були німецькі соціал-демократи, як зазначав Є. Левицький у розумінні державно-німецькі (*reichsdeutsche*). Він наголошував на цілком протилежному ставленні до української справи австро-німецьких соціал-демократів від їх німецьких товаришів. Зокрема Є. Левицький наводив приклади відношення до українців віце-президента австрійського парламенту Е. Пернерсторфера, який дуже енергійно заступався за українців* у їхніх національних змаганнях [20, с. 204].

Німецькі соціал-демократи, хоч займали ворожу позицію щодо Росії та самодержавства, проте до українського питання у національному розумінні ставилися неприхильно. Навіть найбільш приязні одиниці з-поміж німецької соціал-демократії радили наддніпрянцям змагатися до кращої долі у майбутній Росії разом з соціал-демократами інших поневолених народів.

Один із лідерів німецької соціал-демократії К. Каутський у праці «Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas» («Об'єднані держави Центральної Європи»), виданій у Штуттгарті 1916 р., піддавав сумніву окремішність української нації, її мови, не був упевнений, чи вона розвинеться у літературну, чи й надалі вважатиметься тільки діалектом, як «*plattdeutsch*» (вulgарно-німецьким) або «*schwizerdeutsch*»

* Йшлося про його замітку у «*Berliner Tagblatt*» з нагоди виходу у Берліні першої книжки Д. Донцова «*Die ukrainische Staatsidee und die Krieg gegen Russland*» (1915) і полеміку з німецькими соціал-демократами щодо українського питання у часописі «*Die neue Zeit*».

(швейцарсько-німецьким). «Читаєш отсю балаканку Каутського, – обурювався Є. Левицький, – й очам своїм не віриш, що ось таке можна написати після Котляревського й Шашкевича, Шевченка та Федьковича, Франка та Коцюбинського!» Цілком очевидно, що при такому розумінні справи самостійності України як у Каутського, українці не могли мати у вирішальний момент прихильників серед німецьких соціал-демократів. Адже їх позиція в багатьох справах тодішньої війни й вірогідних цілей повністю співпадала з точкою зору найконсервативніших кіл Німеччини, що теж вважали українське питання поки-що нездійсненною мрією [20, с. 204].

У німецькому рейхстазі консервативні послы на чолі зі знаним політиком А. Грабовським віддали друкований орган свого парламентського клубу «Die Post» для публікацій матеріалів з національних питань на європейському Сході. Отже, на сторінках цього тижневика стосовно української справи зіткнулися дві течії – одна, яку репрезентував поляк-україножер, професор славістики Берлінського університету А. Брюкнер, й друга, речниками якої були Мантіс* і Гартмаєр. «Останні два, особливо Гартмаєр, – наголошував Є. Левицький, – стали рішучо за можливість утворення самостійної української держави. Брюкнер заявився проти, навіть зложив заяву а Іа Валувєв, що, мовляв «не було, нема не буде ніколи українського питання» [19, с. 148].

Варто зазначити, що А. Брюкнер у своїй кампанії проти ідеї українського державотворення, видав у січні 1915 р. брошуру «Der Krieg und die Slawen». Д. Донцов, який з рани Загальної Української Ради працював у Берліні, опублікував книгу «Die Ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Rußland», в якій відповів Брюкнеру, що «проблема самостійності України як ніколи є близькою до розв'язання... коли Росія буде розбита, обидві центральноєвропейські імперії будуть змушені вирішити українське питання» [33, с. 68]. Брюкнер відреагував на тези Донцова статтею у місячнику «Das neue Deutschland», де заявив, що Українська держава – це утопія, а українські «традиції боротьби за незалежність... є лише реквізитами фантазії».

* Це псевдонім одного із авторів німецьких часописів, який називав себе «багаторічним прихильником рутенського руху» (Кураєв О. Українське питання у пресі Центральних держав від початку Першої світової війни до «літнього наступу» 1915 року. URL: dspace.nbuk.gov.ua).

Зрозуміло, що Брюкнер за походженням поляк у своїх публікаціях пропагував ідею реставрації «історичної Польщі», яка остаточно асимілює українців [17].

А. Грабовський також навчав своїх читачів, що «в Росії малороси здебільшого називають себе українцями, в Австрії їх називають рутенами, а вони самі звать себе просто «русскими (Russen)». Є. Левицький наголосив, що А. Грабовський не усвідомив собі простої річи, що в Австрії українці називали себе русинами, а не росіянами. Далі німецький політик робив необґрунтовані твердження, що «у Галичині має відбутися масовий (!) перехід уніатів на православ'я...», а «зв'язок між українцями в Австрії й Росії на релігійному ґрунті сильніший, ніж се досі думано» [19, с. 148].

Левицький зазначав, що в кожному разі А. Грабовський вважав крайній погляд Брюкнера стосовно українського питання дещо перебільшеним, а одинокий вихід з ситуації, тобто у його розв'язанні, бачив у примиренні українців з поляками. Грабовський вважав, що з українськими скаргами на поляків і поляків на українців потрібно покінчити раз назавжди – «мусить уже раз зробитися кінець».

З приводу цієї заяви німецького політика Є. Левицький наголошував: «В мене є лист Грабовського, в якому він каже, що «дуже інтересується» українським питанням, в якому розумінні, легко догадатися» [19, с. 148].

Антиукраїнську позицію в українсько-польському питанні займала партія католицького центру. Вона вважала Польщу єдиним забором на Сході західноєвропейської культури, а Німеччина в союзі з Австро-Угорщиною прокладуть дорогу, на «якій воскресне з мертвих католицька нація, а православ'я дедалі може й зовсім зникне з лиця землі». Посол до німецького рейхстагу Є. Єгер у статті «Deutschland, Polen und die Ukraina», опублікованій у мюнхенському «Allgemeine Rundschau» («Загальному огляді», № 39–41, 1915), бажаючи бачити «велику Польщу», сподівався, що колишня польська «східна мархія (казка), тобто Україна, знову стане її колонізаційним тереном [19, с. 148].

Варто підкреслити, що у «Листах» Є. Левицький розкрив польську агітацію у Німеччині та її виступ проти українства. Він наголосив на трьох аргументах, які польські публіцисти й політики застосовували задля втілення своїх планів. Перша підстава – це католицизм. Цьому питанню була присвячена брошура польського графа

Ф. Квілецького «Polen und Deutsche gegen Rußland» («Польща і Німеччина проти Росії», Берлін, 1915), яка поширювалася головню в консервативних і миродатних австрійсько-німецьких колах, викликаючи серед них збаламучення й переміщення понять в українсько-польському питанню.

Є. Левицький підкреслював, коли «В. Фільдман (польський публіцист, який радив українцям не йти на автономну національну політику, а спертися на Польщу, яка єдина зможе охоронити українство від московської заглади) оперував «як колишній соціаліст аргументами політичного змісту, так ультра консервативний польський граф, їде головню на конику католицизму» [22, с. 285].

Власне, Квілецький дуже тенденційно стверджував, що «православ'я – це синонім московського варварства, католицизм – європейської культури», а Польща – одинокє забороло на Сході для всієї цивілізованої Європи. Тому, на його думку, Польща повинна відтворитися в її давній «величі» й давніх історичних межах в інтересі Європи й європейської цивілізації». Стосовно українців, литовців і білорусів, то їх справжнє визволення від московитів неможливе без опертя на Польщу. Адже для них «третього виходу нема, або приязнь з поляками, або політика на власну руку та потоплення в московщині». «Квілецький, – зазначав Є. Левицький, – шпетить галицьких українців за їх бажання відділитися «від культурних польських елементів», які замість того, щоб втримувати з «поляками соткирічну спільність», прагнули «чисто американським способом сотворити власну національну культуру», і в цьому їх попирали деякі німецькі кола [22, с. 285].

Другим аргументом щодо втілення своїх політичних планів поляки висували питання заміни німецько-польських окраїн на литовсько-білорусько-українські області шляхом колонізації. Цю думку пропагували поляки в Німеччині, використовуючи брошуру публіциста В. Студніцького «Die Umgestaltung Mitteleuropas durch den gegenwärtigen Krieg. Die Polenfrage in ihrer nationalen Bedeutung» («Перетворення Середньої Європи у зв'язку з сучасною війною. Польське питання у його національному значенні», Відень, 1915).

Суть ідеї Студніцького полягала в тому, що поляки зрікаються своїх претензій до Познанщини та Східної Пруссії, а зате стримують білорусько-литовські землі й частину Правобережної України для колонізації [38, с. 23]. Це означало, що поляки поступово виселяться з

німецьких областей і переселяться на східні непольські окраїни з метою їх ополячення. Такі карколомні проекти знаходили відгомін як серед польського політикуму й не залишалися без видимого сліду в Німеччині [22, с. 285].

Третім, напевно, найвагомим аргументом для польських агітаційних політичних планів у Німеччині стала ідея Середньої Європи Наумана. Сюди втягав він також Польщу, домагався признання всіх національних прав полякам і цілковитої зміни німецької політики стосовно них. Адже, на думку Наумана, задля забезпечення майбутнього господарсько-торгівельного блоку потрібно «по можливості не вкорочувати, а планувати» права національних і державних членів цієї нової міжнародної кооперації. Левицький зазначав, що Науман і його одноподумці набагато більше поспособили польсько-реставраційним планам, ніж політичні та публіцистичні виступи польських діячів [22, с. 286].

Зрозуміло, що польські публіцисти й політики, діяльність яких проходила у Німеччині, дуже рішуче на зовні виступали про українських самостійницьких змагань, а ще більшою була антиукраїнська поза кулісна агітація. Однак, на думку Є. Левицького, ця польська пропаганда для чисто своєї справи не багато досягнула в Німеччині, але «зате вони (поляки) чимало нашкодили успішному розумінню нашого українського питання, це по всьому сказаному й ствердженному не підлягає сумніву» [22, с. 286].

Останні три «Листи» Є. Левицького присвячені внутрішньому суспільно-політичному, націотворчому, державно-правному та культурному життю Німеччини. Він, зокрема, наголошував, що для розуміння сутності нації «в модернім і повнім значенню того слова, то повинен їхати до Німеччини». Зрозумілими є заяви кожного народу про свої права на самостійне національне існування, але не кожний усвідомлює те, в чому полягає «саме ця вимріяна незалежність». На його думку, дійсна національна сила і незалежність знаходиться у середині нації, в її перетворенню в один суцільний організм. «Нація, – акцентував Є. Левицький, – це масово-психічна індивідуальність, спаєна в одно тисячними вузлами й нитками» [23, с. 429].

Автор підкреслював, що незважаючи на своє не зовсім сприятливе для об'єднання історичне минуле, німецький народ швидким темпом перейшов усі ступені внутрішнього національного розвитку, досяг його вершин, подолавши провінціалізм і розпорошеність, а ви-

сока культура і непоборний дух народу допомогли йому подолати нагромаджені прірви та загати й «перетворити німецьке суспільство в один пречудний амальгам (сплав)» [23, с. 429].

Тогочасна Німецька держава представлялася як союз поодиноких королівств і князівств, кожен з окремим державним апаратом, але без реального підґрунтя щодо різноманітності всередині нації. «Одежа пестра, – наголошував Є. Левицький, – та нею прикритий організм один і цупко спаєний, неподільний» [23, с. 429].

Автор підсумовував, що німецькому народові як одній єдиній нації давно відкрилися шляхи для єднання сил і всенародної праці», адже він «виріс сам понад рамки свого державного існування, став справді високо розвинутою та ціпко спаєною індивідуальністю» [23, с. 430].

Левицький захоплювався всенародними організаціями Німеччини в часі війни. Він зазначав, що всі публічні інституції, викликані воєнною потребою, зорганізовано не на територіальній або класовій основі, а на загальнодержавній і всенародній... і «то інституції, які силою та справністю своєї організації можуть стати взірцем для починів такого роду» [24, с. 511].

У «Листах» Левицький виділив чотири воєнно-державних організації Німеччини: 1) воєнної запотребування / необхідності; 2) великий державний збіжевий уряд; 3) торгівельне товариство і 4) державний уряд народного харчування, які змонополізували всю внутрішню і зовнішню торгівлю країни на основі народної необхідності.

Автор відзначив величезну національну працю німецького жіноцтва, зокрема патріотичного німецького «Frauenverein» («Жіночого об'єднання»), яке очолювала цесарева Августа, а філії якого були розкидані по всій Німеччині. Він також наголосив на жертвності шкільної дітвори та молоді, яка з'єднана одним духом, почуттям солідарності та народного обов'язку. Тому, наголошував Є. Левицький гасло «Deutschland über alles» («Німеччина понад усе») має подекуди, а, зокрема, в освічених німецьких головах інше значення, ніж йому приписує загалом несвідома рігу (справи) публіка за границею.

Завершуючи свої «Листи» Є. Левицький підкреслював: «З політичної куртуазії (чемності), огляду на недовершені ще події воєнного перелому, прийшлося мені обмежити мої чисто політичні листи до свого суспільства і в цих обмежених рамках я мусів шукати іншої

теми, яка могла б бути повчаючою й цікавою для сучасного українця та й українки на нашій землі». Автор ніби виправдовуючись перед читачами зазначав, «зробив, що зміг», тож «без претенсіональності кидаю отсі метелики на знищену та пошматовану воєнними подіями нашу народну ниву, з авторським бажанням, аби не зосталися в колу нашого громадянства без привіту й уваги».

Є. Левицький уважно слідкував за ставленням німецького політикуму до українського питання. Тому листопадові маніфести 1916 р. німецького кайзера щодо проголошення Польської держави і австро-угорського цісаря стосовно відокремлення Галичини стали до нього повною несподіванкою. Він підкреслював, що «українців цей факт заскочив...», адже вони були «не посторонніми видцями, а «суб'єктом» – безпосередньо інтересованим чинником змін, доконаних і на нашій території». Для багатьох українців стало очевидним, що ті запевнення, які давалися їм стосовно незалежної державності «походили або від осіб фактично не рішачих, або це були тільки маневри хвилевої політики».

Є. Левицький закликав український народ, особливо його провідників, не занепадати духом, не гарячкувати, а сконсолідуватися, бути розважливим і стати до «оборони перед грозячою небезпекою». Він все ще в той час сподівався, що «серед патріотичного австрійського політичного світу є ще доволі чинників, які зовсім інакше представляли собі реалізацію плодів війни на Сході, а, зокрема, уладнання правнодержавних та національних відносин в Австрії, і які при відповідно веденій політиці з нашої сторони певно не лишать нас без попертя» [25].

Однак сподівання Є. Левицького на будь-яке попертя українцям з боку Австро-Угорщини, особливо з утворенням Української Центральної Ради, не виправдалися. У той час політика Наддунайської монархії була невизначеною між австро-польською розв'язкою і українським рухом. Справа Австрії справді була тяжкою, бо їй потрібно було рахуватися з українською ірредентою, яка щораз ставала сильнішою, чим виразніший був австрійський польський курс у внутрішній і зовнішній політиці. Революційні події в Україні розвивалися з такою швидкістю, що дивували навіть найпалкіших німецьких прихильників української справи, котрі з вибухом війни вважали її центральною проблемою майбутньої Росії [31]. Часопис «Berliner Neueste

Nachrichten», 11 червня 1917 р., оцінюючи тодішню ситуацію України й становище українців загалом, зазначав: «Жодний український солдат не стріляв би більше на Німеччину, коли б українці знали, що Німеччина підтримає їх змагання до незалежності всіма своїми засобами могутньої держави».

Влітку 1917 р. заключення Центральними державами сепаратного миру з Росією, яка, по суті, знаходилася на шляху розпаду, було неможливим, бо означало ігнорування ними фактичної незалежності проголошених республік неросійських народів. Це ставало небезпечним, особливо для Німеччини, адже новоутворені держави колишньої Російської імперії відразу потрапляли у сферу впливу Англії та Франції. Це стосувалося, передусім України, незалежність якої визнали західні союзники раніше, ніж Центральні держави, приславши своїх представників. Адже Україна надзвичайно цікавила Німеччину як сировинна база і ринок збуту, що сприяло би її економічним вигодам. Тому цілком зрозуміло, що німецький політик вітав «новий державний твір над Дніпром» [12, с. 632].

Німецькі урядові кола прагнули як найвигідніше використати у своїх інтересах українські національні сили, надати їм, за словами кайзера Вільгельма II, «можливість добровільного аншлюсу до Німеччини» [39, с. 109]. Про «дружнє приєднання» України до Німеччини йшлося 9 серпня 1917 р. під час наради рейхсканцлера Г. Михаеліса й німецького головного командування. Власне, зазначалося, що потрібно використати український сепаратистський рух «для приятного і не демонстративного аншлюсу з нами» [27, с. 137–138].

На цій нараді йшлося також про домовленість з Австрією щодо передачі Східної Галичини українцям. І це було не випадково. Тому що російський Тимчасовий уряд оголосив свою вірність Антанті, а за такої ситуації інтересам Німеччини найбільше відповідала політика підтримки українського руху, насамперед Центральної Ради. Німецькі урядові та військові кола спробували через СВУ, зокрема М. Меленевського і О. Скоропис-Йолтуховського, що перебували у цей період у Стокгольмі, нав'язати контакти з Центральною Радою. Її керівники, передусім М. Грушевський, відхилили ці намагання [30, арк. 17–18]. «Німецькі спроби в цьому напрямі були, – як писав Д. Дорошенко, – менш успішними, ніж їхній контакт з більшовиками» [15, с. 37].

Німецька політика стосовно України наприкінці 1917 – на початку 1918 року була нечіткою і непослідовною, фактично узгоджувалося з австрійською стосовно т. зв. «особливого статусу» галицьких українців у новій Польській державі. Це дало привід Є. Левицькому на засіданні австрійського парламенту 19 грудня 1917 р., як заступнику голови Української парламентарної репрезентації заявити, що необхідність прилучення Східної Галичини до Української Народної Республіки – найвищий ідеал української нації. У випадку заключення миру з Росією без будь-яких анексій, українські політики вимагали відновлення Галицько-Волинського королівства разом з Буковиною та можливо й іншими українськими землями у складі Габсбурзької монархії. УПР гостро застерігала австро-угорський уряд проти передачі українських земель майбутній Польській державі. У випадку нехтування цього застереження, українці вимагали перегляду правового статусу Східної Галичини на міжнародному рівні в дусі права самовизначення. Погляди, висловлені Є. Левицьким, стали головними у політиці українського парламентаризму до кінця існування Австро-Угорської монархії. У них поєднано українську державність і соборність [28, с. 131].

Підписання 9 лютого 1918 р. Берестейського мирного договору між УНР і державами Почв'їрного союзу надало можливість приєднати до складу Української держави Холмщину і Підляшшя. Укладено також таємний договір між Австро-Угорщиною і УНР у справі Галичини і Буковини, які злучили в один суцільний коронний край.

Таємний додаток до Берестейського договору дав поштовх до нових політичних дій українців. Так, виступаючи 25 березня 1918 р. на з'їзді у Львові представників чотирьох головних політичних українських партій, Є. Левицький запропонував утворити міжпартійний орган з представників кожної партії та більших організацій для керівництва подальшої боротьби українців за національне визволення і створити Фонд національної оборони під егідою президії УПР [28, с. 141].

Є. Левицький, виступаючи у віденському парламенті 22 лютого 1918 р. з приводу укладання миру з Україною, назвав обурення поляків щодо приєднання Холмщини і Підляшшя до УНР штучним, бо Холмщина з історико-етнографічного погляду – українська земля. Він відкидав інсинуації польських політиків про те, що українці є васалами Німеччини. Є. Левицький стверджував, що українці тільки союз-

ники німців, а «Україна була першою державою, яка заключила мир і по суті стала їх основницею й не бажає нічого іншого, як можливості тільки самій розвиватися» [1, с. 130].

На нараді українських парламентарів 10 жовтня 1918 р. у Відні стосовно правно-державного статусу українських земель Є. Левицький виголосив реферат про політичне становище українців в Австрії та потребу створення національної конституанти. Це дало підставу йому та Є. Петрушевичу на зустрічі 12 жовтня 1918 р. з цісарем Карлом I заявити про «гаряче бажання всіх українців утворити самостійну Українську державу із земель Східної Галичини, Північної Буковини та північно-західної Угорщини». Вони рішуче висловилися проти будь-яких заходів щодо українських земель у плані австро-польської розв'язки, проти чого категорично протестувало українське населення цих територій. Посли також повідомили цісаря про скликання 19 жовтня 1918 р. у Львові Української конституанти, на якій буде вибрано Українську Національну Раду для здійснення права українців на самовизначення [14].

Є. Левицький був членом УНРади, послом ЗУНР, великим патріотом, діячем й українським державником.

А німецька політика стосовно України після Берестейського договору в загальному узгоджувалася з принципами національного самовизначення, згодом вона повернулася на традиційні німецькі політичні манівці сумнозвісного «Drang nach Osten». Вона ганебно виявила себе в недалекоглядній безглуздій політиці окупаційного війська у Наддніпрянщині у 1918 р., викликавши невдоволення не тільки збільшених мас, а й національних сил. Німецька східна політика, що теоретично зародилася ще у XIX ст., знайшла часткову спробу втілення своїх задумів у роки Першої світової війни, про що докладно довідуємося з публікацій Є. Левицького, а повне розгорнення цих планів щойно у Другій світовій війні в концепції гітлерівського «Lebensraum», зі всіма трагічними наслідками для народів Східної Європи.

Нерозв'язане українське питання під час Великої війни та національно-визвольних змагань 1917–1923 рр. ще на довгі роки залишалося об'єктом міжнародної політики, у якій поступово формувалася думка про самостійну Україну як важливого геополітичного чинника

стабільності у Центрально-Східній Європі, поки ідея Української державності не реалізувалася у серпні 1991 року.

Список використаних джерел

1. Вістник політики, літератури й життя. 1918. Ч. 9.
2. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1915. Ч. 17–18.
3. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1915. Ч. 25–26.
4. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1915. Ч. 59–60.
5. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1916. Ч. 11–12.
6. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1916. Ч. 19–20.
7. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1916. Ч. 27–28.
8. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1916. Ч. 33–34.
9. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1916. Ч. 42.
10. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1916. Ч. 43.
11. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1916. Ч. 54.
12. Вістник Союзу визволення України. Відень, 1917. Ч. 40.
13. Голубець М. Рік грози і надій. Львів, 1934.
14. Діло. 1918. 15 жовт.
15. Дорошенко Д. Історія України. Нью-Йорк, 1954. Т. 1 : Центральна Рада.
16. Др. Ернест фон Ріхтер. Значінне України для світової економії. *Вістник*. 1916. Ч. 48.
17. Кураєв О. Українське питання у пресі Центральних держав. URL: dspace.nbuv.gov.ua.
18. Левицький Є. Листи з Німеччини. I. *Вістник Союзу визволення України*. 1916. Ч. 11–12.
19. Левицький Є. Листи з Німеччини. II. *Вістник Союзу визволення України*. 1916. Ч. 19–20.
20. Левицький Є. Листи з Німеччини. III. *Вістник Союзу визволення України*. 1916. Ч. 25–26.
21. Левицький Є. Листи з Німеччини. IV. *Вістник Союзу визволення України*. 1916. Ч. 27–28.
22. Левицький Є. Листи з Німеччини. V. *Вістник Союзу визволення України*. 1916. Ч. 35–36.
23. Левицький Є. Листи з Німеччини. VI. *Вістник Союзу визволення України*. 1916. Ч. 45.
24. Левицький Є. Листи з Німеччини. VII. *Вістник Союзу визволення України*. 1916. Ч. 50.
25. Левицький Є. Польське питання і Галичина. *Діло*. 1916. 20 лист.
26. Патер І. Політика воєнних блоків щодо українських земель (серпень 1914 р. – лютий 1917 р.). *Галичина : історія, політика, культура. Перша світова війна*. Львів ; Тернопіль, 2020.
27. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. 346 с.

28. Патер І. Українсько-польські відносини у Галичині у роки Першої світової війни. Нариси історії. Львів, 2019.
29. Рорбах П. Война и германская политика. Москва, 1915. 107 с.
30. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2020.
31. Die Hilfe. Berlin, 1917. 17 Juni.
32. Die Ukraine und die Krieg. München, 1915.
33. Donzow D. Die Ukrainische Staatsidee und die Krieg gegen Rußland. Berlin, 1915. 68 s.
34. Doroschenko D. Die Ukraine und das Reich. Leipzig, 1941. 300 s.
35. Library and Archives Canada (далі – LAC). R-2297-0-3-E. Vol. 15. File 22.
36. Osteuropäische Zukunft. 1916. № 1.
37. Rorbach P. Weltpolitische Wanderbuch 1897–1915. Leipzig, 1916.
38. Stadnicki W. Die Umgestaltung Mitteleuropas durch den gegewärtigen Krieg. Wien, 1915.
39. Volkmann. Die Annexionsfragen des Weltkrieges. Die Ursachen des deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918. Berlin, 1929.
40. Weber Max. Gesammelte politische Schriften. München, 1921.

*Лілія Шологон,
м. Івано-Франківськ*

ФІЛАТЕЛІЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА (на прикладі виготовлення та використання марок у період Української революції 1917–1921 рр.)

1 березня 1918 р. Центральна Рада ухвалила закон, згідно з яким національною грошовою одиницею УНР стала гривня, яка дорівнювала половині карбованця і ділилася на 100 шагів. Болючим питанням грошового обігу залишалася відсутність на ринку розмінних грошових знаків. При його вирішенні було використано російський досвід часів Першої світової війни. 18 квітня 1918 р. в Києві розпочалася емісія знаків номіналом 10, 20, 30, 40 та 50 шагів, які мали вигляд поштових марок. Випускалися вони на товстому папері у київській друкарні братів Кульженків. Загальний розмір емісії шагів становив 16 014 575 карбованців [8, с. 244]. Етимологія назви «шаг» бере своє коріння з литовсько-польської доби. Провідна роль у тому, що українська розмінна монета (марка) – шаг отримала таку назву, належить Михайлу Грушевському.

У філателістичній літературі та різноманітних каталогах часто можна зустріти твердження, що марки-гроші також випускалися в Одесі в друкарні Юхима Фесенка, проте В'ячеслав Анголенко на підставі вивчення архівних документів зазначає, що в Одесі розмінні марки не друкували, а лише знаки Державної скарбниці. Зубковані марки-гроші друкувалися на тонкому картоні та були без клею. На звороті в рамці з однієї чи двох рисок містився тризуб та напис «Ходить нарівні з дзвінкою монетою». На марках авторства Антіна Середи міститься зображення тризуба на тлі сонця (10 шагів) та селянина з косою (20 шагів). Автором марок наступних трьох номіналів був Георгій Нарбут. Центральним елементом марки номіналом у 30 шагів є дівоча голова у вінку (алегорія «Молода Україна»), на марці у 40 шагів міститься тризуб в обрамленні рослинного орнаменту та два схрещені поштові ріжки в правому нижньому куті. На марці 50 шагів Г. Нарбут так само використав рослинний орнамент та два схрещені

поштові ріжки – цього разу у верхній її частині. На всіх п'яти марках міститься напис «Українська Народня Республіка» [5].

З погляду мистецького виконання перші марки УНР – «шагівки» – були явищем незвичайним і навіть сьогодні вони не перестають викликати захоплення фахівців багатством мистецького наповнення і геніальною простотою та лаконічністю їх виконання водночас, поєднуючи строгу лінію малюнка і класичні засоби композиції, що в ідеалі й повинно бути властивим поштовим маркам. Це й не дивно, бо авторами тих марок були такі видатні українські художники-графіки того часу, як Георгій Нарбут, Антін Середа, Леонід Обозненко, Іван Мозалевський, Михайло Бойчук, Григорій Золотов, Олексій Красовський, Антін Приходько, Леонід Овсянників і ще цілий ряд на сьогодні менш відомих, а то й зовсім невідомих авторів. Самі прізвища графіків Георгія Нарбута і його учня Антіна Середи доводять, що уряд Центральної Ради поставився до справи видання перших поштових марок з належною увагою та бажав, щоб вони мали не тільки поштову, але й мистецьку вартість.

На жаль марки, врятовані при евакуації уряду УНР і реставровані у Львівському Музеї НТШ, де вони тимчасово зберігались, були знищені у «визволеному» Львові за наказом радянських чиновників від ідеології і культури. Але львівські мистці ще до війни організували у 1932 р. художню виставку, в каталозі якої збереглося чи не єдине друковане свідчення зробленого у галузі українського поштівництва у часи Визвольних змагань 1917–1921 рр. [3, с. 35].

Драматичною є історія походження цього каталогу. Після поразки визвольних змагань і евакуації Уряду УНР за кордон (в Тарнов) архів Експедиції для заготовок державних паперів, яка забезпечувала друкування українських грошей і поштових марок УНР, вивіз за кордон через Станіславів її останній керівник Микола Данильченко. Певний час матеріали експедиції зберігались у Тарнові, де взимку 1926 р. у результаті пошкодження водогону вони затекли. За дорученням львівського художника, колишнього члена Секретаріату Української Центральної Ради і товариша Міністра за Директорії Петра Холодного в лютому 1928 р. Павло Ковжун (Нарбутів учень і графік, який урятував собі життя, виїхавши з військами Директорії за кордон, і який у Львові був одним з організаторів у 1931 р. Асоціації Незалежних Українських Мистців) перевіз їх до Музею Наукового Товариства

ім. Шевченка у Львові, куди їх передано як депозит. Тут графічні мистецькі твори видатних українських художників – авторів українських поштових марок – було реставровано, та у 1932 році перший і єдиний раз експоновано на художній виставці у Львові. З цього каталогу, уривок з якого подається нижче, довідуємось про авторів виданих і невиданих поштових і фіскальних марок.

Георгій Нарбут. Поштові марки: 10 шагів, 30 шагів, 50 шагів, 40 шагів. Марка для продажу тютюну на 10 гривень. Марка на користь поштаря в 30 шагів.

Михайло Бойчук. Театральна марка на 2 гривні.

Григорій Золотов. Гербова марка на 10 шагів. Поштові марки: 20 шагів. 3 гривні. 4 гривні. 10 гривень.

Олексій Красовський. Поштові марки: 20 шагів. 40 шагів. 10 гривень. 50 шагів. Гербова марка на 10 шагів. Добродійна марка на 3 гривні 20 шагів.

Іван Мозалевський. Консульські марки: 25 шагів. 3 карбованці. Поштова марка на 2 карбованці.

Леонід Обозненко. Поштова марка на 20 гривень. Поштова марка на 50 шагів. Судова марка на 1 карб.

Антін Приходько. Гербова марка на 50 шагів.

Борис Романовський. Гербова марка на 20 шагів.

Л. Розов. Поштові марки: 30 шагів, 50 шагів, гербова марка на 3 карб.

І. Румянцев. Консульські марки: 20 шагів, 50 шагів. Поштові марки: 2 гривні, 3 карбованці. Гербові марки: 2 гривні, 1 карбованець.

М. Сальников. Поштові марки: 10 шагів, 20 шагів, 30 шагів, 50 шагів. Гербова марка на 1 гривню.

Антін Середа. Поштові марки: 10 шагів, 20 шагів.

Невідомі автори. Консульська марка: 20 шагів. Поштові марки: 15 шагів, 80 шагів, 2 гривні. 50 шагів. 2 шаги. 4 шаги, 5 шагів. Консульська марка: 5 карбованців [3, с. 36].

На перший погляд могло скластися враження, що поштові шагівки нічим не відрізняються від марок-грошей. Однак варто потримати їх у руках, щоб побачити ці відмінності навіть неозброєним оком. Зокрема, марки-гроші друкувалися на тонкому картоні і на зворотному боці у рамці з двох чи з однієї риски мали зображення тризуба та напис: «Ходить нарівні з дзвінкою монетою», чого немає на

шагівках. Крім того, всі марки-гроші були зубкованими, тоді як поштові шагівки зубкування не мають. Щоправда, у філателістичній літературі можна знайти інформацію, що близько 400 перших аркушів поштових марок таки було прозубковано. Однак, окрім посилання на деяких філателістів, ця версія жодними документами не підтверджена. Також не можна виключати неофіційного діркування аркушів в окремих місцевостях самими поштовиками. Інформації про загальний наклад випущених поштових шагівок навіть у рік їхнього столітнього ювілею обмаль – очевидно лише, що їхня кількість обчислювалася мільйонами. Тож ця сфера ще потребує ґрунтовного дослідження. Попри введення в обіг шагівок, вони не могли забезпечити усі поштові потреби нової незалежної держави. Враховуючи це, поштово-телеграфне відомство вирішило «наложити герб Української Держави» на російські марки. Загалом строк вилучення царських марок з обігу було продовжено до 30 вересня 1918 року [5].

Міжнародного визнання українська класична філателія завдячує насамперед своїм неперевершеним діячам з часів Української Держави – українським передрукам російських поштових марок нанесенням на них надруків національного герба України – тризуба. Рішення здійснення надруків державного герба України на російських поштових марках, запаси яких в Україні зоставались значними, було прийняте Українським поштовим відомством в серпні 1918 р. Передруки були зумовлені потребою захиститися від нелегального збуту і поширення російських поштових марок на території України. Про різні шляхи поширення таких поштових згадував український зарубіжний дослідник і колекціонер Євген Вировий. *«Коли румуни зайняли Бессарабію, урядовці поштових установ дістали свою платню від свого начальства за кілька місяців уперед ... російськими поштовими марками через брак грошової готівки. Ці марки попали в нелегальний збут в Україні, навіть по заниженій ціні», – зазначав автор [2].*

Натомість українська марка рівнем свого виконання вражала сучасників. Відомий німецький філателіст і власник популярного в Європі філателістичного торгового підприємства Гайнріх Келер з Берліна висловився щодо українського філателістичного матеріалу, з яким йому вдалось ближче познайомитись у процесі його дослідницьких студіях, лаконічно і виразно: «Україна» – це золото». З ним погоджувався відомий німецький філателіст-дослідник «України» доктор

медицини Рудольф Зайхтер. Зрештою, чимало німців в силу своєї професії або в складі німецьких чи австрійських військ на Східному фронті і самі були сучасниками і очевидцями видання перших поштових марок в Україні.

Український регіон із чисто філателістичного погляду був дуже плідним і випускав багато поштових марок, тому незначне спочатку зацікавлення переросло незабаром у захоплення, яке вилилось у численні публікації німецьких професійних колекціонерів у спеціальних філателістичних журналах.

За таких обставин 19 листопада 1919 р. в Берліні у відбулась конференція філателістів-збирачів «України», на якій були присутні відомі колекціонери. Ювілейні святкування були завершенням великої й дуже успішної діяльності Союзу Філателістів «України» в Німеччині впродовж повного півстоліття.

1966 р. німецькі дослідники українських поштових марок видали спеціалізований каталог «Україна», до якого через ідеологічні обставини так і не вдалось підключити радянських колекціонерів. Через повне закриття СРСР як джерела інформації проблематичною була й перспектива ґрунтовного охоплення існуючого в СРСР матеріалу з філателістичної «України». Каталог Федора Чучіна з 1927 р. був укладений на архівному філателістичному матеріалі, до того ж не перевиданий і не доповнений на основі нових знахідок і досліджень, не мав достатнього рейтингу.

Остання редакція спеціалізованого каталогу «України» Р. Зайхтера була розширена і доповнена поштовими випусками ЗУНР, Карпатської України, виданнями пошти Закарпатської України. Концепція Р. Зайхтера, відображена у його передмові до цього каталогу, полягала в тому «щоб Східна Україна разом з Західною та Карпатською Україною внаслідок їх спільної історії розглядались в каталогах як одне філателістичне ціле» [3, с. 90].

Унікальна колекція Р.Зайхтера впродовж 8–15 жовтня 1995 р. була виставлена на аукціон в Цюріху. Вона становила більш ніж 80 альбомів, що були викладені на декількох стелажних шафах в готелі «Інтернаціонал» і включала такі матеріали: 1) українізовані передруки (Харків (4 альбоми), Катеринослав (2 альбоми), Київ (9 альбомів), Одеса (6 альбомів), Поділля (5 альбомів), Полтава (1 альбом) – всього 27 альбомів; 2) історія пошти, що була представлена більш ніж 1400-ми одиницями

зберігання у 23-х альбомах (поштові конверти і картки, вживані і невживані поштові канцелярські формуляри, зареєстровані і цензуровані військові пересилання тощо); 3) генеральна колекція спеціальних (локальних) поштових випусків 1918 р. (3 альбоми); 4) дублікати, спеціальні (локальні) збірки, випуски Петлюри, шведських республік, тощо (27 альбомів). Приведений перелік не відображає у повній мірі цієї справді гідної подиву збірки-надбання-музею історії української пошти і філателії. Стартова ціна колекції Р. Зайхтера складала 280 000 швейцарських франків, однак тоді вона не була продана як цілість, і пізніше розійшлась частинами. Колекція філателіста польського походження Збігнєва Мікульського також невдовзі була виставлена на аукціон і розійшлась частинами. Лоти з філателістичної спадщини Західної України користувалися значною популярністю [3, с. 92].

Поштові марки Західно-Української держави, появились тільки наприкінці 1918 р. через події польсько-української війни. У поштово-му обігу на території ЗУНР були переважно австрійські поштові марки, оскільки в поштових відділах залишилось багато австрійських поштових марок, а на відміну від ситуації в УНР через ізольованість ЗУНР фронтами, не було загрози засилання на її територію австрійських поштових марок ще якоюсь державою. Тому уряд не спішив брати на себе коштовне завдання проектування і друкування власних поштових бланків і марок, або хоча б українізацію австрійських шляхом їх передруку, чи виготовлення власних поштових штемпелів [4; 11].

Шляхом порівняльного аналізу виявлених джерел з історії філателії в ЗУНР сучасними дослідниками Володимиром Великочим та Сергієм Адамовичем встановлено, що протягом всього існування ЗУНР її владними структурами вдалося здійснити 8 випусків марок: 6 протягом першого періоду (державницького) та 2 протягом другого (так званого «еміграційного»). Зокрема, з листопада 1918 р. по липень 1919 р. вийшли:

– один «львівський» випуск (місце видання – м. Львів. Точну кількість виготовлених марок встановити не вдалося);

– два «коломийські» випуски (місце видання – м. Коломия. На підставі даних І. Чернявського загальна кількість марок цього випуску становила: 27 756 штук та 15 тисяч спеціальних рекомендаційних марок);

– три «станиславівські» випуски (місце видання – м. Станіславів. Їх загальна кількість, на основі даних А. Чигиринця, становила 76 штук) [9];

– два віденські випуски марок припадають на еміграційний період діяльності ЗУНР (липень 1919 р.). Тобто в обігу на території України вони не були. Щодо наявності у поштовому обігу великих номіналів віденського випуску у дослідників західноукраїнських поштових випусків погляди розходяться (2, 3, 4 і 10 корон) [1, с. 17]. Натомість є версія, що перебуваючи у вигнанні в польському місті Тарнові, уряд УНР 27 серпня 1920 року постановив вилучити з обігу всі попередні випуски марок, які використовувалися на території України, замінивши їх новою 14-марочною серією вартістю від 1 до 200 гривень. Відомо, що проекти марок для 2, 3, 30, 50, 80 і 200 гривень виконав художник Микола Івасюк. Оскільки цей випуск друкувався в друкарні Віденського військово-географічного інституту, то за ним закріпилася назва «Віденська серія» [5].

Дослідник Іван Монолатій у одній з монографій, присвячених історії Коломиї, зазначив, що в місті цій потрібній та водночас патріотичній акції сприяли дві особи – управитель пошти Микола Івасюк і очільник окружного суду, філателіст Іван Чернявський [9], які у грудні 1918 р. за підтримки місцевої військової адміністрації здійснили надрук «Укр. Н.Р.» на колишніх австрійських марках. Зокрема ця потреба виникла через брак поштових марок по 5 і 10 сотиків (гелерів), що їх використовували для оплати гуртової розсилки газет і друків у Коломиї і на цілому Покутті. Окремо для надсилання рекомендованих листів вирішили надрукувати спеціальні нові марки по 30 сотиків. Організаційно-технічний бік цієї справи розпочався 3 грудня, продовжився впродовж 5–11 грудня, а вже 12 грудня закінчився початком публічного використання «коломийських марок» у поштових відправленнях на території на території Коломийської військової округи [7, с. 168].

Так звані «передруки» австрійських поштових марок в окремих регіонах (наприклад, чортківський локальний передрук австрійських поштових марок від 3 гелерів до 2 корон і доплатних за 5 і 10 гелерів) були неофіційними і про них в європейських філателістичних каталогах не зазначалося. Деякі поштові відділи на хвилі національного піднесення з власної ініціативи українізували австрійські марки, надруковуючи на них емблеми Галичини. Після проголошення Акту злуки спонтанно надруковували на австрійських марках тризуб як герб Соборної України та інші національні символи. Ці випуски

законного статусу не мали. Зрештою, наприкінці 1930-х рр. європейські філателістичні каталоги подавали тільки львівські, коломийські, станіславські та віденський поштові передруки Західної України [6].

Підсумовуючи огляд, слід зазначити про цікаві філателістичні традиції періоду Української революції 1917–1921 рр. Марка в той використовувалася не лише як засіб оплати за поштові послуги, але й як розмінна грошова одиниця. Професійне та цікаве оформлення українських «шагівок», україномовні надруки та патріотична символіка на австрійських поштових марках в ЗУНР, безперечно, були виявом української національної свідомості та черговим кроком в утвердження важливих державних атрибутів.

Список використаних джерел

1. Адамович С., Великочий В. Марки ЗУНР як джерело до вивчення її історії. *Нова політика*. 1998. № 5. С. 13–17.
2. Вировий Є. Поштові марки Української Народної Республіки. *Український Філателіст*. 1925. Ч. 4. С. 10–17.
3. Бишкевич Р. Начерк історії української філателії. Класичний період. Львів: Афіша, 2004. 223 с.
4. Книш З. Українські державні поштові марки в Коломиї 1918–1919 рр. *Коломия й Коломийщина : збірник споминів і статей про недавнє минуле*. Філядельфія, 1988. С. 824–828.
5. Лавренюк С. Сторіччя перших поштових марок доби визвольних змагань 1917–1921 рр. *Голос України*. 2018. 9 жовтня. URL: <http://www.golos.com.ua/article>.
6. Малицький О. Чортків у філателії. *Український філателіст*. 1994. Вип. 2. С. 200–201.
7. Поштові марки: версія перша. Монолатій І. *Місто двох республік і диктатури. Коломийські сцени Української революції*. Івано-Франківськ: Галицько-Українська Накладня ім. Якова Оренштайна, 2018. С. 167–181.
8. Розбудова монетно-грошового господарства в роки Української революції (1917–1921 рр.). Шуст Р. *Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні*. Київ : Знання, 2007. С. 237–266.
9. Чигиринець А. Поштові марки України 1918–1943 рр. Історія, короткий часопис та класифікація. *Галфіл вісник*. 1999. Ч. 2–3. С. 21–28.
10. Чернявський І. Історія коломийських поштових марок: 1) українських, 2) окупаційних румунських С.М.Т. На основі автентичних документів і своїх власних записок і споминів зладив Іван Чернявський, адвокат в Коломиї. Коломия: З дукарні Вільгельма Бравнера в Коломиї. 1928. С. 5–28.
11. Bulat I. Illustrated Postage Stamp History of Western Ukrainian Republic 1918–1919. New-York, 1973. 160 s.

*В'ячеслав Яремчук,
м. Київ*

Загальна Українська Рада (1915–1916 рр.) як каталізатор втілення державотворчих прагнень українців Західної та Наддніпрянської України

Перша світова війна до якої було втягнуто український народ, викликала активізацію національних політичних сил Східної і Західної України, які пов'язували з військовим конфліктом суттєву зміну становища українства. Відтепер на порядку денному українського політичного руху була не лише актуалізація українського питання, але і окреслення та втілення у життя стратегії національно-політичного визволення у всеукраїнському масштабі. Значно ускладнювало цей процес те, що український народ, його землі були складовими ворожих імперій Романових та Габсбургів, через що століттями розірвані кордонами українські зағали, досить відмінні між собою за рівнем інтегрування до політичних систем, усвідомлення національних інтересів і організованості, були вимушені боротися за національне звільнення виходячи з місцевих обставин. Згадані реалії вносили корективи як у баченні перспектив цивілізаційного поступу, так і методів реалізації національних інтересів. У зв'язку з цим особливу увагу викликає феномен Загальної Української Ради – політичної формації, яка практично вперше об'єднала українців різної політичної орієнтації Східної і Західної України. Після багатьох десятиліть небуття в умовах радянського часу ця тема, окремі її складові, починаючи з 1990-х рр. порушувалася багатьма вітчизняними дослідниками (О. Карпенко, В. Великочий, Я. Грицак, О. Добржанський, О. Жерноклеєв, Б. Корольов, М. Кугутяк, П. Лепісевич, М. Литвин, О. Мазур, І. Михальський, К. Науменко, І. Райківський, В. Расевич, О. Реєнт, О. Рубльов, В. Солдатенко, І. Патер та ін.), що обґрунтовано перетворило її на подію, яка стала неодмінною складовою політичної історії України початку ХХ ст.

Зі значними проблемами у Велику війну вступили українці Наддніпрянської України. Наслідком цілковитого погрому українських політичних сил в Російській імперії у роки політичної реакції, неспроможності розпорошеної політичної еміграції налагодити конструктивний діалог між різними угрупованнями призвело до того,

що атомізований політичний рух українців Наддніпрянщини був розколотим на декілька таборів. Провідні позиції займав оборонський (патріотичний) напрям, який з переможною війною пов'язував надії на ймовірну демократизацію політичного режиму Росії, що мало сприяти і вирішенню українського питання. Відверто антиросійські позиції займала значна частина політичної еміграції, пов'язуючи українське державотворення з військовою поразкою імперії Романових.

Ситуація щодо консолідації національно-політичних сил в Австро-Угорщині, де українська громада була захищена конституційним полем, мала докорінно інший вигляд. В умовах загострення австро-російський відносин (починаючи з 1912 р.) українські політичні партії Галичини та Буковини визначилися щодо політичної орієнтації, яка полягала у безумовній підтримці Австро-Угорщини. Цілком логічним виглядало й те, що у день оголошення в Австрії загальної мобілізації (1 серпня 1914 р.) на спільній нараді у Львові представників галицьких українських партій (УНДП, УРП, УСДП), січового руху «без огляду на партійні приналежності» [5, с. 501] було розпочато формування найвищого національно-політичного представництва Галичини, яке згідно з традицією отримало назву Головна Українська Рада (ГУР).

Завдання Ради, яку очолив відомий політик К. Левицький, полягали у визначенні стратегії української політики, бути єдиним політичним представником галицьких українців перед урядом та світом, формуванні національної військової добровольчої формації («Українські січові стрільці»). У своєму першому політичному документі – «Маніфесті до українського народу» (3 серпня 1914 р.) ГУР закликала всіх українців боротися на боці конституційної Австрії проти самодержавної Росії поразка якої розцінювалася як спасіння українського національного життя в Австро-Угорщині та час народження на руїнах Російської імперії вільної України [7, с. 377]. Обґрунтованість такої позиції (вимушений австролоялізм) підтверджували і сучасні вітчизняні дослідники, вказуючи на те що перемога країн Троїстого союзу мала значно зміцнити позиції українства, у тому числі відкрити і «нові перспективи» на Сході [3, с. 62]. На початку серпня 1914 р. з подібним Маніфестом «До українського народу на Буковині» виступила головна політична формація провінції – «Союз українських парламентарних і сеймових послів з Буковини».

Варто зауважити, що ГУР, яка мала регіонально-галицький характер, вже з перших днів свого функціонування почала перетворюватися на політичну організацію українства не лише в Австрії, але й у світі. Цьому сприяло те, що вона розпочала співробітництво з одним з помітних осередків наддніпрянської політичної еміграції – Союзом визволення України (СВУ), створеним у Львові на початку серпня 1914 р. Декларовані Союзом завдання з допомогою блоку Центральних держав завдати військової поразки і створити Українську державу (у формі монархії або автономії у межах Австрії) зближувала його позиції з місцевими галицькими політичними силами. Інтерес у створенні політичного блоку підавстрійських та підросійських українців був обопільний. Взаємодії з галицько-буковинськими політичними структурами прагнув нечисленний СВУ, якому через гострі ідейно-політичні розбіжності не вдалося досягнути співпраці як з Наддніпрянщиною, так і загальноросійським визвольним рухом, європейськими соціалістичними партіями. У свою чергу і ГУР, яка претендувала на роль головного представницького політичного органу українства Австрії, співпраця з СВУ надавала єдину на той час можливість зв'язку з Великою Україною, координації дій з наддніпрянською політичною еміграцією у Європі.

Тому, не дивлячись на присутню напруженість (враховуючи соціалістичний склад Спілки, її самочинний характер представництва інтересів Наддніпрянщини, що хворобливо сприймалося місцевою консервативною політичною елітою) з моменту утворення СВУ вона була залучена до діяльності ГУР, розгорнула співпрацю з галицько-буковинськими українськими партіями, парламентськими та сеймовими депутатами, науковою і творчою інтелігенцією. Завдяки впливам К. Левицького та М. Василька СВУ налагодила контакти з урядами Австро-Угорщини та Німеччини. Перші кроки у співробітництві по лінії ГУР–СВУ принесло плідні результати вже у 1914 р. Так, завдяки створенню у багатьох європейських країнах філій Союзу, розгортанню видавничо-пропагандистської та дипломатичної діяльності він суттєво розширив регіональну спрямованість поміркованого й відверто австролялістського галицького політичного проводу українців, сприяючи актуалізації українського питання у Європі.

Варто наголосити, що згадані кроки українських політиків, які відображали стан та потенції національного політичного руху, були

далекими від ефективних. Про це, зокрема, свідчив приклад найближчих політичних опонентів – поляків, які у роки війни спромоглися до утворення впливових партійно-політичних представництв (у Кракові та Варшаві) у ворожих таборах – Антанти та блоку Центральних країн. Насправді, обидва польські політичні центри працювали на користь однієї мети – при поразці будь-якого військового блоку виграти мала Польська держава [6, с. 15].

Умови воєнного часу вже восени 1914 р. висунули завдання більш тісного згуртування провідних партійно-політичних структур українства. Це було пов'язано з тим, що в умовах катастрофи австро-німецьких військ на східному фронті уряди Австро-Угорщини та Німеччини перейшли до більш активного співробітництва з польськими політичними силами, що в перспективі відсувало українську проблему на маргінеси австро-німецької політики. До того ж, через тимчасове захоплення російськими військами Східної Галичини та Буковини у вересні 1914 р. українські політичні органи були вимушені перенести свій осідок до Відня. У «віденський» період український політичний провід практично вперше опинився у складних і незвичних для себе умовах – так званої «внутрішньої еміграції», відрізаний фронтом від свого природного середовища, що значно обмежувало його політичний ресурс.

Ці обставини поставили на порядок денний питання щодо реорганізації ГУР, однак існуюча міжпартійна конкуренція, а нерідко й особисті амбіції утруднювали цей процес. Значну роль у формуванні нових організаційних форм політичного руху відіграла СВУ (жовтень 1914 р.), яка вийшла з пропозицією негайно скликати міжпартійний з'їзд, який і мав об'єднати всі українські політичні сили (парламентське і сеймові представництва, політичні партії, СВУ) на спільній загальнонаціональній політичній програмі [1, с. 3]. У даному випадку йшлося про справу непересічної ваги – створення політичної організації, яка б заступала інтереси всього українського народу. Окрім позиції СВУ, до тісної консолідації штовхали й реалії війни, які змушували галицько-буковинські політичні сили вирватися за вузькі кордони Австро-Угорщини. Об'єднання політичної верхівки українства передбачало й згуртування широких верств українського суспільства під загальноприйнятними гаслами, що мало суттєво зміцнити політичні позиції українства.

Хоча згадані ініціативи знайшли підтримку, особливо з боку «лівих» політичних партій, питання створення нового коаліційного політичного органу упродовж декількох місяців так і не вийшло за межі дискусій, які стосувалися конфігурації нового об'єднання, впливу на нього з боку різних політичних сил [11, с. 358]. Цей процес було на деякий час заблоковано лідерами галицької УНДП, які не бажали втратити домінуюче становище у суспільно-політичному русі. Складна ситуація пов'язувалася і з СВУ, виходячи з проблеми її нелегітимності та неконтрольованості з боку галицько-буковинському політичному проводу. До того ж позиції СВУ наприкінці 1914 р. були значно послаблені загостренням міжфракційної боротьби в її середовищі, у тому числі щодо питань керівництва та права представляти Велику Україну [16, арк. 1–6]. Напругу посилювало і прагнення українських депутатів повернути собі традиційну першість в українській політиці через що вони настирливо просували ідею створення всеукраїнського представницького політичного органу на базі фракцій австрійського парламенту. Здавалося, реорганізація ГУР увійшла у «вузький» кут на початку 1915 р., коли керівництво галицької УНДП зробило спробу «по новому» сформулювати державотворчі перспективи українства. Так, виходячи з позиції, що на той час утворення суверенної Наддніпрянської держави було на рівні «утопічної концепції», пропонувалося зосередити всю увагу на реальних можливостях – втіленні «правно-державної автономії» у межах Австро-Угорщини [8].

Справу було зрушено лише через загрозу розвалу ГУР. Наслідком тривалого раунду переговорів між представниками депутатських фракцій, українських партій Галичини, Буковини та СВУ у квітні 1915 р. на спільній конференції було нарешті ухвалене рішення про створення на базі галицької ГУР позапартійної організації – Загальної Української Ради (ЗУР) як найвищого національного політичного представницького органу. Умовою входження до організації було сповідування ідей, проголошених у Маніфесті ГУР та платформі СВУ.

Організаційне оформлення ЗУР відбулося на установчих зборах (Відень, 5 травня 1915 р.). До складу організації увійшли 34 особи, які представляли політичні сили Галичини, Буковини та Наддніпрянської України. СВУ представляли троє делегатів, один з яких був включений з правом вирішального голосу до Президії ЗУР. У своїй діяльності Рада окрім координації діяльності політичних партій, була

куратором Української Бойової Управи, яка опікувалася УСС. Вже на другому засіданні ЗУР (12 травня 1915 р.) було ухвалено її історичний програмний Маніфест «До всіх народів цивілізованого світу!» у якому вирішення українського питання у всеукраїнському сенсі вбачалося у створенні самостійної України на підросійських теренах, а в Австро-Угорщині – національно-територіальної автономії (коронний край) з українських частин Галичини та Буковини [14, с. 222–223]. Особливу увагу ЗУР надавала популяризації української проблематики через ЗМІ. Вирішувалися і практичні справи – надання допомоги єдиному національному військовому формуванню УСС, організація відбудови мирного життя у розореній війною й окупаційною російською владою Галичині, захист мирного населення від проявів насильства та репресій місцевої влади, відновлення національних громадських об'єднань, партійних осередків. Постійною була і практика консультацій Президії ЗУР з урядом.

Разом з тим ЗУР була вимушена переборювати і значні труднощі, зокрема, внутрішні, пов'язані з гострою міжпартійною конкуренцією. Наприклад, вже у травні 1915 р. Президія ЗУР, прагнучи зосередити в своїх руках виключні повноваження у зносинах з урядами Австро-Угорщини та Німеччини, висунула домагання перейняти на себе керівництво роботою з полоненими наддніпрянцями, що було прерогативою СВУ. Згадану проблему вдалося вирішити лише у ході тривалої і напруженої дискусії.

Зауважимо, що діяльність ЗУР–СВУ у середовищі українців-військовополонених на теренах Німеччини та Австро-Угорщини провадилася у трьох напрямках – просвітньому, організаційному та національно-патріотичному. Її наслідком стало стрімке поширення національної свідомості серед військовополонених, наростаюча підтримка ідеї політичної автономії та державної суверенності України. Однак ця робота суттєво стримувалася політикою урядів Австро-Угорщини та Німеччини, які не виявляли зацікавленості у згуртуванні наддніпрянських військовополонених. Так, урядом Австро-Угорщини упродовж 1915–1916 рр. були проігноровані неодноразові звернення СВУ та ЗУР щодо формування з військовополонених окремого воєнного підрозділу чи влучення їх до лав УСС. Безрезультатними, на предмет створення «українського союзного відділу» в німецькій армії на кшталт УСС чи Польських легіонів в Австро-Угорщині, чеських та

інших національних формувань в Російській імперії, виявилися і переговори з урядом Німеччини. Згадані негаразди посилювали напругу в середовищі ЗУР, вели до посилення критики надмірного австро-лоялістського курсу її керівництва з боку «лівих» політичних партій.

Подібні проблеми виникли і в галузі розгортання діяльності ЗУР та СВУ на українських землях, відвойованих від Російської імперії – Холмщини, Західної Волині (австрійська зона окупації), Підляшшя (німецька зона окупації), що розглядалося українськими політичними силами як початок визволення Наддніпрянської України. У цій царині довелося переборювати не лише наслідки попереднього періоду суцільної русифікації царизму, колосальні жертви серед цивільного населення і розорення, викликаних війною, але й суперечливу позицію відносно українців з боку урядів центральних держав та окупаційної адміністрації, що підігрівалося відверто ворожими діями поляків. Лише завдяки настирливим домаганням ЗУР та СВУ щодо розгортання культурно-пропагандистської діяльності на окупованих землях Наддніпрянщини, їхніх постійних звернень до міжнародної громадськості у справі захисту прав українського народу, його прагнення до свободи і самостійності, що надало проблемі суспільно-політичного резонансу, справа зрушилася з місця. Наприклад, наприкінці 1915 р. австрійська окупаційна влада надала (поряд з польською) українській мові статус офіційної, дозволялося запроваджувати українську мову в освіті.

Згідно з досягненням з австрійським урядом порозуміння була проведена, хоча і на польську користь, демаркаційна польсько-українська лінія, що дозволило українським структурам (ЗУР, СВУ, УСС, «Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих областей») на початку 1916 р. розгорнути культурно-пропагандистську та освітню діяльність на українських теренах. Упродовж декількох місяців, не зважаючи на обмежені матеріально-фінансові та кадрові ресурси, на теренах Волині та Холмщини вдалося розгорнути діяльність місцевих національних громадських осередків, Греко-католицької церкви, просвітніх установ, започаткувати видання поодиноких українських часописів. Вперше за останні декілька десятиріч на цих землях працювало декілька десятків українських шкіл. Наступне ускладнення військової ситуації значною мірою нейтралізу-

вало ці перші здобутки. Антиукраїнська позиція німецького уряду не дозволила здійснити подібні проекти на Підляшші.

Визволення Східної Галичини та вступ австро-німецьких військ на терени Наддніпрянської України у 1915 р. ще більш загострив проблеми українського національного руху. На згадані українські терени (враховуючи і Східну Галичину) дедалі наполегливіше залунали польські претензії з якими були вимушені рахуватися Берлін та Відень. Разом з тим, існування у межах Австро-Угорщини легітимної політичної структури – ЗУР у цій складній геополітичній ситуації давала, хоча і обмежену, можливість отримати дивіденди і українській стороні.

Так, формування німецько-польського стратегічного блоку, що несло загрозу цілісності Австро-Угорщини, змусило її керівництво реанімувати у високій політиці українське державотворче питання. Австрійський уряд нарешті офіційно відреагував на постійні вимоги ЗУР, у том числі щодо формалізації української національно-територіальної автономії. Влітку 1915 р. з його боку було надано Німеччині проект створення українського коронного краю у складі Східної Галичини, Буковини та прилеглих земель Наддніпрянщини. У серпні-вересні 1915 р. прем'єр-міністром Австрії К. Штірком були озвучені перед президією ЗУР дві офіційні заяви у яких висловлювався намір вирішити українське питання шляхом утворення у складі Австрії окремих українських провінцій – галицько-буковинської або ж з теренів Східної Галичини та Західної Волині [2]. Тобто, ЗУР отримувала урядові гарантії щодо втілення державотворчих прагнень українців (на засадах автономії), що мало бути втілене після завершення війни.

Однак на практиці, у руслі урядового проекту «Основні заходи конституційного та державно-політичного устрою майбутнього Королівства Польського» (жовтень 1915 р.) згідно якого у межах Австрії мало бути утворене польське державне тіло, політичний статус українців (австрійські провінції з німецькою адміністрацією) і надалі залишався без змін. У цей же час, спираючись на урядову підтримку, значно активізували свої дії польські політичні сили, які становили безпосередню загрозу українській державницькій справі. У 1915–1916 рр. поляки з все більшою енергією намагалися торпедувати заяви австрійського уряду щодо сприяння державотворчим прагненням українців. Активно почала «просуватися» й чергова ідея «поль-

сько-українського порозуміння». Згідно неї саме Польща мала виступати гарантом створення української державності, яка насправді зводилася до рівня національно-культурної автономії.

Труднощі відбудовчих процесів у Східній Галичині, блокування українських ініціатив на звільнених територіях Наддніпрянської України, наростаюча загроза з боку польських політичних сил, незадовільний стан переговорів з урядом, що накопичувалися упродовж 1915–1916 рр., врешті-решт призвели до загострення кризи ЗУР. Окрім неодноразових демаршів представників «лівих» політичних партій (УРП, УСДП), які були незгодні з поміркованою політикою її керівництва, знову активізувалися українські парламентарії, які прагнули до посилення власних позицій.

Знаковою подією у цьому процесі стало рішення керівництва парламентської фракції галицької УНДП (травень 1916 р.) щодо необхідності утворення нового політичного органу – Загальної української парламентської репрезентації, яка мала складатися з українських депутатів. Розмежування компетенцій вищих національних органів бачилося наступним чином: парламентське представництво мало входити у прямі зносини з імператорським двором та урядом Австро-Угорщини, всі інші питання у державі і поза нею мали підпорядковуватися ЗУР. Не зважаючи на запевнення, що парламентська репрезентація не мала порушити чинності існуючої ЗУР, ці ініціативи, враховуючи ймовірні негативні наслідки, викликали обґрунтовану критику з боку опонентів, включаючи і СВУ [9]. Незважаючи на це, Президія ЗУР все ж таки офіційно визнала право українських парламентаріїв на самоорганізацію, проведення ними окремих акцій. При цьому висловлювалася надія, що співпраця ЗУР та Президії галицько-буковинського Українського парламентського клубу буде відбуватися згідно з поділом повноважень [15, арк. 34]. Насправді ж, як зазначав з цього приводу у своїх спогадах К. Левицький, згадані події були виявом гострої кризи українського політичного руху. Особливо прикрим було те, що у цей вирішальний момент інші народи імперії – чехи, німці, поляки спрямовували свої зусилля на об'єднання, консолідацію зусиль у захисті національних інтересів, в українському ж середовищі «зачалось розлазити» [4, с. 351].

Однак справа з утворенням загальноукраїнського парламентського представництва, стрімко актуалізувавшись у травні-червні 1916 р.,

так і не набула формалізованих форм, що дозволило ЗУР відновити свою діяльність у повному обсязі. Про це свідчили засідання ЗУР, що відбулися на початку липня 1916 р., на яких порушувалися питання, пов'язані з українськими справами в Австро-Угорщині, переговорами з намісником Галичини, австрійськими міністрами, військовою та цивільною адміністрацією у справах Холмщини та Волині.

Незважаючи на ці, здавалося б обнадійливі події, українське питання в Австро-Угорщині у черговий раз опинилося під загрозою, якій українська сторона з її обмеженими ресурсами не змогла знайти адекватної відповіді. Так, нищівна поразка австро-німецьких військ влітку 1916 р. у ході російського «Брусиловського» наступу внаслідок якого Австро-Угорщина опинилася на межі катастрофи, поставило на порядок денний політичного життя проблему австро-польського стратегічного партнерства, створення польської держави. Розуміючи наслідки такого альянсу українські політичні сили були змушені гарячково напружувати зусилля у напрямі актуалізації українського державотворчого питання, включаючи новий раунд переговорів з урядом. Як вияв цих дій, наприкінці вересня 1916 р. ЗУР випустила відозву «До всіх культурних народів світу» у якій від імені 35-мільйонного українського народу, покликуючись до його внутрішніх потреб та історичного права, висувала домагання утворення таких відносин, які б дали «українському народові повну спромогу свободного національно-політичного розвитку, вільного від верховодства сусідніх народів», бути самостійними господарями на своїй землі [12, с. 25].

Значну активність ЗУР розгорнула у жовтні 1916 р., зокрема виступивши ініціатором скликання наради всіх парламентських діячів Галичини та Буковини, на якій було одноголосно прийнято резолюцію про скликання австрійського парламенту. Спільна депутація ЗУР та парламентаріїв Галичини і Буковини у жовтні та на початку листопада неодноразово на зустрічах з прем'єр-міністром та міністрами Австрії порушувала питання щодо ходу австро-німецьких переговорів, забезпечення українських прав, на яких неодмінно отримувала чергову порцію обіцянок, у тому числі і щодо відділення Східної Галичини, заселеної переважно українцями, від польських територій [13]. Однак реалії розгорталися за найгіршим для українців сценарієм. 5 листопада 1916 р. було опубліковано маніфест цісаря Франца-Йоси-

фа I та кайзера Вільгельма II про створення Польського королівства, надання широкої автономії неподільній Галичині, що фактично заперечувало українські державотворчі прагнення. Окрім обурення й протесту з боку українців, останні події викликали гостру кризу українських політичних сил, їхнє перегрупування.

6 листопада 1916 р. на надзвичайному засіданні ЗУР висловила категоричний протест проти наміру включення до складу польської держави будь-яких українських етнічних земель – підавстрійських чи підросійських. У прийнятих резолюціях, просякнутах соборницьким змістом, у черговий раз висувалися вимоги утворення адміністративного тіла зі Східної Галичини, а щодо Наддніпрянщини – «окремого самостійного, державного українського організму у сполучі з центральними державами, але з виключенням якого-небудь зв'язку з польським державним організмом» [2]. ЗУР закликала українське суспільство сконсолідуватися в «одноцільний національний табір», перейти до тактики опори на власні сили. Однак ці завдання виконати Раді вже було не під силу. Відповідний протестний комунікат з приводу проголошення Польського королівства оприлюднила і СВУ.

Наслідком останніх подій, які болюче вдарили по політичних позиціях українства Австро-Угорщини, стали кардинальні зміни у провіді національних політичних сил. На згаданому надзвичайному засіданні ЗУР Президія Ради, висловлюючи протест проти австрійських дій, у повному складі склала свої мандати. Висловлювалися пропозиції й щодо саморозпуску організації, але вони не набрали більшості голосів. Незважаючи на це, як виявилось, історичний час, відведений ЗУР, уже остаточно вичерпався. Раду до моменту прояснення ситуації залишили представники СВУ, провідні партійно-парламентські сили, через що вона виявилася недієздатною.

Таким чином, найвище політичне представництво українців – ЗУР, яке упродовж 1915–1916 рр. вперше в історії українського національно-визвольного руху об'єднало у єдиній організації українців Східної та Західної України, була виразником і заступником інтересів всього українського народу, поставивши в основу своєї діяльності вирішення українського питання у політичному сенсі, досягнення національної державності у листопаді 1916 р. припинила свою діяльність. Окрім зовнішніх обставин, пов'язаних з антиукраїнською політикою Австро-Угорщини та Німеччини, причиною розпаду ЗУР були

й гострі внутрішні партійно-особистісні конфлікти, відірваність від національного середовища Галичини і Буковини.

Згадані події призвели до розколу українських політичних сил в Австро-Угорщині на окремі регіональні частини – галицьку, буковинську та наддніпрянську (СВУ). У листопаді 1916 р. шляхом організаційного об'єднання галицьких депутатів було утворено Українську парламентську репрезентацію (УПРепрезентація), яка, продовжуючи традиції ЗУР, стала головною політичною силою українців Австро-Угорщини. В умовах розпаду Габсбурзької імперії УПРепрезентація облишила свою австролялістську тактики й стала базою до утворення нових політичних структур українців, які і очолили боротьбу за національну державність у 1918 р. Загалом, викладений матеріал засвідчує на користь побудови сучасного концепту Української революції, який доцільно розпочинати з 1914 р. [10, с. 46], який ми пов'язуємо з ГУР та особливо з ЗУР. Адже саме у роки імперіалістичної війни були закладені основи структуризації українського політичного руху, отримані перші здобутки у справі сприйняття Європою українського питання, формуванні національних збройних формувань та державницької доктрини, яка мала соборницьке спрямування, здійснені заходи в культурно-пропагандистській та освітній галузях на теренах Волині та Холмщини, накопичений досвід спільної діяльності західних та східних українських політиків, який був використаний у революційні роки початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Жук А. В цілі консолідування національних сил. *Вістник СВУ*. 1917. Ч. 131. С. 3–4.
2. Загальна Українська Рада. *Діло*. 1916. 10 падолиста. С. 1.
3. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. 628 с.
4. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Львів : Накладом власним, 1929. Ч. 2. С. 289–495.
5. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Львів : Накладом власним, 1930. Ч. 3. С. 497–776.
6. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Український соціологічний інститут. Відень, 1922. 228 с.
7. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник : у 2 ч. Київ : Вища школа, 1997. Ч. 1. 583 с.
8. Наше положенє. *Діло*. 1915. 6 марта. С.4.

9. Про «крізу» в українським політичним таборі. *Вістник СВУ*. 1916. Ч. 100. С. 346–347.
10. Реєнт О., Великочий В. Національно-демократична революція на західно-українських землях 1914–1923 рр.: до проблеми концепту. *Краєзнавство*. 2018. № 3. С. 40–50.
11. Темницький В. Загальна Українська Рада. *Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями*. Відень, 1917. С. 356–364.
12. Україна в ХХ столітті (1900–2000) : зб. документів і матеріалів / упоряд: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев та ін. Київ Вища школа, 2000. 351 с.
13. Українська парламентарна репрезентація супроти цісарського письма в справі розширення автономії Галичини. *Діло*. 1916. 8 падолиста. С. 1.
14. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. Т. 1 / упорядн. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. Мюнхен : Сучасність, 1983. 510 с.
15. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ у Львові). Ф. 440 : Загальна українська національна рада, м. Відень. Оп. 1. Спр. 2.
16. ЦДІАУ у Львові. Ф. 581 : Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, 1914–1939 рр. Оп. 1. Спр. 91.

dr Piotr KOZŁOWSKI
Пйотр Козловський
(м. Ярослав, Польща)

Działania władz państwowych II Rzeczypospolitej w latach 1930–1939 w zakresie promocji i rozwoju turystyki masowej na obszarze Huculszczyzny

Druga Rzeczpospolita była jednym z pierwszych krajów na świecie, która w 1918 roku bezpośrednio po zakończeniu I wojny światowej, a więc u zarania swojego istnienia przystąpiła do uregulowania spraw pracowniczych. W tym okresie wprowadzono 46 godzinny tydzień pracy oraz określono zasady korzystania z urlopów wypoczynkowych przez pracowników [18, s. 29]. Wprowadzono w latach dwudziestych ubiegłego wieku płatne urlopy (zgodnie z zapisem artykułu 36 ustawy z dnia 17 lutego 1922 roku o Państwowej Służbie Cywilnej, urzędnik państwowy w przedwojennej Polsce, który przepracował rok czasu posiadał prawo do płatnego 4 tygodniowego urlopu wypoczynkowego. Po 10 latach pracy czas urlopu wypoczynkowy zwiększał się do 5 tygodni. W przypadku stażu pracy powyżej 20 lat urzędnikowi państwowemu przysługiwał 6 tygodniowy urlopu płatny wypoczynkowy) [7]. z których mogły skorzystać osoby zatrudnione na okres stały. Była to decyzja, która miała dać w przyszłości impuls dla rozwoju masowej turystyki w Polsce. Turystyki, która od tego chwili przestała być tylko i wyłącznie domeną ludzi bogatych, a która stała się także dostępna dla nowopowstającej w tym czasie klasy średniej. Regulując sprawy socjalne założono bowiem, iż naturalną kolejną losu będzie fakt, iż pracownicy korzystając z czasu wolnego w ramach płatnych urlopów z czasem skierują swoją aktywność w stronę poznawania swojego kraju oraz uprawiania różnego rodzaju sportów. To z kolei przedłoży się na fakt, iż w ślad za pojawiającymi się turystami w strefach turystycznych Polski, pojawią się inwestycje w rodzącym się sektorze usług turystycznych, które wygenerują dodatkowe miejsca pracy dla miejscowej ludności związane z obsługą ruchu turystycznego.

W tym miejscu należy podkreślić, że promując turystykę po Polsce, jako formę spędzania czasu wolnego od nauki oraz pracy starano się w tym czasie przekonać obywateli II RP iż jest to wręcz obowiązek patriotyczny – poznanie swojego kraju, jego kultury jak również walorów

krajoznawczych poszczególnych obszarów. Aby zachęcić do tego celu ob. RP oprócz turystyki indywidualnej starano się propagować turystykę kwalifikowaną, która przyjmowała w tym okresie różne postacie: od zorganizowanych wycieczek pieszych wyznaczonymi szlakami turystycznymi, spływów kajakowych, rajdów rowerowych oraz motocyklowych, obozów harcerskich oraz studenckich, po zimowe marsze narciarskie /np. marsz narciarski szlakiem II Brygady Legionów o czym będzie szerzej w dalszej części artykułu/. W tym czasie rozpoczęła się produkcja na skalę przemysłową sprzętu sportowego, odzieży oraz wyposażenia niezbędnego dla potencjalnego turysty.

Według obliczeń przedwojennego analityka rynku dr Stanisława Leszczyckiego, polska branża turystyczna /uzdrowiskowa oraz wczasowa/ w latach trzydziestych XX wieku generowała przychód szacunkowy w wysokości od 120 do 150 mln zł rocznie który z roku na rok się powiększał, co zdaniem ww. powinno zainteresować ówczesne czynniki rządowe, instytucje państwowe oraz organizacje społeczne [14, s. 11]. Nasuwa się w tym miejscu pytanie jak kształtowała się na tle przedwojennej mapy Polski sytuacja województwa stanisławowskiego. Otóż udział województwa stanisławowskiego w obsłudze ruchu turystycznego krajowego i zagranicznego wynosił zaledwie 8%, to jednak w skali kraju plasowało go na 4 miejscu po województwie warszawskim, krakowskim oraz łódzkim. Analizując dochody z tytułu turystyki poszczególnych miejscowości warto przeanalizować wpływy jakie uzyskali z prowadzonej działalności turystycznej właściciele branży turystycznej oraz władze samorządowe Worochty i Jaremczy. Taką informację dostarcza kolejna publikacja z której wynika, że ww. miejscowości w 1933 roku obsługa 11 877 turystów i wczasowiczów przyniosły łącznie dochodu w wysokości ponad 1 756 tys. złotych.

Z obliczeń dokonanych w 1933 roku przez Joannę Kawecką wynikało, że wczasowicz podczas 6 tygodniowego pobytu w Jaremczy lub Worochcie wydawał na swoje utrzymanie średnio ok. 200 złotych, cudzoziemiec – 350 złotych, a turysta którego średni czas pobytu w jednej z wymienionych miejscowości wynosił zaledwie trzy dni pozostawiał 15 złotych. Powyższe informacje w ślad za opracowaniem J. Kaweckiej pozwoliły na zestawienia statystycznych danych dochodu pochodzącego z turystyki wraz z rozbiciem na poszczególne kategorie turystów [13, s. 117–121].

Dochód uzyskany w 1933 roku przez uzdrowiska w Jaremczy oraz Worochcie z tytułu turystyki

Dochód z tytułu turystyki w 1933 roku					
Jaremcze			Worochta		
4 077 wczasowiczów	1 x 200 zł	887 200 zł	4 066 wczasowiczów	1 x 200 zł	812 600 zł
31 cudzoziemców	1 x 350 zł	10 850 zł	14 cudzoziemców	1 x 350 zł	4 900 zł
610 turystów	1 x 15 zł	9 150 zł	2 089 turystów	1 x 15 zł	31 335 zł
4 718 osób		907 200 zł	6 169 osób		848 835 zł
Razem			Razem		

Źródło: Obliczenia własne autora na podstawie danych w «Badaniach nad frekwencją kuracjuszy....».

Istotnym dla zrozumienia roli jaką odgrywa masowa turystyka w pobudzeniu gospodarki w ujęciu lokalnym jest przedstawione poniżej zestawienie podziału wpływów z turystyki pomiędzy samorządem lokalnym a działającymi podmiotami gospodarczymi w sferze obsługi ruchu turystycznego.

Podział wpływów pochodzących z obsługi ruchu turystycznego w Jaremczy oraz Worochcie

Podział zysków z turystyki w 1933 roku pomiędzy poszczególne podmioty			
Jaremcze		Worochta	
Opłata klimatyczna – samorząd lokalny	27 606 zł	Opłata klimatyczna – samorząd lokalny	24 262 zł
Właściciele hoteli, pensjonatów, restauracji	445 523 zł	Właściciele hoteli, pensjonatów, restauracji	481 203 zł
Właściciele sklepów	434 071 zł	Właściciele sklepów	343 168 zł

Źródło: Obliczenia własne autora na podstawie danych w «Badaniach nad frekwencją kuracjuszy....».

Z przedstawionych danych wynika, że w sezonie turystycznym w 1933 roku właściciele pensjonatów, hoteli oraz restauracji w Worochcie odnotowali zysk w wysokości ponad 481 tys. złotych co stanowiło 56,8% ogółu wpływów z pochodzących od turystów, natomiast właściciele sklepów zarobili ponad 343 tys. zł – 40,4% ogólnych zysków. Warto w tym miejscu zauważyć, iż kasa poszczególnych gmin została dodatkowo zasilona o wpływy w wysokości 6 zł z tytułu opłat klimatycznych które musiał uiścić każdy turysta przebywający w ww. miejscowościach turystycznych,

co pozwoliło włodarzom tych miejscowości przeznaczyć dodatkowe środki na rozbudowę infrastruktury miejskiej. Pisząc o kwestii dochodów należy pamiętać, iż beneficjentem ruchu turystycznego w Polsce był także skarb państwa, który pobierał daninę od powyższych dochodów w postaci różnego rodzaju podatków. Mówiąc o wpływach z turystyki należy wspomnieć o dochodach jakie osiągały Polskie Koleje Państwowe z opłat za bilety kolejowe pochodzące od osób podróżujących do miejscowości letniskowych.

Z przedstawionych danych przez J. Kawecką wynikało, iż kuracjusze odwiedzający w 1934 roku oba kurorty pochodzą przede wszystkim z terenów woj. lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego oraz z warszawskiego. Liczba osób korzystających z bazy uzdrowiskowej stanowiła ok 50% wszystkich kuracjuszy. Analizując powyższe dane należy stwierdzić, iż są to mieszkańcy miast z województw najbliższej położonych tych kurortów oraz z województwa warszawskiego które posiadało bardzo dobrą komunikację z tym obszarem w postaci bezpośrednich połączeń kolejowych. Powyższe obrazują przedstawione dane statystyczne zawarte w tabeli:

Pochodzenie kuracjuszy korzystających w 1934 roku z ofert uzdrowisk w Jaremczy i Worochcie (Działaniem o charakterze promocyjnym miejscowości leżących na obszarze Huculszczyzny była decyzja ówczesnych władz państwowych II RP o nadaniu w 1928 roku miejscowościom Jaremcze i Worochta statusu uzdrowisk użyteczności publicznej oraz o nadanie im statutu tymczasowego. Była to decyzja zmierzająca do wzbogacenia oferty turystycznej tych miejscowości o kolejną sferę – działalność uzdrowiskowa. Art. 2 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 roku zmieniającej ustawę o uzdrowiskach) [8].

Jaremcze		Worochta	
województwo	liczba osób	województwo	liczba osób
lwowskie	1429	lwowskie	811
stanisławowskie	1268	stanisławowskie	779
warszawskie	605	warszawskie	1021
tarnopolskie	301	tarnopolskie	301
krakowskie	155	krakowskie	275

Zródło: Obliczenia własne autora na podstawie danych w «Badaniach nad frekwencją kuracjuszy...».

W przypadku niewymienionych w tym zestawieniu województw II RP, jest to liczba kuracjuszy wahająca się w przedziale pomiędzy od 10

do 60 osób, przy czym w przypadku Worochty to aż z czterech województw (białostockiego, nowogródzkiego, poleskiego oraz wileńskiego) nie odnotowano ani jednego kuracjusza. Natomiast wśród cudzoziemców odwiedzających w 1934 roku Jaremczę i Worochtę najliczniejszą grupę stanowili obywatele: Rumunii, Czechosłowacji oraz Austrii i Niemiec.

Przedstawione powyżej dane statystyczne z 1933 roku o skali ruchu turystycznego oraz wielkości dochodów Jaremcze oraz Worochty przypadają na okres kiedy społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej borykało się ze skutkami kryzysu gospodarczego jaki dotknął współczesny świat, co w znaczący sposób ograniczało i hamowało rozwój masowej turystyki w Polsce. Nie mniej jednak wraz z zakończeniem kryzysu gospodarczego, wzrostem zamożności Polaków kolejne lata, aż do chwili wybuchu II wojny światowej przynosił skokowy wzrost osób korzystających z różnych form wypoczynku w Polsce.

Warto w tym miejscu podkreślić, iż przedstawione dane o pochodzeniu osób odwiedzających Jaremcze oraz Worochtę stanowiły także bazę dla przyszłej promocji regionu Huculszczyzny na terenie Polski. Wskazywały na to gdzie akcję promocyjną należałoby zintensyfikować, aby w przyszłości zwiększyć liczbę osób korzystających z pobytu w tej części kraju oraz zmienić dane dot. miejsca pochodzenia turystów.

Istotną rolę w rozwoju masowego wypoczynku obywateli II RP odgrywały organizacje społeczne, rodzaju różnego akcje władz państwowych oraz działające media /prasa, radio oraz kino/ których celem było przybliżenie szerokiej masie społeczeństwa walorów turystycznych poszczególnych rejonów Polski. Niemal każdego dnia krajowa prasa oraz radio przynosiła informacje o Huculszczyźnie, w tym czasie powstało szereg wydawnictw promujących ten rejon, Były to wydawnictwa w języku polskim ale także przygotowano opracowania skierowane do potencjalnego zagranicznego turysty w języku niemieckim, francuskim oraz angielskim. Przykładem tego może być broszura wydana w 1936 roku nakładem Związku Powiatów Rzeczypospolitej «Letniska Huculszczyzny» w którym szczegółowo opisano obszar Huculszczyzny, jak również przedstawiono bazę turystyczną w powiatach kosowskim, kołomyjskim oraz nadwórniańskim.

Przystępując do promocji rozwoju turystyki w Polsce w latach trzydziestych zwłaszcza wśród klasy średniej /urzędników państwowych/ podjęto się próby zbadania tego zjawiska, rozpoznania rynku turystycz-

nego, jego kierunków oraz sposobu spędzania wolnego czasu przez klasę średnią. Bardzo istotnym w realizacji powyższego celu, była badania jakie zostały przeprowadzone w 1932 roku przez Stowarzyszenie Urzędników Państwowych Rzeczypospolitej miasta Warszawy wśród dość licznej grupy urzędników państwowych stolicy. Z zachowanej do dnia dzisiejszego formularza ankiety badawczej wynikało, iż nieznani autorzy starali się odpowiedzieć na następujące pytania: w jakim okresie uczestnik ankiety spędził urlop wypoczynkowy oraz czy był zadowolony ze sposobu spędzenia urlopu w 1931 roku; czy urlop spędził sam czy też z rodziną; czy ostatni urlop wypoczynkowy spędził u siebie w domu czy też u krewnych lub u znajomych, na wsi, w wynajętym letnisku, w domu wypoczynkowym, w zakładzie leczniczym lub też na pieszej wycieczce.

Formularz ankiety z 1932 roku o warunkach pracy i urlopach urzędników państwowych i administracyjnych Stowarzyszenia Urzędników Państwowych Rzeczypospolitej Polskiej miasta stołecznego Warszawy w posiadaniu Autora. W tym miejscu należy podkreślić, że Autor powyższego artykułu podczas kwerendy archiwów jak również przeglądu publikacji w tym zakresie, nie znalazł zbiorczego opracowania wyników badań przeprowadzonych w 1932 roku przez ww. stowarzyszenie.

Analizując pytania zawarte w ankiecie należy stwierdzić, że autorzy badania ankietowego chcieli poznać dane dotyczące liczby osób wywodzących się z klasy średniej, które zdecydowały się na spędzenie urlopu wypoczynkowego poza miejscem zamieszkania oraz ile dni z planowego urlopu na ten cel przeznaczały. Kolejna grupa pytań odnosiła się do miejsca pobytu ankietowanych na wczasach oraz na temat formy spędzania urlopu wypoczynkowego. Znając wyniki badań, można było przystąpić do zaplanowania skutecznej kampanii promocyjnej celowanej w określonego odbiorcę. Tak aby dopasować ofertę do pozycji społecznej i zasobności portfela potencjalnego turysty. Już sam fakt, iż w tym okresie podjęto się takich badań świadczy o tym, iż w Polsce dostrzegano rolę turystyki jako koła zamachowego służącego do pobudzenia gospodarki narodowej. Tak więc Druga Rzeczypospolita wzorem państw zachodnich starała się pobudzić turystykę krajową.

Teren Huculszczyzny położony w południowo-wschodniej części kraju (w większości na terenie województwa stanisławowskiego) był obszarem niezwykle atrakcyjnym turystycznie w czasach Drugiej Rzeczypospolitej. Rejon ten z uwagi na swoje walory krajoznawcze miał odegrać

znaczącą rolę w planach rozwoju masowej turystyki przedwojennej Polski. Pisząc o turystyce na terenie Huculszczyzny warto w tym miejscu posłużyć się fragmentem przedwojennego prospektu reklamowego, który w niezwykle pięknych słowach zachwala ten rejon;

«Huculszczyzna – niezrównana w swym pięknie i oryginalności kraina, gdzie szum Prutu i Czeremoszu Hucułom przygrywa, a ochocza kołomyjka do tańca porywa – stanowi idealny teren uzdrowiskowo letniskowy» [10, s. 1].

Z kolei Franciszek Wyszyński autor broszury informacyjnej «Letniska Huculszczyzny» reklamując ten obszar zwraca na inny aspekt z którego wynika, iż Huculszczyzna jako teren letniskowy jest obszarem najdalej wysuniętym na południe ze wszystkich terenów Polski, co powoduje iż charakteryzuje się on ciepłym klimatem oraz największą ilością dni słonecznych w kraju [25, s. 3]. Tak więc wykorzystując walory turystyczne i klimatyczne Karpat Wschodnich i położonych u podnóża gór miejscowości Worochty, Kosowa, Żabiego oraz Jaremczy starano się przyciągnąć rzesze turystów z terenów centralnej i zachodniej Polski. Region ten mógł zaoferować turystom dziką niczym nieskażoną przyrodę oraz tanią bazę turystyczną, która stanowiła konkurencję cenową dla ośrodków zagranicznych.

Propagując wypoczynek i rekreację na terenie Huculszczyzny (dostępnej przez cały rok), zmierzano świadomie do poprawy sytuacji gospodarczej, jednego z najbiedniejszych regionów w przedwojennej Polsce. Był to rejon szczególnie przyjazny turystom, a jego mieszkańcy niezwykle życzliwi, co powodowało, iż grupy turystyczne poruszające się po dobrze oznakowanych szlakach w Gorganach, Czarnochorze, Beskidzie Huculskim oraz w górach Czywczyńskich i Hryniawskich mogły się czuć bezpiecznie [10, s. 2]. Przy czym region ten, co należy w tym miejscu wyraźnie podkreślić w początkowym okresie istnienia II RP był w niewielkim stopniu znany mieszkańcom centralnej oraz zachodniej Polski. W dużej mierze za taki stan rzeczy miał fakt, iż po upadku państwa polskiego w wyniku trzeciego rozbioru który miał miejsce w 1795 roku, ziemie polskie zostały podzielone pomiędzy trzech zaborców: Rosję, Prusy oraz Austrię. To dość tragiczne wydarzenie w dziejach narodu polskiego przyczyniło się do tego, iż powstałe granice pomiędzy zaborcami na ponad 123 lata podzieliły w sposób skuteczny dawne ziemie polskie. Istniejący system ochrony granicy państw zaborczych, który zaostrzył się po upadku Powstania

Styczniowego w październiku 1864 roku, doprowadził przez kolejne 50 jego trwania do zaniku relacji międzyludzkich pomiędzy poszczególnymi prowincjami dawnej Polski. To z kolei przyczyniło się do tego, że dla urodzonych w czasach zaborów mieszkańców centralnej Polski, znajdujących się w zaborze rosyjskim lub też mieszkańców zachodniej Polski w zaborze pruskim obszar Karpat Wschodnich zamieszkały przez Huculi (zabór austriacki) był w ogóle nieznany. To z kolei powodowało, iż był on na nowo odkrywany, a z czasem stał się celem wycieczek ludzi zafascynowanych tym obszarem. W tym okresie rozpoczął się w polskiej kulturze oraz w sztuce okres fascynacji Huculami, który trwa nieprzerwanie do dnia dzisiejszego.

W promowaniu Huculszczyzny na terenie Drugiej Rzeczypospolitej oraz poza granicami państwa szczególną rolę odegrało założone w grudniu 1933 roku Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyzny (dalej TPH), którego pracami kierował ówczesny wiceminister Spraw Wojskowych generał Tadeusz Kasprzycki. Siedziba zarząd TPH znajdowała się w Warszawie. Objęcie patronatu nad towarzystwem przez ministra spraw wewnętrznych podniosło rangę tego towarzystwa, a także zapewniło napływ środków finansowych na bieżącą działalność. Zarządowi podlegało kilkanaście oddziałów na terenie Polski. Do zadań statutowych powstałego towarzystwa należało: współdziałanie w planowym rozwoju Huculszczyzny pod względem kulturowym i ekonomicznym; ochronę szeroko pojętej wartości intelektualnej Huculszczyzny składających się na jej regionalną odrębność; prace nad racjonalnym wykorzystaniem wartości klimatycznych Huculszczyzny w promowaniu w poprawie stanu zdrowia obywateli II RP; planowanie oraz rozwój ruchu turystycznego, wczasowego oraz uzdrowiskowego na terenie Huculszczyzny (§ 4 Statutu Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny) [24, s. 4].

Założone cele realizowano między innymi poprzez inicjowanie i poodejmowanie badań naukowych, opracowywanie wydawnictw promujących ten obszar, poprzez współdziałanie z władzami państwowymi w zakresie rozwoju Huculszczyzny, oraz pomoc w tworzeniu organizacji i instytucji gospodarczych, oświatowych, sportowych oraz społecznych których celem było praca na rzecz rozwoju tego obszaru. W tym miejscu należy podkreślić iż sama nazwa towarzystwa zajmującej się promowaniem huculszczyzny była bez przedrostka «polskie» lub «narodowe» typowego dla nazw różnych organizacji, co otwierało drogę towarzystwu

do współpracy ze wszystkim środowiskami oraz społecznościami zamieszkującymi obszar II RP w zakresie rozwoju Huculszczyzny.

Przedstawiając działalność państwa polskiego na rzecz rozwoju turystycznego i gospodarczego miejscowości położonych u podnóża Karpat Wschodnich należy wspomnieć o Polskim Towarzystwie Tatrzańskim działającym w latach 1873–1950, Lidze Popierania Turystyki powstałej w Warszawie w 1935 roku, Towarzystwie Krzewienia Narciarstwa organizacji społecznej założonej w 1930 roku w Krakowie, które posiadało w Gorganach, Czarnohorze oraz w Beskidach Huculskich 22 stacje narciarskie a także o Związku Harcerstwa Polskiego. Wymieniając w tym obszarze działań ZHP, należy wskazać na szeroko zakrojoną akcję harcerzy na terenie Huculszczyzny, którą zapoczątkowało utworzenie na przełomie lat 1929/1930 przy Kwaterze Głównej ZHP w Warszawie «Inspektoratu pracy na Huculszczyźnie». Obszarem działania harcerzy polskich był najdalej wysunięty na południe rejon zamieszkały przez Huculi rejon wokół Żabiego (obecnie Wierchowina), Burkutu oraz Hryniawy. Prowadząc działania na tym obszarze w trakcie wakacji oraz ferii zimowych polscy harcerze stworzyli 10 stałych kwater/obozów w których harcerze oraz turyści mogli skorzystać z noclegu oraz otrzymać niezbędną pomoc, wytyczyli i oznakowali w terenie nowe szlaki turystyczne oraz źródła z wodą pitną, a przede wszystkim dzięki swojej postawie pozyskali sympatię i zaufanie miejscowej ludności. W 1933 roku ZHP w tym rejonie zorganizowało 40 obozów harcerskich a w 1934 już ponad 100. Harcerze włączyli się także aktywnie w działalność Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny, gdzie skupili się na działalności wydziałów promocji i turystyki [21, s. 4].

Rozwój turystyki w czasach II RP był praktycznie niemożliwy bez udziału i pomocy państwowego przedsiębiorstwa jakim były Polskie Koleje Państwowe, które były wiodącym w tym okresie przewoźnikiem w kraju. Dlatego też masowy napływ turystów w rejon Huculszczyzny przy słabym stanie polskich dróg w okresie zimowym mogła w tym okresie zapewnić komunikacja jedynie kolejowa. W związku z powyższym w sezonie narciarskim Polskie Koleje Państwowe uruchomiły dodatkowe połączenie kolejowe na trasie Warszawa – Worochta. Zgodnie z nowym rozkładem jazdy PKP na rok 1936/1937 pociąg ten kursował codziennie od 16 grudnia 1936 roku do 16 stycznia 1937 roku z przerwą świąteczną oraz od 23 stycznia do 27 marca 1937 roku w każdy piątek. Pociąg przyspieszony odjeżdżał ze stacji Warszawa o godzinie 16.³⁵ aby po ponad 14 god-

zinach podróży zapewniając w tym czasie komfortowe warunki dla pasażerów dotrzeć w godzinach rannych (ok godziny 7.¹⁴) do stacji Worochta [16, s. 4]. Taki rozkład jazdy umożliwiał pasażerom skorzystanie w dzień ze stoków narciarskich, a następnie w godzinach nocnych powrót pociągiem nocnym do stolicy. Było to rozwiązanie dość oryginalne, gdyż pobyt w górach nie wymagał korzystania z bazy noclegowej, a turyści spędzali noc w specjalnie do tego przygotowywanych wagonach. Biorąc pod uwagę fakt iż w przedwojennej Polsce bilety kolejowe nie należały do najtańszych, to aby zwiększyć liczbę osób odpoczywających na wczasach, rząd polski w latach dwudziestych ubiegłego wieku wprowadził bilet kolejowy «turystyczny» który był tańszy od normalnego biletu o ponad 33%.

Istotną rolę w rozwoju turystyki w Drugiej Rzeczypospolitej miała odpowiednia baza hotelowa, której niestety brakowało przy wzrastającym ruchu turystycznym, a ta która istniała świadczyła usługi na różnym poziomie. Aby sprostać wzrastającemu w tym zapotrzebowaniu na usługi noclegowe w tym okresie nastąpił rozkwit prywatnych pensjonatów w Jaremcy, Worochcie oraz Żabim oferujący dla letników noclegi i wyżywienie. Problem braku miejsc noclegowych dla turystów próbowano rozwiązać doraźnie. Jednym ze sposobów do chwili powstania w górach sieci schronisk turystycznych, było wykorzystanie obiektów instytucji państwowych usytuowanych w Karpatach Wschodnich w tym placówek Straży Granicznej. Zgodnie z tym zamierzeniem, znajdujące się w nich pomieszczenia, z uwzględnieniem potrzeb służby granicznej mogły być doraźnie wykorzystywane przez turystów jako baza noclegowa. W związku z tym, Komendant Straży Granicznej płk Jan Tomasz Gorzechowski w piśmie z dnia 28 października 1932 r. polecił kierownikowi Małopolskiej Straży Granicznej aby, placówki graniczne w ramach swoich możliwości udzieliły wszelkiej pomocy grupom turystycznym łącznie z wygospodarowaniem pomieszczeń nadających się na nocleg, a także przedstawiły kalkulację kosztów wyżywienia. W odpowiedzi na powyższe polecenie kierownik Małopolskiej Straży Granicznej insp Jan Grodyński poinformował KSG, że placówki graniczne podległe przemyskiej SG w miejscowościach, gdzie nie ma bazy turystycznej, mogą jednorazowo przyjąć ok. 170 osób. Koszt wyżywienia całonocnego dla jednej osoby został ustalony w wysokości od 3 do 4 zł. Przyjęcie tak dużej liczby turystów przez placówki graniczne wymagało od służb kwatermistrzowskich przygotowania bazy lokalowej, a także zakupu koniecznych artykułów spożywczych [6, k. 8–9].

Liczba przygotowanych miejsc dla turystów przez przemyski oddział Straży Granicznej była niewielka i wynikała ze skromnych możliwości lokalowych poszczególnych placówek granicznych. W przypadku Straży Granicznej pobyt zorganizowanych grup turystycznych jak i indywidualnych turystów na strażnicach małopolskiego inspektoratu wiązał się z pewną uciążliwością dla toku służby granicznej jak i strażników granicznych, jednakże młodzież szkolna mogła zawsze liczyć na życzliwą pomoc i opiekę ze strony SG.

Należy podkreślić, że placówki graniczne polskich służb granicznych rozsiane po obszarze Huculszczyzny wielokrotnie udzielały pomocy grupom turystycznym oraz młodzieży szkolnej. Świadczyć mogą o tym liczne podziękowania skierowane na ręce komendanta Wschodnio-Małopolskiego Okręgu SG we Lwowie, przez dyrektorów szkół i placówek oświatowych z terenu całego kraju.

W związku z występującym deficytem miejsc noclegowych w górach przystąpiono do budowy nowych w schronisk turystycznych, a istniejące dotychczas rozbudowywano powiększając tym samym bazę noclegową. Według dokonanych obliczeń przez Łukasza Quirini-Popławskiego tylko w 1939 roku na terenie Gorganów, Czarnohory oraz Beskidów Pokucko-Bukowińskich istniało 31 schronisk turystycznych oraz 50 stacji turystycznych oferujących jednorazowo 2314 miejsc noclegowych. Właścicielami tych obiektów były różne organizacje społeczne działające na terenie Drugiej Rzeczypospolitej: oddział stanisławowski Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Związek Harcerstwa Polskiego, Towarzystwo Krzewienia Narciarstwa oraz Ukraińskie Towarzystwo Czarnohora [22, s. 47–68]. Dla porównania warto przytoczyć dane za ww. autorem, z których wynika że w 1930 roku na terenie Huculszczyzny funkcjonowało 20 obiektów turystycznych, które oferowały około 500 miejsc noclegowych.

Bardzo ciekawą informacji na temat świadczonych usług hotelowych na terenie huculszczyzny, dostarczają wspomnienia Anglika Bernarda Newmana, który w 1934 roku wraz ze swoim kolegą odbył wycieczkę rowerową po terenach Drugiej Rzeczypospolitej. Podczas podróży po Huculszczyźnie autor skorzystał z noclegu w zajezdni mieszczącym się w Żabiu Słupejce. Miejsce to opisuje w sposób następujący «... Zobaczyłem niewielką knajpę z tyłu stało coś w rodzaju przerośniętej obory z kuchnią. To był zajazd. W Anglii nazwalibyśmy to pensjonatem mieszkalnym (...). Znajdowały się tam dwie sypialnie jedna z pięcioma, druga z trzema łóż-

kami. W powietrzu czuć było osobliwą stęchliznę. Udało mi się wytropić jej źródło: gigantyczne sznury suszonych grzybów które zwisały ze ścian» [15, s. 257]. Opis zajazdu sporządzony przez cudzoziemca niezwykle przychylnego Polsce oraz Hucułom kontrastuje z tym co zaczęły oferować pod koniec lat trzydziestych XX wieku wyremontowane lub wybudowane od podstaw nowoczesne obiekty turystyczne.

Prezentując schroniska górskie w Karpatach Wschodnich powstałe w okresie Drugiej Rzeczypospolitej warto wspomnieć o jednym z wielu obiektów, które powstały w 1935 roku. Mowa w tym przypadku jest o schronisku położonym na południowym stoku góry Kostrzyca, które powstało dzięki wysiłkowi Związku Harcerstwa Polskiego. Był to nowoczesny obiekt przeznaczony dla 70 osób, posiadający łączność telefoniczną, oświetlenie elektryczne, kanalizację oraz prysznice z gorącą wodą. Zgodnie z prospektem reklamowym dzienny koszt utrzymania dla turysty korzystającego z harcerskiego schroniska wynosił 3 zł przy czym członkowie ZHP płacili tylko 1 zł. Dojazd do schroniska zapewniała kolejka leśna prowadząca z Worochty do podnóża szczytu Kukul skąd po godzinie czasu drogą pieszą docierał turysta do obiektu turystycznego (Prospekt reklamowy harcerskiego schroniska turystycznego w Kostrzycy – lata trzydzieste XX wieku). Kolejnym takim obiektem turystycznym, który w 1938 roku został włączony do użytku, było schronisko w Karpatach Wschodnich w Rafajłowie. Powstało ono dzięki staraniom Warszawskiego Klubu Narciarskiego przy współfinansowaniu Ministerstwa Komunikacji. Była to nowoczesna jak na owe czasy placówka turystyczna, która posiadała pokaźną infrastrukturę w postaci 140 miejsc noclegowych, łazienek, pryszniców dużej sali jadalnej. Schronisko posiadało własną bibliotekę i było wyposażone w nowoczesne radio [23, s. 87].

Ważną rolę dla osób znajdujących się w górach, była możliwość niczym nie ograniczonego dostępu do szlaków oraz obiektów tworzących infrastrukturę turystyczną znajdujących się bezpośrednio na granicy oraz na jej zapleczu. Było to istotne dla obszaru Huculszczyzny, który od południa zamykała granica polsko-rumuńska oraz polsko-czechosłowacka. Zaostrzająca się pod koniec lat trzydziestych sytuacja polityczna na terenie Rusi Zakarpackiej, zmusiła 10 marca 1937 roku wojewodę stanisławowskiego do wydania rozporządzenia w którym określił on obszar strefy nadgranicznej na terenie województwa oraz zasady poruszania się w tej strefie. Jednak pomimo wprowadzonych rygorów administracyjnych, doło-

żono wszelkich starań, aby nie ograniczyć swobodnego dostępu letnikom oraz turystom do miejscowości, szlaków turystycznych oraz schronisk górskich. W związku z powyższym rozporządzeniem obszary ważne dla turystyki zostały wyłączone z reżimu obowiązującego wszystkich przebywających w strefie nadgranicznej. Granice strefy nadgranicznej zostały tak określone, aby nie objęły one swoim zasięgiem leżących w dolinie Prutu Żabiego i Worochty oraz Rafajłowej i Zielonej nad Bystrzycą, a także schronisk: PTT na Zaroślaku, AZS Warszawy pod Popem Ivanem (schronisko AZS Warszawa pod Popem Ivanem (1742 m n. p. m.), zostało wybudowane w latach 1934–1935. Projektantem budynku był architekt Jerzy Hryniewiecki, a inwestorem Akademicki Związek Sportowy. Było to najwyższe położone schronisko w przedwojennej Polsce. Obiekt posiadał bazę noclegową w postaci 40 miejsc a po jego powiększeniu w 1938 roku 50 miejsc. Było wyposażone w ujęcie wody, dzięki czemu turyści podczas pobytu w schronisku mogli korzystać z zimnej i ciepłej wody. Gospodarzem tego obiektu był Ludwik Ziembic) [9], Karpackiego Towarzystwa Narciarskiego pod Maryszewską oraz harcerskie pod Kostrzycą [17, s. 6–7].

Opisując rozwój turystyki i działań w tym zakresie organizacji państwowych i społecznych nie sposób nie wspomnieć o Polskim Towarzystwie Tatrzańskim czy też Polskim Związku Narciarskim które podejmowały działania zmierzające do propagowania aktywnego spędzania wypoczynku na świeżym powietrzu w górach. Ustanowienie przez te instytucje odznak turystycznych: Górskiej Odznaki Turystycznej w 1935 roku promującej piesze wędrówki oraz Górskiej Odznaki Polskiego Związku Narciarskiego w 1935 roku promujące narciarstwo biegowe, miało zachęcić młodzież szkolną oraz turystów do jej zdobywania. Każda z tych odznak była w trzech klasach złota, srebrna oraz brązowa. Aby ją otrzymać osoba ubiegająca musiała odbyć kilka wycieczek pieszo lub na nartach po wyznaczonej uprzednio trasie w czasie której musiała zaliczyć i potwierdzić wyznaczone i określone w regulaminie punkty w terenie. Zgodnie z obowiązującym regulaminem Górskiej Odznaki PZN w Karpatach Wschodnich zostało wyznaczonych i oznakowanych w terenie kilkanaście tras turystycznych, których przebycie na nartach gwarantowało uzyskanie stosownej liczby punktów a tym samym otrzymanie jednego z trzech stopni odznaki. Określając w terenie punktowane trasy dla wycieczek narciarski zapewne posłużono się danymi w opracowanym przez Stanisława Feachera «Skorowidzem wycieczek narciarskich», który można znaleźć w kalendarzu

Polskiego Związku Narciarskiego, dlatego też na potrzeby niniejszego artykułu przedstawiono wykaz tras znajdujących się w rejonie Gorganów.

**Przebieg proponowanych przez PZN tras wycieczek narciarskich
w Gorganach Wschodnich**

Dolina Bystrzycy Nadwórniankiej	
Trasa nr 1	Swyula , z Rafajłowej doliną Salatruka poprzez połoninę Ruszczyna
Trasa nr 2	Przełęcz Pantyrska od stacji kolejki w kierunku płn. zach. doliną Durnińca, a następnie w kierunku granicy państwa w kierunku Rogadze, skąd linią leśną w kierunku Rafajłowej
Trasa nr 3	Bratkowska , zjazd przez Grope w kierunku Wołkana, następnie ścieżką do Rafajłowej
Dolina Prutu	
Trasa nr 1	Makowica zjazd poprzez Jaworową – Rokietę Wielką do Mikuliczyna
Trasa nr 2	Czarnochorzec , z Jaremczy poprzez Szczewkę, Czarną Klewkę oraz Koniacz do Nadwórnej
Trasa nr 3	Doboszanka , ze skrzyżowania Jaremczy drogą doliny Żonki i Zielenicy następnie do Zubryńki w kierunku Niżnej skąd dalej w kierunku schroniska PTT pod Dobosznaką
Trasa nr 4	Gorgan Jawornik – ze skrzyżowania Jamne w kierunku płd. zach. następnie grzbietem pod Kruhły Jawornik dalej Świniankę do Diłka skąd przez szczyt Gorganu Jawornika dalej przez Bukowicę Wielką do Poteoku Żonki i Jaremczy pod przełęcz Bukowińską
Trasa nr 5	Liszniów , od skrzyżowania w Mikuliczynie w kierunku płd. podejściem na szczyt Hordi następnie przez Worochteńską Doszecenkę do Worochty
Trasa nr 6	Rokieta Wielka , od skrzyżowania w Mikuliczynie pod Gorgan Buraczykowski dalej szczytami Jaworowa, Makowicy do wsi Dora
Trasa nr 7	Kruhły Jawornik , od skrzyżowania w Podleśniowie w kierunku płn. zach. przez Świniankę do Diłka
Trasa nr 8	Chomiak , od skrzyżowania w Podleśniowie w kierunku zach. do ujścia potoku Żeńca następnie z Doliny Żeńca do Braniej Połoniny z której drogą do Błotka, a następnie do Tatarowa
Trasa nr 9	Syniak , od połoniny pod Chomiakiem w kierunku płn-zach.
Trasa nr 10	Gorgan , od Syniaka szczytem przez Babiny Pohar do schroniska pod Dobosznaką

Pasma Czarnohory	
Trasa nr 1	Przejsie z Worochty , poprzez szczyt Kiczery albo szczyt góry Kukul lub przez szczyt Zaroślak do Schroniska na Zaroślaku
Trasa nr 2	Howerla , od schroniska na Zaroślaku pñ. brzegiem Prutu w kierunku przełęczu pomiędzy Koźmieńską a Howerlą skąd podejściem na szczyt Howerli
Trasa nr 3	Pożywska , do schroniska na Zaroślaku w kierunku pñd.-wsch. dalej do szczyt Pożewskiej, a następnie zjazd w kierunku Schroniska
Trasa nr 4	Turkuł , do Schroniska na Zaroślaku poprzez grań Pożyżewskiej zjazd do posterunku SG skąd brzegiem potoku do kotła pod Turkułem i Szpicami, a następnie w kierunku zachodnim na szczyt Turkuła

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie Informacyjnego kalendarza narciarskiego na sezon 1932 /1933 [11, s. 98–104].

Wymieniając organizacje państwowe, które zajmowały się krzewieniem kultury fizycznej w Polsce oraz rozwojem turystyki należy wspomnieć o działalności Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przyśposobienia Wojskowego (dalej PUWF i PW) który już u zarania swojego istnienia zmierzała do pobudzenia turystyki zwłaszcza w rejonach zamieszkałych przez Hucułów. W tym celu 6 listopada 1932 r. w gmachu Urzędu Wojewódzkiego w Stanisławowie zorganizowano konferencję, w której udział wzięli przedstawiciele PUWF i PW, delegacja PKP, kuratoriów szkolnych oraz Straży Granicznej. Celem zorganizowanej konferencji w Stanisławowie, było opracowanie wspólnego planu zmierzającego do rozwoju turystyki na obszarze województwa, a poprzez to pobudzenie koniunktury gospodarczej. W związku z powyższym zamierzono: zebrać materiał do wydania szczegółowego przewodnika po Huculszczyźnie, ustalenie możliwości zakwaterowania oraz wyżywienia turystów z uwzględnieniem schronisk turystycznych, szkół leśniczówek oraz strażnic SG, rozpatrzenie możliwości udogodnień w transporcie, zorganizowanie biuletynów narciarskich i kajakowych, eksponowanie sztuki ludowej a także aktywna promocja regionu w prasie i radiu. O wadze tego wydarzenia świadczyć może to, iż w konferencji wziął udział wiceminister Spraw Wojskowych generał Tadeusz Kasprzycki [3, k. 1–2]. Przyjęty na tej konferencji plan znacząco wpłynął na rozwój turystyki w tym regionie w

następnych latach. Bardzo istotnym dla planowania turystyki górskiej były wobec tego informacje o stanie pogody oraz pokrywy śnieżnej. Informacje te publikowane były w specjalnych biuletynach wydawanych, co tydzień przez Towarzystwo Krzewienia Narciarstwa (dalej TKN) wraz z Państwowym Instytutem Meteorologicznym. Rozbudowując sieć stacji obserwacyjnych TKN zamierzało, także współpracować z jednostkami granicznymi położonymi w rejonach turystycznych. W związku z powyższym 1932 r. kierownik Małopolskiego Inspektoratu SG inspektor Jan Grodyński zobowiązał podległe placówki do sporządzania informacji i przesyłania ich do utworzonego centrum w Krakowie [4, k. 1].

Posiadając w rejonie Worochty bazę szkoleniową, w której szkolono funkcjonariuszy SG w jeździe na nartach, przemyski inspektorat był także współorganizatorem zawodów sportowych rozgrywanych w tym rejonie. W lutym 1934 roku funkcjonariusze MIOŚG wspólnie z dowództwem XI dywizji piechoty zorganizowali i przeprowadzili na trasie Rafajłowa – Worochta zawody sportowe pierwszą edycję «Zimowego marszu Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów». Była to impreza sportowa przygotowana z wielkim jak na owe czasy rozmachem. Patronat nad zawodami objął ówczesny minister Spraw Wewnętrznych generał Tadeusz Kasprzycki oraz wojewoda stanisławowski Zygmunt Jagodziński, co podnosiło rangę tych zawodów. Generał Kasprzycki był także fundatorem pucharu przechodniego dla najlepszej drużyny biorącej udział w marszu zimowym. Przebieg trzydniowych zawodów był relacjonowany na bieżąco przez prasę i radio. Wydarzenie sportowe rozpoczęło się od uroczystego poświęcenia otwartego w 1933 roku schroniska na Przełęczy Tatarskiej, którego inwestorem było PTT w Stanisławowie. Był to nowoczesnie wyposażony obiekt turystyczny położony przy granicy polsko-czechosłowackiej, oferujący 50 miejsc noclegowych oraz obszerną salę jadalną. Na terenie obiektu turystycznego znajdowała się restauracja dostępna dla turystów, a w części podziemnej garaże dla samochodów [20, s. 8]. W zawodach tych, które odbyły się w dniach 16–18 lutego 1934 roku, wzięły udział ekipy reprezentujące różne instytucje państwowe, jednostki wojskowe oraz Małopolski Inspektorat Straży Granicznej. Należy podkreślić, iż udział drużyny z przemyskiego inspektoratu w zawodach poprzedziły lokalne eliminacje przeprowadzone na terenie Inspektoratów Granicznych, których celem było wyłonienie wspólnej reprezentacji Małopolskiego Inspektoratu Okręgowego SG.

Zorganizowanie imprezy o charakterze zawodów sportowych na tak wielkiej przestrzeni wymagała dużego wysiłku organizacyjnego i współpracy wojska z władzami administracji ogólnej jak i również Straży Granicznej. Uczestnicy zawodów (ok. 300 osób) zostali zakwaterowani na terenie miejscowości Rafajłowa u okolicznych gospodarzy, natomiast noclegu drużynie Korpusu Ochrony Pogranicza udzieliła placówka SG Rafajłowa [2, k. 1]. Współpracując z dowództwem XI dywizji piechoty – organizatorem marszu, funkcjonariusze MIO SG wspólnie ze strażą leśną, przygotowali i wytyczyli trasy zawodów oraz wyznaczyli miejsce punktów kontrolnych. Zaangażowanie strażników małopolskich w organizację zawodów sportowych na terenie Worochty zostało docenione przez dowódcę XI dywizji piechoty gen bryg. Kazimierza Orlik-Łukoskiego, który w piśmie z dnia 22 lutego 1934 roku skierowanym na ręce ówczesnego Kierownika MIO SG insp. Zaklińskiego, podziękował za okazaną pomoc przy organizacji zawodów oraz za współpracę z komitetem organizacyjnym oficerom oraz szeregowym z IG Sambor [1, k. 16].

W marcu 1934 r. Małopolski Inspektorat Okręgowy był organizatorem kolejnych zawodów sportowych, zimowego trójmeczów granicznego w Worochcie pod patronatem wojewody stanisławowskiego Jagodzińskiego, Komendanta Straży Granicznej płk Gorzechowski oraz dowódcy XI dywizji piechoty gen. bryg. Kazimierza Orlik-Łukoskiego. W dwudniowych zawodach wzięło udział 7 drużyn służb granicznych z Czechosłowacji Rumunii oraz Polski a także 13 drużyn cywilnych. Program zawodów przewidywał przeprowadzenie biegu patrolowego na dystansie 20 km połączonego ze strzelaniem do tarcz z broni małokalibrowej [9, s. 15]. Ponadto w trakcie drugiego dnia trójmeczów, rozegrano pokazowy konkurs skoków narciarskich na skoczni w Worochcie, z udziałem najlepszych polskich zawodników Bronisława Czecha i Stanisława Marusarza [12, s. 11]. Zawody sportowe, które wygrała I drużyna SG, zakończył uroczysty bankiet zorganizowany przez funkcjonariuszy MIO SG w Worochcie. Należy podkreślić, iż zimowe zawody sportowe rozegrane na terenie Karpat, służyły propagowaniu rozwoju sportów zimowych, ale także przyczyniły się do rozwoju kontaktów towarzyskich pomiędzy służbami granicznymi Czechosłowacji, Rumunii oraz Polski. Stanowiły one także reklamę Karpat i woj. stanisławowskiego na arenie międzynarodowej. Zdobyte doświadczenie w organizacji zawodów sportowych w 1934 r

zostało wykorzystane w trakcie organizacji kolejnych edycji zimowego marszu szlakiem walk II Brygady Legionów.

Kolejne edycje marszu w latach 1935–1939 przyciągnęły nowych uczestników a co za tym idzie turystów w rejon zawodów sportowych. W 1939 roku w dniach od 1 do 5 lutego odbył się VI, a zarazem ostatni marsz Zimowy Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów Polskich. Tak jak w poprzednich edycjach tak i w tym roku został powołany komitet organizacyjny której przewodniczącym został generał Kazimierz Orlik-Łukoski dowódca 11 Karpackiej Dywizji Piechoty, zastępcami pułkownik dyplomowany Bronisław Prugar-Ketling oraz podpułkownik Walenty Nowak dowódca 48 Pułku Piechoty Strzelców Kresowych. Trasa marszu przebiegała po trasie Rafajłowa – Przełęcz Pantyrska – Rafajłowa – Jabłonica – Worochta. Powyższa trasa została podzielona przez organizatorów na trzy odcinki: I etap przebiegający po trasie z Rafajłowej do Przełęczy Pantyrskiej następnie przez Krzyż na Rogodze Wielkiej, Taupiszyrkę do Rafajłowej; II etap przebiegający po trasie z Rafajłowej w kierunku potoku Doużyniec przez Krzyżówkę następnie przez dolinę potoku Hnilica dalej przez Polanicę Popowiczowską oraz Siemczuk do Jabłonicy; III etap przebiegający z Jabłonicy przez Woronienkę, następnie przez Prypir, Hryhoriwkę, Kiczere, Oseredek do Worochty.

W zawodach narciarskich wzięło udział 76 patroli, które zostały podzielone na cztery grupy: patrole wojskowe, patrole organizacji paramilitarnych, patrole Polskiego Związku Narciarskiego oraz patrole wystawione przez grupy regionalne. Organizację zawodów zabezpieczała w tym okresie służba medyczna VI Dowództwa Okręgu Korpusu ze Lwowa [5, k. 12–14]. Punktem zbornym dla uczestniczących w zawodach sportowych zawodników była miejscowość Nadwórna. Wyżywienie oraz nocleg wszystkich uczestników zawodów zapewniała służba kwatermistrzowska 48 Pułku Piechoty Strzelców Kresowych. W celu pomocy organizacji zawodów sportowych na polecenie dowódcy 11 KDP w miejscowościach Nadwórna, Rafajłowa, Jabłonicy oraz w Worochcie zostały utworzone lokalne komitety organizacyjne w skład których weszli przedstawiciele lokalnych władz samorządowych oraz przedstawiciele Straży Granicznej. Co ciekawe ze względu na brak pokrywy śnieżnej na niektórych odcinkach trasy uczestnicy zawodów pokonywali trasę marszu pieszo niosąc narty na plecach. Nagrodami dla zwycięzców oprócz pucharu przechodniego dla najlepszego patrolu, były także zegarki marki Helvetia oraz termosy

myśliwskie [5, k. 29] dla zwycięzców w poszczególnych grupach. Zorganizowane zawody narciarskie w lutym 1939 roku były ostania wielką imprezą jaka odbyła się na tych terenach przed wybuchem II wojny światowej. Była to niewątpliwie najbardziej znana i rozreklamowana impreza sportowa w Polsce promująca górskie narciarstwo ale przede wszystkim rejon Huculszczyzny.

Pisząc o promocji w kraju oraz poza granicami państwa Huculszczyzny jako regionu turystycznego warto w tym miejscu wspomnieć także o jedynym polskim pełnometrażowym filmie «Przybłęda» z 1933 roku, którego akcja została osadzona w realiach wsi Huculskiej. Obsadę aktorską filmu stanowili: Ina Benita, Zbigniew Staniewicz oraz Zbigniew Chmielewski. Melodramat, którego reżyserem był Jan Nowina-Przybylski został nakręcony w okolicach Żabiego, a jego mieszkańcy byli statystami. Film był wyświetlany w kinach polskich w drugiej połowie lat trzydziestych, a kilkanaście jego kopii zostało zamówionych przez zagranicznych dystrybutorów z Czechosłowacji, Niemiec oraz Rumunii. Powstały w 1933 roku film prezentujący kulturę oraz życie codzienne Huculi, był najlepszą wizytówką w tym czasie tego regionu w kraju i na świecie.

Podsumowując należy stwierdzić, że w latach trzydziestych obszar Huculszczyzny położony w południowo-wschodnim krańcu Polski stanowił niezwykle atrakcyjny rejon dla turystów z kraju i zagranicy. W dużej mierze na to składały się walory turystyczne Karpat Wschodnich oraz położenie miejscowości w dolinie Prutu, które stanowiły bazę wypadową dla pieszych i narciarskich wycieczek w góry. Dzikość tych terenów w połączeniu z gościnnością Huculi stanowił silny magnes przyciągający turystów z całego kraju w ten rejon. Regionu, który w tym czasie musiał konkurować z centrami turystycznymi w Tatrach, Beskidzie Sądeckim oraz Bieszczadach. Dlatego też bez pomocy ze strony państwa polskiego w zakresie promocji Huculszczyzny sam ten rejon nie dałby rady. Worochoła oraz Jaremcze nie przebiły się do świadomości klasy średniej korzystających z uroków płatnych urlopów, dla których Zakopane, Krynica oraz Gdynia z jej wybrzeżem morskim były modnymi w tym czasie kierunkami wakacji. Jak wskazały przedstawione przez Autora badania przeprowadzone przez Joannę Kawecką w przedwojennej Polsce turystyka była zawężona do określonych regionów. Huculszczyzna była miejscem destynacji mieszkańców woj. stanisławowskiego oraz sąsiednich województw lwowskiego i tarnopolskiego, a także dzięki dogodnym połącze-

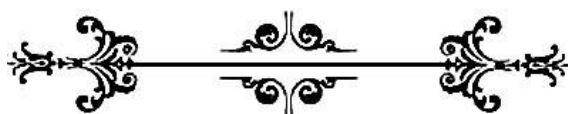
niom kolejowym stała się miejscem docelowym dla turystów z woj. warszawskiego. W przypadku tych dwóch pierwszych województw widać wyraźnie istniejący jeszcze w przedwojennej Polsce podział jej na trzy były zaborcze prowincje o czym wspomniano wcześniej. Biorąc pod uwagę fakt iż każdy statystyczny turysta pozostawiał w kurortach określone środki finansowe (200 zł, 350 zł lub 15 zł), które musiał wydać na swoje utrzymanie, to w celu zwiększenia wpływów z turystyki należało przyciągnąć jak najwięcej turystów w rejon Huculszczyzny z centralnej, zachodniej oraz północnej Polski. To dzięki mecenatowi państwa polskiego, kampanii promocyjnej w mediach, organizacji przez Wojsko Polskie imprezy w postaci biegu huculskiego, rozbudowie bazy turystycznej było możliwe przyciągnięcie pod koniec lat trzydziestych w rejon Karpat Wschodnich coraz większej liczby turystów. Jednak największym zdaniem autora «ambasadorem» huculszczyzny była ówczesna młodzież. Huculszczyzna była w tym czasie celem licznych wycieczek szkolnych, miejscem obozów harcerskich różnych organizacji narodowych, obozów sportowych, a także miejscem wypoczynku młodzieży akademickiej.

Bibliografia

1. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie (dalej – CDIA). Zespół 204 Małopolski okręgowy inspektorat straży granicznej we Lwowie. 1914–1939. Op. 1. Sygn. 143 Rozkaz dzienny komendanta MIO SG w Przemyślu nr 5 z dnia 03.03.1934. K. 16.
2. CDIA. Zespół 204. Op. 1. Sygn. 279 Sprawozdanie z dnia 16 marca 1934., kierownika MIO SG z organizacji i przebiegu marszu Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów. K. 1.
3. CDIA. Zespół 204. Op. 1. Sygn. 491. Pismo płk Kilińskiego Dyrektora Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przynależenia Wojskowego do Komendy Straży Granicznej w Warszawie z dnia 15 października 1932 r. K. 1–2.
4. CDIA. Zespół 204. Op. 1. Sygn. 571 Pismo kierownika MIO SG z dnia 2 listopada 1932 r. nakazujące przesyłanie informacji o warunkach śnieżnych dla TKN. K. 1.
5. CDIA. Zespół 204. Op. 1. Sygn. 674 Rozkaz Organizacyjny z dnia 18 stycznia 1939 roku dowódcy 11 Karpackiej DP w sprawie IV Marszu Zimowego Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów. K. 12–14, 29.
6. CDIA. Zespół 204. Op. 1. Sygn. 2069 Pismo kierownika MIO SG inspektora Jana Grodyńskiego do KSG w Warszawie z dnia 17 listopada 1932 r. K. 8–9.
7. Dziennik Ustaw z 1922 r. Nr 21. Poz. 164.
8. Dziennik Ustaw z 1928 r. Nr 36. Poz. 331.
9. Gawkowski R. Narciarska wycieczka w odległe góry i czasy. URL: pasja.azs.pl/narciarska-wycieczka-w-odlegle-gory-i-czasy/ (dostęp 25.08.2021 r.).

10. Huculszczyzna. *Prospekt reklamowy wydany staraniem Ligii Popierania Turystyki*. Stanisławów, 1939.
11. Informacyjny Kalendarz Narciarski na sezon 1932/1933. Kraków : Wydawnictwo Polskiego Związku Narciarskiego, 1932. S. 98–104.
12. Jedziemy do Worochty na graniczny trójmecz narciarski. *Gazeta Poranna*. 1934. 28 lutego. Nr 10582. S. 11.
13. Kawecka J. Badania nad frekwencją kuracjuszy w uzdrowiskach wschodnio-karpackich. *Biuletyn Komisji Studiów Ligii Popierania Turystyki*. Kraków, 1937. T. I. S. 117–121.
14. Leszczycki S. Ruch uzdrowiskowo letniskowy w Polsce. *Turyzm Polski, miesięcznik poświęcony zagadnieniom gospodarki turystycznej*. Kraków, 1938. № 1–2 (styczeń – luty). S. 4–11.
15. Newman B. Rowerem przez II RP. Niezwykła podróż po kraju, którego już nie ma. Reportaż z 1934 roku. Kraków : Znak Horyzont, 2021. 384 s.
16. Nowy rozkład jazdy pociągów pasażerskich. *Gazeta Lwowska*. 1936. 11 grudnia. Nr 285. S. 4.
17. Orłowicz M. *Ograniczenia w strefie nadgranicznej. Jedziemy – tygodnik turystyczny*. 1939. 12 lutego. Nr 5. S. 6–7.
18. Podjąć wyzwanie II Rzeczpospolita na drodze do nowoczesności / red, M. Olkuśnik ; Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Warszawa, 2019.
19. Polska – Rumunia – Czechosłowacja. Wyniki trójmeczów granicznych w Worochcie. *Gazeta Poranna*. 1934. 5 marca. Nr 10587. S. 15.
20. Poświęcenie schroniska PTT na Przełęczy Tatarskiej. *Słowo Polskie*. 1934. 1 lutego. Nr 29. S. 8.
21. Praca Harcerstwa na Huculszczyźnie. *Na tropie, Pismo młodzieży harcerskiej*. 1934. 25 marca. Nr 6, S. 4.
22. Quirini-Popławski Ł. Infrastruktura noclegowa dla turystyki kwalifikowanej w latach 30. XX wieku na obszarach Karpat Wschodnich (w granicach II Rzeczypospolitej). *Prace i Studia Geograficzne*. Warszawa, 2018. T. 63 (3). S. 47–68.
23. Sprawozdanie z działalności za sezon 1937/1938 i 1938/1939. *Polski Związek Narciarski*. Kraków, 1939. 160 s.
24. Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny. Warszawa, 1934. 26 s.
25. Wyszyński F. Letniska Huculszczyzny. *Broszura reklamowa wydana przez Wydawnictwo Związku Powiatów Rzeczypospolitej*. Warszawa, 1936.

Відомості про авторів



Адамович Сергій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4236-741X>

Бевз Тетяна, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0129-1925>

Великочий Володимир, доктор історичних наук, професор, декан факультету туризму, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6926-1474>

Вівчаренко Олег, доктор юридичних наук, професор, заступник директора Навчально-наукового юридичного інституту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Вітенко Микола, кандидат історичних наук, доцент, директор Навчально-наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху імені Олександра Карпенка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8486-4073>

Гуйванюк Микола, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1614-6173>

Дрогомирецька Людмила, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9770-2724>

Дугчак Олена, кандидат історичних наук, доцент кафедри управління соціокультурною діяльністю, шоу-бізнесу та івент-менеджменту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9638-9601>

Єгрешій Олег, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

Жерноклеєв Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6926-1474>

Кобець Юлія, кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9492-6119>

Кобута Лариса, кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3768-2864>

Кобута Світлана, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і перекладу, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3526-077X>

Кобута Степан, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9210-3319>

Козловський Пйотр (Kozlowski Piotr), доцент, Державний технологічно-економічний університет м. Ярослав (Польща)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9248-0560>

Королько Андрій, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7435-5806>

Кравчук Олександр, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3504-5041>

Кугутяк Микола, доктор історичних наук, професор, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8936-3080>

Литвин Микола, доктор історичних наук, професор, завідувач Центру дослідження українсько-польських відносин, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

Марущенко Олександр, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3391-8291>

Міщук Андрій, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4917-8980>

Міщук Мар'яна, кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2589-6582>

Мовна Маріанна, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу наукової бібліографії, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2473-6998>

Патер Іван, доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу новітньої історії, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>

Пендзей Іван, кандидат історичних наук, доцент

Сіреджук Петро, доктор історичних наук, професор, провідний фахівець Навчально-наукового інституту історії, етнології і археології Карпат, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Соляр Ігор, доктор історичних наук, професор, директор Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0439-6957>

Райківський Ігор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2218-9556>

Шологон Лілія, доктор історичних наук, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5390-757>

Яремчук Вячеслав, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1534-1348>

Наукове видання

Олександр Карпенко — історик Української революції

До 100-річчя від Дня народження

Головний редактор *Василь Головчак*
Коп'ютерна верстка *Віра Яремко*

Підп. до друку 21.12.2022 р. Формат 60x84/16.
Гарн. "Times New Roman".
Умовн. друк. арк. 20,1. Наклад 300 пр. **Зам. №**

Видавець
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1, тел.: 75-13-08
E-mail: vdvcit@pnu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7616 від 26.05.2022
Виготовлювач

ISBN 978-966-640-532-9